

POLITYKA I SPOŁECZEŃSTWO

**STUDIES IN POLITICS
AND SOCIETY**

**KWARTALNIK
NR 3(21) / 2023**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2023**

RADA NAUKOWA

Prof. Andrzej Antoszewski, Instytut Politologii, Uniwersytet Wrocławski
Prof. Ewa Maj, Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Ks. prof. Sławomir Zych, Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Prof. PhDr. Alexander Duleba, Centrum Badań Słowackiego Stowarzyszenia
Polityki Zagranicznej, Bratislava
Prof. Jochen Franzke, Wydział Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Uniwersytet w Poczdamie
Prof. William Gilles, Wydział Prawa, Administracji i Sektora Publicznego Uniwersytetu Sorbona, Paryż
Prof. Joaquín Martín Cubas, Wydział Prawa, Uniwersytet w Walencji
Prof. Marcus Behmer, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Ottona i Fryderyka w Bambergu
Margarete Dabrowski, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet w Osnabrück
Prof. Ricardo Ruiz de la Serna, Universidad San Pablo Ceu, Madryt
Prof. Ireneusz Paweł Karolewski, Uniwersytet w Lipsku

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Tomasz Koziello (redaktor naczelny), Krzysztof Żarna (zastępca redaktora naczelnego),
Grzegorz Bonusiak (zastępca redaktora naczelnego), Przemysław Maj (sekretarz naukowy),
Katarzyna Tuczyńska (sekretarz redakcji), Magdalena Barłoga (członek redakcji).
Redaktorzy tematyczni: Andrzej Bonusiak (mniejszości narodowe i etniczne, migracje),
Agnieszka Łukasik-Turecka (media, komunikacja społeczna), Sabina Grabowska (nauka o państwie
i polityce, systemy polityczne), Paweł Grata (polityka społeczna, polityka gospodarcza),
Marcin Jurgilewicz (nauki o bezpieczeństwie), Jolanta Itrich-Drabarek (administracja publiczna,
samorząd terytorialny), Zbigniew Czachór (integracja europejska),
Michał Strzelecki (myśl polityczna), Arkadiusz Indraszczyk (stosunki międzynarodowe),
Grzegorz Radomski (filozofia polityki, socjologia polityki),
Krzysztof Koźbiał (polityka transgraniczna)

„Polityka i Społeczeństwo” jest kwartalnikiem wydawanym w wersji papierowej i internetowej.

ADRES REDAKCJI

Instytut Nauk o Polityce al. mjr. W. Kopisto 2a, 35-959 Rzeszów
tel.: +48 17 872 10 36
e-mail: polispol@univ.rzeszow.pl

Redakcja językowa
Władysław Wójtowicz

Opracowanie techniczne
Ewa Kuc

Łamanie
Marek Kuc

Redaktor tekstów w języku angielskim
Joanna Mazur-Okalowe

ISSN 1732-9639

Sprzedaż prowadzi WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
ul. prof. S. Pigoń 6, 35-310 Rzeszów, tel.: +48 (17) 872 13 69
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 17,5; ark. druk. 17,75, zlec. red. 81/2023

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

KATARZYNA M. CWYNAR Znaczenie kooperatywności dla zrównoważonego rozwoju	5
HENRYK ĆWIEK <i>Polen muss erledigt werden</i> . Jak tajne służby Niemiec realizowały swe zadania w ramach antypolskiej polityki	20
ANDRZEJ DANA, RADOSŁAW KANIECKI, TOMASZ TOMCZYK, MACIEJ TOPOLEWSKI Cyberprzestępstwo – problematyka czasu i miejsca popełnienia przestępstwa	36
EWA GODLEWSKA Narodowy Plan na rzecz Integracji w Austrii – oczekiwania i efekty	54
JOANNA GRZELA Od neutralności do członkostwa w NATO. Fińska polityka bezpieczeństwa w cieniu nieprzewidywalnego sąsiada	67
ARKADIUSZ INDRASZCZYK Activity of the Polish People’s Party in France – short monograph	81
JOLANTA ITRICH-DRABAREK, MARTA BALCEREK-KOSIARZ Kontrola zasady pomocniczości z perspektywy państwa członkowskiego na przykładzie Polski	108
HUBERT KOTARSKI Jakość życia młodzieży akademickiej oraz bezpieczeństwo osobiste w kontekście pandemii Covid-19	119
MONIKA KOWALSKA Recesja polskiego prawa wyborczego na przykładzie głosowania korespondencyjnego	134
PRZEMYSŁAW KRYSIŃSKI, MAŁGORZATA KOWALSKA-CHRZANOWSKA Wykorzystanie narzędzi do monitoringu internetu w badaniach informacji na temat wojny w Ukrainie na przykładzie działania aplikacji Brand24	148
MAREK LESZCZYŃSKI The role of municipal government in forming social security	166
MARLENA LOREK, GRZEGORZ WIERZBICKI, MICHAŁ WIĘCKIEWICZ, GRZEGORZ SUROWIECKI Migracja na granicy polsko-białoruskiej jako element wojny hybrydowej	179

ARKADIUSZ MACHNIAK	
Proces szkolenia Sił Zbrojnych Ukrainy na przykładzie Joint Multinational Training Group w Jaworowie w latach 2016–2020	188
PRZEMYSŁAW MAZUR	
Wykorzystanie aktorów niepaństwowych przez Rosję w konflikcie syryjskim	201
GRZEGORZ PIETREK	
Wypalenie zawodowe jako istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego	220
KAROL PIĘKOŚ	
Wybory w obliczu pandemii Covid-19. Przykład wybranych państw Wspólnoty Karaibskiej i Wspólnego Rynku	232
LESZEK PORĘBSKI	
Wyboisty szlak elektronicznej demokracji. Internet jako wyzwanie dla koncepcji czwartej władzy	243
ANDRZEJ WOJTASZAK	
Inicjatywy transportowe Trójmorza i ich znaczenie dla Europy Środkowej i Unii Europejskiej	259
Informacje dla autorów	276

Katarzyna M. Cwynar*

ZNACZENIE KOOPERATYZMU DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

Celem artykułu jest wskazanie znaczenia kooperatywności w realizacji założeń zrównoważonego rozwoju. Autorka, analizując dokumenty strategiczne oraz raporty dotyczące zrównoważonego rozwoju, ukazuje problematyczność urzeczywistnienia wyznaczonych celów. Formułuje jednocześnie tezę, iż kooperatywność, jako oddolny ruch społeczny i tym samym zaangażowanie społeczne, stanowi jeden z kluczowych warunków osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju. Aktywności kooperatyw w tym zakresie upatruje nie tylko w wymiarze ekonomiczno-ekologicznym, ale także społeczno-kulturowym i politycznym.

Słowa kluczowe: kooperatywność, spółdzielczość, cele zrównoważonego rozwoju, odpowiedzialność, polityka ekologiczna

Wstęp

Zrównoważony rozwój jako program działań globalnych, propagowany od drugiej połowy XX w. przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), ma na celu kształtowanie harmonijnej współpracy międzynarodowej na rzecz dobrostanu życia człowieka i przyrody. Postulowane działania uzasadnienie znajdują w dotychczasowych, negatywnych konsekwencjach działalności człowieka w jego różnych obszarach. Dotyczą one nie tylko skutków odnoszących się do życia człowieka, ale także do świata przyrody. Ważność i zarazem trudność realizacji wyznaczonych celów potwierdzają zarówno dotychczasowe osiągnięcia, jak i niepowodzenia ONZ. Uwzględniając szczególnie porażki, należy stwierdzić, iż spełnienie celów propagowanych przez ONZ wymaga zwiększenia wysiłku międzynarodowego (globalnego). Choć jednocześnie można postawić pytanie o utopijność podejmowanych prób kształ-

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: kacwynar@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-8763-8928.

towania świata ludzi szczęśliwych, wolnych od wojen i spełniających się w swym człowieczeństwie jako istot humanitarnych. Krótko mówiąc, jest to pytanie o to, czy osiągnięcie zrównoważonego rozwoju jest możliwe. Odpowiedź na to pytanie nie jest bynajmniej łatwa. Odwołując się do czasów minionych, można by twierdzić, iż wiele wydarzeń wskazuje na nie-realność wyznaczonego kierunku działań. Niemniej jednak można by wskazać także na te momenty w dziejach ludzkości, które dają podstawę uzasadnienia pozytywnej odpowiedzi na postawione pytanie. Odpowiedź znajduje się jednakże nie w przeszłości, lecz w przyszłości, warunkowanej aktualnością podejmowanego wysiłku na rzecz wyznaczonych celów.

Podstawą podjętych rozważań jest analiza dokumentów strategicznych oraz raportów dotyczących zrównoważonego rozwoju. Podejmując próbę wskazania zasadności działań nakierowanych na zrównoważony rozwój, odwołam się także do założeń ideowych i praktyki kooperatywności. Celem artykułu jest wskazanie znaczenia kooperatywności w realizacji założeń zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój i kooperatywność łączy idea postępu, a w szczególności założenie o doskonaleniu człowieka nie tylko pod względem pragmatyzmu jego aktywności, ale także pod względem działania etycznego. Kooperatywność jako ruch społeczny, powstały w XIX w., potwierdza swą realność także współcześnie. Współpraca na rzecz dobra społecznego i działalność etyczna – stanowiąca podstawę działalności kooperatywności – jest także kluczowym założeniem idei zrównoważonego rozwoju. Pozwala to zakładać, iż realność zrównoważonego rozwoju zależeć będzie od zaangażowania się kooperatywności, a więc od działalności oddolnej w ramach poszczególnych społeczeństw. Nie marginalizując znaczenia rządów państw i biznesu (zarówno międzynarodowych korporacji, jak i pozostałych przedsiębiorstw), bez których realizacja celów zrównoważonego rozwoju jest niemożliwa, należy wskazać na rolę kooperatywności, czy też ogólniej – tzw. trzeciego sektora. Organizacje społeczne, powoływane oddolnie, stanowiące formę obrony słabszych, „siłę bezsilnych”, mogą bowiem realnie oddziaływać na wszystkie sfery życia społecznego, w tym na decyzje polityczne i gospodarcze.

Cele zrównoważonego rozwoju a problem ich realizacji

W wyznaczaniu celów i działań na rzecz zrównoważonego rozwoju należy wskazać kilka etapów. Pomijając wczesne inicjatywy i teoretyczne propozycje dotyczące dbałości człowieka o środowisko naturalne¹,

¹ A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia”, 2011, vol. 5, s. 232–236, 240–243.

kluczowe znaczenie miał raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju (powołanej w 1983 r. z inicjatywy ONZ i pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland), tzw. *Raport Brundtland*. Główną przesłanką raportu jest wskazanie nierozdzielności i współzależności rozwoju gospodarczego ze środowiskiem naturalnym. Ekonomia i ekologia jako sprzężone kategorie rozwoju cywilizacyjnego zostały uznane za podstawę polityki na wszystkich poziomach, tj. na poziomie lokalnym, regionalnym, międzynarodowym i w konsekwencji globalnym². Uwzględniając prognozę wzrostu liczby ludności na świecie (do ok. 8,2 mld w 2025 r.)³, za kluczowe wyzwanie uznano zabezpieczenie potrzeb egzystencjalnych, a także działania na rzecz regulowania przyrostu ludności. W tym ostatnim wypadku za zadania polityki ludnościowej przyjęto szerzenie oświaty, w tym edukację w zakresie planowania rodziny oraz poprawę pozycji społecznej kobiet. Za priorytet polityki ludnościowej w powiązaniu z innymi celami społeczno-gospodarczymi uznano także programy wyżywienia dzieci, obniżające umieralność niemowląt, poprawę stanu zdrowia społeczeństw, jak i wyeliminowanie ubóstwa m.in. przez stwarzanie miejsc pracy⁴. Wzrost liczby ludności na świecie i tym samym wzrost potrzeb określono w kategoriach wyzwań gospodarczych, dotyczących w szczególności rolnictwa, przemysłu i usług⁵.

Globalny program działań na rzecz zrównoważonego rozwoju został zaakceptowany w 1992 r. podczas tzw. Szczytu Ziemi w ramach Konferencji Narodów Zjednoczonych – dotyczącej problemów środowiska i rozwoju (*United Nations Conference on Environment and Development*) – przez rządowych przedstawicieli 179 państw. Przyjęte dokumenty: *Deklaracja z Rio* oraz *Agenda 21*⁶, zapoczątkowały prace wdrożeniowe

² *Nasza wspólna przyszłość*, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, Warszawa 1991, s. 22.

³ Prognozy przyrostu ludności świata zawarte w tzw. *Raporcie Brundtland* (1987) wskazują na osiągnięcie 8,2 mld ludzi w 2025 r. Zob. *ibidem*, s. 138. Według aktualnych danych ONZ ludność świata osiągnęła 8 mld w 2022 r. Zob. United Nations Population Fund, <https://pdp.unfpa.org> (15.05.2023), a w 2050 r. liczba ta wzrośnie do 9,7 mld. Zob. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population Prospects 2022: Summary of Results*, UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3, s. 3, United Nations 2022, <https://www.un.org> (15.05.2023).

⁴ *Nasza wspólna...*, s. 142–150.

⁵ *Ibidem*, s. 172–191.

⁶ Oprócz wskazanych dokumentów rezultatem obrad było także przyjęcie ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (*United Nations Framework Convention on Climate Change*), konwencji o różnorodności biologicznej (*Convention on Biological Diversity*), deklaracji o zasadach gospodarki leśnej (*Declaration on the Principles of Forest Management*), a także powołanie Komisji ds. Zrównoważonego Rozwoju. Zob. *Environment and sustainable development*, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).

na poziomie regionalnym i lokalnym. Podstawowym założeniem *Deklaracji z Rio* jest zobowiązanie państw-sygnatariuszy do uwzględnienia działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego w polityce wewnętrznej i międzynarodowej. Wytyczne ujęto w 27 deklaracyjnych zasadach. Dotyczą one konieczności dostosowania modelu produkcji, handlu i konsumpcji do prawa chroniącego środowisko naturalne, wyeliminowania ubóstwa, zmniejszenia różnic w poziomie życia ludzi na świecie, upowszechniania wiedzy o ochronie przyrody i umożliwienie współdecydowania obywateli w sprawach środowiskowych, wyeliminowania dyskryminacji kobiet i młodzieży w działalności na rzecz zrównoważonego rozwoju, uwzględniania kultury i tradycji ludności tubylczej w zarządzaniu środowiskiem, a także rozwiązywania sporów środowiskowych w sposób pokojowy⁷. Uszczegółowienie działań zawarte w *Agendzie 21* odzwierciedla nierozłączność wymiaru społeczno-gospodarczego i środowiskowego. Usystematyzowane cele i sposoby ich realizacji ujęte zostały w ramach poszczególnych obszarów, takich jak: współpraca międzynarodowa, walka z ubóstwem, zmiana wzorców konsumpcji, dynamika demograficzna, ochrona i promowanie warunków zdrowia, zrównoważony rozwój osadnictwa, spójność polityk sektorowych. Wyzwania we wskazanych obszarach połączono z postulatami działań na rzecz ochrony ekosystemów. Wskazano przy tym na konieczność wzmocnienia roli kobiet, dzieci i młodzieży, społeczności i władz lokalnych, organizacji pozarządowych, pracowników i związków zawodowych, rolników, przedsiębiorców i społeczności naukowej w działaniach na rzecz zrównoważonego rozwoju. Głównym zadaniem rządów państw w tym zakresie winno być stworzenie odpowiednich regulacji prawnych, instytucji i mechanizmów ułatwiających upowszechnianie wiedzy i aktywności proekologicznych wszystkich grup społecznych⁸.

Kolejnym etapem globalnego upowszechniania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju było przyjęcie tzw. milenijnych celów rozwoju (*Millennium Development Goals*, MDG) przez przedstawicieli rządów 189 państw na szczycie ONZ w 2000 r. W deklaracji podkreślono odpowiedzialność podjęcia odpowiedzialności zbiorowej w skali globalnej za poprawę warunków życia najsłabszych grup społecznych, w tym w szczególności dzieci, jako warunkujących przyszłe pokolenia. Dążenia do trwałego pokoju, suwerenności i równości państw, warunkowane wolnością, równością i tolerancją uznano za fundament międzynarodowych

⁷ *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, vol. I: *Resolutions Adopted by the Conference*, New York 1993, s. 3–8, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).

⁸ *Agenda 21*, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).

działań politycznych⁹. Podkreślono konieczność zintensyfikowania działań na rzecz przeciwdziałania terroryzmowi, transnarodowej przestępczości, likwidacji broni masowego rażenia, w tym szczególnie broni jądrowej, i zacieśnienia współpracy międzynarodowej sprzyjającej pokojowemu i demokratycznemu rozwojowi społeczeństw¹⁰. W tym ostatnim zakresie za kluczowe cele (w szczególności na rzecz państw rozwijających się, w tym państw Afryki¹¹) przyjęto: 1) wyeliminowanie skrajnego ubóstwa i głodu; 2) zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym; 3) promowanie równości płci i awans społeczny kobiet; 4) ograniczenie umieralności dzieci; 5) poprawę opieki zdrowotnej nad matkami; 6) ograniczenie rozprzestrzeniania się HIV/AIDS, malarii i innych chorób zakaźnych; 7) zapewnienie ochrony środowiska naturalnego; 8) stworzenie globalnego partnerskiego porozumienia na rzecz rozwoju¹². Wskazane cele i odpowiadające im zadania uznano za niezbędne w realizacji do 2015 r. lub 2020 r.¹³.

Deklaracja Milenijna (2000) oraz *Agenda 21* (1992) wyznaczyły ramy Światowego Szczytu Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu w 2002 r. Po 10 latach od Szczytu w Rio (podczas którego przyjęto *Agendę 21*) dokonano rewizji realizacji przedsięwziętych założeń oraz wskazano na potrzebę zintensyfikowania działań¹⁴. Kolejny Światowy Szczyt Ziemi zorganizowany w Rio de Janeiro w 2012 r. (tzw. Rio +20) stanowił potwierdzenie aktualności założeń przyjętych 20 lat wcześniej w *Agendzie 21*. Dokument końcowy – *Przyszłość, jakiej chcemy* (*The Future We Want*) – przyjęty przez przedstawicieli państw-sygnatariuszy obejmuje odnowienie zaangażowania politycznego w realizację działań na rzecz zrównoważonego rozwoju w wymiarze ekonomicznym, społecznym i środowiskowym. Uwzględniając ówczesny stan realizacji założonych celów, podkreślono konieczność zintensyfikowania działań przede wszystkim w zakresie wyeliminowania ubóstwa oraz wdrożenia polityki „zielonej gospodarki”¹⁵. Za

⁹ *United Nations Millennium Declaration*, United Nations, A/RES/55/2, 18 September 2000, pkt 2–8, <https://www.un.org> (15.05.2023).

¹⁰ *Ibidem*, pkt 9.

¹¹ *Ibidem*, pkt 27–28.

¹² *Ibidem*, pkt 19–20.

¹³ Deklaracja zakładała konieczność m.in. zmniejszenia do 2015 r. o połowę liczbę ludzi (poprawiając ich poziom życia), których dzienny dochód nie przekracza jednego dolara, a także liczbę ludzi cierpiących głód i niemających dostępu do czystej wody pitnej. Do 2020 r. przyjęto założenie dotyczące działań na rzecz poprawienia warunków życia dla co najmniej 100 mln ludzi żyjących w slumsach. Zob. *ibidem*, pkt 19.

¹⁴ *Johannesburg Summit 2002*, United Nations, <https://www.un.org.pl> (15.05.2023).

¹⁵ *Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012, A/RES/66/288 – The Future We Want*, pkt 56–74 oraz pkt 108–228, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).

równie ważne i wpisujące się w wymienione obszary działań uznano: wzmocnienie współpracy międzynarodowej na rzecz powszechności edukacji na poziomie podstawowym oraz promowania świadomości zrównoważonego rozwoju na wszystkich poziomach edukacji¹⁶.

Światowy Szczyt Ziemi zorganizowany w Rio de Janeiro w 2012 r., a przede wszystkim przyjęty wówczas dokument *Przyszłość, jakiej chcemy*, stanowił podwaliny dla aktualnie skonkretyzowanych celów zrównoważonego rozwoju. Zostały one zatwierdzone w 2015 r. podczas Szczytu Zrównoważonego Rozwoju w Nowym Jorku. Przyjęty wówczas dokument – *Przekształcamy nasz świat: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030*¹⁷ – obejmuje 17 celów strategicznych i przypisanym im 169 szczegółowych zadań zaplanowanych do zrealizowania do 2030 r.¹⁸. Ludzie, planeta, dobrobyt, pokój, partnerstwo to obszary strategiczne, w ramach których poszczególne zadania odnoszą się do celów głównych.

Pomijając omawianie szczegółowych zadań do wyznaczonych „nowych” celów, należy stwierdzić, iż nawiązują one do wytycznych wcześniejszych deklaracji. Oznacza to, iż realizacja zakładanych celów ujmowanych w poszczególnych deklaracjach każdorazowo zyskuje nową perspektywę czasową. Można by w związku z tym postawić pytanie o to, czy 17 „aktualnych celów”, wyznaczających kryteria „lepszego świata”, są realizowalne do 2030 r., czy też w ogóle możliwe do zrealizowania.

Odpowiedzi na powyższe pytania znajdują odzwierciedlenie w okresowych raportach przygotowywanych przez powołaną przez Sekretarza Generalnego ONZ niezależną grupę naukowców. W 2016 r. państwa członkowskie ONZ zdecydowały, iż globalne raporty zrównoważonego rozwoju będą przygotowywane raz na cztery lata¹⁹. Pierwszy (pomijając wcześniejsze, tzw. prototypowe raporty z 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 r.) został opublikowany w 2019 r. (*The Future is Now: Science for Achieving Sustainable Development*²⁰), kolejny planowany jest na koniec 2023 r.²¹. Rokroczne raporty, bazujące na danych statystycznych z poszczególnych państw i regionów, stanowią formę bieżącego monitoringu realizacji celów wyznaczonych *Agendą 2030*. Odwołując się do treści

¹⁶ *Ibidem*, pkt 229–235.

¹⁷ *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations, 21.10.2015, A/RES/70/1, <https://www.un.org> (15.05.2023).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Global Sustainable Development Report: scope, frequency, methodology and relationship with the Sustainable Development Goals progress report*, United Nations, <https://www.un.org> (17.05.2023).

²⁰ Department of Economic and Social Affairs, *Sustainable Development*, United Nations, <https://www.un.org> (17.05.2023).

²¹ *Global Sustainable Development Report...*

aktualnego raportu z 2022 r., należy stwierdzić, iż od 2019 r. nastąpił regres (głównie z powodu pandemii covid-19), a zrealizowanie założeń do 2030 r. określono jako „zagrożone”²². Przejawem są negatywne zmiany dotyczące realizacji jednego z najważniejszych celów, a mianowicie eliminacji ubóstwa (cel nr 1). O ile w latach 2015–2018 wskaźnik skrajnego ubóstwa spadł z 10,1% do 8,6%, to od 2019 r. nastąpił jego wzrost i w 2020 r. wyniósł 9,2%. Zwiększył się tym samym odsetek liczby pracujących, a żyjących za mniej niż 1,90 \$ dziennie – z 6,7% w 2019 r. do 7,2% w 2020 r. Wprawdzie w 2021 r. odnotowano spadek tej wartości do poziomu 6,9%, niemniej jest ona nadal większa niż przed okresem pandemii covid-19. Problem ten dotyczy szczególnie Afryki Subsaharyjskiej, gdzie wskaźnik ubóstwa pracujących wyniósł 37,9% w 2021 r.²³. Za równie niezadowolający stan, wskazany w raporcie, uznano działania na rzecz eliminacji głodu (cel nr 2). Pod tym względem osiągnięcie zerowego poziomu głodu do 2030 r. określa się jako nierealne²⁴. Równie trudny do osiągnięcia uznano cel nr 3, a mianowicie zapewnienie zdrowego życia i dobrobytu wszystkim ludziom. Pandemia covid-19 w tym zakresie przyczyniła się do zanegowania postępu w zapewnieniu usług zdrowotnych, w tym m.in. w kierunku HIV, gruźlicy (TB) i malarii. Długofalowe jej konsekwencje, jak np. powikłania zdrowotne, wzrost lęków i depresji, kwalifikuje wskazany cel jako problematyczny²⁵. Jako kolejny, negatywny skutek pandemii covid-19 wskazano kryzys w edukacji, powodujący zakłócenia w systemach edukacji na całym świecie, a w konsekwencji ograniczenie możliwości realizacji kolejnego celu (cel nr 4) wyznaczonego *Agendą 2030*. Równie zagrożone jest osiągnięcie celu, jakim jest równość płci (cel nr 5). O ile natomiast pod względem zapewnienia warunków sanitarnych i dostępu do wody (cel nr 6) wskazano poprawę sytuacji w okresie 2015–2020 (z 70% do 74% populacji), to uznano, iż działania w tym zakresie należy zintensyfikować. Podkreślono jednocześnie, iż przy obecnym tempie zmian, do 2030 r. ludzkość osiągnie jedynie 81% poziomu wskaźnika określonego celem nr 6²⁶.

Za zadowolający wskazano globalny wskaźnik dostępu do energii elektrycznej, który wzrósł z 83% w 2010 r. do 91% w 2020 r. Niemniej w 2020 r. ponad $\frac{3}{4}$ (77%) światowej populacji niemającej dostępu do

²² *The Sustainable Development Goals Report*, s. 2, United Nations 2022, <https://www.un.org> (17.05.2023).

²³ *Ibidem*, s. 26.

²⁴ *Ibidem*, s. 28.

²⁵ *Ibidem*, s. 30–33.

²⁶ *Ibidem*, s. 34–38.

elektryczności mieszkało w Afryce Subsaharyjskiej, głównie na obszarach wiejskich. Wskazuje to na konieczność zintensyfikowania działań szczególnie w krajach najsłabiej rozwiniętych. Znaczącym problemem w dostępie do energii elektrycznej jest natomiast jej pozyskiwanie ze źródeł odnawialnych (cel nr 7). Udział odnawialnych źródeł energii w całkowitym końcowym zużyciu energii wynosił 17,7% w 2019 r. (o 1,6 punktu procentowego więcej niż w 2010 r.). Tempo postępu w tym zakresie uznano za niewystarczające, by zrealizować ten cel do 2030 r.²⁷.

W 2019 r. 60% globalnego zatrudnienia stanowiło zatrudnienie nieformalne. Pandemia covid-19 negatywnie wpłynęła na poprawę tego stanu, powodując utratę zatrudnienia. Mimo że globalna stopa bezrobocia zmniejszyła się z 6,6% (2020) do poziomu 6,2% (2021), to jest ona wyższa niż w 2019 r., gdy jej wartość wynosiła 5,4%. Oznacza to regres w działaniach na rzecz zapewnienia godnej pracy i wzrostu gospodarczego (cel nr 8). Ten ostatni w skali globalnej mierzony PKB na jednego mieszkańca w 2020 r. spadł o 4,4%²⁸. Niemniej sektory gospodarki wykorzystujące zaangażowane technologie powróciły do produkcji sprzed pandemii, co potwierdza założenie o kluczowej roli rozwiązań innowacyjnych dla rozwoju gospodarki ze zdywersyfikowanym sektorem przemysłowym i silną infrastrukturą (cel nr 9)²⁹. Pandemia nasiliła jednakże strukturalne i systemowe nierówności między krajami. Rynki wschodzące i gospodarki rozwijające się znacząco spowolniły w porównaniu do państw rozwiniętych, tym samym pogłębiając dysproporcje dochodowe. Nie bez znaczenia na ten stan wpłynęły konflikty zbrojne i w ich efekcie migracje³⁰. Stan ten negatywnie oddziałuje na osiągnięcie celu nr 10 i 11. W tym ostatnim wypadku problem dotyczy rozwoju miast i tym samym zapewnienia warunków dobrego życia na obszarach miejskich. Wskazując na wzrostową tendencję osiedlania się ludzi w miastach (przewiduje się, iż w 2050 r. 7 na 10 osób mieszkać będzie w miastach), za jedno z kluczowych wyzwań uznano wyeliminowanie slumsów. Zgodnie z danymi w raporcie, w 2020 r. około 1/4 mieszkańców miast mieszkała w slumsach lub nieformalnych osiedlach. Wzrost urbanizacji wymaga – nawiązując do treści raportu – zwiększenia wysiłku na rzecz poprawy warunków mieszkaniowych, transportu publicznego, otwartych przestrzeni czy też usprawnienia gospodarki odpadami komunalnymi³¹. Za niepokojące uznano również „niezrównoważone wzorce konsumpcji i produkcji”, podkreślając konieczność współpracy na rzecz gospodarki

²⁷ *Ibidem*, s. 40–41.

²⁸ *Ibidem*, s. 42–43.

²⁹ *Ibidem*, s. 44–45.

³⁰ *Ibidem*, s. 46

³¹ *Ibidem*, s. 49.

cyrkularnej i „odmaterializowania wzrostu gospodarczego”. Problem ten pogłębia marnotrawstwo żywności, które oszacowano na poziomie 17% w skali globalnej, jak i wzrost ilości tzw. elektrośmieci (w 2019 r. było to szacunkowo ok. 7,3 kg na osobę w skali globalnej)³². Już choćby te dane wskazują, iż osiągnięcie celu nr 12 wymaga zmiany trendów produkcji i konsumpcji, u podstaw których kluczową rolę należy upatrywać w edukacji na każdym poziomie kształcenia.

Przeciwdziałanie zmianom klimatu (cel nr 13), ukierunkowane na ograniczenie ocieplenia do 1,5 °C w porównaniu do poziomu sprzed epoki przemysłowej, uznano za niewystarczające. Obniżenie globalnej emisji gazów cieplarnianych o 43% do 2030 r. wydaje się wyzwaniem trudnym do osiągnięcia, zważając chociażby na wzrostową tendencję emisji CO₂ w 2021 r.³³. Za równie skomplikowane uznano kwestie dotyczące ochrony oceanów, mórz i zasobów morskich (cel nr 14). Zakwaszanie wód wynikające z absorpcji CO₂, nadmierna eksploatacja zasobów rybnych, zanieczyszczenia, w tym szczególnie plastik w morzach i oceanach (w 2021 r. 17 mln ton), wskazuje na brak skutecznych działań w tym zakresie. Prowadzi to do wniosków, iż „ilość zanieczyszczeń z tworzyw sztucznych przedostających się do oceanu każdego roku do 2040 r. podwoi się lub potroi”³⁴. Działalność człowieka równie degradująco oddziałuje na ekosystemy lądowe i utratę bioróżnorodności. Przeciwdziałanie negatywnym zmianom w tym zakresie (cel nr 15) uznano za niewystarczające, wskazując, iż jedynie 37% krajów w 2020 r. realizowało plany strategiczne na rzecz bioróżnorodności³⁵.

Łamanie praw człowieka, w tym nie tylko pospolite przestępstwa, ale także konflikty zbrojne negują zarówno osiągnięcie kolejnego celu (cel nr 16), jak i sens założeń zrównoważonego rozwoju. Wzmocnienie instytucji i sprawiedliwego prawodawstwa, sprzyjające pokojowemu i tym samym bezpiecznemu funkcjonowaniu społeczeństw wymaga zwiększenia wysiłku na rzecz współpracy międzynarodowej (cel nr 17). Realizacja tych założeń, zgodnie z treścią omawianego raportu, stanowi niezbędny warunek wstępny zrównoważonego rozwoju³⁶. Należy zauważyć, że wyznaczone cele są wzajemnie powiązane. Oznacza to, iż niepowodzenia działań w jednym obszarze oddziałują na realizację zadań w innej sferze. Czy wobec trudności w realizacji poszczególnych celów, wskazanych w omawianym raporcie, całe przedsięwzięcie nabiera charakteru nierealnego? Odpowiedź na to pytanie nie jest bynajmniej jednoznaczna.

³² *Ibidem*, s. 50–51.

³³ *Ibidem*, s. 52.

³⁴ *Ibidem*, s. 54.

³⁵ *Ibidem*, s. 57.

³⁶ *Ibidem*, s. 58.

Wymiary kooperatywności i ich znaczenie w realizacji celów zrównoważonego rozwoju

Realizacja założeń zrównoważonego rozwoju zależna jest przede wszystkim od rządzących w poszczególnych państwach oraz od korporacji, szczególnie międzynarodowych czy wręcz globalnych. Polityka i biznes stanowią najważniejsze sfery działalności praktycznej, wyznaczające granice realności przyjętych celów zrównoważonego rozwoju. Stan faktyczny, odwołując się do raportów dotyczących realizacji przyjętych celów zrównoważonego rozwoju, wskazuje co najmniej na problematyczność założonych przedsięwzięć. Problem w tym wypadku polega na rozdziwieniu między przyjmowanymi deklaracjami przez rządy państw-sygnatariuszy, pod auspicjami ONZ, a realną praktyką polityczną w ramach poszczególnych państw. Nawet jeśli działania na poziomie międzynarodowym w ramach np. UE przyjmują formę obowiązujących dyrektyw i realizowanych przez państwa członkowskie, to w wypadku państw pozaunijnych praktyka polityczna w zakresie zrównoważonego rozwoju nie przynosi oczekiwanych skutków.

Potencjalną rolę niejako „koła zamachowego” zmian należałoby upatrywać w kooperatywności. Skoro polityka (posiadający władzę) i biznes (posiadający kapitał) są niewystarczające, by realizować przyjęte założenia, to ogniwem łączącym te dwie sfery wydaje się inicjatywa społeczna. Można by wręcz stwierdzić, iż ta ostatnia jest niezbędna dla powodzenia wyznaczonych celów. Wszak dotyczą one nie tylko polityki i działalności gospodarczej (te należałoby uznać za narzędzie, a nie cel zrównoważonego rozwoju), ale poszczególnych społeczeństw, czy wręcz każdego człowieka. Wskazując na kooperatywność jako formę działalności zorganizowanej na rzecz interesów określonych grup społecznych, mogącą przyczynić się do realizacji celów zrównoważonego rozwoju, nie należy sprowadzać jej jedynie do działalności gospodarczej spółdzielni. Choć ten rodzaj działalności jest najczęściej utożsamiany z kooperatywnością (by wymienić spółdzielnie handlowe, produkcyjne, pracy, społeczne, oszczędnościowo-kredytowe itp.), to za kooperatywność należy uznać również inne organizacje, a także ich związki, spełniające określone założenia. Należy tu wskazać na dobrowolność współpracy na rzecz dobra wspólnego, demokratyczny sposób sprawowania władzy, odpowiedzialność, poszanowanie drugiego człowieka i działalność skierowaną nie na maksymalizację zysku, lecz na zaspokajanie potrzeb³⁷.

³⁷ Za znamienne w tym ostatnim wypadku można wskazać chociażby słowa francuskiego teoretyka spółdzielczości z przełomu XIX i XX w., Charlesa Gide'a, który stwierdził: „Otóż istotą zreszenia spółdzielczego w odróżnieniu od spółki kapitalistycznej

W szerokim tego słowa znaczeniu kooperatywy to organizacje wpisujące się w tzw. trzeci sektor w odróżnieniu od sektora publicznego i przedsiębiorstw prywatnych. Uwzględniając różnorodność działalności kooperatywnej, można wskazać na jej trzy zasadnicze wymiary: gospodarczy (ekonomiczno-ekologiczny), społeczny (społeczno-kulturowy) i polityczny.

Najbardziej powszechną formą działalności kooperatywnej jest działalność gospodarcza. W ramach tej za znamiennej, jako że stanowiącą podstawy rozwoju kooperatywności europejskiej w XIX w., należy uznać spółdzielczość spożywców, spółdzielczość kredytową czy też spółdzielczość pracy. Działalność kooperatywna swoje uzasadnienie i tym samym początek rozwoju znajdowała w warunkach egzystencjalnych ubogich warstw społecznych. Głównym czynnikiem inicjującym wspólnotowe podejmowanie działalności handlowej, usługowej, rolniczej, przetwórczej itp., była konieczność zapewnienia środków do życia. Pomoc wzajemna oraz zasada odpowiedzialnego postępowania bez wyrządzania krzywdy drugiemu człowiekowi stały się znamienne dla zakładanych kooperatyw funkcjonujących na rzecz dobra wspólnego jej członków. Działalność spółdzielcza umożliwiała jej członkom nie tylko gromadzenie oszczędności, ale także inwestycje i rozwój poszczególnych jej branż. Dorobek kooperatywności europejskiej na przełomie XIX i XX w. stanowi potwierdzenie zasadności tego rodzaju działalności gospodarczej. Wskazując na potrzeby zmian wynikające z celów zrównoważonego rozwoju, szczególnie w państwach ubogich, czy też tzw. rozwijających się, kooperatywność stanowi realną formę samopomocy dotkniętych ubóstwem, bezrobociem, analfabetyzmem, czy też innymi problemami społecznymi.

Współczesnego oddziaływania kooperatyw należy również upatrywać w obszarze działalności ekologicznej. Działalność etyczna wpisana w założenia ideowe kooperatywności czyni kooperatywy najbardziej odpowiednimi do odpowiedzialnego działania nie tylko względem drugiego człowieka, ale także względem przyrody. Kluczowe w tym zakresie jest nie tylko propagowanie postaw i zachowań proekologicznych, ale także podejmowanie działań skutkujących ochroną przyrody. Znaczącą rolę w tym zakresie spełniają kooperatywy nakierowane na realizację tego rodzaju celów. Należy również podkreślić konieczność łączenia celów ekologicznych z innymi celami, które wyznaczają specyfikę poszczególnych kooperatyw. Produkcja, przetwórstwo, handel, usługi itp., jako podstawowe obszary działalności, w połączeniu z celami ekologicznymi w pełni wyrażają etyczny wymiar kooperatywności. Tym samym kooperatywność stanowi znaczący obszar działalności człowieka na rzecz

nej jest zajmowanie się zaspokajaniem potrzeb, a nie zyskami, jakie można osiągnąć". K. Gide, *Kooperatywność*, Warszawa 1937, s. 172.

poprawy jego dobrostanu i środowiska, w którym żyje. Uwzględniając potrzebę realizacji celów zrównoważonego rozwoju, tym bardziej zyskuje on na aktualności. W dużej mierze jest to kwestia upowszechnienia założeń i praktyki kooperatyw. W tym zakresie należy także upatrywać roli samych kooperatyw. Wiąże się to bowiem z ich kolejnym wymiarem działalności, a mianowicie społecznym czy też społeczno-kulturowym.

Idea, jak i ruch kooperatywny nie ogranicza się jedynie do poprawy warunków materialnych ubogich warstw społecznych. Wymiar gospodarczy kooperatyw jest wzajemnie zależny od wymiaru społeczno-kulturowego. Działalność gospodarcza w jej różnych branżach, której głównym założeniem jest etyczna współpraca, umożliwia upodmiotowienie poszczególnych jednostek. Pozwala to nie tylko na poprawę samooceny własnej osoby, ale także jej rozwój. Pomoc wzajemna, kształtując więziotwórcze relacje społeczne stanowiące podstawę wspólnoty, wzmacnia przyjazne relacje w poszczególnych społecznościach lokalnych. Sprzyja temu również działalność edukacyjno-kulturowa kooperatyw, stanowiąca ich założenie ideowe. Znamienne w tym zakresie są słowa Edwarda Abramowskiego, który stwierdzał, iż kooperatywy eliminują poddańczą bierność, samolubstwo i czynią człowieka zdolnym do przyjaźni i braterstwa³⁸. Inicjatywa, współpraca na rzecz wspólnych interesów czynią jednocześnie człowieka odpowiedzialnym i „wolnym twórcą życia”³⁹. Wskazane aspekty przemiany moralnej stanowią kluczowy czynnik zmian społecznych, nakierowanych na doskonalenie życia człowieka w jego wszystkich wymiarach.

Aktywizacji kooperatyw należałoby upatrywać również w sferze politycznej. Oprócz działalności ekonomiczno-ekologicznej, jak i społeczno-kulturowej, aktywność polityczną kooperatyw należałoby uznać za niezbędną formę ich działania na rzecz realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Pomijając historyczne zaszłości dotyczące prób podporządkowania kooperatywnym działaniom politycznym, czy wręcz ideologicznym⁴⁰, aktualny wymiar działalności politycznej kooperatyw winien mieć charakter odmienny. Zważając jednocześnie na zasadę neutralności politycznej kooperatyw, przyjętą w XIX w., nie wskazuję bynajmniej na konieczność ich „upolitycznienia” ani ze strony rządzących, ani ze strony członków kooperatyw. W obydwu wypadkach oznaczałoby to podporządkowanie ich dzia-

³⁸ E. Abramowski, *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego* [w:] *idem, Pisma. Pierwsze zbiorowe wydanie dzieł treści filozoficznej i społecznej*, t. 1, Warszawa 1924, s. 217.

³⁹ *Ibidem*, s. 216.

⁴⁰ Szerzej na ten temat zob.: K.M. Cwynar, *Konsekwencje ideologizacji kooperatywności polskiego*, „ΣΟΦΙΑ. Pismo filozofów krajów słowiańskich”, 2018, vol. 18, s. 117–131; *idem*, *Stare i nowe wyzwania kooperatywności*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2022, nr 4, s. 67–71.

łałości ideologii politycznej i wynikających z niej określonych interesów politycznych. Kooperatywy, jako organizacje powstające dobrowolnie na rzecz interesów społecznych, winny pod tym względem chronić swoją niezależność polityczną. Ideowa neutralność polityczna nie powinna oznaczać jednak obojętności na sprawy polityczne; te bowiem warunkują funkcjonowanie kooperatyw. Powinna to być aktywność na rzecz kształtowania społeczeństwa demokratycznego, sprowadzająca się do upowszechniania założeń etyczno-demokratycznych kooperatyw i ich działalności, a także ustroju demokratycznego, u którego podstaw pozostaje zasada poszanowania drugiego człowieka. W tych warunkach osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju niewątpliwie zyskuje na realności.

Zakończenie

Znaczenie kooperatywności na rzecz realizacji celów zrównoważonego rozwoju znajduje uzasadnienie nie tylko w wymiarze teoretycznym. Ma ono także potwierdzenie w sferze działań praktycznych. Kooperatywy wprawdzie nie są dominującą formą działalności organizacyjnej, ale realizowaną w różnych obszarach kulturowych świata. Mimo swej różnorodności nie tylko pod względem działalności, czy też uwarunkowań kulturowych, łączą je wskazane zasady ideowe⁴¹. Zgodnie z danymi statystycznymi Międzynarodowego Związku Spółdzielczego (*International Cooperative Alliance*) aktualnie na świecie funkcjonuje około 3 milionów spółdzielni, zapewniając miejsca pracy około 10% zatrudnionej ludności świata⁴². Pod względem geograficznym najwięcej spółdzielni, w których członkowie znajdują zatrudnienie, funkcjonuje w krajach azjatyckich⁴³. Od 2018 r. Międzynarodowy Związek Spółdzielczy, przygotowując *Światowy Monitor Spółdzielczy (World Cooperative Monitor)* przeprowadza badania wśród trzystu największych spółdzielni z całego świata pod względem ich działalności na rzecz zrównoważonego rozwoju. Wszystkie spośród badanych spółdzielni sukcesywnie uwzględniają realizację celów zawartych w *Agendzie 2030*, podejmując również działania uświadamiające w otoczeniu społecznym, w którym funkcjonują⁴⁴.

⁴¹ Zob. także: *Cooperative identity, values & principles*, International Cooperative Alliance, <https://www.ica.coop> (17.05.2023).

⁴² *Cooperatives and Employment: Second Global Report*, Brussels 2017, s. 24–25, International Cooperative Alliance, <https://www.ica.coop> (20.05.2023).

⁴³ *Ibidem*, s. 25.

⁴⁴ *The Keyword of the Recovery: Sustainable Development. How the Top 300 Cooperatives are Pursuing the Sustainable Development Goals*, World Cooperative Monitor, 2021, s. 9, <https://monitor.coop> (20.05.2023).

Znaczenie spółdzielczości (*resp.* – kooperatywności) we wskazanym zakresie dostrzegła także ONZ, przyjmując w 2023 r. *Rezolucję w sprawie promowania ekonomii społecznej i solidarnej na rzecz zrównoważonego rozwoju*⁴⁵. Czy zwiększy to szansę na urzeczywistnienie zrównoważonego rozwoju? Odpowiadając, zauważę, że nawet jeśli wyznaczone cele nie zostaną w pełni osiągnięte, to choćby podejmowanie działań w wyznaczonym kierunku nie tylko poprawia warunki życia człowieka, ale nadaje sens jego istnieniu. Ten ostatni w tym wypadku wyraża jednocześnie nadzieję, że człowiek może nie tylko zmieniać świat na lepszy, ale także sam potrafi być lepszym pod względem praktycznym i moralnym. Z tych względów założenia zrównoważonego rozwoju należy uznać za ideę usensawiającą teraźniejszość i nadającą przyszłości wymiar pozytywny.

Bibliografia

- Abramowski E., *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego* [w:] *idem, Pisma. Pierwsze zbiorowe wydanie dzieł treści filozoficznej i społecznej*, t. 1, Warszawa 1924.
- Agenda 21*, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).
- Cooperative identity, values & principles*, International Cooperative Alliance, <https://www.ica.coop> (17.05.2023).
- Cooperatives and Employment: Second Global Report*, Brussels 2017, International Cooperative Alliance, <https://www.ica.coop> (20.05.2023).
- Cwynar K.M., *Konsekwencje ideologizacji kooperatywności polskiej*, „ΣΟΦΙΑ. Pismo filozofów krajów słowiańskich”, 2018, vol. 18. DOI 10.15584/sofia.2018.18.8.
- Cwynar K.M., *Stare i nowe wyzwania kooperatywności*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2022, nr 4. DOI 10.15584/polispol.2022.4.4.
- Department of Economic and Social Affairs, *Sustainable Development*, United Nations, <https://www.un.org.pl> (17.05.2023).
- Environment and sustainable development*, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).
- Gide K., *Kooperatywność*, Warszawa 1937.
- Global Sustainable Development Report: scope, frequency, methodology and relationship with the Sustainable Development Goals progress report*, United Nations, <https://www.un.org> (17.05.2023).
- Johannesburg Summit 2002*, United Nations, <https://www.un.org.pl> (15.05.2023).
- Nasza wspólna przyszłość*, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, Warszawa 1991.
- Plachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia”, 2011, vol. 5 (17), s. 231–248.
- Promoting the Social and Solidarity Economy for Sustainable Development*, United Nations, 27 March 2023, A/77/L.60, <https://www.un.org> (20.05.2023).

⁴⁵ *Promoting the Social and Solidarity Economy for Sustainable Development*, United Nations, 27 March 2023, A/77/L.60, <https://www.un.org> (20.05.2023).

- Report of the United Nations Conference on Environment and Development*, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, vol. I: *Resolutions Adopted by the Conference*, New York 1993, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).
- Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012*, A/RES/66/288 – *The Future We Want*, United Nations, <https://www.un.org> (15.05.2023).
- The Keyword of the Recovery: Sustainable Development. How the Top 300 Cooperatives are Pursuing the Sustainable Development Goals*, World Cooperative Monitor, 2021, <https://monitor.coop> (20.05.2023).
- The Sustainable Development Goals Report*, United Nations 2022, <https://www.unstats.un.org> (17.05.2023).
- Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations, 21.10.2015, A/RES/70/1, <https://www.un.org> (15.05.2023).
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population Prospects 2022: Summary of Results*, UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3, <https://www.un.org> (15.05.2023).
- United Nations Millennium Declaration*, United Nations, A/RES/55/2, 18 September 2000, <https://www.un.org> (15.05.2023).

The importance of cooperatism for sustainable development

Abstract

The aim of the article is to indicate the importance of cooperatism in the implementation of sustainable development goals. By analysing strategic documents and reports on sustainable development, the author shows the problematic nature of achieving the set goals. She formulates a thesis that cooperatism, as a grassroots social movement and thus social involvement, is one of the key conditions for achieving sustainable development goals. She sees the activity of cooperatives in this respect not only in the economic-ecological dimension, but also in the socio-cultural and political dimension.

Keywords: cooperatism, cooperatives, sustainable development goals, responsibility, environmental policy

Henryk Ćwiek*

POLEN MUSS ERLEDIGT WERDEN.
JAK TAJNE SŁUŻBY NIEMIEC REALIZOWAŁY SWE
ZADANIA W RAMACH ANTYPOLSKIEJ POLITYKI

Streszczenie

Niemcy weimarskie, nie uznając zachodnich granic Drugiej Rzeczypospolitej, nigdy nie pogodziły się ze skutkami klęski w I wojnie światowej. Dążyły do rewizji postanowień traktatu wersalskiego, odbudowy potencjału militarnego i odwetu. Republika Weimarska prowadziła rozległą działalność szpiegowską przeciwko Polsce. Istotną rolę w tym zakresie odgrywały nie tylko instytucje państwowe, lecz także prywatne oraz ugrupowania polityczne. Abwehra, realizując wytyczne najważniejszych władz wojskowych Niemiec, wykorzystywała do celów wywiadowczych swe placówki terenowe, które powstały przy dowództwach okręgów wojskowych. Jej rozbudowa wiązała się z poszerzeniem zakresu zainteresowań szpiegowskich. Rozpoznaniem i zwalczaniem wywiadu niemieckiego w Drugiej Rzeczypospolitej zajmował się Oddział II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego. Polski kontrwywiad na miarę posiadanych możliwości rozpracowywał działalność szpiegowską Niemiec. W artykule, opartym na materiałach archiwalnych, wykazano, że tajne służby Niemiec prowadziły w szerokim zakresie działalność szpiegowską przeciwko Polsce, których rozpoznanie było istotnym fragmentem przygotowań do działań zbrojnych.

Słowa kluczowe: szpiegostwo, Abwehra, tajne służby, wywiad, kontrwywiad

Wstęp

W listopadzie 1918 r. Polska odzyskała niepodległość po 123 latach niewoli. Klęski militarne państw zaborczych, rewolucja w Rosji, a zwłaszcza walki zbrojne Polaków oraz ich wysiłki na arenie międzynarodowej o uznanie prawa do niepodległości ułatwiły powrót Rzeczypospolitej na mapę polityczną Europy¹. Już w trakcie konferencji pokojo-

* Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, e-mail: hcwiek@interia.pl, ORCID 0000-0001-9779-9119.

¹ W. Michowicz, *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918–1939* [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4: 1918–1939, red. M. Leczyk [i in.], Warszawa 1995, s. 5.

wej w Paryżu zaistniała groźba agresji niemieckiej, gdy w rejonie granicy z Polską zachodni sąsiad skoncentrował znaczne siły wojskowe, liczące ok. 350 tys. żołnierzy. Dowództwo niemieckie miało plany agresji na Polskę².

Spośród licznych problemów, z jakimi borykało się młode państwo polskie, bezpieczeństwo miało znaczenie szczególne. Rzeczpospolita stanowiła część systemu wersalskiego, zresztą niestabilnego, a nawet będącego zarzewiem potencjalnego konfliktu z Niemcami. Minister spraw zagranicznych Aleksander Skrzyński publicznie wyraził opinię dotyczącą wyjątkowo niekorzystnego położenia geograficznego nowej Polski, w kontekście zamiarów dwóch ościennych mocarstw – Niemiec i Rosji, dążących do zburzenia ładu wersalskiego i odwetu³.

Zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego w Niemczech zlikwidowano powszechną służbę wojskową, rozwiązano Wielki Sztab Generalny oraz wprowadzono wiele zakazów dotyczących rozwoju sił zbrojnych. Niemcy weimarskie mogły posiadać tylko 100-tysięczną Reichswehrę, bez lotnictwa. Traktat także znacznie zmniejszył wielkość i tonaż floty. Naczelne dowództwo armii potajemnie omijało istniejące ograniczenia⁴. Współpraca wojskowa Niemiec z Rosją Sowiecką, a potem Związkiem Sowieckim, u której podłoża istniał wrogi stosunek do Polski, sprzyjała rozwojowi zbrojeń wbrew traktatowi wersalskiemu⁵.

Współpraca z państwem sowieckim wzmocniła pozycję Republiki Weimarskiej na arenie międzynarodowej. Niemcy liczyły na wojnę Polski z Rosją i możliwość zajęcia ziem zachodnich Rzeczypospolitej, w ramach ich ochrony przed komunizmem. Dowódca Reichswehry w okresie 1920–1926, gen. Hans von Seeckt, latem 1922 r. informował kanclerza Josepha Wirtha, że istnienie Polski jest nie do zniesienia i powinna zniknąć w wyniku własnej słabości i z pomocą Rosji oraz Niemiec⁶. W lipcu 1922 r. kanclerz Wirth mówił do ambasadora Ulricha Brockdorff-Rantzaua m.in.: *Polen muss erledigt werden*, czyli „Polskę trzeba wykończyć”⁷.

² Szerzej: P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)* [w:] *Historia dyplomacji...*, s. 112.

³ M. Kornat, *O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918/1919–1939* [w:] A. Friszke, M. Kornat, R. Stemplowski, *Dwie epoki. O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918–1939 i 1989–2015*, Warszawa 2020, s. 17.

⁴ E.D. Weitz, *Niemcy weimarskie. Nadzieja i tragedia*, Kraków 2011, s. 104–105.

⁵ J. Jędrzejewska, *Współpraca Armii Czerwonej i Reichswehry w latach 1917–1933. Wybrane problemy*, Toruń 2005; A. Skrzypek, *Nie spełniony sojusz? Stosunki sowiecko-niemieckie 1917–1941*, Warszawa 1992.

⁶ J. Krasuski, *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945*, Poznań 2000, s. 138.

⁷ *Ibidem*.

Przeciwko Polsce

Wrogi stosunek Niemiec do Polski wpływał na kierunki działań tajnych służb Republiki Weimarskiej. Po rozwiązaniu sztabu generalnego wywiad niemiecki nie miał jednolitego kierownictwa, a także ośrodka decyzyjnego oraz koordynującego działalność poszczególnych ogniw tajnych służb. Należy podkreślić, że Niemcy, zgodnie z traktatem wersalskim, nie mogły prowadzić wywiadu ofensywnego, a Reichswehra miała być formacją przygotowaną do utrzymywania ładu i porządku wewnętrznego, a także ochrony granic. W strukturze Ministerstwa Obrony Niemiec wyodrębniono komórkę organizacyjną mającą zajmować się działalnością kontrwywiadowczą – *Abwehrabteilung*, czyli *Abwehře*⁸. Została utworzona w styczniu 1921 r. i zakamuflowana w Oddziale Statystyki Urzędu Wojskowego – *Heersstatistische Abteilung des Truppenamts*. Urząd ten był sztabem generalnym Reichswehry. Utworzono dwa referaty: *Ost* i *West*, w ramach których działały pionierzy wywiadowczy, wywiadu radiowego i szyfrów oraz kontrwywiadu. Zatem nazwa Abwehra była kamuflażem organu, który oprócz zadań kontrwywiadowczych prowadził wywiad, zwłaszcza przeciw Polsce i Czechosłowacji. W początkowym okresie był to niewielki wydział kierowany przez mjr. Friedricha Gemppa, wychowanek Waltera Nicolai⁹. Przy dowództwach okręgów wojskowych Reichswehry funkcjonowało osiem ekspozytur terenowych Abwehry – *Abwehrstellen*. Spośród nich pięć prowadziło wywiad wojskowy przeciwko Polsce. Były to ekspozytury: I w Królewcu, II w Szczecinie, III w Berlinie z placówką znajdującą się we Frankfurcie nad Odrą, IV w Dreźnie i VIII we Wrocławiu. Zatem Abwehra miała rozległy obszar wpływów¹⁰.

W Niemczech funkcjonowały trzy typy organów informacyjnych: wojskowa służba informacyjna, utrzymywana przez państwo; organizacje wywiadowcze, dotowane przez państwo; prywatne organizacje cywilne usytuowane w wielkich koncernach i firmach przemysłowo-handlowych¹¹. Na początku lat 20. do tajnych działań była wykorzystywana cywilna organizacja wywiadowcza, znana jako *Sonderdienst* „Nuntia”. Był to oddział prywatnej firmy handlowo-przewozowej *Deutscher*

⁸ A. Peplowski, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 120–121.

⁹ Walter Nicolai (1873–1938), oficer niemieckiego Sztabu Generalnego. W latach 1913–1914 był szefem centrali wywiadu Sztabu Generalnego – *Sektion III B. M. Ronge*, *Dwanaście lat służby wywiadowczej*, Warszawa 1992, s. 51 i n.

¹⁰ M. Cygański, *Abwehra w Republice Weimarskiej 1921–1932 (Powstanie, rozwój i działalność przeciw Polsce, zwłaszcza na Śląsku)*, „Kwartalnik Opolski”, 1989, nr 2, s. 57.

¹¹ W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939*, Warszawa 1977, s. 68–70.

Überseedienst (DUD)¹². Jej rozwój popierał m.in. kanclerz Niemiec J. Wirth, prezydent Niemiec Friedrich Ebert i dowódca Reichswehry H. Seeckt. Faktycznie działalność tego organu ukrywano przed policją i administracją cywilną. Zdarzały się paradoksalne przypadki, że policja śledziła działania wywiadu wojskowego Reichswehry. Działania „Nuntii” nadzorowali mjr Hermann Lieser oraz kpt. Carl Rau, współpracownicy dawnego szefa Sektion III B W. Nicolaia. Reichswehra kierowała do służby szpiegowskiej „Nuntii” wybranych oficerów z dawniej centrali wywiadu oraz sprawdzonych agentów. Rozbudowa tej organizacji na początku lat 20. doprowadziła do utworzenia kilku filii terenowych – *Zweigstellen*, znajdujących się w Berlinie, Szczecinie, Wrocławiu, Monachium, Hamburgu, Dreźnie, Lindau oraz Kassel. W okresie 1924–1925 utworzono kolejne filie w Królewcu, Frankfurcie nad Odrą i Stuttgarcie. Kilka placówek, znajdujących się w Berlinie, Królewcu, Frankfurcie i Wrocławiu, prowadziło aktywny wywiad ofensywny przeciwko Polsce¹³.

Polski kontrwywiad zdobył tajną instrukcję zawierającą zadania wrocławskiej filii organizacji „Nuntia” z 1924 r. oraz szczegółowe wytyczne pracy szpiegowskiej z 1925 r., przeznaczone dla agentury w Polsce. Potwierdzały one aktywność i szeroki zakres wywiadu niemieckiego¹⁴. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Rzeszy – *Reichsministerium des Innern* i krajowe ministerstwa tego resortu otrzymały rozległe kompetencje w zakresie wywiadu i kontrwywiadu. Realizowały one zadania o charakterze ofensywnym i defensywnym. Także resort spraw zagranicznych Niemiec zajmował się działalnością wywiadowczą. Nie miał on wydziału wywiadowczego kierującego pracą informacyjną poza granicami kraju. Natomiast nieoficjalnie tajnymi akcjami kierowały departamenty terytorialne. Funkcje organów informacyjno-wywiadowczych MSZ spełniały jego placówki zagraniczne, a zwłaszcza wydziały propagandowe. Placówki konsularne miały odpowiednio wyszkoloną kadrę oraz liczną rzeszę agentów¹⁵.

Na Śląsku działalność szpiegowską prowadziły jednostki policji granicznej. Na czele granicznego komisariatu w Opolu stał radca policyjny Grenlich. Oddział Polityczny przy Prezydium Policji w Gliwicach nadzorował działalność komisariatów w Gliwicach, Zabrzju i Bytomiu. W każdym z nich było zatrudnionych kilkunastu pracowników, z któ-

¹² *Ibidem*, s. 70–77.

¹³ M. Cygański, *op.cit.*, s. 59–60.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ H. Kopczyk, *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu 1920–1933*, Gdańsk 1970, s. 78–80.

rych większość zajmowała się wywiadem¹⁶. Placówka w Opolu kierowała działaniami biura wywiadowczego, które było instytucją pośrednią między placówkami granicznymi a *Abwehrstelle-Schlesien* we Wrocławiu. Instytucja ta zajmowała się wywiadem ofensywnym, zwłaszcza w zakresie wojskowym. Podlegające jej placówki w Bytomiu, Gliwicach, Zabrze i Raciborzu były zakonspirowane jako towarzystwa ubezpieczeniowe¹⁷. Tajna organizacja „Consul” prowadziła działania o charakterze terrorystycznym. Likwidowała pracowników monarchii, utrudniała wykonywanie postanowień traktatu wersalskiego, a także usuwała zwolenników ugodowej polityki. Niektórzy jej członkowie byli dawnymi oficerami wywiadu niemieckiego Sztabu Generalnego¹⁸.

W Republice Weimarskiej powstało wiele prywatnych biur wywiadowczych. Wiązało się to ze wzrostem przestępczości oraz możliwością uzyskania stosunkowo łatwego źródła zarobku. Biura detektywistyczne zakładali i prowadzili przeważnie byli wojskowi. Wywiady innych państw z reguły jednoznacznie oceniały, że była to celowa forma konspiracyjna służby informacyjnej¹⁹. Tajne służby Niemiec wykorzystywały wszelkie sposoby, aby uzyskać istotne wiadomości. W wyniku inwigilacji korespondencji zdobywano wiele cennych wiadomości, nie tylko natury wojskowej. Wywiad niemiecki organizował dla swych działań rozległe zaplecze²⁰. Aby wysyłać agentów do Polski, doskonalono technikę fałszowania paszportów, przepustek granicznych, legitymacji i innych dokumentów osobistych. Niemiecka tajna policja polowa dostarczała oficerom wywiadu fałszywe dokumenty polskie. Łatwo było w tym okresie je podrabiać, ponieważ nie były skomplikowane i bardzo często pozbawione fotografii. Wywiad niemiecki zaopatrywał w fałszywe paszporty polskie nie tylko swych współpracowników, lecz także agitatorów bolszewickich współdziałających z oficerami wywiadu. Wykorzystywał również paszporty ukraińskie, wystawiane przez konsulat Ukraińskiej Republiki Ludowej w Gdańsku. Placówka ta współpracowała też z tajnymi służbami Rosji. *Abwehrstelle Schlesien* współdziałała z placówkami policji kryminalnej w zakresie działalności szpiegowskiej.

¹⁶ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA MSW), sygn. 282, Meldunek typu wojskowego, opracowany na podstawie informacji agenturalnych, z 20 maja 1926 r., s. 1–2.

¹⁷ CA MSW, Meldunek typu wojskowego, opracowany na podstawie informacji agenturalnych, z 6 lipca 1929 r., s. 1–2.

¹⁸ CA MSW, sygn. 241, Niemiecka służba wywiadowcza od czasu zawarcia układu wersalskiego do chwili obecnej, cz. III, Warszawa 1927, s. 45–46.

¹⁹ *Ibidem*, s. 54–59.

²⁰ CA MSW, sygn. 293, Pismo Oddziału II Informacyjnego Dowództwa Frontu Śląskiego do Ekspozytury w Cieszynie, z 6 stycznia 1919 r., s. 1–2.

Jednostka ta przywiązywała duże znaczenie do przestrzegania ustalonych zasad konspiracji. Nawet kierując korespondencją do jednostek terenowych, stosowała zamiast adresów ustalone znaki²¹.

Wiele organizacji niemieckich istniejących pod różnymi szyldami w Polsce prowadziło działalność szpiegowską²². Jedną z nich był *Deutschtumsbund*. Proces sądowy z 1923 r. wykazał, że ten związek miał strukturę organizacyjną wywiadu i prowadził wrogą działalność skierowaną przeciw państwu polskiemu. Rozbudowany tajny aparat wywiadowczy stanowiły głównie osoby współpracujące z wywiadem ze względów ideowych. Na ziemiach zachodnich i północnych Rzeczypospolitej rozmieszczona była gęsta sieć zakonspirowanych agentów oraz innych współpracowników, zajmujących się nie tylko szpiegostwem wojskowym²³. Mniejszość niemiecka wykorzystywana przez służby wywiadowcze Niemiec była także wspierana finansowo przez zakamuflowanych pośredników. O ile Fundacja Niemiecka ograniczała swą działalność do udzielania pomocy rodakom na terenach zwróconych Polsce, to podstawową organizacją zajmującą się losem mniejszości niemieckiej poza obszarami z 1914 r. był Niemiecki Związek Obrony Niemczyzny Nadgranicznej i Zagranicznej – *Deutscher Schutzbund für das Grenz und Auslandsdeutschum*²⁴.

Po przejściowym okresie trudności, jakie przeżywały Niemcy po zakończeniu I wojny światowej, następowała stopniowa poprawa sytuacji gospodarczej i politycznej, co w istotnym stopniu wpływało na rezultaty działalności szpiegowskiej. Wywiad niemiecki wykorzystywał na bieżąco zdobycze nauki i techniki. Przywiązywano duże znaczenie do wszechstronnego wyszkolenia oficerów, którzy znali nie tylko zasady i formy tajnych działań, ale także niektóre dziedziny nauki i techniki niezbędne do wykonywania specjalnych zleceń. Zdarzały się przypadki, że oficerowie rezerwy byli zatrudnieni poza granicami kraju jako dziennikarze. Ze względu na charakter pracy mieli duże możliwości realizacji określonych zadań²⁵.

Na Górnym Śląsku wywiad niemiecki miał ułatwioną infiltrację. Sprzyjało temu bezrobocie i łatwość przekraczania granicy. Stosunkowo

²¹ CA MSW, sygn. 282, Meldunek typu wojskowego „Działalność wywiadu niemieckiego w kwietniu 1927 r.”, s. 1–2.

²² CA MSW, sygn. 241, Związki niemieckie w Polsce, brak roku, s. 71–152.

²³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe (WAP) w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski (UWoj. Pom.) Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 4814, Sprawozdanie dotyczące reorganizacji niemieckiej służby wywiadowczej z 20 września 1921 r., k. 81.

²⁴ A. Ringman, *Cel i środki niemieckiej polityki zagranicznej*, Warszawa 1931, s. 48.

²⁵ CA MSW, sygn. 242, Zadania i zdobycze wywiadu niemieckiego w Polsce. Ocena niemieckiej pracy wywiadowczej, Warszawa 1927, s. 70–115.

niewielkie nakłady finansowe pozwalały na organizację wywiadu informacyjnego na masową skalę. Świadczy o tym liczba spraw szpiegowskich wykrytych przez polski kontrwywiad²⁶. Strona niemiecka przywiązywała duże znaczenie do konspiracji pracowników kadrowych wywiadu i współpracowników. Mieli oni wiele pseudonimów, co graniczyło z przesadą. Ponadto każdy z nich miał kilka zakonspirowanych adresów. Postępowanie takie było podyktowane względami oszczędnościowymi. Niemcy często przesyłali pocztą tajne informacje, używając atramentu sympatycznego. Polski kontrwywiad potwierdzał dobre rozpracowanie pogranicza przez tajne służby Republiki Weimarskiej²⁷.

Strona niemiecka przywiązywała duże znaczenie do prowadzenia wywiadu wojskowego, przemysłowego i terenowego, mając na uwadze perspektywę operacji wojennych. Sztab niemiecki uzyskiwał interesujące informacje z wiarygodnych źródeł innych ministerstw. Rozpoznanie wywiadu wojskowego było z reguły wnikliwe i dotyczyło wszelkich rodzajów sił zbrojnych. Obejmowało: organizację, wyszkolenie, uzbrojenie, zaopatrzenie, wartość bojową i moralną żołnierzy, a także wiele pokrewnych kwestii. W zakresie przemysłu interesowano się zwłaszcza innowacjami technicznymi wdrażanymi do produkcji wojennej²⁸. Niemcy starali się za wszelką cenę pozyskać źródła informacji w centralnych urzędach kraju. Na czele placówek stali oficerowie dobrze przygotowani do służby wywiadowczej. Kilkuletnia praca pozwalała im dokładnie rozpoznać terytorium działania i stosować odpowiednie metody. Na początku lat 30. kontrwywiad polski na podstawie rozpracowań wywiadu niemieckiego oceniał, że Abwehra coraz częściej pozyskiwała agentów do współpracy na bazie korzyści materialnych²⁹.

Efekty działalności polskiego kontrwywiadu

Akcje kontrwywiadowcze najczęściej znajdowały epilog w salach sądowych. Aby sąd był przekonany o winie podejrzanego i aby placówka defensywna miała poczucie zgodności działań z prawem, pracownicy pionu dochodzeniowego musieli mieć odpowiednie przygotowanie prawnicze. Ponadto placówki kontrwywiadowcze śledziły postępy w sprawach

²⁶ CA MSW, sygn. 239, Metody działania wywiadu niemieckiego, s. 13–15.

²⁷ CA MSW, sygn. 282, Meldunek typu wojskowego sporządzony na podstawie informacji agenturalnych z 30 maja 1926 r.

²⁸ CA MSW, sygn. 511, Ogólny zarys niemieckiej służby wywiadowczej i zadania wywiadu na 1931/1932, Warszawa 1933.

²⁹ CA MSW, Zarys sowieckiej, niemieckiej i litewskiej służby wywiadowczej 1933 r., s. 1–9.

o szpiegostwo, doskonaląc swój warsztat dochodzeniowy, a także wyciągały wnioski dotyczące prawnych aspektów przedstawiania zarzutów o tego rodzaju przestępstwa. Bardzo często dopiero w trakcie rozprawy sądowej ujawniano wiele szczegółów współpracy z obcym wywiadem, które dla służb prowadzących tajne działania miały bardzo istotne znaczenie³⁰.

Od marca do czerwca 1921 r. w sądach wojskowych na obszarze Rzeczypospolitej prowadzono 16 spraw o szpiegostwo na rzecz Niemiec³¹. Było to prawie trzykrotnie mniej aniżeli spraw o szpiegostwo na korzyść Związku Sowieckiego. Ta różnica jest bardzo wymowna. Nie świadczy to jednak o tym, że wywiad niemiecki nie był ekspansywny. Dowodzi raczej, że był dobrze zorganizowany i należyście prowadzony. Za słabsze rozpoznanie działalności wywiadu niemieckiego odpowiedzialne były placówki kontrwywiadowcze. Potwierdzeniem tej tezy może być przykład rozprawy karnej toczącej się w sądzie wojskowym na Pomorzu przeciwko Pawłowi Wernickiemu, który będąc agentem konsulatu polskiego w Kwidzynie, a następnie Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa w Grudziądzu, współpracował z wywiadem niemieckim. Rozpracowywał on między innymi działalność polskich konsulów w Królewcu, Olsztynie i Kwidzynie, gromadząc wiadomości o ich nadużyciach. Ponadto zbierał informacje o agentach polskich umieszczonych w Niemczech.

Z rozpoznania polskiego kontrwywiadu z 1922 r. wynikało, że obce służby wywiadowcze wykorzystywały przede wszystkim podoficerów i szeregowych Wojska Polskiego zatrudnionych w kancelariach, sztabach, drukarniach, fabrykach, magazynach itp. do zdobywania tajnych dokumentów. Realizację tych zadań ułatwiała służbom niemieckim nieprzestrzeganie elementarnych zasad ochrony tajemnic wojskowych. Często funkcje kancelaryjne pełnili szeregowi obcych narodowości. W niektórych jednostkach nie prowadzono nawet ewidencji tajnych rozkazów³².

W 1923 r. wytyczono zakres podporządkowania ekspozytur Oddziału II Sztabu Generalnego (SG) dowódcom Okręgów Korpusów (OK), którzy mieli prawo do:

- nadzoru nad dyscypliną pracowników ekspozytur oraz posterunków oficerskich danego okręgu, dając im stosowne uprawnienia sądowe, dyscyplinarne i honorowe,

³⁰ CA MSW, sygn. 282, t. 127, Opracowanie Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk.). Służba kontrwywiadowcza w świetle spraw o szpiegostwo w czasie od marca do czerwca 1921 r. z 27 lipca 1921 r., k. 8–13.

³¹ *Ibidem*, k. 10–12.

³² CA MSW, sygn. 278, t. 37, Wytyczne szefa Sztabu Generalnego MSWojsk. skierowane do dowódcy OK nr V z 11 października 1922 r., k. 167–168.

- inspekcji w zakresie doboru personelu,
- przeprowadzenia zmian personalnych, zgodnie z wytycznymi w tym zakresie.

Sztab Generalny Wojska Polskiego kierował działaniami operacyjnymi ekspozytur i posterunków oficerskich³³. Natomiast ekspozytury przedstawiały dowódcom OK odpisy okresowych sprawozdań informacyjnych dotyczących spraw wojskowych. Szefowie ekspozytur byli zobowiązani do zapoznawania dowódców lub szefów sztabów z zagadnieniami dotyczącymi:

- organizacji obcych służb specjalnych,
- osobowych źródeł informacji,
- wynagradzania za pracę,
- budżetu,
- celowości wydatków.

Kierownictwo nad ekspozyturami spoczywało w rękach Oddziału II SG³⁴. Placówki zwalczające obcy wywiad były rozmieszczone w rejonie pasa granicznego oraz w głębi kraju. W pasie granicznym kontrwywiad z reguły skupiał swą uwagę na zadaniach o charakterze zaczepnym i defensywnym. Starano się stworzyć formę zapory, by ograniczyć bądź sparaliżować wrogie działania. W tym celu utworzono kilka stref, w których funkcjonowały sieci posterunków obronnych³⁵.

W wytycznych dla organów zwalczających obce wywiady zwracano uwagę na rozpoznanie przeciwnika, tzn. szybkie uzyskanie potrzebnych wiadomości oraz operatywne ich wykorzystanie. Najbardziej cenna informacja mogła się okazać bezwartościowa, jeśli nie została we właściwym czasie przekazana kompetentnym organom. Starano się, by działalność kontrwywiadu była realizowana systematycznie i konsekwentnie na podstawie ustalonego planu. Wszelkie posunięcia oparte na improwizacji i przypadkowości – jak wykazała praktyka – były z reguły skazane na niepowodzenie³⁶.

Państwo polskie broniło swojego bytu, stosując określone środki represji, adekwatne do ówczesnych możliwości³⁷. W trudnym okresie budowania struktur państwowych sprawność działań kontrwywiadowczych oraz sądownictwa pozostawiały wiele do życzenia. Gros spraw szpie-

³³ CA MSW, sygn. 293, t. 306, Rozkaz MSWojsk. do dowódców OK, ekspozytur Oddziału II SG oraz inspektorów armii z 29 sierpnia 1923 r., s. 1–2.

³⁴ CA MSW, sygn. 293, t. 306, Rozkaz MSWojsk. do DOK z 19 września 1923 r., s. 1–3.

³⁵ Archiwum Straży Granicznej (ASG) w Kętrzynie, sygn. 1045/115, s. 2–3.

³⁶ CA MSW, sygn. 389, Wytyczne służby kontrwywiadowczej, b.r.w., s. 126–129.

³⁷ L. Gondek, *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933–1939*, Warszawa 1974, s. 242.

gowskich kończyło się umorzeniem i zwolnieniem zatrzymanych. Przyczyn tego stanu doszukiwano się w niewłaściwie prowadzonych przez organy policyjne działaniach operacyjnych. Samodzielne referaty informacyjne często dowiadywały się o zakończonych sprawach szpiegowskich ze statystyki.

W 1922 r. w Polsce o szpiegostwo na rzecz Niemiec oskarżono 112 osób. Najwięcej agentów działających na rzecz niemieckich służb specjalnych zatrzymano na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu (DOK) V Kraków. Akty oskarżenia przedstawiono 54 osobom. Na terenie DOK VII Poznań rozpracowania operacyjne 18 osób znalazły epilog w sądach. Natomiast organy kontrwywiadowcze DOK VIII Toruń przekazały wymiarowi sprawiedliwości 12 agentów wywiadu niemieckiego³⁸.

W 1923 r. nastąpił pewien spadek liczby podejrzanych o współpracę z wywiadem niemieckim. Na ławie oskarżonych zasiadło 74 agentów. W tym na terenie: DOK V – 21 osób, DOK VII – 3 osoby, DOK VIII – 28 osób. Liczba ujawnionych szpiegów niemieckich w 1923 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zmniejszyła się o 38 osób³⁹. Według oceny Oddziału II SG liczba agentów rozpracowanych przez organy kontrwywiadu nie była najistotniejsza. Podkreślano zdecydowaną poprawę jakości działań kontrwywiadu, która miała wpływ na bardziej wnikliwe rozpracowywanie spraw szpiegowskich. Większość spraw kierowanych do sądu w 1923 r. przez policję została umorzona⁴⁰.

W 1924 r. na ławie oskarżonych zasiadło 30 agentów wywiadu niemieckiego. W porównaniu z latami poprzednimi liczba rozpracowanych spraw szpiegowskich zdecydowanie zmniejszyła się. W skali krajowej stanowiła ona 5,6% wszystkich zrealizowanych spraw. Na obszarze województw zachodnich i północnych Polski aresztowano kilkunastu współpracowników niemieckich służb specjalnych, w tym: DOK VIII – 11 osób, DOK V – 4 osoby, DOK VII – 3 osoby⁴¹.

Kierownictwo Oddziału II oceniało tę sytuację jako niekorzystną. Uważano, że organy kontrwywiadowcze straciły w 1924 r. swą skuteczność⁴². Wywiad niemiecki udoskonalił swój warsztat szpiegowski, a strona polska nie dostosowała do niego metod przeciwdziałania. Warto dodać, że w przedstawionych przez Oddział II statystykach spraw szpie-

³⁸ CA MSW, sygn. 278, t. 38/1, Statystyka spraw szpiegowskich i agitacji komunistycznej w wojsku za 1922 r., s. 1–202.

³⁹ CA MSW, sygn. 278, Statystyka spraw szpiegowskich i agitacji komunistycznej w wojsku za 1923 r., s. 1–95.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ CA MSW, sygn. 278/38/1, Statystyka szpiegowska i agitacji komunistycznej w wojsku za 1924 r., s. 1–81.

⁴² *Ibidem*.

gowskich kryło się sporo nieścisłości. Często podawano jedynie nazwiska osób podejrzanych o działalność szpiegowską, nie określając ich miejsca zamieszkania, wieku i zawodu. Niejednokrotnie powtarzano w ujęciach statystycznych sprawy, które już w roku poprzednim wykazywano jako rozpracowane⁴³.

W 1925 r. przed polskimi sądami stanęło 73 agentów wywiadu niemieckiego. Było to 9,5% ogółu oskarżonych o szpiegostwo. Dla porównania można podać, że w tym roku na ławie oskarżonych zasiadło aż 411 współpracowników wywiadu sowieckiego, co stanowiło 53,8% wszystkich obwinionych. W poszczególnych okręgach rozpracowano: DOK V Kraków – 24 osoby, DOK VIII Toruń – 23 osoby, DOK VII Poznań – 16 osób, DOK VI Lwów – 3 osoby, DOK III Grodno – 3 osoby, DOK I Warszawa – 2 osoby, DOK IV Łódź – 2 osoby⁴⁴.

W statystykach spraw szpiegowskich istniało wiele błędów i nieścisłości. Praktykowano także ujmowanie w ewidencji, przez niektóre DOK, spraw, o których prowadzeniu nie informowano wcześniej centrali Oddziału II. Taka sytuacja wprowadzała chaos i niemożność dokładnego ustalenia liczby osób oskarżonych o szpiegostwo. W ujęciach statystycznych nie wykazywano spraw rozpracowywanych przez policję, a także przy jej współdziałaniu⁴⁵. W połowie lat 20. kontrwywiad kierował do sądów akty oskarżenia o szpiegostwo, nie mając wystarczających dowodów winy. Przykładem może być sprawa Wacława Katnego, byłego posterunkowego policji, który w październiku 1925 r. nielegalnie przekroczył granicę polsko-niemiecką. Został oskarżony o działalność szpiegowską. W trakcie dochodzenia zmieniono jednak zarzuty. Prokurator Sądu Okręgowego w Katowicach umorzył dochodzenie w tej sprawie i wniósł akt oskarżenia o nielegalne przekroczenie granicy. Podobnie było w sprawie Józefa Kiessa, który również przekroczył granicę polsko-niemiecką. Nie potwierdzono jego współpracy z wywiadem niemieckim⁴⁶.

Placówki wywiadu niemieckiego działające na Pomorzu przygotowywały swą agenturę do prowadzenia aktywnego wywiadu wojskowego. Przede wszystkim dążyły one do zdobycia informacji i dokumentów wojskowych dotyczących zagadnień mobilizacyjnych, co potwierdził polski kontrwywiad w latach 1925–1926. Gdańska placówka wywiadowcza pozyskiwała do współpracy agentów przez swych emisariuszy

⁴³ CA MSW, sygn. 278/38/1, Statystyka spraw szpiegowskich za lata 1922–1924.

⁴⁴ CA MSW, sygn. 278, t. 38/1, Statystyka szpiegowska i agitacji komunistycznej w wojsku za 1925 r., s. 1–112.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ CA MSW, sygn. 266, t. 3A/4, Sprawozdanie z działalności SRI DOK V w Krakowie za IV kwartał 1925 r. z 22 stycznia 1926 r., k. 52–54.

przebywających na Pomorzu, najczęściej pod pozorem załatwiania interesów handlowych⁴⁷.

W 1926 r. organy kontrwywiadu DOK V skutecznie rozpracowywały działalność wywiadu niemieckiego. W innych rejonach kraju zwalczanie wpływów tego wywiadu pozostawało wiele do życzenia. Na ławie oskarżonych zasiadło 106 agentów niemieckich, co stanowiło 17,7% całkowitej liczby aresztowanych. Niemieckie służby specjalne były wspomagane przez współpracowników różnych narodowości. W większości byli to Polacy i Niemcy⁴⁸. W zwalczaniu szpiegostwa na rzecz Niemiec na uwagę zasługuje działalność Samodzielnego Referatu Informacyjnego DOK V oraz Ekspozytury nr 4 Oddziału II SG. Wspólnie rozpracowały 35 szpiegów niemieckich, z których 18 skazanych zostało na karę więzienia. Referat Informacyjny DOK V wraz z organami policji ujawnił 30 szpiegów, a 10 z nich trafiło do cel więziennych. Stosunkowo wielu, bo aż 16 osób, podejrzewanych o szpiegostwo, zostało uniewinnionych. Kilku agentom udało się zbiec. Policja prowadziła 17 spraw o szpiegostwo, lecz wszyscy oskarżeni zostali przez sąd uniewinnieni, co świadczyło o braku fachowych umiejętności tego organu w zakresie zwalczania szpiegostwa⁴⁹.

Wywiad niemiecki wykorzystywał także pospolitych przestępców do realizacji swych zadań. Przykładem może być planowana akcja włamania się do biura oficera informacyjnego 23. Dywizji Piechoty w celu zdobycia dokumentów mobilizacyjnych. W wyniku sprawnie prowadzonych działań specjalnych jesienią 1926 r. ujęto 34-letniego Augustyna Helle, który wkrótce stanął przed sądem⁵⁰. Proces zwalczania wpływów obcego wywiadu był coraz trudniejszy⁵¹. W latach 1925–1927 nastąpił spadek liczby wykrytych spraw szpiegowskich kierowanych do polskich sądów, co potwierdzają następujące dane: 1925 r. – 248 spraw (655 osób); 1926 r. – 223 sprawy (493 osoby); 1927 r. – 145 spraw (349 osób). Należy przyjąć, że obce służby wywiadowcze nie tylko nie zmniejszyły natężenia swych działań, lecz je nawet nasiliły. Jednak udoskonaliły metody pracy i w związku z tym stały się trudne do wykrycia.

Pod koniec lat 20. kontrwywiad stwierdzał nasilenie akcji Abwehry, która starała się uzyskiwać informacje o Polsce od przedstawicieli różnych środowisk. Strona niemiecka przywiązywała duże znaczenie do

⁴⁷ H. Kopczyk, *op.cit.*, s. 114–117.

⁴⁸ CA MSW, sygn. 278, t. 38/1, Statystyka szpiegostwa i agitacji komunistycznej w wojsku za 1926 r., s. 1–91.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 85–88.

⁵⁰ CA MSW, sygn. 266, t.3A-5, Sprawozdanie Referatu Kontrwywiadu DOK V za IV kwartał 1926 r., k. 44.

⁵¹ *Ibidem*, s. 70.

każdego nowego kontaktu, do każdej informacji. Taktyka gromadzenia wszystkich wiadomości przynosiła wymierne korzyści⁵². W tym okresie odnotowano zwiększone zainteresowanie niemieckich służb specjalnych sprawami wojskowymi, a zwłaszcza lotnictwem.

W 1930 r. kontrwywiad polski zlikwidował 162 sprawy szpiegowskie, zatrzymując 417 osób. Rozpracowano 37 spraw, w których było zaangażowanych 50 agentów⁵³. W tym okresie zagrożenie ze strony sowieckich służb specjalnych było o wiele większe. Polski kontrwywiad rozpracował 108 spraw szpiegowskich i 313 agentów tego wywiadu. Największe nasilenie działalności sowieckiej notowano w DOK II Lublin, DOK VI Lwów i DOK IX Brześć nad Bugiem. Referat Informacyjny DOK V rozpoznał 3 sprawy, a na ławie oskarżonych zasiadło 9 szpiegów⁵⁴.

W 1931 r. organy kontrwywiadu polskiego rozpracowały w ramach 139 spraw działalność 279 szpiegów. Jeśli chodzi o wywiad niemiecki, to ujawniono w toku 47 rozpracowań 56 agentów⁵⁵. W tym okresie dostrzega się zagrożenie ze strony wywiadu sowieckiego. Wyraża się to w aresztowaniu 184 współpracowników tego wywiadu. Największe wpływy tajnych służb sowieckich było w DOK II, DOK VI i DOK IX. Na obszarze OK V Referat Informacyjny ujawnił 5 szpiegów, którzy stanęli przed polskimi sądami⁵⁶.

Na początku lat 30. nastąpiło wyraźne nasilenie działalności wywiadu niemieckiego, szczególnie kierowanego z Gdańska. W latach 1932–1933 organy kontrwywiadu na Pomorzu rozpracowały działalność 18 agentów zwerbowanych przez Prezydium Policji w Gdańsku. Zdrajcy ojczyzny zostali surowo ukarani. Wydano 9 wyroków śmierci, z których 6 wykonano, a w 3 przypadkach Prezydent Rzeczypospolitej w drodze łaski zamienił na kary długoletniego więzienia. Natomiast w 9 sprawach sądy orzekły kary 2–15 lat pozbawienia wolności⁵⁷.

Zakończenie

Niemcy po zakończeniu I wojny światowej, zgodnie z traktatem wersalskim, nie mogły prowadzić wywiadu ofensywnego. Jednak skutecznie omijały istniejące ograniczenia. Wrogi stosunek Niemiec weimarskich do

⁵² L. Gondek, *op.cit.*, s. 95–96; W. Kozaczuk, *op.cit.*, s. 261–263.

⁵³ CA MSW, sygn. 278, t. 38/2, Statystyka spraw szpiegowskich za 1930 r., s. 1–156.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ CA MSW, sygn. 278, t. 80, Statystyka spraw szpiegowskich za 1931 r., k. 111–112.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 171.

Polski wpływał na kierunki działań tajnych służb. Zgodnie z wytycznymi najwyższych władz państwowych Republiki Weimarskiej działalność szpiegowską przeciwko Polsce prowadziła Abwehra, a także wiele innych organizacji funkcjonujących pod różnymi szyldami. Zakres zainteresowań wywiadowczych strony niemieckiej w Polsce był rozległy. Przywiązywała duże znaczenie do prowadzenia wywiadu wojskowego, przemysłowego i terenowego, uwzględniając w przyszłości działania wojenne.

Na początku lat 20. polski kontrwywiad nie osiągał zbyt dobrych rezultatów. Organizacja struktur defensywnych pozostawiała wiele do życzenia. Widoczne były braki w wyszkoleniu. Działalnością kontrwywiadowczą oprócz instytucji wojskowych zajmowała się również policja. Często placówki te nie współpracowały ze sobą, co wpływało negatywnie na efekty zwalczania szpiegostwa. Z ocen Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) wynika, że podejmowane działania w zakresie poprawy jakości pracy kontrwywiadowczej przynosiły wymierne korzyści. Akcje organów defensywnych znajdowały najczęściej epilog w sądach. Placówki kontrwywiadowcze śledziły postępy w sprawach o szpiegostwo i doskonaliły swój warsztat operacyjny oraz dochodzeniowy. Państwo polskie broniło swego bytu, stosując środki represji odpowiednie do ówczesnych możliwości.

Wywiad niemiecki miał dogodne warunki do prowadzenia działalności szpiegowskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. Istniejące ułatwienia oraz pomoc ze strony obywateli polskich narodowości niemieckiej sprzyjały penetracji wywiadowczej, utrudniając jej zwalczanie przez polski kontrwywiad. Na Śląsku istniała szczególna sytuacja, ponieważ wielu Polaków było uzależnionych od niemieckich sfer przemysłowych. Dobra organizacja Abwehry i sprzyjające warunki nie uchroniły jej placówek od porażek w walce na tajnym froncie polsko-niemieckim. Organy polskiego kontrwywiadu, mimo wielu trudności, osiągały stosunkowo dobre rezultaty w zwalczaniu wywiadu zachodniego sąsiada.

Bibliografia

- Archiwum Straży Granicznej (ASG) w Kętrzynie, sygn. 1045/115.
CA MSW, sygn. 239, Metody działania wywiadu niemieckiego.
CA MSW, sygn. 241, Niemiecka służba wywiadowcza od czasu zawarcia układu wersalskiego do chwili obecnej, cz. III, Warszawa 1927.
CA MSW, sygn. 241, Związki niemieckie w Polsce, brak roku.
CA MSW, sygn. 242, Zadania i zdobycze wywiadu niemieckiego w Polsce. Ocena niemieckiej pracy wywiadowczej, Warszawa 1927.
CA MSW, sygn. 266, t. 3A/4, Sprawozdanie z działalności SRI DOK V w Krakowie za IV kwartał 1925 r. z 22 stycznia 1926 r.

- CA MSW, sygn. 266, t. 3A-5, Sprawozdanie Referatu Kontrwywiadu DOK V za IV kwartał 1926 r.
- CA MSW, sygn. 278, Statystyka spraw szpiegowskich i agitacji komunistycznej w wojsku za 1923 r.
- CA MSW, sygn. 278, t. 37, Wytyczne szefa Sztabu Generalnego MSWojsk. skierowane do dowódcy OK nr V z 11 października 1922.
- CA MSW, sygn. 278, t. 38/1, Statystyka spraw szpiegowskich i agitacji komunistycznej w wojsku za 1922 r.
- CA MSW, sygn. 278, t. 38/1, Statystyka szpiegostwa i agitacji komunistycznej w wojsku za 1925 r.
- CA MSW, sygn. 278, t. 38/1, Statystyka szpiegostwa i agitacji komunistycznej w wojsku za 1926 r.
- CA MSW, sygn. 278, t. 38/2, Statystyka spraw szpiegowskich za 1930 r.
- CA MSW, sygn. 278, t. 80, Statystyka spraw szpiegowskich za 1931 r.
- CA MSW, sygn. 278/38/1, Statystyka spraw szpiegowskich za lata 1922–1924.
- CA MSW, sygn. 278/38/1, Statystyka szpiegowska i agitacji komunistycznej w wojsku za 1924 r.
- CA MSW, sygn. 282, Meldunek typu wojskowego „Działalność wywiadu niemieckiego w kwietniu 1927 r.”.
- CA MSW, sygn. 282, Meldunek typu wojskowego sporządzony na podstawie informacji agenturalnych z 30 maja 1926 r.
- CA MSW, sygn. 282, Meldunek typu wojskowego, opracowany na podstawie informacji agenturalnych, z 20 maja 1926 r.
- CA MSW, sygn. 282, Meldunek typu wojskowego, opracowany na podstawie informacji agenturalnych, z 6 lipca 1929 r.
- CA MSW, sygn. 282, t. 127, Opracowanie Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk.). Służba kontrwywiadowcza w świetle spraw o szpiegostwo w czasie od marca do czerwca 1921 r. z 27 lipca 1921 r.
- CA MSW, sygn. 293, Pismo Oddziału II Informacyjnego Dowództwa Frontu Śląskiego do Ekspozytury w Cieszynie, z 6 stycznia 1919 r.
- CA MSW, sygn. 293, t. 306, Rozkaz MSWojsk. do DOK z 19 września 1923 r.
- CA MSW, sygn. 293, t. 306, Rozkaz MSWojsk. do dowódców OK, ekspozytur Oddziału II SG oraz inspektorów armii z 29 sierpnia 1923 r.
- CA MSW, sygn. 389, Wytyczne służby kontrwywiadowczej, b.r.
- CA MSW, sygn. 511, Ogólny zarys niemieckiej służby wywiadowczej i zadania wywiadu na 1931/1932, Warszawa 1933.
- Cygański M., *Abwehra w Republice Weimarskiej 1921–1932 (Powstanie, rozwój i działalność przeciw Polsce, zwłaszcza na Śląsku)*, „Kwartalnik Opolski”, 1989, nr 2.
- Gondek L., *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933–1939*, Warszawa 1974.
- Jędrzejewska J., *Współpraca Armii Czerwonej i Reichswehry w latach 1917–1933. Wybrane problemy*, Toruń 2005.
- Kopczyk H., *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu 1920–1933*, Gdańsk 1970.
- Kornat M., *O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918/1919–1939* [w:] A. Friszke, M. Kornat, R. Stemplowski, *Dwie epoki. O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918–1939 i 1989–2015*, Warszawa 2020.
- Kozaczuk W., *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939*, Warszawa 1977.

- Krasuski J., *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945*, Poznań 2000.
- Lossowski P., *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)* [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4: 1918–1939, red. M. Leczyk [i in.], Warszawa 1995.
- Michowicz W., *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918–1939* [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4: 1918–1939, red. M. Leczyk [i in.], Warszawa 1995.
- Peplowski A., *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.
- Ringman A., *Cel i środki niemieckiej polityki zagranicznej*, Warszawa 1931.
- Ronge M., *Dwanaście lat służby wywiadowczej*, Warszawa 1992.
- Skrzypek A., *Nie spełniony sojusz? Stosunki sowiecko-niemieckie 1917–1941*, Warszawa 1992.
- Weitz E.D., *Niemcy weimarskie. Nadzieja i tragedia*, Kraków 2011.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe (WAP) w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski (UWoj. Pom.) Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 4814, Sprawozdanie dotyczące reorganizacji niemieckiej służby wywiadowczej z 20 września 1921 r.

"Poland must be finished". How the secret services of Germany carried out their tasks as part of the anti-Polish policy

Abstract

Weimar Germany, not recognizing the western borders of the Second Polish Republic, never came to terms with the consequences of defeat in World War I. They sought to revise the provisions of the Treaty of Versailles, rebuild military potential and retaliate. The Weimar Republic conducted extensive espionage activity against Poland. An important role in this respect was played not only by state institutions, but also by private and political groups. The Abwehr, implementing the guidelines of the most important German military authorities, used its field posts, which were established at the headquarters of military districts, for intelligence purposes. Its development was related to the expansion of the scope of espionage interests. The 2nd Department of the General Staff (Main) of the Polish Army dealt with the recognition and combating of German intelligence in the Second Polish Republic. The Polish counterintelligence worked out the espionage activities of Germany to the extent possible. The article, based on archival materials, shows that the secret services of Germany conducted a wide range of espionage activities against Poland, the recognition of which was an important part of preparations for military operations.

Keywords: espionage, Abwehr, secret services, intelligence, counterintelligence

Andrzej Dana*, **Radosław Kaniecki****,
Tomasz Tomczyk***, **Maciej Topolewski******

CYBERPRZESTĘPSTWO – PROBLEMATYKA CZASU I MIEJSCA POPEŁNIENIA PRZESTĘPSTWA

Streszczenie

Artykuł poświęcony został określeniu miejsca i czasu popełnienia przestępstwa w cyberprzestrzeni. Na te elementy konstrukcyjne czynu zabronionego ustawodawca zwraca uwagę w treści art. 6 k.k., które jednak ustalone zostały dla przestępstw dokonywanych w przestrzeni rzeczywistej (fizycznej). Globalność cyberprzestrzeni w dużej mierze powoduje trudności w stosowaniu tej normy wprost do opisu przestępstwa zaistniałego w tym wymiarze. W klasycznym ujęciu miejsce działania sprawcy łączone jest ze skutkiem i czasem, w którym dokonał on przestępstwa. Czas i miejsce dokonania przestępstwa w cyberprzestrzeni nie mieści się w tradycyjnym pojęciu art. 6 k.k., co powoduje reperkusje proceduralne wiążące się z momentem podjęcia skutecznego ścigania sprawcy. Przestępstwo to *de lege ferenda* ma jednak wymiar szczególnie i powinno być tak traktowane.

Słowa kluczowe: czas popełnienia przestępstwa, miejsce popełnienia przestępstwa, cyberprzestępstwo

Wstęp

Pojęcie, jakim jest cyberprzestępczość – a wcześniej przestępczość komputerowa lub internetowa, nie należy w obowiązującym stanie prawnym do katalogu polskich wyrażen ustawowych i należy zgodzić się z twierdzeniem, że odnosi się ono do jednego z największych zjawisk przestępnych dzisiejszych czasów¹. Cyberprzestępstwa są zróżnicowaną

* Uniwersytet w Siedlcach, e-mail: andrzej.dana@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0002-1035-5302.

** Kancelaria Notarialna w Łodzi, e-mail: radoslaw-kaniecki@wp.pl, ORCID: 0009-0000-2130-5266.

*** Politechnika Rzeszowska, e-mail: ttomczyk@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4134-7628.

**** Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, e-mail: maciej.topolewski@awf.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4830-1390.

¹ M. Siwicki, *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013, s. 9 i n.

rodzajowo grupą czynów zabronionych polegających na posługiwaniu się systemami lub sieciami informatycznymi do naruszania jakiegokolwiek dobra prawnego chronionego przez prawo karne (lub cywilne). Opierając się na *Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości*² pojęcie cyberprzestępstwo jest obecnie jednym z najszerszej rozpoznawanych pojęć używanych do określenia tej formy przestępczości. Według Rady Europy cyberprzestępstwo może przybrać postać: fałszerstwa komputerowego; oszustwa komputerowego; przestępstwa związanego z charakterem informacji zawartych w systemie informatycznym (np. z treściami pedofilskimi) bądź przestępstwa dotyczącego naruszania praw autorskich i praw pokrewnych. Można tu także odwołać się do definicji Unii Europejskiej zawartej w Komunikacie Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów *W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości*³. Wskazuje się tu, że znamiona cyberprzestępstwa wypełniają: przestępstwa wymierzone przeciwko poufności, integralności danych (tzw. przestępstwa CIA), np. *hacking*, nielegalny podsłuch, szpiegostwo komputerowe, sabotaż komputerowy; przestępstwa klasyczne czy też tradycyjne popełniane przy użyciu komputera, np. oszustwa komputerowe, fałszerstwo dokumentów, wyłudzenia towarów lub usług, jak również tzw. przestępstwa kontentowe (dotyczące zawartości komputerów, serwerów itd.), np. dziecięca pornografia, dostarczanie instrukcji przestępczych (typu: jak zbudować bombę), zakazane treści rasistowskie, faszystowskie itd. oraz przestępstwa powiązane z naruszeniem praw autorskich i praw pokrewnych. Na gruncie prawa międzynarodowego na uwagę zasługuje także definicja cyberprzestępstwa wypracowana przez X Kongres ONZ w sprawie *Zapobiegania Przestępczości i Traktowania Przestępców*⁴. Cyberprzestępstwo w wąskim sensie (przestępstwo komputerowe) oznacza wszelkie nielegalne działanie wykonywane w postaci operacji elektronicznych, wymierzone przeciw bezpieczeństwu systemów komputerowych lub poddawanych procesom przez te systemy danych, zaś cyberprzestępstwo w szerokim sensie (przestępstwo dotyczące komputerów) to wszelkie nielegalne działanie popełnione za pomocą lub dotyczące systemów lub sieci komputerowych, włączając w to m.in. nielegalne posiadanie i udostępnianie lub rozpowszechnianie informacji przy użyciu systemów lub sieci komputerowych.

² Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r. (Dz.U. 2015, poz. 728).

³ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów z dnia 22 maja 2007 roku *W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości*, European Union, <https://eur-lex.europa.eu/> (31.03.2023).

⁴ Odbył się w Wiedniu w dniach 10–17 kwietnia 2000 roku i obradował pod hasłem *Przestępczość i sprawiedliwość wobec wyzwań XXI wieku*.

Na podstawie tych definicji można uznać, że cyberprzestępstwo to czyn zabroniony popełniany za pomocą sieci teleinformatycznej, a więc w cyberprzestrzeni przy pomocy komputera lub bez niego. Za cyberprzestępstwo w ujęciu szerokim należy uznać wszystkie czyny zabronione, których ustawowa regulacja *expressis verbis* wiąże się z wykorzystaniem narzędzia, jakim może być w szczególności komputer. Będą to przestępstwa nie tylko ze względu na przedmiot zamachu, lecz na ustawowo określony sposób działania sprawcy. Dobrem prawnie chronionym nie będzie tu samo funkcjonowanie systemu, ale szereg innych możliwych przedmiotów zamachu. Prezentowane w piśmiennictwie naukowym poglądy na temat przestępczości internetowej czy też komputerowej ewoluowały wraz z tworzeniem się technologii i próbowały za nimi nadążyć. Biorąc pod uwagę obecną dekadę i rozwój technologii cyfrowej⁵, konieczne staje się stworzenie podstaw do utworzenia rozwiązań prawnych w obrębie cyberprzestępczości. Niezbędne jest tu zapewnienie skutecznego zwalczania zagrożeń w cyberprzestrzeni, jak też przeciwdziałanie wykorzystywania jej do popełniania przestępstw.

Przestępstwa popełniane za pośrednictwem cyberprzestrzeni

Powszechna dostępność technologii informatycznych, które tworzą cyberprzestrzeń, jest współczesnym wyznacznikiem aktywności i rozwoju społecznego. Pozytywna strona cyberprzestrzeni wyraża się w jej globalnym występowaniu, jak też łatwości w korzystaniu z niej przez społeczeństwo. Uwidacznia się jednak wykorzystywanie tej przestrzeni, podobnie jak w realnym wymiarze, do dokonywania za jej pośrednictwem różnego rodzaju czynów zabronionych. Jej użytkownicy mogą stać się ofiarą przestępstwa, a sprawcy uczynili sobie z tej domeny miejsce, gdzie można dokonywać zamachów na dobra chronione prawem. Wraz z rozwojem technik i narzędzi cyfrowych następowała w niej eskalacja działań przestępczych, które przemieszczały się na coraz to inne obszary chronione prawem. Korzystający z cyberprzestrzeni stawali się potencjalnymi ofiarami przestępstwa. W ujęciu strony przedmiotowej przestępstwa sprawcy tworzą zindywidualizowane metody dokonywania zamachów na dobra prawne użytkowników, atakują nie tylko mienie, ale także sieci informatyczne osób fizycznych i prawnych, jak również administracji publicznej. Motywy takich działań są zróżnicowane, od chęci zysku jako osiągnięcia korzyści majątkowych, po potrzebę wyrządzenie

⁵ K. Michalski, M. Jurgilewicz, *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Warszawa 2021.

szkody lub uzyskania rozgłosu. Wobec takich zachowań i rozwoju przestępczości zaczęto mówić o cyberprzestępczości⁶. Od dawna zauważalna jest narastająca aktywność przestępcza w cyberprzestrzeni i pojawianie się osób pokrzywdzonych, które się nimi stały w tym wymiarze aktywności społecznej. Można mówić już o przesunięciu się działalności przestępczej do cyberprzestrzeni, i nie jest to pojawiające się zjawisko, ale stała cecha. Na gruncie polskiego kodeksu karnego nie występuje zindywidualizowany czyn zabroniony jako cyberprzestępstwo lub ich grupa jako pojęcie cyberprzestępstwa, nie można tu więc mówić o odrębnym przestępstwie. Wyrażenia takie, jak przestępczość komputerowa, przestępczość internetowa czy też cyberprzestępczość, nie należą do wyrażeń ustawowych, odnoszą się one do przestępstw, które zostały dokonane za takim pośrednictwem. Określenie cyberprzestępczość oraz inne wcześniej stosowane nazewnictwa wiążące się z tym obszarem przestępczości wskazują jedynie na miejsca działania sprawcy, a ten element nie stanowi do chwili obecnej odrębnej kategorii prawnokarnej. W doktrynie minionych lat zwracano uwagę na nowy wymiar przestępczości, mówiąc, że mamy do czynienia z przestępczością komputerową, internetową. W piśmiennictwie naukowym dokonywano definiowania przestępstwa komputerowego, wskazując, że jest to zjawisko kryminologiczne obejmujące zachowania przestępne związane z funkcjonowaniem elektronicznego przetwarzania danych, godzące bezpośrednio w przetwarzaną informację, jej nośnik i obieg w komputerze oraz w całym systemie połączeń komputerowych, a także w sam sprzęt komputerowy oraz prawo do programu komputerowego⁷. Zwracano uwagę, że na gruncie prawa karnego materialnego przestępstwa komputerowe oznaczają dwie grupy czynów: zamachy skierowane na systemy, dane i programy komputerowe (system komputerowy jest tu przedmiotem lub środowiskiem zamachu) oraz przestępstwa, w których komputer stanowi narzędzie przestępstwa⁸.

W obecnej dobie mówi się o cyberprzestępstwach i podkreśla się, że nie należy jednak utożsamiać i stosować ich zamiennie z określeniem przestępstwo internetowe. To ostatnie obejmuje jedynie grupę czynów, które mogą być popełnione tylko w Internecie (np. wprowadzanie w błąd użytkowników systemów informatycznych, co do tożsamości nadawcy wiadomości przesłanej pocztą elektroniczną w celu uzyskania danych

⁶ M. Siwicki, *Podział i definicja cyberprzestępstw*, „Prokuratura i Prawo”, 2012, nr 7–8, s. 241–251.

⁷ K.J. Jakubski, *Przestępczość komputerowa – podział i definicja*, „Przegląd Kryminalistyki”, 1997, nr 2, s. 31.

⁸ A. Adamski, *Prawo karne komputerowe*, Warszawa 2000, s. 30 i n.; B. Fischer, *Przestępstwa komputerowe i ochrona informacji*, Kraków 2000.

personalnych lub przy jego pomocy (np. zniesławienie z wykorzystaniem strony www)⁹.

Niezależnie od przyjętego definiowania tej przestępczości, cyberprzestępczość będą stanowiły czyny zabronione skierowane przeciwko określonemu dobru chronionego prawem, dokonane w tym wymiarze funkcjonowania społecznego. Innymi słowy, można mówić o przestępczości występującej w cyberprzestrzeni jako płaszczyźnie, na której realizują swoje przedsięwzięcia różnorodne podmioty prawa. Tym samym wyróżniono nie tylko odrębną działalność przestępczą, ale i samych przestępców, których można nazwać cyberprzestępcami, i tak należy definiować takich sprawców. Cyberprzestępcą jest taki podmiot, który dokonuje czynów zabronionych za pośrednictwem cyberprzestrzeni, a swe działania koncentruje na jej użytkownikach. Cyberprzestrzeń niewątpliwie zapewnia mu anonimowość i w dużej mierze gwarantuje, iż nie zostanie wykryty przez organy ścigania. Ta właściwość jest powszechnie znana każdemu użytkownikowi, a to wyzwala u wielu osób chęć działań bezprawnych. Tym samym uwidacznia się charakterystyczna grupa sprawców działających w tej przestrzeni, wykorzystująca specyficzne tylko dla niej narzędzia przestępstwa. W cyberprzestrzeni możliwe staje się dokonanie czynów zabronionych, które wskazane są w kodeksie karnym jako przestępstwa, w szczególności przeciwko mieniu: oszustwa, kradzieże, wymuszenia, szantaże. Na gruncie prawa karnego nie ma samoistnego czynu zabronionego jako cyberprzestępstwo, lecz wszelkie indywidualnie określone przestępstwa popełnione w cyberprzestrzeni są określane tym mianem. Cyberprzestrzeń pozbawiona jest fizycznej właściwości, nie ma określonego terytorialnego zasięgu, wykazuje brak geograficznego atrybutu dla działań sprawcy, co warunkuje specyfikę tej przestępczości. *De facto* pojawienie się tej cyfrowej domeny funkcjonowania społeczności ludzkiej wykreowało nieznane dotąd możliwości popełniania przestępstw, na które obecnie zwraca się szczególną uwagę. Odwołując się do prawa karnego materialnego, można wskazać na czyny noszące znamiona przestępstw popełnianych przez sprawców za pośrednictwem cyberprzestrzeni.

Cyberprzestępczość to indywidualnie zróżnicowane przestępstwa dające się sklasyfikować jako określone grupy wykazujące na podobieństwo rodzajowe przedmiotu ochrony. Są to:

1. przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu przetwarzanej informacji – *hacking* (art. 267 § 1 oraz § 2 k.k.), nielegalne przechwytywanie informacji (art. 267 § 3 k.k.), ujawnienie nielegalnie uzyskanej

⁹ M. Siwicki, *Kradzież tożsamości – pojęcie i charakterystyka zjawiska*, cz. I, „Edukacja Prawnicza”, 2009, nr 11, s. 32–36.

- informacji (art. 267 § 4 k.k.), ingerencja w dane i system (art. 268a k.k.), zakłócenie dostępu do informacji (art. 268 k.k.), sabotaż informatyczny (art. 269 § 1 i § 2 k.k.), narzędzia hackerskie (art. 269b k.k.),
2. przestępstwa związane z rozpowszechnianiem lub prezentowaniem treści zakazanych przez prawo – propagowanie treści faszyzmu i nawoływanie do nienawiści (art. 256 k.k.), zniewaga i zniesławienie (art. 212 k.k. i art. 216 k.k.), posiadanie treści pornograficznych (art. 202 § 4a k.k.), prezentowanie i udostępnianie treści pornograficznych małoletniemu (art. 202 § 2 k.k.), cyberstalking (art. 190 a § 2 k.k.),
 3. zjawiskowe formy przestępstwa – usiłowanie dokonania przestępstwa (art. 13 k.k.), przygotowanie do popełnienia przestępstwa (art. 16 k.k.), podżeganie do popełnienia przestępstwa oraz pomocnictwo (art. 18 § 2 i 3 k.k. oraz art. 255 k.k.),
 4. przestępstwa przeciwko mieniu – kradzież (art. 278 k.k.), kradzież z włamaniem (art. 279 k.k.), wymuszenie rozbójnicze (art. 282 k.k.), oszustwo (art. 286 k.k.), oszustwo komputerowe (art. 287 k.k.),
 5. przestępstwa spowodowania niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia wielu osób albo dla mienia w wielkich rozmiarach, które jest następstwem zakłócania, uniemożliwiania lub w inny sposób wpływania na automatyczne przetwarzanie, gromadzenie lub przesyłanie informacji (art. 165 § 1 pkt 4 k.k.),
 6. przestępstwa związane z handlem przedmiotami pochodzącymi z przestępstwa lub którymi obrót jest zabroniony (art. 291 i 292 k.k.),
 7. przestępstwa związane z ochroną praw autorskich.

W prawie karnym występują niedostatki w obrębie siatki pojęciowej w odniesieniu do niektórych typów przestępstw, co jest zrozumiałe wobec faktu rozwijania się metod dokonywania przestępstwa w cyberprzestrzeni. Ustawodawca na obecną chwilę posługuje się zróżnicowanymi pojęciami, tj.: system teleinformatyczny, sieci teleinformatyczne, sieć telekomunikacyjna, a także system informatyczny jako przedmiot czynności wykonawczej. Sformułowany został także termin ‘dane informatyczne’ i wiążące się z tym przestępstwo określone w treści art. 269 i 269a k.k. Wobec szybkiego rozwoju technik cyfrowych część z tych pojęć się zdezaktualizowała, a inne nie odpowiadają współczesnej terminologii przyjętej w aktualnym ustawodawstwie. Innym mankamentem pozostaje niedostateczne dookreślenie znamion czynów zabronionych mogących być popełnionymi w cyberprzestrzeni, a które występują od dawna na gruncie prawa karnego. Zauważalne jest to, iż cyberprzestępczość obejmuje dość szeroki zakres przestępstw dotąd popełnianych w klasyczny sposób. Wobec tego niezbyt zasadne byłoby tworzenie no-

wych typów w tym obrębie, wystarczy samo odniesienie się do znamienia strony przedmiotowej przestępstwa. Formulowane pojęcie cyberprzestępczości jako jej aprobaty nie może stanowić podstawy do tworzenia odrębnej treści normatywnej istniejącego czynu zabronionego. Byłoby to działaniem emocjonalnym, pozbawionym cech normotwórczych, prowadzącym do utraty istniejących pojęć terminologicznych służących określaniu zjawisk przestępczych i możliwości reakcji karnych. Cyberprzestępstwo w swoim skutku ma znaczenie jedynie w prowadzonych badaniach i analizach z zakresu nauk penalnych, w tym kryminologii i kryminalistyki. Cyberprzestrzeń i występująca w niej działalność przestępcza nie musi być dookreślana, a prowadzone nad nią badania i tak koncentrują się w dużej mierze na jej ograniczaniu, jak też wykrywaniu ich sprawców. Charakterystyczne dla cyberprzestrzeni jest to, że stała się miejscem działań niezgodnych z prawem. Jest to rzeczywistość społecznie niebezpieczna ze względu na ilość ich użytkowników stanowiących dla przestępców potencjalne ofiary. Poruszanie się w niej cechuje zbyt mała efektywność mechanizmów identyfikacji osób, bowiem w dużej mierze pozbawiona jest ona wszelkich fizycznych atrybutów czyjejś obecności, do których można zaliczyć miejsce zamieszkania, ślady linii papilarnych, DNA, głos, wizerunek. Cyberprzestępstwo ujawnia się w określonym miejscu, jednak nie zawsze znane jest miejsce i czas działania sprawcy i trudno ustalić, gdzie sprawca działał.

Narzędzie przestępstwa w cyberprzestrzeni

Na gruncie prawa karnego nie funkcjonuje pojęcie, jakim jest narzędzie przestępstwa, mówi się tylko o przedmiotach przestępstwa jako ulegających przypadkowi. W piśmiennictwie naukowym za przedmioty służące do popełnienia przestępstwa uznaje się takie, które zostały użyte do jego popełnienia¹⁰. Można uznać, że są to przedmioty, które sprawca wykorzystuje lub zamierza wykorzystać do popełnienia przestępstwa, jako przeznaczone do jego popełnienia. Odwołując się do linii orzeczniczej, przedmiotem służącym do popełnienia przestępstwa jest każda rzecz, niekoniecznie wytworzona w celu przestępczym, której użycie umożliwia lub co najmniej ułatwia sprawcy realizację zamierzonego czynu przestępczego albo jego poszczególnych stadiów¹¹. W innym orze-

¹⁰ R.A. Stefański, *Komentarz do art. 44, pkt D II, nr 53 [w:] Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2021.

¹¹ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Wojskowa z 11 kwietnia 1984 r., sygn. akt RNw 4/84, LEGALIS, nr 24176.

czeniu Sąd Najwyższy stwierdza, że przedmioty służące do popełnienia przestępstwa w niektórych typach przestępstw należą do znamion ustawowych. Ich użycie znajduje się w opisie strony przedmiotowej, gdy ustawodawca nadał normatywne znaczenie faktowi posłużenia się nimi przez sprawcę¹². W działaniu sprawcy przestępstwa z wykorzystaniem przedmiotów służących do jego popełnienia szczególnego znaczenia nabierają takie, które zostały do tego celu wytworzone przez samego sprawcę lub kogoś innego. Sprawca dokonuje wyboru narzędzi, które w jego mniemaniu gwarantują mu zrealizowanie zaplanowanego przestępstwa. Kryteriami ocennymi w określaniu narzędzia przestępstwa są cechy przedmiotu, jak i ich zdolność do wywołania określonego skutku przestępczego. W przypadku cyberprzestępstw podstawowym narzędziem wykorzystywanym przez sprawcę jest komputer wraz z zainstalowanym w nim oprogramowaniem. Komputer w cyberprzestrzeni przestaje być już środkiem komunikacji i narzędziem pracy, staje się typowym dla tego środowiska narzędziem przestępstwa. Sieć informatyczna tworząca cyberprzestrzeń stanowi pole działania do prowadzenia sprzecznych z prawem działań, a komputer jest dla sprawcy podstawowym narzędziem. To on w połączeniu z infrastrukturą cyberprzestrzeni scala i umożliwia zamierzenia przestępcy. Na gruncie piśmiennictwa naukowego zwraca się uwagę, że komputer w zakresie aktywności przestępczej w cyberprzestrzeni odgrywa szereg zasadniczych ról: stanowić może cel popełnionego przestępstwa (np. włamanie się do sieci, wprowadzenie wirusa komputerowego); jest narzędziem umożliwiającym popełnienie przestępstwa (np. rozpowszechnianie pornografii, kradzież, hazard) lub może pełnić funkcję incydentalną w trakcie popełniania przestępstwa (np. jako bank danych)¹³.

W zjawiskowej formie działań przestępczych w cyberprzestrzeni swoje działania realizują nie tylko sprawcy, ale także bardziej złożone struktury jako współsprawcy oraz zorganizowane grupy. Wszyscy oni wykorzystują potencjał tworzonego w tym celu oprogramowania stanowiącego odmienne rodzajowo narzędzie popełnienia przestępstwa. W całokształcie działań bezprawnych mogą brać udział także osoby zajmujące się tworzeniem systemów i narzędzi informatycznych służących ułatwianiu i umożliwianiu dokonywaniu zamachów na określone dobra chronione prawem. Mówiąc o komputerze i programie informatycznym, są to dwa podstawowe używane przez sprawców w cyberprze-

¹² Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego – Izba Karna z 30 października 2008 r. I KZP 20/08, Legalis, nr 108369.

¹³ M. Kliś, *Przestępczość w Internecie. Zagadnienia podstawowe*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, 2000, nr 1, s. 6.

strzeni narzędzia przestępstwa, za pomocą których realizowane są czyny zabronione. Tworzenie nowych programów informatycznych jako technologii cyfrowych umożliwia korzystanie z cyberprzestrzeni przez każdego, jako ewentualność działania w dowolnym miejscu na ziemi. Jednakże, gdy są one wykorzystywane lub tworzone dla celów przestępczych, stają się narzędziami przestępstwa.

Cyberprzestrzeń jako odmienne rodzajowo miejsce popełnienia przestępstwa

Podobnie, jak w przestrzeni fizycznej, codzienne życie społeczne toczy się w cyberprzestrzeni, przy czym te wymiary wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Jednak charakterystyczną cechą cyberprzestrzeni jest obszar, który nie ma fizycznych granic, jakie do dnia dzisiejszego dzieli państwa, i nie jest objęty jakąkolwiek jurysdykcją organów ścigania. Ta cecha w połączeniu ze stosunkowo dużą anonimowością realizowania określonych czynności przez jej użytkowników wykorzystywana jest także do podejmowania działań bezprawnych. W momencie zaistnienia przestępstwa popełnionego za pośrednictwem cyberprzestrzeni pojawia się zagadnienie prawne wiążące się z właściwością organu uprawnionego (zobowiązanego) do wszczęcia ścigania karnego jako reakcji na nie. Wynika to z prawnej konieczności wiążącego rozstrzygnięcia zmierzającego do ustalenia, gdzie i w jakim miejscu popełniono przestępstwo. To ustalenie implikuje podjęcie czynności procesowych przez właściwy miejscowo organ ścigania jako uprawniony do wszczęcia procesu karnego. Można stwierdzić, że czyn zabroniony zaistniał w cyberprzestrzeni, lecz takie ustalenie z prawnego punktu widzenia jest niemiarodajne, aby mogło dojść do wszczęcia procesu karnego, a tym bardziej do prowadzenia czynności wykrywczych. Wszczęciu ścigania karnego towarzyszy bowiem ustalenie rzeczywistego miejsca popełnienia czynu zabronionego, co przesądza o możliwości stosowania krajowej procedury karnej. Determinuje ona właściwość miejscową organu ścigania karnego (prokuratura i policja), a następnie sądu do rozpoznania sprawy. Przestępca i jego ofiara (pokrzywdzony) mogą być od siebie oddaleni o setki kilometrów, nie spotykali się ze sobą, nie przebywają w tym samym miejscu, a nawet kraju. Dokonywanie przestępstw za pośrednictwem cyberprzestrzeni staje się bezpieczne dla sprawców, mają bowiem świadomość, jak trudno ustalić ich miejsce działania, a tym samym ich personalia. Wykorzystują cechę anonimowości działania w cyberprzestrzeni, a dodatkowo sprzyja im procedura wiążąca się z ustaleniem miejsca działania sprawcy, co w dużej mierze utrudnia transgraniczność przestępstwa.

Przestępstwa w cyberprzestrzeni obejmują zachowania sprawcy, których znamiona są typowe dla każdego czynu zabronionego, lecz dodatkowo występuje tu czynnik wiążący się z miejscem, w którym działa sprawca. Cyberprzestrzeń jest czymś miejscowo nieokreślonym, użytkuje ją ogromna liczba osób i za jej pośrednictwem dokonywane są różnorodne transakcje, przekazywane są ważne informacje, a to wszystko sprawia, że jest ona wrażliwa i podatna na zagrożenia, jakie stwarzają inni użytkownicy. Ponadgraniczność cyberprzestrzeni sprawia, iż przestępca działa w bliżej nieokreślonym miejscu, a materialne skutki jego przestępstwa nie wiążą się z miejscem jego fizycznego pobytu. Działanie przestępcze obejmuje sytuację, w której to przestępca nie ma możliwości przewidzieć, gdzie nastąpi skutek jego działania. Ustalenie miejsca działania sprawcy przestępstwa utrudnia właśnie globalność cyberprzestrzeni, a czyn sprawcy może mieć charakter wielomiejscowy. Może on działać z terytorium innego państwa przy wykorzystaniu sieci informatycznej znajdującej się w innym kraju. Skutek przestępczy zaistnieje więc na terenie innego kraju, a miejsce działania sprawcy będzie w innym – przy założeniu, że zostanie ono w ogóle ustalone. Podstawowym problemem natury procesowej jest ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa jako miejsca działania sprawcy. Kwestię proceduralną wymagającą rozstrzygnięcia stanowią więc ustalenia wiążące się ze zidentyfikowaniem miejsca działania sprawcy, jak i popełnienia przestępstwa. Brak tych elementów w zasadniczy sposób wpływa na moment wszczęcia ścigania karnego i jego kontynuowanie oraz możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawcy za popełnione przestępstwo. Z momentem ustalenia, że zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 303 k.p.k.), zostają spełnione przesłanki określone w art. 1 k.k., będące podstawą odpowiedzialności karnej. Pozostaje jednak do ustalenia, gdzie działał podmiot przestępstwa jako ten mający być pociągnięty do odpowiedzialności karnej w związku ze stwierdzonym czynem zabronionym.

Odpowiedzialność karną ponosi sprawca wykonawczy lub współsprawcy. Za sprawcę uznaje się osobę popełniającą czyn niezgodny z prawem, a w rozważanym przypadku z wykorzystaniem cyberprzestrzeni. Zgodnie z treścią art. 6 § 2 k.k. czyn zabroniony uważa się za popełniony w miejscu, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany, albo gdzie skutek stanowiący znamię czynu zabronionego nastąpił lub według zamiaru sprawcy miał nastąpić. W doktrynie ustalili się poglądy, że miejsce popełnienia czynu zabronionego jest synonimem koniunkcji sformułowań: „miejsce, w którym sprawca działał”, „miejsce, w którym sprawca zaniechał działania, do

którego był obowiązany”, „miejsce, w którym nastąpił skutek będący znamieniem czynu zabronionego” oraz „miejsce, w którym według zamiaru sprawcy miał nastąpić skutek stanowiący znamię czynu zabronionego¹⁴. Miejsce popełnienia przestępstwa określone w treści art. 6 § 2 k.k. ma charakter materialno-procesowy, z którym wiąże się odpowiednie następstwa procesowe. Proces karny postrzegany jako wszczęcie ścigania karnego jest uregulowaną działalnością organów procesowych zmierzających do ustalenia czynu przestępnego, wykrycia jego sprawcy i osądzenia go za ten czyn oraz wykonania kary i innych środków reakcji karnej.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na cztery elementy wiążące się z miejscem popełnienia czynu zabronionego¹⁵: lokalizację, w której dana osoba dopuściła się aktywnego zachowania opisanego w ustawie karnej; lokalizację, w której dana osoba powstrzymała (powstrzymywała) się od nakazanego postępowania, opisanego w ustawie karnej; lokalizację, w której dana osoba swoim zachowaniem wywołała ustawowo opisaną zmianę w świecie zewnętrznym lub wewnętrznym, jak również lokalizację, w której dana osoba, przewidując możliwość popełnienia czynu zabronionego, chciała albo godziła się na wywołanie ustawowo opisaną zmiany w świecie zewnętrznym lub wewnętrznym. Przystępując do ustalania miejsca popełnienia czynu zabronionego, należy wskazać, jakie elementy w danym przypadku występują, o których jest mowa w treści art. 6 § 2 k.k. Nie można poprzestać na ustaleniu jednego z nich w chwili, gdy pozostałe można określić odmiennie. W takiej sytuacji wskazana norma nie tylko doznałaby znacznego ograniczenia, ale doprowadziłoby to do niewłaściwego ustalenia właściwości miejscowej organu postępowania karnego. Zasadą w procesie karnym jest, iż w toku procesu karnego organ procesowy zobligowany jest do sprawdzenia swojej właściwości. W doktrynie kwestia ta jest jednolicie definiowana i jest to uprawnienie organu procesowego, będące zarazem jego obowiązkiem, do przeprowadzenia czynności procesowych z uwagi na miejsce popełnienia czynu zabronionego¹⁶.

¹⁴ B. Namysłowska-Gabrysiak [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, t. I, Warszawa 2015, s. 234; T. Bojarski [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016, s. 66, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2012 s. 88.

¹⁵ M. Nawrocki, *Miejsce popełnienia czynu zabronionego*, Warszawa 2016, s. 40.

¹⁶ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. J. Grajewski, Warszawa 2010 s. 172–186; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 108–122; *System prawa karnego procesowego – Dopuszczalność procesu*, t. IV, red. P. Hofmański, Warszawa 2015, 194–221; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. P. Hofmański, Warszawa 2011, s. 287–316; W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 73–82;

Odwołując się do przepisów procesowych, to w ramach ustalających miejsce popełnienia przestępstwa obowiązują trzy zasady, jedna o charakterze podstawowym i dwie subsydiarne. Wyrażone są one w normie art. 31 k.p.k., gdzie miejscowo właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo. Jeżeli przestępstwo popełniono na polskim statku wodnym lub powietrznym, właściwy jest sąd macierzystego portu statku. Jeżeli przestępstwo popełniono w okręgu kilku sądów, właściwy jest ten sąd, w którego okręgu najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze. W przypadku, gdy nie można ustalić miejsca popełnienia przestępstwa, zastosowanie mają pomocnicze kryteria wskazane w art. 32 k.p.k., gdzie właściwym staje się sąd, w którego okręgu: ujawniono przestępstwo, czyli miejsce, w którym Policja lub prokuratura poweźmie informację o przestępstwie; ujęto oskarżonego, czyli miejsce jego zatrzymania lub ujęcia obywatelskiego; oskarżony przed popełnieniem przestępstwa stale mieszkał lub czasowo przebywał, tj. każde miejsce, w którym oskarżony był z zamiarem pozostania na określony czas, a jego obecność nie miała charakteru okazynego – zależnie od tego, gdzie najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze. Jeżeli nie można ustalić właściwości miejscowej sądu według przepisów poprzedzających, sprawę rozpoznaje sąd właściwy dla dzielnicy Śródmieście miasta stołecznego Warszawy. Jednakże przeniesienie tych obu regulacji w przypadku przestępstwa popełnionego za pośrednictwem cyberprzestrzeni nie zawsze okazuje się możliwe, nie można bowiem wskazać skonkretyzowanej przestrzeni jako rzeczywistego miejsca popełnienia przestępstwa. Kwestia ustalania miejsca popełnienia przestępstwa za pośrednictwem cyberprzestrzeni w chwili wszczynania postępowania przygotowawczego została rozstrzygnięta w treści § 114 ust. 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 roku¹⁷. Zastosowano tu rozwiązanie kompromisowe wynikające z treści art. 6 § 2 k.k. i art. 32 k.p.k. Z treści tej regulacji wynika, że w sprawach dotyczących przestępstw popełnionych za pośrednictwem sieci teleinformatycznej i telekomunikacyjnej postępowanie przygotowawcze prowadzi się lub nadzoruje w jednostce, na której obszarze właściwości sprawca działał. Jeżeli nie można ustalić miejsca działania sprawcy, właściwą do prowadzenia lub nadzorowania postępowania jest ta jed-

Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2013, s. 188–224; G. Artymiak, M. Rogalski, *Proces karny – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 113–129; *Proces karny*, red. J. Skorupka, Warszawa 2017, s. 264–274.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 roku – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek prokuratury (Dz.U. 2017, poz. 1206).

nostka, na której obszarze właściwości zostało ujawnione przestępstwo. Taki zapis sprawia, że w zasadzie nie ma problemu w ustaleniu właściwości organu na poziomie wszczynania ścigania karnego. Jeśli jednak ten sposób ustalania właściwości nie daje jednoznacznego wskazania jednostki prokuratury, zastosowanie ma norma art. 32 § 3 k.p.k., który stanowi o konieczności powierzenia sprawy, w stosunku do której nie udało się ustalić właściwości organów ścigania zgodnie z powyższymi kryteriami, sądowi właściwemu dla dzielnicy Śródmieście m. st. Warszawy w Warszawie.

Biorąc pod uwagę cechę cyberprzestrzeni jako systemu tworzącej ją technologii cyfrowej powiązanej na poziomie wszystkich państw na ziemi, może dochodzić do sytuacji wszczynania postępowania przygotowawczego w kilku krajach lub braku reakcji na przestępstwo. Wynika to z faktu działania sprawcy na terenie jednego państwa oraz wystąpienia skutku na terenie innego. Organy ścigania tych państw mogą uznać lub nie uznać swojej właściwości, mogą oba niezależnie podjąć czynności związane ze ściganiem sprawcy. Celem przeciwdziałania negatywnym skutkom podwójnych postępowań wydana została decyzja ramowa Rady 2009/948/WSiSW z dnia 30 listopada 2009 roku¹⁸. Jej celem jest zapobieganie konfliktom jurysdykcyjnym w sprawach karnych. Realizacja tego celu opiera się na zobowiązaniu organów ścigania państw Unii Europejskiej do współpracy w tym zakresie, w szczególności do wymiany informacji w przypadku podejrzenia mnogości postępowania w różnych państwach członkowskich w stosunku do tego samego przestępstwa, a także na wypracowaniu wspólnego schematu przekazania ścigania jednemu z państw właściwych. Takie przekazanie powinno nastąpić do państwa, w którym zrealizowana została większa część czynu karalnego, lub do państwa, gdzie działanie wywołało większą szkodę. Prowadzenie tych samych postępowań karnych w odniesieniu do tego samego czynu i osoby będzie bowiem skutkowało naruszeniem podstawowej zasady *ne bis in idem*, zakazującej podwójnego lub wielokrotnego ścigania i skazania tej samej osoby za ten sam czyn. Cyberprzestrzeń i przestępstwa popełniane przy jej wykorzystaniu w pewnym sensie nie są wyjęte spod jurysdykcji państw w chwili, gdy któreś z nich wszczęło ściganie karne. Przestępstwo popełnione za pośrednictwem cyberprzestrzeni cechuje się tym, że miejsce jego dokonania nie jest zawsze to samo, w którym sprawca działał, bowiem w trakcie jego dokonywania może się on przemieszczać. Posługiwanie się komputerem przez sprawcę jako narzę-

¹⁸ Decyzja ramowa Rady 2009/948/WSiSW z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie zapobiegania konfliktom jurysdykcji w postępowaniu karnym i w sprawie rozstrzygnięcia takich konfliktów (Dz.Urz. UE z 15.12.2009 L 328/42).

dziem przestępstwa w cyberprzestrzeni zawsze tworzy problemy proceduralne, zwłaszcza związane z określeniem jurysdykcji państwa w sprawach o cyberprzestępstwa.

Globalność cyberprzestrzeni w zasadniczej mierze uniemożliwia ustalenie miejsca fizycznego działania sprawcy, widoczne za to wyrażenie jest miejsce, gdzie nastąpił skutek działania przestępczego. Miejsce popełnienia przestępstwa nie jest tożsame z miejscem działania sprawcy, natomiast miejsce skutku jest zazwyczaj wyraziste. Pozostaje zazwyczaj problem w ustaleniu miejsca działania sprawcy, a ten element jest niezwykle ważny dla czynności wykrywczych (postępowania dowodowego). Ta kwestia dla procesu karnego ma podstawowe znaczenie, gdyż umożliwia zidentyfikowanie sprawcy, a cyberprzestrzeń w dużej mierze temu nie sprzyja. W wielu sytuacjach sprawca nie planuje, gdzie skutek jego działania nastąpi, liczy się to, że osiągnął zamierzony przez siebie cel. Przy przestępstwach przeciwko mieniu znamienne jest osiągnięcie korzyści majątkowej przez sprawcę. Obojętne w dużej mierze jest dla niego miejsce popełnienia przestępstwa oraz to, w jakim kraju przestępstwo zostanie ujawnione. Działając z innego terytorium, sprawca gwarantuje sobie możliwość, że nie zostanie pociągnięty do odpowiedzialności karnej, uwzględniając tu czynniki czysto procesowe. Innym problemem wiążącym się z miejscem popełnienia przestępstwa jest jego ustalenie w przypadku podmiotów współdziałających w jakichkolwiek formach sprawczych. W dużej mierze nie da się tego ustalić, a nawet jeśli to się uda, to wpływ czasu spowoduje zatarcie śladów przestępstwa. Można mówić o wielomiejscowości cyberprzestępstwa, a to wymaga przyjęcia odmiennych kryteriów niż wskazane w art. 31 i 32 k.p.k., według których organy procesowe ustalają swoje kompetencję do ścigania sprawcy przestępstwa. Sprawca może być obywatelem innego państwa i tam działa, a skutek następuje na terytorium innego państwa. Taka metoda działania przestępcy nie ułatwia jego ścigania i ukarania, wymaga to współpracy organów procesowych kilku państw, które będą prowadziły wspólne czynności wykrywcze. Pojawia się tu dalszy problem właściwości miejscowej organu wszczynającego ściganie karne i kwestia współdziałania organów krajowych, a to zawsze prowadzi do pojawienia się istotnych przeszkód natury prawnej, a także technicznej.

Powszechność korzystania z cyberprzestrzeni oraz łatwość jej wykorzystywania do działań przestępczych wiąże się także ze skutecznością ochrony potencjalnych osób pokrzywdzonych. Miejsce skutku przestępstwa najczęściej nie zawsze pokrywa się z miejscem ich zamieszkania lub pobytu. W tym drugim przypadku, kiedy ofiara przestępstwa przebywa na terytorium innego państwa, ustalenie skutku przestępczego nie wydaje się proste do ustalenia. Pokrzywdzony zauważy zazwyczaj po

powrocie do kraju, że z jego konta bankowego ktoś skradł pieniądze. Miejscem przestępstwa będzie niewątpliwie jego bank, w którym przechowywał swe środki finansowe. Pojawia się pytanie, gdzie zostanie wszczęte ściganie karne.

Rozwój technologii informatycznych sprawił, że metody popełniania przestępstw w cyberprzestrzeni są wyspecjalizowane, przybierają różne formy i szybko ewoluują. Akt przestępczy ma swoje fizyczne miejsce, lecz ustalenie go nie zawsze jest możliwe. Sprawcy są świadomi tego elementu strony przedmiotowej przestępstwa i skutecznie ukrywają miejsca swego działania. Ta kategoria przestępców kreuje coraz to nowe metody popełniania przestępstw z wykorzystaniem cyberprzestrzeni stosownie do rozwoju techniki cyfrowej. Skala tego zjawiska rośnie, łatwo bowiem ukryć miejsce, z którego się działa, uniemożliwia to ustalenie tożsamości sprawcy przestępstwa, sprzyja zachowaniu anonimowości. Po stronie organów ścigania występują problemy ze współpracą procesową i prowadzeniem postępowania dowodowego wiążącego się z ujawnianiem, zabezpieczaniem i utrwalaniem śladów w cyberprzestrzeni. Są to specyficzne ślady kryminalistyczne zawierające się w zapisach cyfrowych różnych urządzeń sieciowych. Mają one nietrwałą naturę i podatność na manipulacje, są rodzajem dowodu wymagającym stosowania szczególnych środków oraz procedur umożliwiających jego procesowe wykorzystanie. Tradycyjne metody śledcze nie są wystarczające do wykrywania i ścigania tych przestępstw i cyberprzestępczości. Ten rodzaj przestępczości wymaga nie tylko aktywnej współpracy na szczeblu międzynarodowym, ale także wypracowywania technik kryminalistycznych.

Cyberprzestępstwo a czas jego popełnienia

Kwestia czasu popełnienia przestępstwa została uregulowana w art. 6 § 1 k.k., zgodnie z którym czyn zabroniony uważa się za popełniony w czasie, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany. Ustalenie czasu popełnienia przestępstwa odgrywa rolę w zakresie penalizacji czynu zabronionego, ewentualnego wymiaru kary oraz przedawnienia karalności. Z czasem popełnienia przestępstwa należy łączyć szybkość reakcji na nie jako momentu podjęcia ścigania karnego jego sprawcy. Ustawodawca nie przyznaje priorytetu żadnemu etapowi działania lub zaniechania sprawcy. Użyte w nim terminy „działał” i „zaniechał działania” należy odnosić – na zasadzie *lege non distinguente* – do całości działania lub zaniechania¹⁹. Znamienne w treści art. 6

¹⁹ A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. I, Gdańsk 1999, s. 84.

§ 1 k.k. jest to, iż nie ustanawia on reguły ustalania czasu popełnienia przestępstwa charakteryzującego się wyrażoną tu rozpiętością czasową poza ustaleniem – *a contrario* wobec art. 6 § 2 k.k.

W przypadku przestępstw materialnych nie ma znaczenia ani czas biegnący między czynem a skutkiem, ani czas skutku. Pojęcie czasu popełnienia przestępstw nie jest jednoznaczne, może oznaczać ukończenie działania przez sprawcę lub wywołanie skutku istotnego dla danego przestępstwa. Rozstrzygnięcie kwestii momentu popełnienia przestępstwa zależy od tego, czy całość czynu przestępnego utożsamia się z jednym z jego elementów, tj. z działaniem lub skutkiem, czy też alternatyw. Decydujące znaczenie ma tu przypisanie każdemu z tych elementów skutku przestępstwa. W praktyce łącznie traktowane jest zagadnienie czasu i miejsca popełnienia przestępstw i chodzi tu o działanie sprawcy wypełniające znamiona czynności wykonawczej jakiegoś typu czynu zabronionego opisanego w ustawie. Czas popełnienia przestępstwa jest zasadniczo nieproblematyczny w przypadku jego ustalenia w odniesieniu do jednochwilowych czynów zabronionych jako tych, których moment popełnienia wyznacza się poprzez określenie konkretnego punktu w czasie. Problematiczne stają się przypadki, gdy czyn jest rozciągnięty w czasie, realizacja jego znamion następuje przez dłuższy okres niż skonkretyzowany moment. Ta czasowa przestrzeń dotyczy zazwyczaj przestępstw o charakterze ciągłym lub trwałym, przy tych przestępstwach znamieniem jest skutek; jest to czas związany z miejscem, gdzie one nastąpiły, tzw. przestępstwa przestrzenne. Dlatego czas popełnienia przestępstwa nie jest tożsamy z czasem, w którym nastąpił skutek jako czas dokonania. Przy przestępstwach wieloczynowych czasem popełnienia przestępstwa jest czas popełnienia ostatniego z czynów składających się na to przestępstwo. W przypadku przestępstwa ciągłego czasem popełnienia przestępstwa jest czas ostatniego zamachu. Zazwyczaj czasem popełnienia przestępstw jest spełnienie samego działania (zaniechania) sprawcy, natomiast czas nastąpienia skutku jest odmienną okolicznością. Dla określenia czasu popełnienia przestępstw decydujące znaczenie ma chwila, w której sprawca ukończył czynność wykonawczą. Jednakże w przypadku cyberprzestępstwa taki sposób określenia czasu popełnienia przestępstwa nie wydaje się słuszny, bowiem czas popełnienia przestępstwa może być tylko jeden, a miejsce popełnienia przestępstwa nie musi być miejscem działania, może być natomiast miejscem, gdzie skutek nastąpił. W tym przypadku trudno jest ustalić, w jakim czasie sprawca działał, ujawni się bowiem tylko czas skutku. Istotny tu jest czas dokonania jako wystąpienia skutku będącego wypełnieniem wszystkich elementów decydujących o spełnieniu opisu zawartego w hipotezie normy

sankcjonującej. Niektóre elementy działania sprawcy mogą nastąpić dużo później, po wykonaniu przez niego czynności, które doprowadziły do określonego skutku. Dlatego czas popełnienia przestępstwa a czas jego dokonania są od siebie różne.

Czasem popełnienia przestępstwa jest czas samego czynu przestępczego, czyli czas działania lub zaniechania. Nie jest natomiast miarodajny dla ustalenia czasu popełnienia czynu zabronionego czas skutku, nawet jeśli stanowi on znamię tego czynu. W sensie procesowym ustalenie czasu popełnienia przestępstwa wiąże się z kwestią odpowiedzialności karanej jako ustawowego wymogu formułowania zarzutów i przypisywania odpowiedzialności za zarzucane czyny. Jednym z nakazów kierowanych do organów postępowania karnego jest obowiązek dokładnego określenia zarzucanego oskarżonemu czynu ze wskazaniem czasu, miejsca, sposobu i okoliczności jego popełnienia oraz skutków, a zwłaszcza wysokości powstałej szkody, który materializuje się w odpowiednim sformułowaniu aktu oskarżenia i wyroku – art. 332 § 1 pkt 2, art. 413 § 2 pkt 1 k.p.k.

Zakończenie

Cyberprzestępstwo powinno być wyróżnione w prawie karnym jako odmienny sposób popełnienia przestępstwa. Powinno ono mieć legalną definicję podobnie jak to uczyniono między innymi w przypadku: przestępstw o charakterze terrorystycznym (art. 115 § 20 k.k.), występku chuligańskiego (art. 115 § 21 k.k.), handlu ludźmi (art. 115 § 22 k.k.). Cyberprzestrzeń zostałaby uznana za równorzędną z przestrzenią materialną jako współczesnym miejscem aktywności ludzi, gdzie w zasadzie przeniosłaby się duża część działań społecznych, gospodarczych oraz prawnych z dotychczasowej przestrzeni fizycznej.

Bibliografia

- Adamski A., *Prawo karne komputerowe*, Warszawa 2000.
- Artymiak G., Rogalski M., *Proces karny – część ogólna*, Warszawa 2012.
- Bojarski T. [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016.
- Decyzja ramowa Rady 2009/948/WSiSW z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie zapobiegania konfliktom jurysdykcji w postępowaniu karnym i w sprawie rozstrzygania takich konfliktów (Dz.Urz. UE z 15.12.2009 L 328/42).
- Fischer B., *Przestępstwa komputerowe i ochrona informacji*, Kraków 2000.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Grzeszczyk W., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Hofmański P., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2011.

- Jakubski K.J., *Przestępczość komputerowa – podział i definicja*, „Przegląd Kryminalistyki”, 1997, nr 2.
- Kliś M., *Przestępczość w Internecie. Zagadnienia podstawowe*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, 2000, nr 1.
- Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2013.
- Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. J. Grajewski, Warszawa 2010.
- Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r. (Dz.U. 2015, poz. 728).
- Michalski K., Jurgilewicz M., *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Warszawa 2021.
- Nawrocki M., *Miejsce popełnienia czynu zabronionego*, Warszawa 2016.
- Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2012.
- Proces karny*, red. J. Skorupka, Warszawa 2017.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 roku – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek prokuratury (Dz.U. 2017, poz. 1206).
- Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013.
- Siwicki M., *Podział i definicja cyberprzestępstw*, „Prokuratura i Prawo”, 2012.
- System prawa karnego procesowego – Dopuszczalność procesu*, t. IV, red. P. Hofmański, Warszawa 2015.
- Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego – Izba Karna z 30 października 2008 r., sygn. akt I KZP 20/08, Legalis nr 108369.
- Wąsek A., *Kodeks karny. Komentarz*, t. I, Gdańsk 1999.
- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Wojskowa z 11 kwietnia 1984 r., sygn. akt RNw 4/84, Legalis, nr 24176.

Cybercrime – the issue of the time and place of the crime commitment

Abstract

The article is devoted to the issue of determining the place and time of committing a crime in cyberspace. The legislator draws attention to these structural elements of a prohibited act in Art. 6 penal code which, however, were established for crimes committed in real (physical) space. The global nature of cyberspace largely makes it difficult to apply this norm directly to the description of a crime occurring in this dimension. In the classical approach, the place of the perpetrator's action is linked to the effect and the time in which he committed the crime. The time and place of committing a crime in cyberspace does not fall within the traditional concept of Art. 6 penal code which causes procedural repercussions related to the moment of effective prosecution of the perpetrator. However, this crime de lege ferenda has a special dimension and should also be treated as such.

Keywords: time of committing the crime, place of committing the crime, cyber-crime

Ewa Godlewska*

NARODOWY PLAN NA RZECZ INTEGRACJI W AUSTRII – OCZEKIWANIA I EFEKTY

Streszczenie

Narodowy Plan na rzecz Integracji (Nationalen Aktionsplan für Integration, NAPI) ogłoszony został w 2010 roku. To pierwsze tego typu przedsięwzięcie, które miało zapoczątkować w Austrii stałą, kompleksową i poddaną systemowi monitorowania współpracę na rzecz integracji imigrantów. Celem badawczym artykułu było zweryfikowanie, czy oczekiwania związane z NAPI udało się zrealizować. Na potrzeby analizy sformułowano hipotezę, że realizacja programu przyczyniła się do poprawy sytuacji zamieszkujących w Austrii imigrantów. W jej weryfikacji przydatna była metoda analizy porównawczej, która posłużyła zdiagnozowaniu sytuacji w pierwszych latach obowiązywania planu, jak również po przeszło dekadzie jego obowiązywania

Słowa kluczowe: Austria, polityka imigracyjna, integracja, *Narodowy Plan na rzecz Integracji*

Wstęp

Narodowy Plan na rzecz Integracji (Nationalen Aktionsplan für Integration, NAPI) ogłoszony został w 2010 roku. To pierwsze tego typu przedsięwzięcie, które miało zapoczątkować w Austrii stałą, kompleksową i poddaną systemowi monitorowania współpracę na rzecz integracji imigrantów. Polityka integracyjna realizowana w Austrii jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Jej początków możemy upatrywać w szeroko zakrojonej reformie prawa z przełomu XX i XXI wieku. Kluczowe w tym zakresie były dwie ustawy – ustawa o cudzoziemcach z 1997¹ oraz ustawa o obywatelstwie, a dokładniej jej nowelizacja, która miała miejsce w 1998 roku². Oba akty

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: ewa.godlewska@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0002-2550-7831.

¹ Bundesgesetz über die Einreise, den Aufenthalt und die Niederlassung von Fremden (Fremdengesetz 1997 – FrG), BGBl. I Nr. 75/1997.

² Bundesgesetz, mit dem das Staatsbürgerschaftsgesetz 1985 geändert wird (Staatsbürgerschaftsgesetznovelle 1998), BGBl. I, Nr 124/1998.

prawne wprowadziły do przestrzeni publicznej pojęcie „integracji”, choć związane to było przede wszystkim z dążeniem do ograniczenia napływu imigrantów. Stąd też takie hasła, jak „integracja przed nową imigracją” (*Integration anstelle von neuer Zuwanderung*) czy „integracja przed obywatelstwem” (*Integration vor Staatsbürgerschaft*).

Chęć ograniczenia dalszego napływu imigrantów do Austrii pozostaje charakterystyczną cechą także współcześnie. Z jednej strony, przyjęte rozwiązania prawne i administracyjne ukierunkowane są na większą kontrolę przepływów ludności. Z drugiej natomiast strony, dostrzeżono potrzebę „zagospodarowania” imigrantów już przebywających w granicach państwa. Warto w tym miejscu odnotować, że współcześnie w Austrii odsetek osób o korzeniach imigranckich wynosi już ponad 25%, przy czym w samym Wiedniu wskaźnik ten osiągnął poziom 48,7%³.

Wdrożenie *Narodowego Planu na rzecz Integracji* wiązało się zatem z bardzo dużymi oczekiwaniami. Celem badawczym artykułu było zwerifikowanie, czy owe oczekiwania udało się zrealizować. Na potrzeby analizy sformułowano hipotezę, że realizacja NAPI przyczyniła się do poprawy sytuacji zamieszkujących w Austrii imigrantów. W jej weryfikacji przydatna była metoda analizy porównawczej, która posłużyła zdiagnozowaniu sytuacji w pierwszych latach obowiązywania planu, jak również po przeszło dekadzie jego obowiązywania. W artykule wykorzystano przede wszystkim dwa raporty z realizacji NAPI – pierwszy z 2012 roku oraz opublikowany w 2022 roku.

Założenia Narodowego Planu na rzecz Integracji

Wprowadzenie *Narodowego Planu na rzecz Integracji* poprzedzone zostało szeroko zakrojoną kampanią społeczną. W jego realizację zaangażowano władze federalne, samorządowe oraz organizacje pozarządowe. Plan poddany został stałemu mechanizmowi kontroli. Każdego roku opracowywany jest bowiem szczegółowy raport z jego wykonania.

W planie uwzględniono 25 tzw. wskaźników integracji (*Integrationsindikatoren*). Uszeregowano je w siedem grup (obszarów). Wskaźniki te służyć mają przede wszystkim monitorowaniu sytuacji w każdym roku realizacji planu. Na ich podstawie sformułowano też priorytetowe działania w każdym z obszarów.

Pierwszy dotyczy języka i edukacji i obejmuje sześć wskaźników. Należą do nich m.in. statystyki dotyczące opieki przedszkolnej, z uwzględnieniem przynależności narodowej, znajomość języka niemieckiego wśród uczniów, a także odsetek cudzoziemców na uczelniach wyższych.

³ *Migration und Integration. Zahlen. Daten. Indikatoren 2022*, Wien 2022, s. 111.

W tym przypadku priorytetowe działania ukierunkowane są, po pierwsze, na zwiększenie liczby dzieci i młodzieży o korzeniach imigranckich objętych opieką przedszkolną i szkolną na każdym etapie edukacji, po drugie – na polepszeniu umiejętności językowych wśród imigrantów. Kolejny z obszarów integracji to rynek pracy i zatrudnienie. W tym przypadku analizie poddawane są takie wskaźniki, jak wskaźnik bezrobocia wśród imigrantów (w tym odsetek osób pozostających bez pracy ponad rok), bezrobocie wśród osób poniżej 25. roku życia, wskaźnik samozatrudnienia, formy zatrudnienia itp. Priorytetowe działania w tym obszarze to wyrównanie struktury zatrudnienia oraz płac, jak również obniżenie bezrobocia wśród grup imigranckich. Trzeci z obszarów dotyczy polityki socjalnej i zdrowotnej. Wyszczególniono w nim takie kwestie, jak roczny dochód, stopień zagrożenia ubóstwem, oczekiwana długość życia (według płci, państwa pochodzenia itp.), korzystanie z opieki zdrowotnej (w tym przede wszystkim z badań kontrolnych oraz szczepień). Czwarty z obszarów to bezpieczeństwo, w którym uwzględnia się dane statystyczne odnoszące się zarówno do sprawców, jak i ofiar przestępstw. W tym kontekście realizacja polityki integracyjnej w ramach NAPI ma się przyczyniać do obniżenia wskaźnika przestępczości wśród imigrantów, ale również przeciwdziałania aktom agresji wobec takich osób. Kolejny z obszarów to polityka mieszkaniowa. Uwzględniono w nim takie kwestie, jak powierzchnia mieszkalna na osobę, warunki mieszkaniowe oraz stosunek prawny do mieszkania. Celem jest w tym zakresie zmniejszenie dysproporcji między osobami posiadającymi oraz nieposiadającymi korzeni imigranckich. Szósty z obszarów dotyczy samoidentyfikacji oraz procesów naturalizacyjnych i uwzględniono w nim dwa wskaźniki: liczbę naturalizacji w skali roku oraz odsetek cudzoziemców, którzy w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających raport zawarli związek małżeński z obywatelami Austrii. Wspominaną w tym miejscu naturalizację należy traktować jako finalny efekt procesu integracyjnego. Podstawowym założeniem w tym obszarze jest to, że naturalizowany imigrant to osoba zintegrowana, szanująca porządek prawny Austrii, uczestnicząca w życiu publicznym oraz aktywna na rynku pracy. Ostatni z obszarów stanowią natomiast opinie społeczne dotyczące integracji. Umożliwiają one zdiagnozowanie stopnia przyzwolenia na inkluzję imigrantów ze strony grupy większościowej, ale także problemów i oczekiwań ze strony przebywających w Austrii imigrantów. Od 2011 roku nieodłącznym elementem *Narodowego Planu na rzecz Integracji* w Austrii są szczegółowe badania opinii publicznej dotyczące oceny realizowanej na podstawie NAPI polityki integracyjnej. Są one przeprowadzane przez GfK Austria wśród dwóch grup docelowych: austriackich obywateli oraz osób o korzeniach imigranckich.

Efektywność Narodowego Planu na rzecz Integracji

Na potrzeby analizy oceny efektywności *Narodowego Planu na rzecz Integracji* posłużono się w artykule dwoma raportami – z 2012 oraz 2022 roku. Wykorzystanie danych początkowych oraz tych uzyskanych po dekadzie obowiązywania w Austrii kompleksowych rozwiązań w zakresie integracji umożliwiło wskazanie postępów (bądź też ich braku) w tym obszarze. Posłużyło również do zdiagnozowania głównych problemów. Tabela 1 zawiera zestawienie najważniejszych danych związanych z realizacją NAPI.

Tabela 1. Wybrane parametry podlegające ocenie w ramach NAPI, 2011–2021

Dziedzina	Wskaźnik	2011	2021
edukacja	Odsetek uczniów nieposługujących się językiem niemieckim (w tym w szkołach specjalnych)	18,4% (26,2%)	27,2% (41,8%)
	Odsetek imigrantów, którzy po wypełnieniu obowiązku szkolnego* nie kontynuowali nauki (dane dla osób bez korzeni imigranckich)	31% (13%)	25% (9%)
	Odsetek imigrantów z wykształceniem wyższym	19,4%	26,7%
rynek pracy	Wskaźnik bezrobocia wśród osób o korzeniach imigranckich (oraz osób bez korzeni imigranckich)	9,4% (6,3%)	11,9% (6,8%)
	Średnie wynagrodzenie roczne w euro (netto) wśród osób o korzeniach imigranckich (oraz osób bez korzeni imigranckich)	18 361 (22 448)	23 183 (28 708)
sytuacja społeczna	Wskaźnik zagrożenia wykluczeniem społecznym i biedą wśród osób o korzeniach imigranckich (oraz wśród osób bez korzeni imigranckich)	25% (11%)	36% (14%)
	Średnia powierzchnia mieszkaniowa w przeliczeniu na mieszkańca wśród osób o korzeniach imigranckich (oraz wśród osób bez korzeni imigranckich)	31 m ² (47 m ²)	31 m ² (52 m ²)
bezpieczeństwo	Odsetek imigrantów skazanych za przestępstwa (w odniesieniu do całościowej liczby osób skazanych)	33,6%	41,3%
życie rodzinne	Wskaźnik małżeństw mieszanych	18%	22%
naturalizacja	Liczba osób naturalizowanych w skali roku	6 690	9 723

* Od 2017 roku w Austrii obowiązek szkolny trwa do 18. roku życia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Migration und Integration. Zahlen. Daten. Indikatoren 2012*, Wien 2012; *Migration und Integration. Zahlen. Daten. Indikatoren 2022*, Wien 2022.

Edukacja jest jedną z priorytetowych dziedzin w ramach *Narodowego Planu na rzecz Integracji*. Biorąc pod uwagę, że jednym z głównych celów jest w tym przypadku polepszenie umiejętności językowych imigrantów w zakresie języka niemieckiego, niepokojącym zjawiskiem pozostaje wzrost odsetka dzieci, które nie mówią po niemiecku. W roku szkolnym 2010/11 wskaźnik ten wyniósł 18,4%, podczas gdy w 2020/21 już 27,2%⁴. Warto również zwrócić uwagę na statystyki dotyczące uczniów szkół specjalnych. W ostatniej dekadzie coraz częściej umieszczane były w nich dzieci imigrantów, a główną przesłanką był brak znajomości języka niemieckiego.

W omawianym obszarze można jednak zauważyć pewną poprawę. Zmalał odsetek młodych imigrantów, którzy po wypełnieniu obowiązku szkolnego nie kontynuowali nauki. Warto również zwrócić uwagę na poprawę sytuacji w zakresie uzyskiwania przez imigrantów wyższego wykształcenia. Wskaźnik ten w roku szkolnym 2020/21 wyniósł 26,7%, co oznaczało poprawę o ponad 7 punktów procentowych w stosunku do okresu 2010/11⁵. W kontekście powyższych danych największym wyzwaniem w zakresie edukacji imigrantów będzie zatem poprawa umiejętności językowych wśród uczniów, począwszy od najwcześniejszych lat edukacji.

Kolejnym strategicznym obszarem *Narodowego Planu na rzecz Integracji* jest rynek pracy i zatrudnienie. W tym kluczowym dla polityki integracyjnej aspekcie wyraźnie zauważalne są dysproporcje między obywatelami Austrii a imigrantami. Potwierdzeniem dysproporcji są m.in. dane dotyczące bezrobocia. W 2011 roku wskaźnik ten wyniósł w przypadku społeczności imigranckich 9,4%. Znacznie lepiej przedstawiała się sytuacja wśród osób nieposiadających imigranckich korzeni (6,3%). Warto odnotować, że dekadę później sytuacja imigrantów uległa dalszemu pogorszeniu. Wskaźnik bezrobocia wśród imigrantów w 2021 roku wyniósł 11,9%. Najgorsza była sytuacja Afgańczyków, Syryjczyków oraz Irakijczyków. Wśród tej grupy (rozpatrywanej łącznie) wskaźnik bezrobocia wyniósł 34%⁶. Wzrost bezrobocia wśród imigrantów w ostatnich latach tłumaczy po części okres pandemii. Trudna sytuacja na rynku dotknęła także obywateli Austrii, niemniej jednak w tym przypadku wzrost był nieznaczny (z 6,3% do 6,8%). Na rynku pracy zauważalna jest również tendencja różnicowania wynagrodzenia. W 2011 roku średnie wynagrodzenie (netto) wśród osób o korzeniach imigranckich wyniosło 18 361, podczas gdy obywateli Austrii – 22 448 euro.

⁴ *Ibidem*, s. 43.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 13.

Dekadę później wskaźnik ten kształtował się odpowiednio na poziomie 23 183 oraz 28 708 euro. W zasadzie przez wszystkie lata obowiązywania NAPI najgorzej opłacaną społecznością pozostawali Turcy⁷.

Powyższe zjawiska ściśle powiązane są ze strukturą zatrudnienia. Wśród społeczności imigrantów przez dziesięciolecia pozostawała ona niekorzystna. Imigranci najczęściej zatrudniani byli w branżach słabiej opłacanych, gdzie ryzyko utraty pracy było większe. W 2011 roku imigrantów najczęściej zatrudniano w takich branżach, jak produkcja (16,6%), handel (prawie 16%), branża budowlana (12%) oraz gastronomia (11,4%). Dekadę później sytuacja nie uległa w zasadzie żadnym istotnym zmianom⁸.

Mimo wdrożenia *Narodowego Planu na rzecz Integracji* sytuacja społeczna imigrantów wciąż pozostaje niekorzystna. Najbardziej niepokojące dane dotyczą zagrożenia wykluczeniem społecznym i biedą. Uśredniony wskaźnik zagrożenia wśród imigrantów wyniósł w 2011 roku 25%, podczas gdy dekadę później osiągnął pułap 36%. W tym samym okresie statystycznie pogorszyła się również sytuacja obywateli Austrii. Wśród tej grupy mieszkańców wskaźnik zagrożenia wykluczeniem społecznym i biedą wzrósł jednak jedynie o 3 punkty procentowe⁹.

O pewnej stagnacji można mówić w odniesieniu do warunków mieszkalnych. Uwzględniając średnią powierzchnię mieszkalną w przeliczeniu na jednego mieszkańca sytuacja imigrantów nie uległa w ostatniej dekadzie zmianie. Takiego stanu rzeczy nie można jednak traktować jako pozytyw, bowiem w tym samym czasie sytuacja pozostałych mieszkańców uległa poprawie. Jest to zatem kolejny przykład potwierdzający fakt, że w ostatnich latach dysproporcje między osobami posiadającymi i nieposiadającymi korzeni imigranckich ulegają zwiększeniu.

Jednym z wyszczególnionych w NAPI obszarów jest bezpieczeństwo. W tym kontekście, jak już zostało wcześniej nakreślone, realizacja polityki integracyjnej ma się przyczyniać m.in. do obniżenia wskaźnika przestępczości wśród imigrantów. W ostatnich latach wskaźnik ten uległ jednak zwiększeniu – z 33,6% w 2011 roku do 41,3% w 2021 roku. Warto również dodać, że imigranci stanowią współcześnie nieco ponad połowę wszystkich osób aresztowanych. W 2011 roku stanowili oni 54,9%, zaś dekadę później – 55,7% osób, wobec których zastosowano areszt¹⁰. Należy jednak uwzględnić fakt, że środek ten stosowany jest wobec cudzoziemców częściej ze względu na wzmożone ryzyko ucieczki.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Migration und Integration 2012...*, s. 57; *Migration und Integration 2022...*, s. 55–56.

⁹ *Migration und Integration 2022...*, s. 13.

¹⁰ *Ibidem*, s. 73.

Wskaźnikiem odnoszącym się do polityki integracyjnej jest niewątpliwie liczba osób naturalizowanych. Warto odnotować, że wraz z kolejnymi nowelizacjami ustawy o obywatelstwie z 1985 roku¹¹ w Austrii zaostrzono warunki niezbędne do uzyskania obywatelstwa. Współcześnie osoba ubiegająca się o obywatelstwo musi wykazać, że przez okres 10 lat nieprzerwanie zamieszkiwała terytorium państwa, ma stałe źródło utrzymania i nie była wcześniej karana. Możliwość ubiegania się o obywatelstwo uzależniona została również od stosunkowo wysokiego poziomu umiejętności językowych, potwierdzonych testem kompetencyjnym przeprowadzonym w trakcie procedury nadawania obywatelstwa. W ramach testu aplikujące osoby muszą dodatkowo wykazać znajomość historii, geografii i systemu politycznego Austrii.

W skali poszczególnych lat można zauważyć w Austrii znaczny wzrost liczby osób naturalizowanych. W 2011 roku obywatelstwo nadano 6 690 osobom, zaś w 2021 roku liczba ta zbliżyła się do poziomu 10 tys. Od początku XXI wieku obywatelstwo austriackie uzyskało nieco ponad 370 tys. osób. Każdego roku liczba naturalizacji rosła. Wyjątkiem były rok 2020, w którym ze względu na pandemię omawiany wskaźnik wyhamował. W 2019 roku wyniósł bowiem 10,5 tys. osób, podczas gdy rok później spadł do poziomu 8 800¹².

Mimo wzrostu liczby osób nabywających obywatelstwo Austrii wskaźnik naturalizacji¹³ dla tego państwa pozostaje jednym z niższych w Unii Europejskiej. Dla przykładu w 2020 roku państwem o najwyższym wskaźniku była Szwecja (8,6%). Tuż za nią uplasowała się Portugalia (5,5%). W Austrii wyniósł on 0,6%. Niższe wartości osiągnięto jedynie w Czechach, Danii, Litwie, Łotwie i Estonii¹⁴.

W zawartej we wcześniejszym fragmencie tabeli nie uwzględniono danych dotyczących subiektywnej oceny procesów integracyjnych w Austrii. Kwestia ta wymaga odrębnej analizy. Na samym początku warto odnotować, że jest to niezwykle ważny aspekt w kontekście prób oceny postępów w integracji. Pozwala zdiagnozować nastroje społeczne, a tym samym umożliwia odpowiedź na pytanie o stopień przyzwolenia na inkluzję imigrantów.

Jak wspomniano już wcześniej, wraz z uruchomieniem NAPI opracowano i wdrożono również system badań opinii publicznej. Badania te

¹¹ Bundesgesetz über die österreichische Staatsbürgerschaft (Staatsbürgerschaftsgesetz 1985 – StbG), BGBl. Nr. 311/1985.

¹² *Migration und Integration 2022...*, s. 86.

¹³ Wskaźnik naturalizacji definiowany jest jako stosunek całkowitej liczby osób, którym nadano obywatelstwo, do liczby cudzoziemców mieszkających w danym państwie na początku roku.

¹⁴ *Migration und Integration 2022...*, s. 86.

ukierunkowane są na dwie grupy docelowe – austriackich obywateli oraz imigrantów. Takie rozróżnienie ma duże znaczenie, gdyż uzyskiwane wśród tych grup odpowiedzi znacznie się od siebie różnią.

Na przestrzeni lat w powyższych badaniach powtarzały się najczęściej następujące pytania:

- jak ocenia Pan/i dotychczasowe relacje między Austriakami a imigrantami?;
- czy w ostatnich latach relacje te uległy zmianom; jeżeli tak, to w jaki sposób?;
- z kim nie chciałby Pan/i dzielić relacji sąsiedzkich?;
- czy w ostatnich latach Pana/i sytuacja życiowa uległa zmianom; jeżeli tak, to w jaki sposób?;
- z jakim państwem czuje się Pan/i związany?;
- czy w ostatnim roku doświadczył Pan/i uczucia prześladowania ze względu na pochodzenie etniczne?

W odniesieniu do drugiego z pytań w 2021 roku po raz pierwszy wyróżniono ponadto relacje w miejscu pracy lub w szkole, w przestrzeni publicznej oraz w stosunkach sąsiedzkich. Adresatami dwóch ostatnich pytań pozostają wyłączni grupy imigranckie, przy czym odpowiedzi dotyczą zazwyczaj Serbów, Turków, Bośniaków, Afgańczyków, Syryjczyków (wcześniej również Czeczenów) oraz od 2021 roku także Rosjan. W raporcie z 2022 roku uzyskane odpowiedzi uszeregowano ponadto w dwie grupy. Pierwszą stanowili imigranci, którzy obecni są w Austrii od dłuższego czasu. Zaliczono tu Bośniaków, Serbów i Turków. Drugą stanowiły tzw. nowe społeczności imigranckie, czyli Afgańczycy, Syryjczycy oraz Rosjanie¹⁵.

Z analizy odpowiedzi na poszczególne pytania wynika, że w grupie obywateli austriackich zaczęły dominować pesymistyczne nastroje. Tendencja ta jest w coraz większym stopniu widoczna. W 2011 roku na pierwsze z wymienionych pytań 42,6% Austriaków udzieliło odpowiedzi „dobrze lub raczej dobrze”, zaś 12% wskazało odpowiedź „źle lub bardzo źle”. Dekadę później wskaźniki te wyniosły odpowiednio 34,4% oraz 25,1%¹⁶. W odniesieniu do drugiego z pytań, według 23,1% Austriaków (w 2011 roku) obustronne relacje uległy poprawie. 32,1% było natomiast odmiennego zdania. W 2021 roku pierwszą opinię podzielało 21,5%, zaś drugą – 32,6%¹⁷. W tym przypadku nie można mówić o radykalnym pogorszeniu nastrojów. Różnice procentowe nie są duże. Na-

¹⁵ W dalszej części artykułu zastosowano podział na grupę pierwszą oraz grupę drugą.

¹⁶ *Migration und Integration 2012...*, s. 89; *Migration und Integration 2022...*, s. 95.

¹⁷ *Migration und Integration 2012...*, s. 93; *Migration und Integration 2022...*, s. 97.

leży jednak pamiętać o rozszerzonej formule pytania, która pojawiła się w 2021 roku. Uwzględniając ten aspekt można dojść do niepokojących wniosków. Według badania z 2021 roku Austriacy najlepiej oceniali relacje w miejscu pracy względnie w szkole. 32% z nich dostrzegło poprawę. Według 46% sytuacja się nie zmieniła, a według 20,3% pogorszyła się. W przestrzeni publicznej oceny były już bardziej pesymistyczne. Tylko 12,6% obywateli austriackich dostrzegło poprawę, przy czym dla 47,7% sytuacja uległa pogorszeniu. Podobny pesymizm odnotowano w relacjach sąsiedzkich – dla 16,5% sytuacja uległa polepszeniu, zaś dla 24,7% uległa pogorszeniu. Ogólny klimat oddaje też odpowiedź na pytanie „Kogo nie chciałbyś za sąsiada?”. Wśród Austriaków najczęściej padały odpowiedzi, że azylanta lub uchodźcę (prawie 25% całkowicie się z tym utożsamiało, a 20,9% utożsamiało się w znacznym stopniu)¹⁸.

Warto odnotować, że wzrost nastrojów pesymistycznych nie wiązał się do tej pory w Austrii z nasileniem nacisków asymilacyjnych i postaw ksenofobicznych. Nastawienie opinii publicznej należy rozpatrywać raczej w kontekście pewnych obaw względnie obojętności wobec obecności imigrantów, a nie postaw wrogości i zamknięcia w stosunku do nich. Począwszy od 2011 roku, niewielu obywateli Austrii popierało przekonanie o konieczności bezwzględnego dostosowania się cudzoziemców do zastanych uwarunkowań, powrotu do państwa pochodzenia w przypadku braku zatrudnienia, zakazie udziału w życiu politycznym czy konieczności zawierania małżeństw wyłącznie we własnej grupie. W 2011 roku takiego zdania było 3,2% obywateli, zaś dekadę później – 5,5%. Większość z badanych (w poszczególnych latach wielkość ta oscylowała wokół 80%) pozostawała w stosunku do takiego przekonania obojętna¹⁹. W ostatnich latach wzrósł ponadto wskaźnik małżeństw mieszanych. Obecnie stanowią one 22% wszystkich sformalizowanych związków²⁰. W dużej mierze stanowią je jednak małżeństwa z obywatelami państw UE lub Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

W drugiej grupie docelowej, a więc wśród osób o korzeniach imigranckich, udzielane odpowiedzi były nieco odmienne. Na podstawie analizowanych raportów można stwierdzić, że wśród imigrantów dominował optymizm. Przeważająca część respondentów odczuwała pełną lub częściową satysfakcję ze swojej sytuacji życiowej. W 2011 roku

¹⁸ *Migration und Integration 2012...*, s. 93; *Migration und Integration 2022...*, s. 97, 105.

¹⁹ *Migration und Integration 2012...*, s. 97; *Migration und Integration. Zahlen, Daten, Indikatoren 2021*, Wien 2021, s. 103. Na potrzeby artykułu posłużono się raportem wcześniejszym, gdyż w 2022 roku nie uwzględniono już takiego pytania.

²⁰ *Migration und Integration 2022...*, s. 84.

31,2% respondentów było zdania, że wzajemne relacje uległy poprawie (w 2022 roku w grupie pierwszej było to 30,3%, w drugiej 68,7%), 43,5% – że nie uległy zmianom, zaś 25,3% oceniało, że sytuacja pod tym względem uległa pogorszeniu (2022, grupa pierwsza – 19,8%, grupa druga – 7,6). Jednocześnie aż 87,1% badanych deklaroowało zadowolenie ze swojej sytuacji życiowej (uwzględniono łącznie odpowiedzi „w pełni zadowolony” oraz „zadowolony w dużej części”), zaś jedynie 12,9% było odmiennego zdania (uwzględniono łącznie odpowiedzi „zadowolony w małym stopniu” oraz „w ogóle niezadowolony”). Dekadę później w pierwszej grupie imigrantów zadowolenie deklaroowało 53,5%, w drugiej – 69,8%²¹. Był to widoczny spadek w stosunku do badania z 2011 roku.

Dodatkowo w 2011 roku 64,6% imigrantów czuło się związanych z Austrią, zaś 35,4% – z państwem pochodzenia²². Mając na względzie ocenę procesów integracyjnych, warto odnotować, że dekadę po wdrożeniu NAPI odsetek deklarowanego przywiązania do państwa austriackiego ze strony imigrantów wzrósł. W odniesieniu do pierwszej z grup imigrantów 72,2% badanych podało, że czują się związani z państwem osiedlenia. W drugiej było to już 82%.

W 2011 roku 36,2% imigrantów zadeklarowało, że w Austrii czują się często lub dość często dyskryminowani. W 2021 roku takich odpowiedzi było już nieco więcej. Najgorzej przedstawiała się sytuacja w odniesieniu do takich społeczności, jak Afgańczycy (44,7%), Turcy (43,6%), Rosjanie (40,4%) oraz Syryjczycy (39,5%)²³. Najczęściej miało dochodzić do aktów dyskryminacyjnych w miejscu pracy (względnie w szkole) oraz w kontaktach z urzędami²⁴. Wśród czynników warunkujących subiektywną ocenę respondentów można wymienić wiek, wykształcenie oraz sytuację materialną. Większy optymizm – zarówno wśród obywateli Austrii, jak i społeczności imigranckich – wykazywały przede wszystkim osoby młode, lepiej wykształcone oraz mające ustabilizowaną sytuację materialną.

Zakończenie

W kontekście oczekiwań wobec *Narodowego Planu na rzecz Integracji* zasadnicze znaczenie ma dominujący w Austrii model polityki imigracyjnej. Pozwolenie na pobyt uzależnione jest od spełnienia istot-

²¹ *Ibidem*, s. 95.

²² *Migration und Integration 2012...*, s. 91; *Migration und Integration 2022...*, s. 95.

²³ *Migration und Integration 2012...*, s. 95; *Migration und Integration 2022...*, s. 103.

²⁴ *Migration und Integration 2022...*, s. 105.

nych warunków. Dotyczą one przede wszystkim oceny przydatności imigrantów dla austriackiego rynku pracy, a ponadto zdolności przystosowania się do norm obowiązujących w społeczeństwie. Państwa stosujące taki model reprezentują doktrynę ograniczania imigracji, szczególnie z regionów, które zdecydowanie różnią się pod względem norm kulturowych oraz społecznych.

Zgodnie z obowiązującą doktryną, głównym oczekiwaniem wobec imigrantów w Austrii pozostaje wykorzystanie ich potencjału ekonomicznego. Aktywność na rynku pracy ma się przyczyniać do wyrównywania dysproporcji w wielu innych obszarach ujętych w NAPI, przyspieszyć sam proces integracyjny oraz zapewnić przychylność ze strony społeczeństwa austriackiego. Sprzyjać ma temu m.in. dobra znajomość języka niemieckiego. Zatem można powiedzieć, że priorytetowe obszary *Narodowego Planu na rzecz Integracji* stanowią edukacja oraz rynek pracy. W tym przypadku ocena efektywności polityki integracyjnej nie jest jednoznaczna. Mimo wdrożenia kompleksowych rozwiązań sytuacja na rynku pracy pozostaje dla imigrantów niekorzystna. Można dostrzec natomiast pewną poprawę w dziedzinie szkolnictwa. W dłuższej perspektywie może to przynieść wymierne efekty w przyszłości. Zwiększenie umiejętności językowych oraz podwyższenie poziomu wykształcenia imigrantów może być czynnikiem warunkującym poprawę parametrów w innych obszarach ujętych w NAPI. Mobilizacja zawodowa imigrantów oraz zapobieganie ich marginalizacji społecznej wiąże się jednak z dużymi kosztami, które stale rosną w związku ze zmieniającą się strukturą etniczną austriackiego społeczeństwa. Odsetek imigrantów stale i szybko rośnie. Znacząco wzrosły zatem koszty „utrzymania” cudzoziemców, a to z kolei w połączeniu z brakiem widocznych sukcesów integracji staje się przyczyną coraz głośniejszego artykułowanego niezadowolenia społecznego. Coraz większy pesymizm ze strony opinii publicznej może stać się istotną barierą utrudniającą integrację imigrantów oraz ich poprawne relacje z resztą społeczeństwa. Austriacy coraz częściej postrzegają realizację polityki integracyjnej jako problem i obciążenie dla budżetu państwa. Entuzjazm, który towarzyszył pierwszym latom realizacji NAPI, znacznie osłabł. Wśród imigrantów mamy do czynienia z większym optymizmem, choć w ostatnim okresie również i w tym przypadku można zauważyć pewne zmiany.

Uwzględniając powyższe uwagi, można uznać wstępnie postawioną hipotezę za nieprawdziwą. Wdrożenie w omawianym okresie kompleksowego planu integracji imigrantów nie przyczyniło się do znacznej poprawy ich sytuacji, a z pewnością do większej akceptacji ze strony austriackiego społeczeństwa. Nie można jednak traktować programu

integracyjnego za błąd. Jego efektywność należy rozpatrywać w szerszym kontekście. Nie można zapominać, że tłem dla pierwszej dekady realizacji kompleksowego planu integracji imigrantów w Austrii stał się tzw. kryzys migracyjny, pandemia oraz istotne zmiany na austriackiej scenie politycznej. Wszystkie te elementy wpłynęły na charakter debaty publicznej, a także na zaostrzenie wymogów prawnych w zakresie polityki imigracyjnej.

Niezależnie od uzyskiwanych danych statystycznych, za sukces należy uznać sam system raportowania i monitorowania *Narodowego Planu na rzecz Integracji*. Coroczne opracowania wnoszą znaczący wkład do debaty na temat polityki integracyjnej, zapewniając jej większy obiektywizm. Służą również do lepszego zarządzania procesami imigracyjnymi, umożliwiając kierunkowe działania w obszarach newralgicznych.

Bibliografia

- Bundesgesetz über die Ausübung der Fremdenpolizei, die Ausstellung von Dokumenten für Fremde und die Erteilung von Einreiseteil (Fremdenpolizeigesetz 2005 – FPG), BGBl. I Nr. 100/2005.
- Bundesgesetz über die Einreise, den Aufenthalt und die Niederlassung von Fremden (Fremdengesetz 1997 – FrG), BGBl. I Nr. 75/1997.
- Bundesgesetz über die österreichische Staatsbürgerschaft (Staatsbürgerschaftsgesetz 1985 – StbG), BGBl. Nr. 311/1985;
- Bundesgesetz zur Integration rechtmäßig in Österreich aufhältiger Personen ohne österreichische Staatsbürgerschaft, IntG, BGBl. I Nr. 68/2017.
- Bundesgesetz, mit dem das Staatsbürgerschaftsgesetz 1985 geändert wird (Staatsbürgerschaftsgesetznovelle 1998), BGBl. I, Nr 124/1998.
- Fremdenrechtsänderungsgesetz 2018, BGBl. I Nr. 56/2018.
- Migrant Integration Policy Index, <http://www.mipex.eu/history> [10.08.2020].
- Migration und Integration. Zahlen. Daten. Indikatoren 2012*, Wien 2012.
- Migration und Integration. Zahlen. Daten. Indikatoren 2021*, Wien 2021.
- Migration und Integration. Zahlen. Daten. Indikatoren 2022*, Wien 2022.
- Nationaler Aktionsplan für Integration*, Bundesministerium für Europa, Integration und Äußeres, <https://www.bmeia.gv.at/integration/nationaler-aktionsplan/> (1.04.2019).
- Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*, red. P. Kaczmarczyk, M. Okólski, Warszawa 2008.

The National Plan for Integration in Austria – expectations and effects

Abstract

The National Plan for Integration was announced in 2010. This is the first project of this type, which was to initiate permanent, comprehensive and monitored cooperation for the integration of immigrants in Austria. The research objective of the article was to

verify whether the expectations related to NAPI were met. For the purposes of the analysis, a hypothesis was formulated that the implementation of the program contributed to the improvement of the situation of immigrants living in Austria. In its verification, the method of comparative analysis was useful, which was used to diagnose the situation in the first years of the Plan's application, as well as after more than a decade of its application.

Keywords: Austria, immigration policy, integration, National Plan for Integration

Joanna Grzela*

OD NEUTRALNOŚCI DO CZŁONKOSTWA W NATO. FIŃSKA POLITYKA BEZPIECZEŃSTWA W CIENIU NIEPRZEWIDYWALNEGO SĄSIADA

Streszczenie

Doświadczenia historyczne i długa, wspólna granica z Rosją w sposób oczywisty wpłynęły na fińską politykę bezpieczeństwa, w której od zakończenia zimnej wojny zachodziła ciągłość. Niezmiennie opierała się ona na: niezależnej i wiarygodnej obronie swojego terytorium (głównie lądowego), członkostwie w Unii Europejskiej i niezaangażowaniu wojskowym. Prawdziwa „rewolucja” w fińskiej doktrynie bezpieczeństwa nastąpiła po inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku. Wojna w najbliższym sąsiedztwie zmusiła Finlandię do zrewidowania swojej polityki bezpieczeństwa. Decyzja o przystąpieniu do NATO jest przełomowa, gdyż w jej następstwie Finlandia raptownie zerwała z wieloletnią neutralnością i niezaangażowaniem wojskowym. Po raz pierwszy w swojej historii Finlandia stała się członkiem sformalizowanego sojuszu wojskowego. Celem tekstu jest analiza polityki bezpieczeństwa Finlandii od przyjęcia doktryny neutralności, przez partnerstwo z NATO, aż do członkostwa w Sojuszu.

Słowa kluczowe: Finlandia, NATO, Rosja, neutralność, niezaangażowanie wojskowe

Wstęp

Strategiczne wybory Finlandii w zakresie polityki bezpieczeństwa były uzależnione nie tylko od geografii, ale od doświadczeń historycznych tego kraju, które były pod wieloma względami wyjątkowe. Państwo to, pomimo peryferyjnego położenia, było w głównym nurcie wydarzeń, które tworzyły współczesną Europę. Dzieląc z Rosją wspólną granicę o długości ponad 1300 km, Finlandia była zawsze ściśle związana ze wschodnim sąsiadem. Fińskie relacje z Rosją są wyjątkowe w Europie. Jednocześnie fińskie postrzeganie Rosji jako wyzwania dla bezpieczeństwa jest dominujące w polityce zagranicznej tego nordyckiego

* Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: joanna.grzela@ujk.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4341-947X.

państwa. Zrozumienie politycznej roli Finlandii w stosunkach międzynarodowych i jej kluczowych decyzji w zakresie bezpieczeństwa wymaga historycznej perspektywy.

Od upadku Związku Radzieckiego Finowie uważali, że członkostwo w Unii Europejskiej (UE) zapewni im bezpieczeństwo. Kiedy w 2004 roku w fińskiej strategii bezpieczeństwa narodowego po raz pierwszy uwzględniono perspektywę przystąpienia do Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO), wielu odrzuciło tę koncepcję jako oderwaną od rzeczywistości. Do czasu inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 roku Finowie uważali, że dla zachowania bezpieczeństwa państwa wystarczą ściśle kontakty z NATO, współpraca militarna ze Szwecją oraz kooperacja ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią. Wydawało się oczywiste, że akcesja spowoduje zerwanie kontaktów z Rosją, czego Finowie starali się uniknąć. Wojna z Ukrainą i towarzysząca jej agresywna retoryka przywódców Rosji zmieniły charakter i przebieg debat na temat członkostwa Finlandii w NATO. Fińska tzw. opcja NATO okazała się czymś więcej niż tylko sloganem, stając się świadectwem charakterystycznego dla Finów pragmatyzmu. 17 maja 2022 roku Finlandia złożyła wniosek o członkostwo w NATO, zaś członkiem została 4 kwietnia 2023 roku.

Sformułowana w artykule teza brzmi: zmiana polityki bezpieczeństwa i trwałe porzucenie neutralności jest gwałtowną reakcją Finlandii na wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej i zmiany w najbliższym środowisku bezpieczeństwa. Dla Finlandii rosyjska agresja była szokiem, który zmusił rząd do ponownego rozważenia podstaw polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Trzy miesiące po wybuchu wojny Finlandia oficjalnie zdecydowała się ubiegać o członkostwo w NATO. Za decyzją przemawiał uderzająco wysoki poziom poparcia społecznego. W celu weryfikacji tezy postawiono następujące pytania badawcze: jakie były uwarunkowania wyboru doktryny neutralności w fińskiej polityce bezpieczeństwa? Jak zmieniała się polityka bezpieczeństwa Finlandii po zakończeniu zimnej wojny? Jak wyglądała współpraca Finlandii z NATO przed lutym 2022 roku? Czy agresja Rosji na Ukrainę przyczyniła się do zmiany podejścia do polityki niezaangażowania wojskowego Finlandii? Jakie są korzyści wejścia Finlandii do NATO? Aby uzyskać odpowiedzi na tak sformułowane pytania, wykorzystano metodę analizy literatury, analizę historyczną, systemową i instytucjonalno-prawną. Wyniki końcowe pokazały, jak w ciągu trzech miesięcy zmieniła się fińska percepcja Sojuszu oraz przywiązanie do tradycji neutralności i niezaangażowania.

Narodziny fińskiej neutralności

Finlandia nie ma długiej tradycji neutralności. Jej wybór był podyktowany koniecznością, był aktem przetrwania i nastąpił wraz z podpisaniem dwóch powojennych traktatów – *Traktatu paryskiego* z 1947 roku oraz *Traktatu o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy* z 1948 roku.

Wynik II wojny światowej pozostawił Finlandię w radzieckiej strefie wpływu¹, więc głównym zadaniem polityki państwa było poszukiwanie *modus vivendi* z ZSRR. Finlandia próbowała utrzymać swoją niepodległość jako małe, kapitalistyczne państwo u drzwi socjalistycznego supermocarstwa. Neutralność Finlandii w konfliktach między mocarstwami została po raz pierwszy zapisana w *Traktacie o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy* (*Treaty of Friendship, Cooperation, and Mutual Assistance*, FCMA), zawartym z ZSRR. Dokument podkreślał nieangażowanie się Finów w konflikt, zawierając równocześnie zapisy o możliwej współpracy wojskowej obu sygnatariuszy. Polityka nieangażowania wojskowego i unikanie konfliktu ze Związkiem Radzieckim były koniecznymi warunkami wstępnymi dla neutralności państwa. Traktat zabraniał podpisującym go państwom akcesji do sojuszy wojskowych². Zachód postrzegał FCMA jako kapitulację Finlandii, ona sama zaś interpretowała go jako nadzieję małego narodu na przetrwanie w cieniu nie do końca przewidywalnego, ale potężnego sąsiada. Fińskie władze widziały pakt jako fundament bezpieczeństwa państwa i jego niezależności³. W okresie zimnej wojny kontynuowano tę politykę, równoważąc postępującą współpracę z Europą utrzymaniem dobrych relacji z ZSRR. Państwo w szczególności powstrzymywało się od przystąpienia do NATO⁴.

Finlandia w zamian za to, że nie przystąpiła do NATO i innych zachodnich instytucji, cieszyła się pewnym stopniem wolności, nieznanym republikom radzieckim czy socjalistycznym państwom satelitarnym. Obrońcy tej polityki oczekiwali, że Finowie przetrwają jako zamożny, wolny i demokratyczny kraj z gospodarką rynkową i pochodzącym z wyborów powszechnych parlamentem, zachowując jednocześnie dobre relacje z Moskwą i Zachodem. W 1955 roku Finlandia mogła przystąpić do ONZ i Rady Nordyckiej, a w 1961 roku zawarła umowę z Europej-

¹ T. Konecki, *Skandynawia w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2003, s. 213 i n.

² R. Allison, *Finland's Relations with the Soviet Union 1944–84*, London 1985, s. 19 i n.

³ M. Jakobson, *Finland in the New Europe*, Praeger Westport 1998, s. 49 i n.

⁴ K. Giles, S. Eskola, *Waking the Neighbour: Finland, NATO and Russia*, Swindon 2009, s. 23 i n.

skim Stowarzyszeniem Wolnego Handlu – EFTA (pełne członkostwo uzyskała w 1986 roku). Co ważne, uczestnicząc w tych forach, nie brała udziału w dyskusjach, które krytycznie odnosiły się do Związku Radzieckiego⁵.

Prowadzona przez fińskie władze polityka współpracy z ZSRR została nazwana mianem „finlandyzacja”. Pojęcie to pojawiło się w latach 60. XX wieku w Niemczech Zachodnich. Stworzyli go publicyści, aby określić relacje fińsko-radzieckie jako „służalczą politykę małego państwa wobec dużego kraju sąsiedniego”. Termin ten odnosił się do sposobu, w jaki Finowie uregulowali swą politykę zagraniczną i krajową i wyrażał zachodnią krytykę fińskiej polityki zagranicznej. W Finlandii zaś był on znakiem niezrozumienia jej przez Zachód⁶.

Na początku lat 60. fińska neutralność została uznana zarówno przez Zachód, jak i Wschód, a kraj wszedł w bardziej pewny okres w stosunkach międzynarodowych, kiedy zaczął praktykować to, co oficjalnie nazwano aktywną i pokojową polityką neutralności. Finlandia starała się wzmacniać swoją pozycję międzynarodową, oferując swoją (neutralną) przestrzeń do organizacji ważnych spotkań. Jednym z nich była organizacja w 1975 roku Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE), która zakończyła się podpisaniem *Aktu Końcowego KBWE*. Spotkanie to jest uważane za jedno z największych dokonań międzynarodowych Finlandii⁷. Konferencja posłużyła za pożądane międzynarodowe uznanie „aktywnej neutralności”. To wydarzenie wsparło fińską politykę „budowania mostów” między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim, mającą na celu ustanowienie pewnego dystansu dyplomatycznego wobec ZSRR i wysłanie wiadomości na Zachód, że Finlandia nie może być uważana za członka bloku wschodniego. Zasadniczym powodem tych starań było utrzymanie prawdziwie neutralnej pozycji między głównymi rywalami zimnej wojny. Finlandia zaczęła budować swój profil na arenie międzynarodowej jako państwa, które przyczynia się do pokoju i stabilności.

W czerwcu 1967 roku została sformułowana doktryna obrony całkowitej Finlandii. Strategia ta zakładała włączenie do obrony państwa cywilów (obywateli), przedsiębiorstwa prywatne i organizacje pozarządowe) oraz zaangażowanie wszystkich sektorów gospodarki i całego rządu w proces planowania obronnego. Dzięki scaleniu wojskowych i cywilnych funkcji suwerenność Finlandii oraz warunki życia i bezpieczeństwo jej obywateli miały być chronione przed zagrożeniami we-

⁵ E. Karsh, *Neutrality and Small States*, Abingdon 2011, s. 93 i n.

⁶ J.E. Lavery, *The History of Finland*, Westport 2006, s. 139.

⁷ M. Jakobson, *Finland: A lone Wolf*, Helsinki 2006, s. 50–52.

wnętrznymi oraz pochodzącymi ze strony innych narodów. Podstawą fińskiej koncepcji obrony stał się obowiązkowy pobór. W latach 70. państwo tą drogą mogło zapewnić ok. 700 000 wyszkolonych rezerwistów. Wadą tego systemu było to, że fińska gospodarka była zbyt mała, aby zapewnić dobre wyposażenie siłom zbrojnym. Z tego względu neutralność i dobre stosunki z ZSRR pozostawały zasadniczym narzędziem bezpieczeństwa państwa, a rola polityki wojskowej została zmniejszona⁸.

Fińska polityka bezpieczeństwa po zakończeniu zimnej wojny

Wraz z zakończeniem zimnej wojny polityka bezpieczeństwa i obrony Finlandii uległa znaczącym przeobrażeniom, przede wszystkim ze względu na zmieniający się charakter międzynarodowego środowiska bezpieczeństwa. Upadek Związku Radzieckiego ulokował Finlandię w nowej sytuacji geopolitycznej (choć tożsamość państwa nadal kształtowana była przez historię i bezpośrednie sąsiedztwo z Rosją)⁹. Przeobrażenia, jakie dokonały się w geopolityce Starego Kontynentu na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, oznaczały, że Finlandia może zrewidować postanowienia pokojowe z 1947 roku i rozpocząć reformę sił zbrojnych (samodzielnie decydować o ich wielkości oraz strukturze). W pierwszych latach po upadku Związku Radzieckiego, gdy państwo rosyjskie było instytucjonalnie słabe, fiński rząd próbował rozszerzyć swoją współpracę z zachodnimi partnerami. W latach 90. pojawił się pomysł na kształtowanie i uczestnictwo w międzynarodowej współpracy w zakresie bezpieczeństwa w celu uniknięcia marginalizacji i zapobieżenia niekorzystnym zmianom w bezpieczeństwie Finlandii. Upadek ZSRR pozwolił Finlandii włączyć się w proces integracji państw Starego Kontynentu przy zachowaniu własnej niezależnej pozycji obronnej. Polityka aktywnej neutralności stała się niepraktyczna z powodu rozwiązania podziału Wschód – Zachód. Odtąd fińska linia polityki bezpieczeństwa została nakierowana na udział w europejskiej polityce bezpieczeństwa, opartej na odpowiedzialności wszystkich państw za wspólne normy i zasady przyjęte na szczycie państw KBWE, który odbył się w Paryżu w 1990 roku. Finlandia podtrzymywała tradycyjną koncepcję bezpieczeństwa. Pojęcie to opierała na obronie terytorialnej, powszechnym poborze i dużej puli rezerwistów.

⁸ P. Salminen, *The Impact of Arms Technology On Military Doctrines*, Helsinki 1992, s. 46 i n.

⁹ R.E.J. Penttilä, *Finland's Security in a Changing Europe a Historical Perspective*, Helsinki 1994, *passim*.

W marcu 1992 roku Finlandia przesłała wniosek dotyczący przyszłego członkostwa we Wspólnocie Europejskiej. Z jednej strony, nie zamierzała odchodzić od niezaangażowania i nie była zainteresowana zinstytucjonalizowaniem współpracy w zakresie bezpieczeństwa w UE. Z drugiej strony, utrzymanie bezstronności stało się dość trudnym zadaniem. Finlandia postrzegała bowiem przystąpienie do Unii jako zaangażowanie w sojusz polityczny, który z natury wykluczał możliwość obrania neutralnego stanowiska wobec wydarzeń wpływających na bezpieczeństwo Unii lub jej członków¹⁰. Wraz ze zmianami zachodzącymi na Starym Kontynencie Finlandia przystąpiła do redefinicji pojęcia neutralności i uznała, że nie ma podstaw do kontynuowania tradycyjnej polityki neutralności. Rząd na czele z Esko Tapani Aho (premier w latach 1991–1995) uznał, że nową podstawą polityki bezpieczeństwa państwa jest niezależna obrona, wojskowe niezaangażowanie i współpraca, co sugerowało, że Finlandia pozostaje poza sojuszem wojskowym, aby zachować neutralność podczas wojny. W ten sposób zaakceptowano przyszły wymiar obronny UE, sformułowany w *Traktacie z Maastricht* (1992). Podkreślono, że Finlandia jest gotowa do uczestnictwa we Wspólnej Polityce Zagranicznej i Bezpieczeństwa UE. Rząd przypominał również, że Traktat ów nie przekształca UE w sojusz wojskowy ani nie zastępuje doktryn obronnych członków lub kandydatów na członków, a niezależna obrona jako podstawa fińskiego bezpieczeństwa jest zgodna z jego zapisami¹¹. Ostatecznie, definiując fińską politykę bezpieczeństwa, wskazano trzy jej podstawowe elementy: niezaangażowanie wojskowe sił zbrojnych, niezależną obronę oraz członkostwo w Unii Europejskiej, ONZ i współpracę z NATO. Argument fiński za przystąpieniem do Unii był taki, że chociaż nie obejmuje ono wojskowych gwarancji bezpieczeństwa, to daje ochronę opartą na solidarności. Twierdzono, że unijne zarządzanie kryzysowe nie przeszkadza niezaangażowaniu militarnemu Finlandii ani nie uniemożliwia Finom udziału w nim. Zarządzanie militarnym kryzysem uważano za niezgodne z tradycyjną fińską tożsamością państwową i rolą małego państwa w polityce międzynarodowej. Przystępując do UE w 1995 roku, Finlandia uznała, że nie może być bezstronna w konflikcie między Unią a stroną trzecią. To oznaczało obietnicę daleko idącej solidarności, która nie stanowiła jednak deklaracji udziału Finlandii w interwencji wojskowej. Chodziło raczej o brak agresywności i wspólną obronę terytorialną. Rząd fiński

¹⁰ *The European Security Development and Finnish Defence*, Report by the Council of State to Parliament, 17 March 1997, s. 21.

¹¹ *Year 1992 in Finnish Foreign Policy, Archive and Chronology of Finnish Foreign Policy*, Finnish Institute of International Affairs 2012.

uznał, że UE ma silne pozytywne znaczenie dla Finlandii, a członkostwo tworzy ochronę i bezpieczeństwo dzięki politycznej współodpowiedzialności¹².

Odniesienie do polityki neutralności zniknęło z oficjalnego słownictwa, ale nadal było widoczne w zrównoważonym podejściu i obiektywizmie w sprawach międzynarodowych oraz akcentowanej roli małego państwa w kwestiach globalnych. Jaakko Blomberg, podsekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (w latach 1992–2001), argumentował, że Finlandia, składając wniosek do UE, nie zrzekła się swojej niezależnej obrony i niezaangażowania. Nie miała również na celu niepokoić Rosji¹³. Blomberg oświadczył, że, ubiegając się o członkostwo w UE, Finlandia rezygnuje na razie z sojuszy wojskowych, ponieważ kraj chce wspierać pokojową i demokratyczną reformę Rosji.

Ważnym przejawem ewolucji polityki bezpieczeństwa Finlandii było jej włączenie się do programu *Partnerstwo dla Pokoju* (PdP) w 1994 roku oraz zacieśnianie współpracy z NATO poprzez udział w operacjach pokojowych i w zarządzaniu kryzysowym. Domeną partnerstwa z NATO był rozwój zdolności wojskowych i interoperacyjności między członkami NATO i siłami zbrojnymi Finlandii na potrzeby międzynarodowego zarządzania kryzysowego i obrony narodowej. Obejmowało ono również cywilną współpracę w zakresie bezpieczeństwa dostaw i ochrony ludności oraz wspólne szkolenia. Interoperacyjność wojskowa zwiększyła techniczną zdolność Finlandii zarówno do dawania, jak i otrzymywania pomocy międzynarodowej w obliczu kryzysu oraz pozwoliła siłom zbrojnym Finlandii wziąć udział w wojskowych operacjach zarządzania kryzysowego prowadzonych przez Sojusz, które stanowiły polityczny rdzeń fińskiego partnerstwa. Interoperacyjność osiągnięta dzięki współpracy z NATO pozwoliła na wyeliminowanie praktycznych przeszkód w ewentualnym członkostwie w sojuszu wojskowym. Rząd zdecydował, że może zbliżyć się do NATO bez formalnego udziału w jego strukturach. Członkostwo mogło bowiem mieć destabilizujący wpływ na Europę Północną¹⁴. Celem tej asekuracyjnej postawy było zwiększenie pola manewru i elastyczności oraz uniknięcie działań prowokujących Rosję. Rosnące rozmiary sił rosyjskich w północno-zachodniej części kraju i w Leningradzkim Okręgu Wojskowym, obok wewnętrznej

¹² *Finnish Security and Defence Policy 2001*. Report by The Government to Parliament on 13 June 2001, s. 36.

¹³ J. Blomberg, *Finland's Evolving Security Policy*, "NATO Review", 1993, vol. 41, no. 1, s. 12–15.

¹⁴ Ministry of Foreign Affairs, *Security in a Changing World: Guidelines for Finland's Security Policy: Report by the Council of State to the Parliament 6 June, 1995* (White Paper), Helsinki: Ministry of Foreign Affairs, 1995.

sytuacji społeczno-politycznej Rosji, stały się poważnym problemem w kontaktach między oboma krajami. Rosyjska reakcja na ekspansję NATO mogła postawić Finlandię w odizolowanej, ale i konfrontacyjnej postawie wobec Moskwy. Uniknięcie konfliktu i bezpośredniej konfrontacji z Rosją było priorytetem polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Finlandii, która musiała zrównoważyć jej odstraszenie zapewnieniem, że nie stanie się podstawą działań antyrosyjskich.

W 2001 roku neutralność została uznana za zamkniętą sprawę: „ze względu na członkostwo w UE Finlandia nie jest już neutralnym państwem w tradycyjnym sensie tego słowa”¹⁵. Te zmiany miały związek z rosnącym umiędzynarodowieniem celów fińskiej polityki bezpieczeństwa. Rząd założył, że fińska polityka bezpieczeństwa będzie koncentrować się przede wszystkim na rozwiązywaniu kryzysów, które mogą dotknąć państwo niezależnie od tego, gdzie się pojawią (dotychczas skupiano się na ochronie fińskiego terytorium i jego integralności). Coraz mocniej eksponowano rolę Stanów Zjednoczonych. Rząd fiński był zwolennikiem wzmocnienia pozycji UE i stosunków transatlantycznych, a także wyraźnie poparł współpracę między UE a Stanami Zjednoczonymi oraz między UE a NATO w zakresie bezpieczeństwa europejskiego. W 2004 roku wprowadzono nową interpretację polityki Finlandii, uznając niezaangażowanie wojskowe za mniej polityczną, a bardziej techniczną koncepcję, która odnosiła się do sposobu zorganizowania obrony narodowej (co oznaczało, że Finlandia nie jest członkiem sojuszu wojskowego) i która nie opisuje fińskiej polityki zagranicznej w szerszym znaczeniu¹⁶.

Wybuch wojny między Rosją i Gruzją w sierpniu 2008 roku władze fińskie uznały za sygnał ostrzegawczy o nadchodzącym potencjalnym niebezpieczeństwie militarnym ze strony Rosji, która w pierwszej dekadzie XXI wieku stała się bardziej zdecydowana w swojej międzynarodowej aktywności. Widocznymi tego oznakami były testy rakiet balistycznych i rosyjskie loty bombowe dalekiego zasięgu nad Oceanem Atlantyckim i Pacyfikiem oraz w obszarze Morza Północnego. Ożywienie to dotyczyło również modernizacji rosyjskich sił zbrojnych. W odpowiedzi na takie obawy Finlandia nie zajęła obronnej postawy, ale zadeklarowała realizację programu współpracy z sąsiadem. Jeśli chodzi o relacje z NATO, to rząd twierdził, że nadal istnieje silna argumentacja przemawiająca za przystąpieniem do niego Finlandii, ale niezbędny jest szeroki konsensus polityczny i społeczny. Zasadniczą przesłanką było to,

¹⁵ *Finnish Security and Defence Policy 2001*, Report by The Government to Parliament on 13 June 2001, s. 8.

¹⁶ *Finnish Security and Defence Policy 2004*, Government Report 6/24, 24 September 2004, s. 6.

że całe terytorium państwa byłoby chronione, a system obrony byłby nadal oparty na poborze ogólnym. Członkostwo Finlandii w NATO miałyby reperkusje dla bezpieczeństwa w Europie Północnej i w sąsiednich obszarach Finlandii. Zgodnie z raportem, opublikowanym w 2007 roku przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Finlandii na temat skutków ewentualnego członkostwa państwa w NATO, akcesja miała przynieść skutek odstrasający i wzmacniający bezpieczeństwo państwa (co ma związek z treścią art. 5 *Traktatu Północnoatlantyckiego*) oraz dający możliwość wpływania na decyzje Sojuszu. Podkreślono także, że cele i zadania NATO są analogiczne do priorytetów polityki zagranicznej i bezpieczeństwa UE. Akcentowano, że Finlandia jako członek uczestniczyłaby w uzgodnieniach dotyczących bezpieczeństwa dostaw, w międzynarodowej współpracy na rzecz ochrony ludności, wzmocniłaby przemysł obronny oraz zdolność do otrzymywania pomocy z zagranicy¹⁷.

W drugiej dekadzie XXI wieku fińska neutralność została zredukowana do nieuczestniczenia w sojuszach wojskowych i utrzymania niezależnej obrony, przy silnym konsensusie w odniesieniu do uczestnictwa we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej. Zmieniające się środowisko bezpieczeństwa Europy Północnej skłoniło Finlandię do podjęcia kroków w kierunku pogłębienia dialogu politycznego i praktycznej współpracy z NATO. Kontakty fińsko-północnoatlantyckie przesunęły się z zarządzania kryzysowego na wspieranie zdolności w zakresie obrony. Finlandia stopniowo zbliżała się do Sojuszu i była traktowana jako bliski sojusznik i aktywny nie-członek. Potwierdzeniem tego było podpisanie we wrześniu 2014 roku podczas Szczytu NATO w Walii umowy *Host Nation Support* (HNS). Precyzowała ona rolę Finlandii jako państwa-gospodarza i ułatwiała obecność wojsk NATO w związku z ćwiczeniami wojskowymi lub operacjami zarządzania kryzysowego prowadzonymi na jej terytorium. Pozwalała na rozmieszczenie sił szybkiego reagowania NATO na fińskiej ziemi. Z jednej strony, wskazywała na gotowość do otrzymania pomocy od sił alianckich, a z drugiej strony, gwarantowała fińską pomoc logistyczną oddziałom NATO.

Finlandia w NATO

Od początku działania PdP w Finlandii toczyła się dyskusja na temat ewentualnej akcesji do NATO. Zwykle towarzyszyły jej obawy o reakcję Rosji. Unikanie prowokacyjnych działań determinowało fińską prze-

¹⁷ A. Sierla, *Effects Of Finland's Possible NATO Membership*, Ministry for Foreign Affairs of Finland, 21 December 2007.

strzeń manewru i elastyczność w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa. Włączenie Finlandii do NATO wywołałoby prawdopodobnie konfrontację, dlatego współpraca z Sojuzem rozwijała się stopniowo i z maksymalną przejrzystością. Fińskie stanowisko dotyczące członkostwa w NATO było wyraźnym „nie”, chociaż nie należało go rozumieć jako „nigdy”, raczej jako „nie teraz”, ponieważ Finlandia chciała zachować opcję przyszłego członkostwa. Warto podkreślić, że państwo to nie tylko spełniało progowe kryteria członkostwa, ale je znacznie przekraczało (z rocznym budżetem wojskowym wynoszącym około 6 mld dolarów Finlandia osiągnęła ponad 2% swojego PKB na obronność). Finowie byli także mentalnie przygotowani do członkostwa po serii małych kroków w kierunku NATO. Podkreślano, że Finlandia jest technicznie gotowa do członkostwa w NATO, ale jest potrzebna decyzja polityczna¹⁸. Ta jednak nie mogła zapaść bez poparcia społecznego, wyrażonego w referendum. Tymczasem Finowie popierali bliską współpracę z NATO, lecz nie członkostwo. Przystąpienie Finlandii do Sojuszu Północnoatlantyckiego miało swoich przeciwników, ale i grono zwolenników. Przeciwnicy (w 2020 roku było to 64% ogółu społeczeństwa) twierdzili, że historia dowodzi, że Finlandia nie może polegać na innych. Przystąpienie do NATO mogło osłabić państwo, zniechęcając do rozwijania własnych programów obronnych i kierując siły i zasoby do walki z „wojnami innych”. Przeciwnicy obawiali się, że członkostwo w NATO spowoduje, że Finlandia zostanie uznana za potencjalnego wroga Rosji, co wzbudzi odwet ze strony tego państwa. Utrzymywano, że Finlandia ma już dobre stosunki z NATO i że państwo uzyskałoby niewielką dodatkową korzyść po wejściu do Sojuszu, ale otrzymałoby nowe zobowiązania. Kolejny eksponowany argument był taki, że członkostwo w NATO może zaszkodzić celowi, jakim było przyspieszenie europejskiej współpracy w dziedzinie obronności.

Zwolennicy członkostwa (20% ogółu społeczeństwa w 2020 roku¹⁹) w NATO byli sceptycznie nastawieni do zdolności Finlandii do samodzielności w obliczu potencjalnych przyszłych zagrożeń dla bezpieczeństwa płynących z Rosji. Twierdzili, że fińskie możliwości są niewystarczające i że Rosja już postrzega Finlandię jako członka NATO. Wątpiono w zdolność UE do rozwijania niezawodnej wspólnej obrony i eksponowano art. 5 NATO jako silną gwarancję ochrony transatlantyckiej.

Inwazja Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku wstrząsnęła środowiskiem bezpieczeństwa Europy na tyle silnie, że w maju 2022 roku fiński parlament przeważającą większością głosów przyjął uchwałę za przystą-

¹⁸ S.J. Blank, *Finnish Security and European Security Policy*, Pennsylvania 1996, s. 10.

¹⁹ *Finn's opinions on foreign and security policy*, The Advisory Board for Defence Information (ABDI) ABDI Bulletins and reports 2020: 3, Helsinki 2020.

pieniem do NATO. Finlandia oficjalnie dołączyła do zachodniego sojuszu obronnego w kwietniu 2023 roku. Tym samym era neutralności i niezaangażowania wojskowego tego państwa dobiegła końca. Co ważne, w żadnym innym momencie w historii Finlandii decyzja nie mogła zostać podjęta przy tak dużym poparciu społecznym (75% w 2023 roku) i w sposób, który zjednoczyłby naród fiński.

W związku z wejściem Finlandii do NATO rodzi się kilka pytań dotyczących korzyści tej decyzji oraz roli, jaką odegra to państwo w Sojuszu. Z punktu widzenia NATO przyłączenie to ma dwie widoczne zalety. Po pierwsze, wzmacnia obecność wojskową NATO w Europie Północnej. Zabezpiecza to interesy NATO w regionach arktycznych i bałtyckich poprzez wypełnienie luki występującej w ich obronie wzdłuż rosyjskiej granicy. Po drugie, Finlandia posiada rozległą wiedzę specjalistyczną dotyczącą prowadzenia działań wojennych w zimnych warunkach pogodowych, co przyczyniło się do jej zwycięstwa nad Rosją w wojnie zimowej w 1939 roku. Ten rodzaj wiedzy może być użyteczny dla NATO, gdyby Rosja zdecydowała się na odwet w regionach Arktyki i Bałtyku. Finlandia wprowadza do NATO jedno z najpotężniejszych na kontynencie sił lądowych w Arktyce, doskonale radzące sobie z operacjami na gęsto zalesionym terenie lub w mroźnych warunkach Dalekiej Północy. Finlandia oferuje Sojuszowi solidną obronę na północno-wschodniej flance, zwłaszcza w pobliżu Sankt Petersburga, Morza Bałtyckiego i Arktyki w rejonie rosyjskiego Półwyspu Kolskiego. Równie cenne jest doświadczenie, które posiada Finlandia, funkcjonując od wieków obok Rosji. To były trudne stosunki, a Finlandia obrała stały kurs – dążąc do stabilności i bezpieczeństwa dla siebie i swoich sąsiadów.

Z całą pewnością istotną wartością dodaną jest fińska odporność. Finlandia realizuje strategię kompleksowego bezpieczeństwa, zgodnie z którą wszyscy, w tym wojsko i zwykli obywatele, muszą utrzymywać wysoki poziom gotowości, aby reagować na potencjalne kryzysy. Zapewnia to wysoki poziom odporności na różne zagrożenia. W tym kontekście warto podkreślić, iż cechą szczególną Finów jest silna i tradycyjnie już wysoka chęć obrony swojego państwa przed niebezpieczeństwem (w badaniu przeprowadzonym po 24 lutym 2022 roku 75% osób jest gotowych do walki, niezależnie od jej wyniku)²⁰. Członkostwo Finlandii znacząco wzmacnia NATO, ponieważ jest jednym z niewielu krajów europejskich mających armię poborową oraz dobrze wyszkolone siły lądowe, morskie i powietrzne. Dzięki ciągłym wysiłkom na rzecz zwiększenia potencjału obronnego państwo to ma jedną z największych armii

²⁰ *Government report on changes in the security environment. Publications Of The Finnish Government 2022: 20, Helsinki 13 April 2022.*

w Europie (rozwinęte siły zbrojne liczą aktualnie 280 000 żołnierzy). Armia dysponuje także dużą pulą rezerwistów (900 000), którzy regularnie się szkolą. NATO zyskało ponadto największe i najlepiej wyposażone w Europie siły artyleryjskie. Dzięki około 1500 działom artyleryjskim, w tym 700 haubicom, 700 ciężkim moździerzom i 100 wyrzutniom raket, fińska artyleria ma większą siłę ognia artyleryjskiego niż są obecnie w stanie zebrać połączone siły zbrojne Polski, Niemiec, Norwegii i Szwecji. Finlandia to państwo zaawansowane technologicznie, które zarządza różnymi możliwościami IT na poziomie przemysłowym, w tym telekomunikacją 5G i bezpieczeństwem cybernetycznym. Sojusz zyskuje głównego dostawcę infrastruktury 5G (Nokia) oraz innowacyjnej technologii satelitarnej (ICEYE).

Z punktu widzenia Finlandii członkostwo gwarantuje jej dostęp do zasobów całego Sojuszu w przypadku ataku – obejmuje ochronę zapewnianą przez art. 5. Dzięki udziałowi w NATO pogłębia się współpraca w zakresie wymiany i otrzymywania wiedzy o sytuacji w powietrzu i na morzu, a Finlandia jest również częścią zintegrowanego systemu obrony powietrznej i przeciwraketowej. Ponadto członkostwo integruje siły fińskie w zakresie szkolenia i planowania z sojusznikami z NATO i sprawia, że obrona regionu nordyckiego i bałtyckiego jest znacznie bardziej wszechstronna.

Zakończenie

Wnioski z przeprowadzonej analizy potwierdzają przyjętą we wprowadzeniu tezę – zmiana polityki bezpieczeństwa i trwale porzucone neutralności to gwałtowna reakcja Finlandii na wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej i zmiany w najbliższym środowisku bezpieczeństwa. Finlandia po zakończeniu II wojny światowej wybrała strategię nieprovokowania Rosji i unikania konfrontacji z tym sąsiadem. Jej neutralność postrzegano jako pragmatyczny sposób na przetrwanie i utrzymanie niepodległości kraju. Dla Finów najważniejsze było to, aby gwarancje bezpieczeństwa nie zmieniły pozycji Finlandii jako niezaangażowanego militarnie państwa. Finlandia, mając u boku nieprzewidywalną potęgę militarną, utrzymywała i rozwijała z nią stosunki w tych dziedzinach, w których było to możliwe, mając na uwadze ryzyko związane ze zmieniającym się jej zachowaniem. Finowie dyskutowali o przystąpieniu do NATO, ale większość uważała, że państwo nie odczuwa deficytu bezpieczeństwa. Skuteczna zdolność do samoobrony stała się ważniejsza niż zbiorowe gwarancje bezpieczeństwa. NATO nie było rozwiązaniem dostrzeganych wyzwań bezpieczeństwa, co więcej, rozszerzenie Sojuszu

mogło sprowokować Rosję do konfrontacyjnych postaw i polityki – innymi słowy – *status quo* gwarantowało bezpieczeństwo regionalne.

Wojna z Ukrainą zniweczyła stabilność w Europie Północnej, pozostawiając Finlandię w poczuciu bezbronności. Państwo to jako partner NATO nie było bowiem objęte zbiorowymi zobowiązaniami obronnymi NATO, wynikającymi z art. 5. Decyzja o przystąpieniu do Sojuszu stała się najbardziej znaczącą zmianą w fińskiej polityce bezpieczeństwa i obrony od czasu II wojny światowej. Przełamała ona siedem dekad unikania niepotrzebnej konfrontacji z Rosją. Dla wielu fińska droga do NATO może wydawać się prosta, oczywista i logiczna – jako ostatni krok na drodze do zachodnich struktur politycznych i wojskowych. Tymczasem jest wręcz przeciwnie. Przystąpienie Finlandii do NATO to gwałtowna konsekwencja rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Stało się bowiem jasne, że jedynie zaangażowanie NATO może zapewnić Finlandii potrzebne gwarancje bezpieczeństwa i integralność terytorialną. Ta decyzja włączyła Finlandię do systemu zbiorowej obrony, który chroni ją przed agresją zewnętrzną.

Bibliografia

- Allison R., *Finland's Relations with the Soviet Union 1944–84*, London 1985.
- Blank S.J., *Finnish Security and European Security Policy*, Pennsylvania 1996.
- Blomberg J., *Finland's Evolving Security Policy*, "NATO Review", 1993, vol. 41, no. 1.
- Finn's opinions on foreign and security policy*, The Advisory Board for Defence Information (ABDI) ABDI Bulletins and reports 2020: 3, Helsinki 2020.
- Finnish Security and Defence Policy 2001*, Report by The Government to Parliament on 13 June 2001.
- Finnish Security and Defence Policy 2004*, Government Report 6/24, 24 September 2004.
- Giles K., Eskola S., *Waking the Neighbour: Finland, NATO and Russia*, Swindon 2009.
- Government report on changes in the security environment. Publications Of The Finnish Government 2022: 20*, Helsinki 13 April 2022.
- Jakobson M., *Finland: A lone Wolf*, Helsinki 2006.
- Jakobson M., *Finland in the New Europe*, Praeger Westport 1998
- Karsh E., *Neutrality and Small States*, Abingdon 2011.
- Konecki T., *Skandynawia w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2003.
- Lavery J.E., *The History of Finland*, Westport 2006.
- Ministry of Foreign Affairs, *Security in a Changing World: Guidelines for Finland's Security Policy: Report by the Council of State to the Parliament 6 June, 1995 (White Paper)*, Helsinki: Ministry of Foreign Affairs, 1995.
- Penttilä R.E.J., *Finland's Security in a Changing Europe a Historical Perspective*, Helsinki 1994.
- Salminen P., *The Impact of Arms Technology On Military Doctrines*, Helsinki 1992.

Sierla A., *Effects Of Finland's Possible NATO Membership*, Ministry for Foreign Affairs of Finland, 21 December 2007.

The European Security Development and Finnish Defence, Report by the Council of State to Parliament, 17 March 1997.

Year 1992 in Finnish Foreign Policy, Archive and Chronology of Finnish Foreign Policy, Finnish Institute of International Affairs 2012.

From neutrality to NATO membership. Finnish security policy in the shadow of an unpredictable neighbour

Abstract

Historical experiences and a long common border with Russia have obviously influenced Finland's security policy, which has been continuous since the end of the Cold War. It was invariably based on: independent and credible defense of its territory (mainly land), membership in the European Union and military non-alignment. A real "revolution" in Finnish security doctrine occurred after Russia's invasion of Ukraine in February 2022. The war in its immediate neighborhood forced Finland to revise its security policy. The decision to join NATO is a breakthrough because, as a result, Finland abruptly broke with many years of neutrality and military non-alignment. For the first time in its history, Finland became a member of a formal military alliance. The aim of the text is to analyze Finland's security policy from the adoption of the doctrine of neutrality through partnership with NATO to membership in the Alliance.

Keywords: Finland, NATO; Russia; neutrality; military non-alignment

Arkadiusz Indraszczyk*

ACTIVITY OF THE POLISH PEOPLE’S PARTY IN FRANCE – SHORT MONOGRAPH

Abstract

The article presents an outline of history of the Polish People’s Party in France, active in years 1947-1999, which was a part of the Polish People’s Party in Exile. The Party belonged to the so-called Polish independence emigration. The PSL in France developed dynamically from the late 1940s until the early 1960s. In the following years, its activity diminished gradually and a great number of local party clubs were liquidated. The main reasons behind such decrease in activity of the PSL included, first of all, ageing of its members, lack of inflow of young people into the party and lack of financial resources. Only the most persistent and idealistic activists remained until regaining of independence and overthrowing of communism in Poland. Upon rebirth of the independent PSL in Poland, these activists considered themselves to be the foreign part of the domestic PSL.

Keywords: The Polish People’s Party in France, Polish political emigration, Polish community in France, cold war

Introduction

The aim of the article is to present an outline of history of the Polish People’s Party (Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL) in France in years 1947-1990. The party was a part of the Polish People’s Party in Exile, led by Stanisław Mikołajczyk. The source materials, which served as a basis for the study, consisted of archive materials (documents, correspondence, circulars, internal documents, records of minutes from meetings of local clubs) of the PSL, gathered in collections of: Museum of the History of the Polish People’s Movement (Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego – MHPRL) in Warsaw, Department of the Polish People’s Movement (Zakład Historii Ruchu Ludowego – ZHRL) in Warsaw. Use was also made of the press published abroad by the PSL

* Uniwersytet w Siedlcach, e-mail: arkadiusz.indraszczyk@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0001-9133-4062.

structures in France and in Great Britain. Another source, which turned out very useful, were records of the Polish Security Service, which invigilated and sabotaged the activity of the PSL in exile¹.

Characteristics of the Polish political emigration after 1945

The Polish political emigration was not homogeneous. By year 1950, three political centres of the Polish pro-independence organization had emerged. The first one was the President and the government of the Republic of Poland located in London. The second consisted of political parties: the National Party (Stronnictwo Narodowe, SN), the Polish Socialist Party (Polska Partia Socjalistyczna, PPS), Polish Freedom Movement "Independence and Democracy" (Polski Ruch Wolnościowy – "Niepodległość i Demokracja", PRW-NiD). In year 1949, these established a Political Council in London. Both groups believed the Polish authorities in exile should be established on the basis of the Constitution of the Republic of Poland of year 1935 in order to maintain legal continuity of the state of Poland. The main difference between the two was that the President of the Republic of Poland - since 1947, August Zaleski - and his supporters believed that according to the Constitution, the President did not need to consult his plans and decisions with anyone, while the party-focused group believed in the necessity to follow the so-called Paris agreement, concluded in 1939 between General Władysław Sikorski and President Władysław Raczkiewicz. The agreement stated that the President would not make any political decisions otherwise than in consultation with the government and the political parties. The division between these groups lasted until death of President A. Zaleski in 1970, after which they managed to reach a reconciliation².

The third centre was established by Stanisław Mikołajczyk. In emigration, Mikołajczyk was not favoured by the President's group or the party-based group - as a result, he made attempts to cooperate with the USSR and he recognised the Yalta agreements. A formal difficulty was posed by the fact that Mikołajczyk and his group failed to recognise the Constitution of the Republic of Poland of year 1935, and thus the author-

¹ Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa, vol. 2, *Działalność w latach 1947-1958*, oprac. W. Bagieński [et al.], Warszawa-Lódź 2010; Stanisław Mikołajczyk..., vol. 3, *Działalność w latach 1959-1966*, oprac. W. Bagieński [et al.], Warszawa-Lódź 2010.

² J. Piotrowski, *Polskie władze naczelne na wychodźstwie w latach 1945-1990*, [in:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, ed. R.P. Żurawski vel Grajewski, Warszawa 2014, pp. 611-615.

ities elected in exile. In 1948, he established the Alliance of Democratic Parties, which in year 1950 was transformed into the Polish National Democratic Committee (Polski Narodowy Komitet Demokratyczny – PNKD). Apart from the PSL, it was joined by the Labour Party (Stronnictwo Pracy – SP) and a part of the PPS, as well as some members of the Democratic Party (Stronnictwo Demokratyczne – SD). In year 1970, the new chairman of the PSL, Franciszek Wilk, decided to engage in cooperation with the President's group and the group representing political parties, which had established the Provisional Council of National Unity. There was a split in the PSL. Some members supported Wilk, others seceded³.

The beginnings of the PSL in France

After the Second World War, the Polish community in France consisted of about 400 to 500 thousand people⁴. Most of those were the so-called old emigrants of peasant origin. They found work in mines located in the northern departments of France, such as Pas-de-Calais, Nord and others. The PSL authorities in Poland did their best to attract the masses of Polish peasants, who stayed abroad. For this purpose, they designated the delegates of the High Executive Committee (Naczelny Komitet Wykonawczy, NKW) of the PSL, who were supposed to organise and gather these people under the PSL banner. In France, the delegate was Aleksander Ładoś – a diplomat in pre-war Poland and a minister in the government of General Władysław Sikorski⁵. He established close relationships with the PSL members staying in France, including Tadeusz Nowak Cieplak, Marian Pompa, Władysław Krawczyk⁶.

On 17th May 1946, the PSL members in France started to publish their own newspaper under the title „Gazeta Ludowa” (“People’s Gazette”), as the “Organ of the Polish People in France”⁷. The editor of “Gazeta Ludowa” was Ryszard Uszpolewicz, and the publisher was Jan

³ *Ibidem*, p. 615.

⁴ R. Dzwonkowski, W. Śladkowski, *Polonia francuska*, [in:] *Polonia w Europie*, ed. B. Szydłowska-Cegłowa, Poznań 1992, p. 380.

⁵ A. Kołodziejczyk, *Aleksander Ładoś (1891-1963) – działacz niepodległościowy, dyplomata, ludowiec*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, 2000, no 31, p. 263.

⁶ Stanisław Mikołajczyk Papers (SMP), file no., 800/22/0/-/85: Polish Peasant Party, 1947-1951, Letter of W.M. Pompa to Stanisław Mikołajczyk, 30 Mar. 1948, Paris, <http://szukajwarchiwach.pl/800/22/0/-/85/skan/full/Y4rnnRpCeQMEE3Q4npSXw>.

⁷ Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (here in after the MHPRL), 4448, A brochure announcing the planned publication of “Gazeta Ludowa”, 1945, Paris.

Małeczyński. The French Ministry of Foreign Affairs recognised „Gazeta Ludowa” as the official organ of Mikołajczyk’s movement in France⁸.

The PSL established in France was to operate as a part of the PSL in Poland, and the task of the party was to attract the Poles to the ideals and values of the Polish People’s movement. This was supposed to strengthen the image and significance of the PSL in the country and show that Mikołajczyk and his PSL are supported by the Poles living abroad.

Organisation of structures of the PSL in France started in the first half of 1946 with the establishment of single groups in various regions of France and attracting individual persons. On 23rd June 1946, there was an organisational meeting of the PSL in Paris, chaired by Aleksander Ładoś. The meeting was attended by: Zygmunt Frątczyk of Las Brugues (Lot et Garonne), Józef Hołowaty of Lille (Nord), Jan Małeczyński – the publisher of „Gazeta Ludowa” – of Paris, Tadeusz Nowak of Paris and Władysław Marian Pompa of Troyes (Aube). Absent were Władysław Krawczyk of Marles-les-Mines (Pas-de-Calais) and Marcei Stachulec of Gevrey-Chambertin. Those, who were present, established the Organisational Committee and brought to life the permanent Secretariat of the PSL in Paris, located at the editorial office of “Gazeta Ludowa” at 4 rue Leverrier, Paris (VI). Organisational matters were to be dealt with all of the Committee members according to their territory. The task of the Committee members was to animate organisational activity of the PSL in the field, which was to be manifested first of all by establishment of local clubs and then districts of the PSL⁹.

The first local club of the PSL in France was established by Marian Pompa on 30th July 1946 in Troyes¹⁰. On 18th August 1946, Józef Hołowaty chaired the informative meeting of the PSL on behalf of the PSL Organisational Committee in France in Achiet Le Grand. The meeting was disrupted by a group of about 20 people, who interrupted the speakers, shouting. When the gendarmerie was called, it turned out some of the strangers had ID cards of the Polish Red Cross, and a few persons - of the consulate of the Republic of Poland¹¹. Nevertheless, the club passed what was probably the first resolution of the PSL structures in France. Its authors demanded freedom and democracy in Poland and a five-point electoral law; they paid a tribute to Mikołajczyk, demanded consuls to be sent to France from Po-

⁸ Centre des Archives Diplomatiques, Europe/Pologne, 199QOSUP/3, note from „Bulletin de Renseignements: Politique”, 11th May 1946.

⁹ MHPRL, 14699-1, Protokół zebrania organizacyjnego PSL we Francji, Paryż, 23 I 1946.

¹⁰ *Z naszej gromady*, „Gazeta Ludowa”, 1946, no 13, p. 6.

¹¹ *Napad na zebranie PSL w Achiet le Grand*, „Narodowiec”, 1946, no 198, p. 4.

land, who would represent the PSL and not - like it was at the time - only the Polish Workers' Party (Polska Partia Robotnicza - PPR)¹².

In the mid-1946, organisational development of the PSL in France became more dynamical. On 22nd September 1946, there was another meeting of the PSL Organisational Committee. Discussing their work, the Committee members assessed that the "ideology of the PSL is finding more and more supporters among the numerous Polish farmers and workers in France"¹³. By March 1947, 33 local clubs and three district-level organisations were established¹⁴. The districts were an intermediate structure between the local clubs and the central authorities in Poland. The decision was then made to conduct a congress of the PSL in France to elect the proper authorities and devise a plan for activity in the future.

The first Congress of the PSL in France was held on 30th March 1947 in Paris. The Congress was attended by the Minister Aleksander Ładoś, four members of the PSL Organisational Committee, 29 local club delegates, employees of "Gazeta Ludowa" and "a great number of supporters and members of the Polish community". In the organisational report, the secretary of the PSL Organisational Committee in France, Marian Pompa, spoke about the difficulties encountered in the course of organisation of the PSL structures. He indicated that the most difficult barriers included the communist propaganda and "intimidation of the Polish citizens by communist hit squads and various ultra-patriots, calling themselves pro-government, withdrawal of citizenship, benefits and care, and even taking back to Poland and imprisonment"¹⁵.

The Congress elected the PSL authorities in France: the Executive Board, the Audit Committee and the Court of Honour. The Executive Board consisted of the Chairman - Władysław Krawczyk, the 1st Deputy Chairman - Marcei Stachulec, the 2nd Deputy Chairman - Zygmunt Frątczyk, the Secretary - Marian Pompa, the Treasurer - Jan Parafiniak and members - Stanisław Ozorowski, Jan Kulpiński. The Audit Committee members were Jan Małęczyński as the Chairman, Leon Adamczyk and Bazyli Górlaczyk. The Court of Honour consisted of the Chairman

¹² *Z naszej gromady*, „Gazeta Ludowa”, 1946, no 15, p. 6.

¹³ MHPRL, AN-8874, a note entitled: Postępy ruchu ludowego. Posiedzenie Komitetu Organ. PSL we Francji.

¹⁴ *Z naszej gromady. Utworzenie Okręgu I-go PSL*, „Gazeta Ludowa”, 1954, no 19, p. 6; *Już 20 Kół i dwa Okręgi PSL*, „Gazeta Ludowa”, 1946, no 28, p. 4; *Utworzenie III Okręgu PSL*, „Gazeta Ludowa”, 1947, no 5, p. 8.

¹⁵ MHPRL, 13377, Książka protokołów Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji, Protokół z pierwszego Kongresu Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji, pp. 2-4.

Władysław Kądziołka and the following members: Wosiek, Franciszek Kowalik, Edmund Smoliński and Józef Forzyś¹⁶.

The main issues discussed were the question of the eastern border of Poland - demands were made for Vilnius and Lviv to be returned to Poland, as well as for investigation of the murder of Polish officers in the Katyn forest. In the resolution, the Congress condemned the communist terror, gave a tribute to the murdered compatriots in Poland, demanded releasing of the lawlessly arrested members and activists of the PSL, granting to Poland of the so-called Recovered Territories¹⁷ and establishing of the western border of the state along the line of Oder and Lusatian Neisse rivers¹⁸.

Conducting of the first Congress of the PSL in France, election of the central authorities, consisting of the Executive Board, the Audit Committee and the Court of Honour can be interpreted as the constitution of the PSL in France. It must be admitted, though, that the process was not fully completed. There were no statutes of the PSL in France, which was due to the fact that the peasant activists in France considered their own organisation to be a part of the PSL in Poland, and they operated on the basis of the programme and statutes passed during the PSL Congress in Warsaw in January of 1946.

The following Congresses of the PSL in France were also held in Paris: 2nd – 20-21st November 1948, 3rd – 24-25th February 1952, 4th – 5th March 1955, 5th – 19-20th October 1957, 6th – 1959, 7th – 17-18th June 1961, 8th – 12-13th October 1963, 9th – 21st November 1965, 10th – 27th April 1968, 11th – 27th May 1972. The subsequent Chairmen of the Executive Board of the PSL in France were: Władysław Krawczyk 1947-1948, Jan Kulpiński 1948 - 1960, Mieczysław Wiesztort from 1961¹⁹.

Development of the organisation

It is estimated that more than 80 local clubs, grouped in twelve districts, were established in France. However, we do not know the estab-

¹⁶ *Ibidem*, p. 4.

¹⁷ This term referred to all lands between the western border of Poland of year 1939 and the line of Oder and Lusatian Neisse rivers and part of East Prussia.

¹⁸ *Na pierwszym Kongresie PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1947, no 10, p. 2.

¹⁹ *Kongres PSL we Francji i jego uchwały*, „Narodowiec”, 1948, no 280, pp. 1, 3; *Kongres PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1952, no 5, pp. 1, 2, 6; *Czwarty Kongres PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1955, no 7, p. 1; *Przebieg Kongresu*, „Jutro Polski”, 1957, no 17, p. 2; MHPRL, AN-9179, Okólnik PSL we Francji, Paryż, 8 X 1959; *VII Kongres PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1961, no 14, p. 2; *VIII Walny Zjazd PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1963, no 18/19, p. 5; *IX Kongres PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1965, no 19, p. 1; MHPRL, 13317, Okólnik PSL we Francji, Paryż, X 1972, p. 1.

lishment dates or names of all local clubs, as well as the dates of their liquidation. Table 1 presents the list of the PSL local clubs established in subsequent years.

Table 1. Establishment of the PSL local clubs in France in subsequent years

Year	Cities/ towns, in which the PSL clubs were established in France	The number of local clubs established
1946	Achiet le Grand, Troyes, Marles-les-Mines, Argenteuil, Sens, Pouzay, Tonneins, St. Gilles, La Machine, Marais Saint Etienne, Macou Conde, Villeneuve, Gautherets, La Saule, La Fosse, Agen, Bouteilles, Bruay-en-Artois, Lille, Fauvernay, Onnaing, Tours, Meaux,	23
1947	Barlin, Ciry-le-Noble, Lyon, Laventie, Paris, Sainte Margueritte, Ligueil, Chauvigny, Ardentes, Arras	10
1948	Amiens, Denain	2
1949	Billy-Montigny, Escaudin, Moyoeuvre-Grande, La-Ricamarie, Roubaix, Rouvrois, Saint Denis, Sallaumines, Thionville, Baudras-Essarts, Wingles, Blanc-Mesnil, Poncay sur Vienne, La Croix Bianche, Conde-Hacon, St. Gille, Vendin le Vieil	17
1950	Le Grand Prosigny, Captieux, Charmes, Le Magny, Les Ancizes, Mouzon, Sedan, Soissons, Blanc-Mesnil	9
1951	Les Mureaux, Sartrouville	2
1952	Le Creusot, Longwy-Longuyon, Aulnay s/Bois, Lagny-le-Sec, Hayange, Triel	6
1953	Montjoie, Drancy	2
1954	Toulouse	1
1955	L'Isle-Jourdain Gers, Villefranche-Lauragais, Firminy, Avilly St. Leonard, Mazingarbe, Fraisses	6
1956	Dyon	1
1957	Villefranche	1
1961	Dammarié-les-Lys	1
	Total	81

Source: own work on the basis of archived materials gathered and information published in newspapers: "Gazeta Ludowa", "Narodowiec" and "Jutro Polski".

It was possible to identify 81 local clubs. The table indicates that the most - 22 - were established in the first year of activity of the PSL in France. Later on, many clubs were established in year 1947 - 10, 1949 - 17, 1950 - 9. In the subsequent years, the number of clubs established was much smaller, there was a few or just one per year. As new clubs emerged, districts were established (as illustrated by table 2).

Table 2 Establishment of the PSL districts in France

District no.	District name	Date of establishment	Clubs belonging to the district
I	Pas-de-Calais	25 th Aug. 1946	Marles-les-Mines, Achiét-le-Grand, Bruay-en-Artois
II	Nord (later Lille)	12 th Jan. 1947	Departments: Nord, Aisne and Ardennes
III	Paris	18 th Dec. 1949	Paris, Saint Denis, Blanc Mesnil,
IV	Troyes	26-27 th Oct. 1946	Troyes, Saint Giles, Sens
V	Montceau-les-Mines	6 th July 1947	Gautherets, La Saule, St. Etienne, St. Marguerite, Le Creusot
VI	Tours	6 th June 1948	Tours, Chauvigny, Pouzay, Le Grand Presygnny
VII	Agen	No data available	Agen
VIII	Valencienes Nord	No data available	Denain, Escoudin, Macou-Conde, Onnaing
IX	No data available	No data available	No data available
X	No data available	30 th Nov. 1952	Thionville, Longwy-Longuyon, Moyeuve Grande, Hayange, Estrange
XI	Toulouse	No data available	No data available
XII	St. Etienne	Dec. 1955	St. Etienne, Lyon, Ricamarie and Firminy, Dyon

Source: own work on the basis of: *Z naszej gromady. Utworzenie Okręgu I-go PSL*, "Gazeta Ludowa", 1946, no 19, p. 6; *Utworzenie III Okręgu PSL*, "Gazeta Ludowa", 1946, no 26, p. 5; *Utworzenie III Okręgu PSL*, "Gazeta Ludowa" 1947, no 5, p. 8; MHPRL, 8418, Book of minutes of meetings of the Executive Board of the 5th District of the PSL in France Montceau-les-Mines, Minutes of the meeting of the 5th District of the PSL Montceau-les-Mines in France of 6.07.1947; *Powstanie 6-go Okr. Polskiego Stronnictwa Ludowego w Tours*, "Narodowiec", 1948, no 144, p. 4; *Z życia PSL we Francji*, "Jutro Polski", 1952, no 22/23, p. 7; *Z kroniki PSL we Francji*, "Jutro Polski", 1956, no 2, p. 3.

Internal composition of the district boards changed as new local clubs emerged, and as the clubs shifted between districts. This, however, is not the most important aspect of the history of the PSL in France.

Development of the organisation in France can be referred to as impressive. Such was the opinion of Kajetan Morawski, a member of the so-called bloc of the President of the Republic of Poland in Exile, one of the opponents of Stanisław Mikołajczyk. Morawski was impressed by the ability of the peasant activists to organise big events, such as congresses and meetings, attended by several hundred to more than a thou-

sand people. He believed no other Polish political party in France was able to achieve this much. According to Morawski, the reason behind these successes was the fact that the PSL in France had at its disposal the funds for organisational works, its own daily newspaper, and Stanisław Mikołajczyk was very popular among emigrants of peasant origin - particularly those, who came to France from Westphalia²⁰. Let us keep in mind that Stanisław Mikołajczyk was born in Westphalia, his father was a miner at one of the mines in Hern, which was where young Mikołajczyk spent the first years of his life. Therefore, he was considered by the old emigration to be "one of them". Moreover, he was one of the most recognised Polish politicians during the war and post-war times.

Organisational successes in years 1947-1952 were possible mainly thanks to dedication of the PSL activists. Those acting in the field complained about shortages of training and educational materials, which would allow them to develop their work. In response, the "Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji" ("Informational Bulletin of the Polish People's Party in France") started to publish such materials in form of an organisational guide, and to organise political and organisational training courses in the field. The organisational guide described in detail the administrative tasks to be dealt with by each local club, the rules of organisation of club meetings, maintaining books of minutes or accounting books²¹. The training courses were dedicated to key information on history of Poland, situation of emigrants, conflicts between them and the current situation in the People's Republic of Poland. These activities contributed most to the success of the organisation.

Slowing down of development of the PSL clubs in France coincided in time with loss of the party's own periodical - "Biuletyn Informacyjny". "Biuletyn" was published in years 1949-1952, and apart from the organisational guide, mentioned above, it contained political articles; however, the greatest part of the content consisted of news from the field. In this periodical, the peasant activists could proudly present their achievements. This mobilised them to put even greater effort in social work. In fact, activity of political parties in exile consisted of social and charity work. Most of the PSL members were blue collar workers in

²⁰ Biblioteka Polska w Paryżu (after: the BPP), Collection of Kajetan Dzierżykraj Morawski (after: KKDM), temp. file no. 6, Reports of Kajetan Morawski (after: RKM), Note of Kajetan Morawski, Paris, 27 II 1952; Ibidem, Report of Kajetan Morawski, Paris, 21 III 1955.

²¹ A. Indraszczyk, *Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji w latach 1949-1952*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (after: RHMHPRL), 2006, no 22, pp. 138-139.

mines, industrial plants and farming. Few of them represented the so-called intelligentsia²².

Only a few persons worked at the secretariat of the PSL, and they did not always receive a remuneration. The PSL members had regular jobs; after work, they dedicated their free time to activity in the party, as well as other organisations of the Polish community in France.

Organisational, social and political activity

The main objective of activity of the PSL in France was to struggle for freeing the homeland from the communist rule. The second objective was to gather as many supporters as possible, to prevent them from being taken over by other political blocs, established by emigrant Poles. The PSL in France, like any other emigrant organisations, aimed at maintaining patriotic attitudes, ties with Poland and Polish identity among the Polish community.

In terms of struggle for freeing Poland from communists and dependence from the USSR, the PSL in France could do very little. In fact, its activity was limited to propagating these objectives in the Polish and French periodicals, on the French radio (only sporadically), and to organisation of political manifestations. These actions were undertaken mainly by the PSL leaders: Stanisław Mikołajczyk and Stanisław Kot. They met with the French Parliament members, representatives of the state administrations, and presented their demands. The peasant activists were thankful to General De Gaulle for his recognition of the Polish borders on Oder and Lusatian Neisse rivers, which they underlined very often in their speeches and publications. In fact, however, the “big politics” was left to the management of the PSL and the International Peasants’ Union, to which the PSL belonged. Together with other representatives of emigrant parties from states behind the Iron Curtain, they appeared in influential circles to remind the decision-makers of the fate of nations of Central Europe and demand their help²³. The local clubs and districts of the PSL in France limited themselves to passing political resolutions and announcing them in the press: “Narodowiec” and “Jutro Polski”. The PSL in France rarely organised political manifestations. In fact, these only accompanied

²² *Sprawozdanie z działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji w okresie od dnia 1 stycznia 1952 r. do dnia 30 kwietnia 1953 r.* – oprac. A. Indraszczyk, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, p. 2004, no 33, p. 463.

²³ A. Indraszczyk, *L’«Internationale verte» et ses visionnaires d’une Europe unie*, in: *Les exiles polonais en France et la reorganisation pacifique de l’Europe (1940-1989)*, [w:] red. A. Mares, W. Prazuch, I. Kawka, Peter Lang Edition 2017, pp. 47-49, 51-57.

the congresses and big district meetings. They were limited to marching around the city or town, in which the congress (Paris) or the district meeting was held. A more serious manifestation was planned in association with the planned visit of Nikita Khrushchev in France in 1960.

It was decided that these actions should be coordinated by the Executive Board. It was also agreed that the action should be clearly anti-communist, but without offending Khrushchev personally, as he was the guest of France²⁴. Professor Stanisław Kot prepared a memorandum to the French government, in which he explained the need for such anti-Soviet demonstrations in the period of Khrushchev's stay in France. Kot pointed to the fact that Khrushchev could be blamed for deportation of about 1.5 million Poles from territories occupied by the USSR, as well as disappearance of 21 thousand Polish officers in Katyn and in the vicinity of Kharkiv. Moreover, Kot referred to the fact that the British authorities had allowed for and supported organisation of similar demonstrations during Khrushchev's visit to Great Britain. Professor Kot also did his best to make sure Stanisław Mikołajczyk would be a guest during the congress of the French. The professor engaged in talks with cardinal Feltin as well, to persuade him to hold masses in churches of Paris for those murdered in Katyn on the day of Khrushchev's arrival²⁵. The secretary of the Executive Board, Leon Urbaniak, informed the PSL members that the authorities of the PSL in France made inquiries at prefectural police stations and ministries to find out whether anti-communist actions could be held during Khrushchev's visit. Initially, these were received with sympathy and interest on the part of the French authorities; nevertheless, finally, they prohibited any action against Khrushchev, the USSR etc.²⁶

The PSL decided not to do anything that could exert negative impact on de Gaulle's situation. It was explained as follows: "Khrushchev is coming to France on the invitation of the French authorities, which are the host in this country and have shown us their hospitality. Therefore, the Executive Board recommends to all Members of the PSL in France to withdraw from any manifestations to avoid complicating the situation

²⁴ Zapis rozmowy wicedyrektora Departamentu III MSW płk. Stanisława Filipiaka i naczelnika Wydziału II Departamentu MSW kpt. Adama Malika z agentem ps. „Rolland” w dniu 18 listopada 1959 r. na temat jego rozmów z Karolem Popielem i Franciszkiem Wilkiem, Warszawa, 18 XI 1959, [in:] *Stanisław Mikołajczyk w...*, vol. 3..., pp. 195-196.

²⁵ Fragment notatki wytworzonej w Departamencie I MSW dotyczącej działań Stanisława Kota i Stanisława Mikołajczyka związanych z planowaną wizytą Nikity Chruszczowa we Francji, Warszawa, II 1960, [in:] *Stanisław Mikołajczyk w...*, vol. 3..., pp. 269-270.

²⁶ MHPRL, AN-9350/1, List Leona Urbaniaka do ludowców z Le Creusot, Paryż, 13 III 1960.

of the French authorities. We thus underline that if we recommend our Members and Supporters to withdraw from any public manifestations against Khrushchev, it is not because we are afraid of him or want to capitulate to him, but only to avoid causing any difficulties for the Hosts of this country and to prevent any negative consequences for our Party, as well as its individual Members". At the same time, the Executive Board of the PSL informed that the authorities of the PSL, together with other parties of the PNKD, would submit an appropriate note with demands of the Polish nation to the President of France²⁷. Political notes could be submitted, yet, undoubtedly, they lost their distinctiveness and force without the mass support, which could be shown by the mass media.

It is also possible that the real reason for withdrawal of the PSL from action during the visit of the Khrushchev was the fact that the French authorities started to pacify the immigrants from Central Europe. A broad action was conducted, in which emigrants from countries of Central Europe, residing in France, were detained and sent to Corsica, as well as R e and Belle- le-en-Mer islands in Brittany; they also cancelled the permits to enter France, issued before 1st March 1960. In total, more than 800 activists, leaders of political parties and emigrant organisations, as well as more active members, were interned²⁸.

In the PSL in France, those deported included the Vice Chairman of the Executive Board, Adam Bitoński (he ended up in Switzerland, as he got a permit to go there), and boards of local clubs in southern France: the PSL club in St. Etienne (chairman Antoni Grzegolc, secretary Orzeł and treasurer Szatan), the PSL club in La Ricamarie (chairman Grątkiewicz), the PSL club in Firminy (chairman Stanisław Bartnik, who was also a secretary of the District Board of the PSL in St. Etienne)²⁹. Some other activists of the PSL had to report several times a day at the police station, including Leon Urbaniak - Secretary of the Executive Board of the PSL³⁰, and Janusz Borowczak. According to Borowczak, the authorities did not aim at the Chairman of the PSL, Jan Kulpiński, or anyone in the northern regions of France - the mining areas³¹. It can be concluded

²⁷ ZHRL, Polskie Stronnictwo Ludowe na Uchodźstwie (after: PSLU), 116, Działalność ZG PSL we Francji, Okólnik, Paryż, 2 III 1960, p. 1.

²⁸ *Chruszczow boi się uchodźców*, „Jutro Polski”, 1960, no 3, p. 1; Dobosz, *Z dziejów „odprężenia”*. *Korespondencja z Paryża*, „Gazeta Polska”, 1997, no 1, p. 15.

²⁹ *Oblędny strach cara Nikity*, „Jutro Polski”, 1960, no 4, p. 1; MHPRL, 13516, List Antoniego Grzegolca do Leona Urbaniaka, Saint Etienne, Francja, 11 IV 1960.

³⁰ MHPRL, AN-9350/1, List Leona Urbaniaka do ludowców z Le Creusot, Paryż, 13 III 1960.

³¹ Zapis rozmowy agenta ps. „Waldemar” naczelnikiem Wydziału II Departamentu III MSW kpt. Adamem Malikiem w dniu 6 kwietnia 1960 r. na temat rozmów agenta

from Borowczak's words that the authorities could be afraid of resistance put up by miners. According to Leon Urbaniak, the internment order included professor S. Kot, who was staying in England at the time³². The French action resulted in public outrage among the emigration from countries behind the Iron Curtain, as well as many residents of France.

Khrushchev's visit to France acted as a spur to further activity of the PSL local clubs, which, nevertheless, showed great circumspection after the internment action. Numerous resolutions were passed during the annual and special meetings, demanding overthrowing of communism, recognition of borders along Oder and Lusatian Neisse rivers and respect for those fighting for truth and freedom³³.

It should also be mentioned that the internment action during Khrushchev's visit in France was successful in intimidating some of the peasant activists. When a visit of the Prime Minister of the Polish government, Józef Cyrankiewicz, was planned for September of 1965, during the meeting of the 5th District of Montceau-les-Mines in August of 1965, when the potential protest activities were discussed, Józef Ryśny, the secretary of the 5th District, maintained that opponents of the Soviet Union were interned during Khrushchev's visit upon his wish. "We cannot risk this", he said. "The authorities could get cross with us and prohibit any activity and close the PSL completely, as it has happened with other political organisations"³⁴.

The key activity of the PSL in France was focused on the second and third objective. The cycle of work of the PSL clubs in France was marked by general meetings, held every year, as well as folk festivals, national and religious holidays, anniversaries of the people's movement (mainly birth and death dates of the key leaders), national anniversaries. General meetings were usually held at the beginning or at the end of the year and they were associated with election of the club's new authorities. Other organisational meetings were held as necessary. They were organised before various events and undertakings planned by the clubs. A perfect plan of annual activity of a PSL club would be as follows:

z Franciszkiem Wilkiem, Januszem Borowczakiem i Stanisławem Kotem, Warszawa, 6 IV 1960, [in:] *Stanisław Mikotajczyk w...*, vol. 3..., pp. 333-334.

³² MHPRL, AN-9350/1, List Leona Urbaniaka do ludowców z Le Creusot, Paryż, 13 III 1960.

³³ See e.g. *Kronika PSL we Francji*, "Jutro Polski", 1960, no 8, p. 3; *Z kroniki PSL we Francji*, "Jutro Polski", 1960, no 11, p. 2.

³⁴ MHPRL, 8419, Księga protokołów V Okręgu PSL we Francji Montceau-les-Mines, p. 66.

- January - general meeting of the club and election of the new authorities, as well as devising the plan for activity of the club in the following year;
- 21st January - birthday of Wincenty Witos - the leader of Polish peasants, considered legendary, a statesman, three times Prime Minister of the Government of the Republic of Poland, including the Government of National Defence in year 1920;
- 19th February - birthday of Maciej Rataj - one of the leaders of the people's movement, vice chairman of the People's Party, the Speaker of the Sejm of the Republic of Poland;
- March or April - Easter - important not only for religious reasons, but also for preservation of national traditions and customs, blessing of the Easter baskets, a shared Easter breakfast, enjoying time spent together;
- 4th April - anniversary of Tadeusz Kościuszko's victory in the battle of Raclawice, which was crucial from the perspective of peasant struggle for their rights in the state, proving in battle that they could also defend their homeland, and thus should have the same rights as the nobles;
- holidays of 1st and 3rd May - important due to national reasons, particularly the Constitution Day - 3rd of May, considered by the peasant activists to be the starting point of the struggle for a modern, democratic Poland and for awarding of citizen rights to peasants and townsmen in Poland;
- the Green Week - a folk holiday - the most important holiday for the peasant movement;
- 21st June - anniversary of death of Maciej Rataj, murdered in Palmiry;
- 4th July - anniversary of death of General Władysław Sikorski - important for the PSL due to cooperation between the peasant movement and General Władysław Sikorski, first of all, co-establishment of governments during the Second World War and cooperation of Stanisław Mikołajczyk with the Commander-in-Chief, as well as the fact that many of the PSL members in France were soldiers, to whom Sikorski was the legendary Prime Minister and commander;
- 15th August - Peasant Movement Holiday - remembrance of involvement of peasant activists and farmers in the Polish-Bolshevik war, mainly in the Battle of Warsaw of 1920, which combined the religious holiday of the Assumption of Mary and the nationwide celebration of the anniversary of the so-called "Miracle of the Vistula";

- 31st October - anniversary of death of Wincenty Witos;
- 1st November - All Saints Day - an important religious holiday, significant from the perspective of preservation of a national tradition;
- 11th November - Independence Day - significant due to political reasons, for preservation of the national tradition, as well as depicting of the role of peasant activists and farmers in the struggle for independence;
- 25th and 26th December - Christmas - important for the same reasons as other religious holidays, but also the merriest holiday in the Polish tradition;
- 31st December - New Year's Eve party;
- without a date - participation in organisational works of the district, organisational and political training courses, organisation of political and social actions (e.g. charity collections for expatriates returning to Poland from the USSR), participation in the life of the Polish community.

On 13th December 1966, another sad anniversary was added to this calendar - it was the day of death of Stanisław Mikołajczyk, the Chairman of the PSL. The calendar also included trips, celebrations associated with activity of the club - such as anniversaries of its establishment, name days or birthdays of the most prominent members, occasional parties and banquets. Apart from the listed peasant and national leaders, other important Polish personalities were given tribute as well, such as Ignacy Jan Paderewski³⁵.

All of the holidays and events, listed above, could be organised and celebrated by the PSL members in France independently, only among themselves. Such was the case of their statutory and organisational activity: general conventions, club meetings, participation in district meetings, as well as organisational and political training courses. On the other hand, folk holidays were celebrated openly, involving the friendly agrarian parties from the International Peasant Union, Polish parties of the PNKD or the Polish community. A similar approach was taken towards religious and national holidays. Sometimes they were celebrated only by the club members, but usually in cooperation with other Polish organisations. These holidays and anniversaries were supposed to unite the Poles and remind them that successes were achieved together and not on terms of constant political rivalry. Therefore, celebration dates were often moved to allow for their joint organisation at a time, which would be convenient for the entire Polish community.

³⁵ *Ku czci ś.p. Ignacego Paderewskiego*, BIPSL, 1951, no. 6-7-8, p. 21; *10-ta rocznica śmierci ś.p. I.J. Paderewskiego*, BIPSL, 1951, no. 5, p. 15.

For instance, in 1950, the 3rd May Constitution Day in St. Denis was celebrated on 21st May under the banner of unity - it was a joint celebration of the local Polish group³⁶. On the other hand, the PSL club in Denain organised the celebration on 14th May, also in cooperation with other Polish organisations except for the President's legalists and communists³⁷. In 1953, the PSL club in Onnaing celebrated both the Independence Day and the anniversary of the November Uprising on 6th December, with many guests representing Polish organisations in France³⁸. These changes were typical not only for the PSL, but for the entire Polish community and - in the broader sense - the entire emigration³⁹.

In about forty years of PSL activity in France, intensity of work of individual clubs varied. Only a few got close to completing the entire "calendar" of activity, quoted above. Those, which did, were only able to do it in the period of the most intensive activity of the PSL in France, from the late 1940s until the second half of the 1950s. In the subsequent years, intensity of work of the local clubs gradually decreased.

Only one report on activity of the PSL in France has been preserved, in which activities of the local clubs are listed in detail. The report encompasses the period from 1st January 1952 until 30th April 1953 and it was prepared on the basis of questionnaires, returned by 33 out of 82 existing clubs. Even this fact proves that activity in the field varied. All of the 33 clubs organised the statutory required general meetings, elections of authorities and organisational meetings in the reporting period. However, only 7 organised public meetings, attended by non-members. All of the clubs organised the national holiday, the folk holiday and Christmas. Nevertheless, only 15 organised commemorations, celebrations or trips⁴⁰. This much can be said about the 49% of clubs, which returned the questionnaires. How about the remaining 49 clubs? Were they entirely inactive, or did they just fail to send their reports? Still, the result of those very active 15 clubs in France was very good in the light of activity of political organisations of the Polish community abroad.

Apart from the report mentioned, many reports of individual clubs have been preserved, including their books of minutes and activity, which enables an analysis of their activity over the long term. This can be illustrated by the example of selected clubs. Table 3 presents the activity of the PSL Club in Troyes.

³⁶ *St-Denis*, BIPSL, 1950, no. 6, p. 13.

³⁷ *Denain*, BIPSL, 1950, no. 6, p. 15.

³⁸ *Z kroniki PSL we Francji*, "Jutro Polski", 1954, no 2, p. 4.

³⁹ This trend was mentioned by Kajetan Morawski, BPP, KKDM, RKM, Report of Kajetan Morawski to the Minister of Foreign Affairs, Paris, 5th May 1954.

⁴⁰ *Sprawozdanie z działalności...*, pp. 449, 454-457.

Table 3. Activity of the PSL Club in Troyes in years 1950-1973

Activity name	1950	1951	1952	1953	1955	1956	1958	1959	1960	1961	1962
General meeting	1	1			1	1		1	1	1	1
Meeting of delegates	5		7		5		6	6	6	2?	6
Extraordinary meeting					1			2			
Meeting of the Executive Board	8		5	2	4		8	5	4		5
Folk holiday			1		1		1	1	1		1
Conferences					1		1				
Banquets, parties, balls	1				1		3	1	1		
Religious celebrations and customs	2		2		6		6	6	5		4
Polish celebrations, commemorations etc.	8		2		3		1	1	5		3
Trips			1					1	2		
Charity collections									6		
Activity name	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
General meeting	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Meeting of delegates	2?	3? 6??	6	6	4	4	5	5	5	5	4
Extraordinary meeting			1	1					10	9	
Meeting of the Executive Board		4	5	3	5	9	12	15			10
Folk holiday	1	1	1	1	1		1		1	1	1
Conferences											
Banquets, parties, balls			2	2	2	2	4	3	1	1	2
Religious celebrations and customs	4		4	4	4	4	4	3	2	2	3
Polish celebrations, commemorations etc.	2		4	4	4	4	4	3	3	2	3
Trips								1			
Charity collections									1	1	1

Source: own work on the basis of: MHPRL, 16376, Report on activity of the PSL Club in Troyes in France, 3 June 1953 r.; *ibidem*, AN-10917, Report of the PSL Club in Troyes, 1954; *ibidem*, AN-8220/2 Report of the Executive Board of the PSL Club in Troyes on the General Meeting for year 1955; *ibidem*, 13381, Book of minutes of the PSL Club in Troyes, 1960-1971; *ibidem*, 13380, Book of minutes of the PSL Club in Troyes, 1972-1974.

The PSL Club in Troyes is an example of a club operating independently. The table shows that it was doing quite well. This was not the case everywhere. Individual clubs sometimes found it difficult to follow the “calendar”; therefore, they often combined their efforts - events were organised by two or more clubs in the same district. An example here can be the 5th District of the PSL in France in Montceau-

les-Mines. In this district, most celebrations were held in the 1950s. Various anniversaries and holidays were organised by individual clubs, designated by the Executive Board of the District. Over time, the clubs specialised in various celebrations. For instance, the club in Le Creusot organised the Peasant Holiday every year, not only for the district, but also on the national scale; it also took care of commemoration of the anniversary of death of General Władysław Sikorski. The club in St. Etienne specialised in celebrations on the anniversary of death of Wincenty Witos. The club in Gautherets organised annual trips around France, to Polish cemeteries, monuments and places of cult of saints⁴¹. Of course, this does not mean these clubs only organised or participated in the events listed.

One of the examples here can be one of the most active PSL clubs in France, the one in Le Creusot. It was organised in 1952, and as early as in 1953, together with the club in Montchanin, it commemorated the 10th anniversary of death of General Władysław Sikorski. In 1954, this club, together with other organisations associated in the Committee of Local Associations (Komitet Towarzystw Miejskowych - KTM)⁴² co-organised the following events: 3rd May on 16th May 1954, Green Week at the PSL Club in Lyon – 7th June, 26th anniversary of the PCE – 25th July, 19th anniversary of the Club of Reservists and Former Military Men – 11th July, participation in blessing of the Monument of the Deceased Compatriots of the 1st Armoured Division in Normandy – 15th August, 32th Anniversary of Mutual Aid Society – 29th August, 28th Anniversary of Rosary Mothers – 24th October, the holiday of 11th November. The Club was the main organiser of the 11th anniversary of death of General W. Sikorski on 13th June, dancing parties on 12th and 13th June, 9th and 12th October. The Club also organised five film screenings for children in February, March and April of 1954.⁴³

In 1959, the Club held 9 organisational meetings, participated in 2 meetings of the KTM and 2 meetings of the 5th District of the PSL, to which it belonged. On 12-13th April, 28th May, 18th June, it organised a screening of Polish films; on 18th April, the chairman of the Club participated in the welcome ceremony for the President of France, Charles de Gaulle, at the city mayor's office; on 24th May, the Club celebrated

⁴¹ See A. Indraszczyk, *V Okręg PSL we Francji Montceau-les-mines. Zarys historii okręgu w latach 1947-1974*, RHMHPRL, 2002, no 18, p. 85.

⁴² Committee of Local Associations - an association that brought together Polish organisations in the same city or town or a smaller region. The aim of the KTM was to coordinate joint activities.

⁴³ MHPRL, 15543, Książka działalności Koła PSL w Le Creusot, Rok 1954, pp. 6-7.

the Folk Holiday under the banner of Polish-French friendship; on 5th July, a resolution was passed to provide the amount of 20 thousand francs for the KTM for construction of a meeting room; on 13th September, the Club passed a political resolution, expressing support for the Confederation of Fighters for Freedom of Poland in the USA, recognition for the French authorities for the reforms conducted and friendship for Poland, making a tribute to those killed in Algeria and expressing thanks to France for recognition of the border of Poland along the Oder and Neisse rivers, calling upon the government of the Federal Republic of Germany to stop its anti-Polish activity and to recognise the western borders of Poland, warning the western superpowers to beware of the hypocritical policy of the Soviet Union, demanding freedom of press in their homeland, freedom of the Church and religion lessons in schools, demanding withdrawal of Soviet army and agents from Poland and countries behind the Iron Curtain, expressing its trust in the authorities of the PSL; the Club ordered two holy Masses - on 24th May for the fallen compatriots and on 11th November for Wincenty Witos; between the 3rd and the 5th October, the Executive Board of the Club participated in the Congress of the PSL in France and in the World Congress of the PSL. Moreover, members of the Club actively participated in organisation of the following: a Holy Mass for J. Czekalski in Le Saule, 3rd May in Montceau-les-Mines, between the 3rd and 31st May, the standard bearers participated in the pilgrimage to Paray - 7th June, in the 31st anniversary of the Mutual Aid Society - 28th June, 11th November - 15th November, Christmas party for children - 10th January 1960⁴⁴.

In 1961, the Club conducted several organisational meetings, participated in meetings of the KTM, as well as in celebrations organised by other entities: on 3rd May in Montceau-les-Mines, and on 11th June - in the pilgrimage to Pary-le Monial. The Club organised no events or celebrations due to various reasons, including lack of proper facilities. The Club sent two parcels of 10 kg each with clothing to Poland as aid to flood victims⁴⁵.

Thus, activity of the PSL clubs in France varied. The intensity of work depended on many factors. A key role among these was played by the members themselves, their commitment and determination. A lot depended also on financial abilities. Starting from the 1960, another key factor was the physical fitness of the members, as the clubs entered the period of ageing.

⁴⁴ *Ibidem*, Rok 1959, pp. 21-23.

⁴⁵ *Ibidem*, Rok 1961, p. 27.

In the 1970s, their activity started to diminish. At the beginning of the decade, some revival was brought by the conflict concerning the direction of action of the PSL between the Chairman, Franciszek Wilk, and other members of the top authorities - the chairman of the Chief Council Stanisław Bańczyk, the deputy chairman of the NKW Józef Rzemieniewski, treasurer of the NKW Anna Chorążyna. The problem concerned the possibility of cooperation between the PSL and the remaining historic parties (PPS, SN, SD, others), as well as the "Castle", which was supported strongly by Wilk and opposed by his adversaries. Until 1975, there was an ongoing debate on who is right, and the field members did their bets to remain neutral. In 1972, during the meeting of the PSL, two groups emerged, but until 1975 - that is, until the World Congress, awaited since 1972, it was hoped that the conflict could be solved, and the disputable issues would be solved by the Congress. It was not possible, though, to convene a single congress. Both fractions of the PSL convened their own congresses.

Later on, as it can be concluded from letters of peasant activists in France, the activity diminished almost completely. The French activists were old, retired, and their economic situation was usually very poor. They were only able to keep publishing the general bulletin of the entire PSL, known as "Wieści". It was edited in Brussels by Anna Chorążyna, while the peasant activists around the world contributed to its publication⁴⁶. Janusz Borowczak wrote to Chorążyna: "if the *Wieści* ceased to be published, it would be the end of us"⁴⁷. He was referring to the entire PSL, including its French part. The co-founder of the PSL in France, Marceł Stachulec, was very sceptical about the organisation. He wrote to Chorążyna that it would be very difficult to mount the commemorative board of Wincenty Witos and Stanisław Mikołajczyk in Montmarcy, as it was not possible to gather the necessary funds. He wrote about the peasant activists in France: "It is a failure, people are no longer interested in social and political life - one old activist has told me, leave this, we won't be able to do anything anyway, so, how am I even supposed to speak to people like this"⁴⁸. Nevertheless, the most idealistic members remained active, although they limited themselves to sporadic meetings during national and religious holidays.

⁴⁶ A. Indraszczyk, „*Wieści*” (1977–1983) — pismo europejskich struktur Polskiego Stronnictwa Ludowego na Uchodźstwie — grupy brukselsko-waszyngtońskiej, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2016, Vol 19 no 4, pp. 104-126.

⁴⁷ MHPRL, 6426, Letter of Janusz Borowczak to Anna Chorążyna, Argenteuil, 14 V 1978.

⁴⁸ MHPRL, 6435, Letter of Marceł Stachulec to Anna Chorążyna, Courtivron, 23 VIII 1978.

Activity of secret service of People's Republic of Poland against the PSL in France

Part of the history of the PSL in France was also the activities against it carried out by the security services of the Polish People's Republic. This issue has already been described⁴⁹, so here it will only be mentioned. The main goal of the services was to sabotage the activities of the PSL and disintegrate the party. This was to be achieved by the following methods:

- disinformation aimed at the PSL members through activists from Poland cooperating with the services;
- exacerbating of personal conflicts between the PSL members through dissemination of false information, delivered via mail or orally by peasant activists cooperating with the services;
- exacerbating of conflicts between the PSL and other Polish organisations abroad through false information;
- supporting of various groups of peasant activists, critical towards Mikołajczyk, in their activity against him - for instance, by supporting their press publications (bulletins);
- organising of a competitive organisation, consisting of peasant activists formerly removed from the PSL of Mikołajczyk or displaying negative attitudes towards him;
- hindering of work of the national and district authorities and local clubs of the PSL through activity of agents and collaborators - members of these authorities;
- counteracting reconciliatory actions between peasant activists by suggesting that such actions were not supported by the local clubs or by activists in Poland;
- writing letters abroad by families, groups, persons to persuade the peasant activists to return to Poland;
- selection of family members and close co-workers of emigration activists, who could be sent abroad with artistic groups, sports people, scientists, and who could be used to persuade them to return to the country;
- gathering of compromising materials to be used to discredit the peasant activists in the eyes of the general public in the country and abroad;
- development of the network of agents and investigations involving other peasant activists.

⁴⁹ A. Indraszczyk, *Activity of Security Service of the People's Republic of Poland against the Polish Peasant Party in France in years 1948-1966*, "Studia Polonijne", 2021, vol. 42, pp. 209-236.

These methods have been listed on the basis of analysis of numerous operating plans and reports, published in the source-based publication, mentioned above⁵⁰.

The secret services of the People's Republic of Poland managed to recruit important PSL activists in France: Marian Pompa, Stefan Puchala, but the most important was an agent with the pseudonym "Beatrice", who turned out to be Adam Bitoński, an organizer of many circles of the party, vice-president of the PSL General Board in France. In the second half of the 1950s, he began intensive activities to disintegrate the PSL in France. He primarily tried to compromise PSL in France chairman Jan Kulpiński and secretary Leon Urbaniak. Bitoński's activities led to serious quarrels within the PSL in France, but in 1959, the Populists managed to discover that Bitoński was the author of many slanderous letters and forgeries. They conducted their own investigation and on 29th October 1960, the PSL NKW removed Bitoński from the PSL. At the time, the People's Party did not yet know that Bitoński was an agent of the Polish secret police⁵¹.

In the late 1950s and early 1960s, the services of the People's Republic of Poland set about organizing a rival party to Stanisław Mikołajczyk in exile⁵². Folkmen in disagreement with Mikołajczyk were used. These included Bolesław Sirko (PSL in England), Waldemar Sobczyk (PSL in Sweden), Jan Kukiela (PSL in Belgium), Antoni Dudek (PSL, member of the Supreme Council), Stefan Puchala (PSL in France). They began to think about forming a new party, but did not have the material means to do so. And here the secret services of the People's Republic of Poland rushed to their rescue, offering financing and taking control of the formation of the new organization. Some of the people's activists mentioned, such as Kukiela and Sobczak, were already agents of the PRL services at the time⁵³. The organisation was to be established, among others, by Stefan Puchala - agent known as "Tracz", and it was supposed to receive support from "Nasz Znak", published in Sweden by

⁵⁰ See: operational plans of the secret service against the PSL in exile form years 1955-1958 published in *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach...*, vol. 2, 394-97, 453-57, 716 and vol. 3, 5-7, 85, 101-2, and other.

⁵¹ ZHRL, PSLU, 122, Sąd Partyjny PSL we Francji, Zebranie Komisji badawczej dnia 2 X 1960 r. w lokalu PSL, Paryż, 2 X 1960, p. 1; *Ibidem*, 117, Odpis, Pismo ZG PSL we Francji do NKW, Paryż, 4 X 1960, p. 57; MHPRL, 6617, Okólnik PSL we Francji, Paryż, Listopad 1960.

⁵² Plan Wydziału V Departamentu I MSW dotyczący zorganizowania stronnictwa „lewicy ludowo-robotniczej” na emigracji, 13 styczeń 1959 r., Warszawa [in:] *Stanisław Mikołajczyk w...*, vol. 3..., pp. 3-7.

⁵³ *Ibidem*, p. 5.

Waldemar Sobczyk, who at the time was already an agent using the pseudonym „Tur”⁵⁴.

After the action of defamation of Mikołajczyk and his supporters, it was Adam Bitoński, who was supposed to finish the operation. He was supposed to organise a conference of activists, which would pass the proper resolutions to declare themselves as the authorities of the PSL⁵⁵.

This happened on November 18-19th 1961, at the so-called "unification convention" in Brussels, where the authorities of the new PSL were elected. Zbigniew Zaremba was elected the chairman of the NKW, while Stanisław Wójcik became the head secretary. Adam Bitoński become the chairman of the European Council, and Jan Kukieła - the secretary of the Council. The new group condemned the activity of S. Mikołajczyk, peaceful coexistence of two political blocs, general disarmament. The declaration opted for strict cooperation between Poland and the USSR and emigration from the USSR, arguing it was necessary to counteract and safeguard Poland against German revisionism⁵⁶.

Activity of the new PSL started to diminish quite quickly, which was associated with the fact that Adam Bitoński was arrested in January of 1963 and accused of spying for the PRL intelligence. Inevitably, the same accusations were made against other members of the new PSL, which must have hindered exerting influence on peasant activists in France, as well as in other parts of Europe.

In the subsequent years, interest of the secret services in the independence of emigration weakened. The communist authorities in Poland decided to forget about emigration and wipe it out of the collective memory of the society⁵⁷. The political emigration was too conflicted internally to pose a real threat for the system in Poland. In the 1980s, on the other hand, the authorities and intelligence of PRL focused mainly on the “Solidarity” movement, perceiving it as the real threat⁵⁸.

⁵⁴ On sabotage within the peasant movement using Waldemar Sobczyk, see: K. Tarka, *Jest tylko jedna Polska? Emigranci w służbie PRL*, Łomianki 2014, pp. 315-395.

⁵⁵ Plan sporządzony przez Wydział V Departamentu I MSW dotyczący działań przeciwko emigracyjnemu PSL, Warszawa 8 wrzesień 1960, [in:] *Stanisław Mikołajczyk...*, vol. 3..., pp. 448-450.

⁵⁶ K. Tarka, *Jest tylko...*, p. 53-354; *Deklaracja zjednoczeniowa członków Polskiego Stronnictwa Ludowego znajdujących się na emigracji*, „Nasz Znak”, 1961, no. 11/12 (114/115), pp. 7-13.

⁵⁷ K. Tarka, *Jest tylko...*, p. 15.

⁵⁸ See P. Pleskot, *The Polish Intelligence Service and the Polish Diaspora*, [in:] *East Central Europe in Exile, Vol. 2 Transatlantic Identities*, red. A. Mazurkiewicz, Cambridge Scholars Publishing, 2013, pp. 311-325.

The final stage and discontinuation of activity of the PSL in France

In the early 1970s, the dynamics of activity of the PSL in France was substantially weakened. While as many as even forty clubs existed on paper, in practice, there were only a few people with strong ideological ties to the Polish people's movement. Their activity was limited to celebrating several anniversaries per year, occasional meetings - usually accompanying anniversaries or national (Polish) holidays.

The last stage of activity of peasant activists abroad consisted of writing letters to the PSL authorities in Poland, as well as the Polish authorities. These were written by activists from several countries, who consulted the content between themselves. The initiators and editors of these letters were Janusz Borowczak, Marcelli Stachulec, Ludomir Dakowski (all of them from the PSL in France), and, to a lesser extent, Henryk Okólski (from the PSL in Belgium). The letter signatories included: in France: Stanisław Bartnik, Marian Blicharz, Jan Boroń, Janusz Borowczak, Krzysztof Borowczak, Mieczysław Chyliński, Bożena Dakowska, Ludomir Dakowski, Stefan Grądzik, Michał Kaleta, Jan Kieparada, Wiktor Kurek, Gracjan Markiewicz, Czesław Nawrocki, Adam Ragan, Bolesław Ragan, Janusz Różański, Marcelli Stachulec, Tomasz Szłozek, Józef Tutak, Antoni Tyczyński; in England: Władysław E. Szkoda; in Belgium: Zbigniew Bardo, Henryk Okólski; in the Netherlands: Marian Jamrozik; in Sweden: Janusz Zwoliński⁵⁹.

The authors discussed very significant political, economic and social problems. While the peasant activists abroad supported Poland's aspirations in terms of accession to the European Union and believed it to be consistent with the reason of state, they appealed for common sense, care and patience in the accession negotiations. In terms of farming, they pointed out it was absolutely necessary to maintain the state interventionism, support for farmers, which was the foundation of the Common Agricultural Policy. They warned that uncritical acceptance of remarks and postulates of the European Union would lead to liquidation of most small farms, which would be replaced by a smaller number of stronger ones. They stated this would lead to depopulation of rural areas and their pauperisation.

They also focused very much on the overly tolerant approach towards Józef Piłsudski and his rule. They found it almost impossible to understand that anyone could present such approach towards a regime,

⁵⁹ A. Indraszczyk, *Listy otwarte ludowców z emigracji do Polski z lat 1990-2007*, „Myśl Ludowa”, 2012, no. 4, pp. 133-183.

which was responsible for Poland's defeat in September of 1939. They refused to accept praise of people, who destroyed democracy in pre-war Poland, while development of democracy in Poland after year 1989 was not only one of the canons of the internal policy, but also the fundamental requirement of the European Union, to which Poland aspired.

An issue, which they found particularly controversial, was cooperation of Poland with Germany - "the so-called reconciliation", as they referred to it. They were very much concerned about reliability and honesty of Germans in their support for Poland on the way to the European Union. They warned Germans only showed such attitude, because it was the way to expansion to the Polish territory. First of all, through economic expansion after the opening of the Polish market to the European Union; secondly, through Poland's accession to the EU, a possibility would emerge for legal purchase of land by Germans, thus allowing them to return to their old lands. They feared this most of all. Warning against it, they argued that Germans, who until then had purchased land and real estate in the European Communities/European Union member states, mainly Alsace and Lorraine, but also the French Riviera and Spain, did not assimilate with the local population, but established separate national groups. Thus, they addressed the peasant party members, demanding that, while there was still time in the 1990s, Poland should solve its problems with ownership of land and real estate in the so-called Western Territories, recovered and taken over after year 1945. They also demanded modernisation of the law allowing for buyout of land by foreigners, in order to make it more difficult, and warned that in these transactions, foreigners (that is, Germans) could use fraud by finding Poles, who would purchase these lands in their name.

Simultaneously with the action of writing letters, the peasant activists abroad decided to submit the materials of the PSL in exile to the Museum of the Polish Peasant Movement in Warsaw⁶⁰. The Museum today holds 3387 items (as of 28th October 2019) of materials developed by the PSL in France.

Bibliography

- 10-ta rocznica śmierci ś.p. I. J. Paderewskiego*, „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji” (BIPSL), 1951, no 5.
Bagieński W., Dąbrowski F., *Wstęp* [in:] *Stanisław Mikolajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, vol. 2, *Działalność w latach 1947-1958*, wybór dokumentów

⁶⁰ J. Czajkowski, „Spotkanie po latach”. *Sprawozdanie ze zjazdu przedstawicieli emigracji chłopskiej i ludowej*, RHMHPRL, 1995, no 9, p. 149.

- W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, opracowanie W. Bagieński i inni, Warszawa-Lódź 2010.
- Chruszczow boi się uchodźców*, „Jutro Polski”, 1960, no 3.
- Czajkowski J., „Spotkanie po latach”. *Sprawozdanie ze zjazdu przedstawicieli emigracji chłopskiej i ludowej*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” (RHMHPRL), 1995, no 9.
- Deklaracja zjednoczeniowa członków Polskiego Stronnictwa Ludowego znajdujących się na emigracji*, „Nasz Znak”, 1961, no 11/12 (114/115).
- Denain*, BIPSL, 1950, no 6.
- Dobosz, B., *Z dziejów „odprężenia”*. (Korespondencja z Paryża), „Gazeta Polska”, 1997, no 1.
- Dzwonkowski R., Śladkowski W., *Polonia francuska*, [in:] *Polonia w Europie*, ed. B. Szydłowska-Ceglowa, Poznań 1992.
- Indraszczyk A., *Activity of Security Service of the People’s Republic of Poland against the Polish Peasant Party in France in years 1948-1966*, “Studia Polonijne”, 2021, no. 42.
- Indraszczyk A., *Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji w latach 1949-1952*, RHMHPRL, 2006, no 22.
- Indraszczyk A., *L’«Internationale verte» et ses visionnaires d’une Europe unie*, [w:] *Les exiles polonais en France et la reorganisation pacifique de l’Europe (1940-1989)*, red. A. Mares, W. Prażuch, I. Kawka, Peter Lang Edition 2017.
- Indraszczyk A., *V Okręg PSL we Francji Montceau-les-mines. Zarys historii okręgu w latach 1947-1974*, RHMHPRL, 2002, no. 18.
- Indraszczyk A., „*Wieści*” (1977–1983) — *pismo europejskich struktur Polskiego Stronnictwa Ludowego na Uchodźstwie — grupy brukselsko-waszyngtońskiej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2016, Vol 19 no 4.
- Już 20 Kół i dwa Okręgi PSL*, „Gazeta Ludowa”, 1946, no. 28.
- Kołodziejczyk A., *Aleksander Ładoś (1891-1963) – działacz niepodległościowy, dyplomata, ludowiec*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, 2000, no. 31.
- Kronika PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1960, no. 8.
- Ku czci ś.p. Ignacego Paderewskiego*, BIPSL, 1951, no. 6-7-8.
- Listy otwarte ludowców z emigracji do Polski z lat 1990-2007*, oprac. A. Indraszczyk, „Myśl Ludowa”, 2012, no. 4.
- Napad na zebranie PSL w Achiet le Grand*, „Narodowiec”, 1946, no. 198.
- Na pierwszym Kongresie PSL we Francji*, „Jutro Polski”, 1947, no. 10.
- Obłądny strach cara Nikity*, „Jutro Polski”, 1960, no. 4.
- Piotrowski J., *Polskie władze naczelne na wychodźstwie w latach 1945-1990*, [in:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, ed. R.P. Żurawski vel Grajewski, Warszawa 2014.
- Pleskot P., *The polish Intelligence Service and the Polish Diaspora after the Imposition of Martial Law in Poland* [in:] *East Central Europe in Exile*, Vol. 2 *Transatlantic Identities*, ed. A. Mazurkiewicz, Cambridge Scholars Publishing, 2013.
- Postępy Ruchu Ludowego we Francji*, „Gazeta Ludowa”, 1946, no. 20.
- Sprawozdanie z działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji w okresie od dnia 1 stycznia 1952 r. do dnia 30 kwietnia 1953 r.*, oprac. A. Indraszczyk, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, 2004, no. 33.
- Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, vol. 2, *Działalność w latach 1947-1958*, ed. W. Bagieński [et al.], Warszawa-Lódź 2010.

Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa, vol. 3, *Działalność w latach 1959-1966*, ed. W. Bagiński [et al.], Warszawa-Lódź 2010.

St-Denis, BIPSL, 1950, no. 6.

Tarka K., *Jest tylko jedna Polska? Emigranci w służbie PRL*, Łomianki 2014.

Utworzenie III Okręgu PSL, „Gazeta Ludowa”, 1947, no. 5.

Z kroniki PSL we Francji, „Jutro Polski”, 1954, no. 1.

Z kroniki PSL we Francji, „Jutro Polski”, 1960, no. 11.

Z naszej gromady, „Gazeta Ludowa”, 1946, no. 13.

Z naszej gromady, „Gazeta Ludowa”, 1946, no. 15.

Z naszej gromady. Utworzenie Okręgu I-go PSL, „Gazeta Ludowa”, 1946, no. 19.

Działalność Polskiego Stronnictwa Ludowego we Francji – krótka monografia

Streszczenie

W artykule naszkicowano historię Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) we Francji działającego w latach 1947-1990, które było częścią Polskiego Stronnictwa Ludowego na Uchodźstwie, kierowanego przez Stanisława Mikołajczyka. Partia ta należała do tzw. polskiej emigracji niepodległościowej, której celem było działanie na rzecz wyzwolenia Polski spod jarzma komunistycznego. PSL we Francji dynamicznie się rozwijało od końca lat 40. do początku lat 60. XX wieku. W kolejnych latach działalność coraz bardziej zamierała, likwidacji uległa znaczna część kół stronnictwa. Przyczyną zmniejszenia aktywności PSL było przede wszystkim starzenie się jego członków, brak napływu młodych osób do partii, brak środków finansowych na prowadzenie działalności. Do czasu odzyskania samodzielności i odrzucenia komunizmu w Polsce dotrwali tylko najwytrwalsi, ideowi działacze. Działacze ci, po odrodzeniu się niezależnego PSL w Polsce, uznali się za zagraniczną część PSL w kraju.

Słowa kluczowe: Polskie Stronnictwo Ludowe we Francji, polska emigracja polityczna, Polonia we Francji, zimna wojna

Jolanta Itrich-Drabarek*,
Marta Balcerek-Kosiarz**

KONTROLA ZASADY POMOCNICZOŚCI Z PERSPEKTYWY PAŃSTWA CZŁONKOWSKIEGO NA PRZYKŁADZIE POLSKI

Streszczenie

Celem artykułu jest zbadanie problemu wytycznych do kontroli zasady pomocniczości w projektach aktów unijnych stosowanych przez Sejm RP oraz Senat RP oraz próba zbudowania na podstawie doświadczeń polskich modelu z perspektywy państwa członkowskiego stanowiącego przeciwwagę do głównego nurtu, który polega na przyjmowaniu podejścia organów unijnych w opinii sporządzanej przez parlament. W tak zarysowanym problemie należy zastanowić się nad podejściem metodologicznym do opracowania wytycznych do kryteriów kontroli pomocniczości na szczeblu krajowym.

Słowa kluczowe: kontrola zasady pomocniczości, pomocniczość, Unia Europejska, Polska

Wstęp

Celem artykułu jest zbadanie kwestii wytycznych do kontroli zasady pomocniczości w projektach aktów normatywnych Unii Europejskiej, które są stosowane przez polski parlament: Sejm i Senat. Jednocześnie podjęto próbę zbudowania, na podstawie polskich doświadczeń, modelu z perspektywy państwa członkowskiego, stanowiącego przeciwwagę do głównego nurtu, polegającego na przyjmowaniu podejścia organów unijnych w opinii sporządzanej przez parlament.

* Uniwersytet Warszawski, e-mail: j.itrich-draba@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0001-7509-3561.

** Uniwersytet Warszawski, e-mail: m.balcerek-kos@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7899-6683.

Analiza kryteriów kontroli zasady pomocniczości w projektach aktów prawnych UE

W myśl zasady pomocniczości, wszelkie działania na szczeblu unijnym mogą nastąpić wyłącznie wówczas, gdy leżą w granicach kompetencji instytucji UE oraz nie mogą znaleźć skutecznego rozwiązania na poziomie krajowym. Istnieją jednak odstępstwa.

Pierwszym obejściem zasady pomocniczości było powołanie się przez Parlament Europejski na zasadę lojalnej współpracy. Kluczowym elementem jest także zakres przedmiotowy, który wykracza poza kompetencje właściwe instytucjom UE w zakresie współpracy międzynarodowej między państwami członkowskimi, wkraczając w obszar suwerennej polityki wewnętrznej państwa członkowskiego. Podejmując rezolucję w 2016 r., Parlament Europejski przeprowadził ocenę efektywności funkcjonowania państwa członkowskiego. Rezolucja wprost stwierdza, że „działania polskiego rządu i Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej wobec Trybunału Konstytucyjnego stanowią zagrożenie dla demokracji konstytucyjnej” (pkt K Rezolucji)¹. Nawiązuje przy tym do ramowej procedury praworządności, w której udział Parlamentu Europejskiego nie został przewidziany.

Wcześniejszym przypadkiem naruszenia zasady pomocniczości była sprawa rozporządzenia ustalającego wspólną organizację rynków rolnych oraz przepisy szczegółowe dotyczące niektórych rynków rolnych. W uchwale z dnia 4 marca 2011 r. Sejm RP wskazał, że przepisy rozporządzenia będą upoważniać Komisję do wydawania aktów w obszarach, które obecnie nie są regulowane na poziomie Unii Europejskiej (UE) lub są regulowane jedynie częściowo². W ocenie Sejmu nie istnieją zatem przesłanki, które pozwalałyby stwierdzić, że cele projektu rozporządzenia nie mogłyby zostać osiągnięte w sposób wystarczający przez państwa członkowskie oraz że ze względu na rozmiary lub skutki proponowanych działań możliwe jest ich lepsze osiągnięcie na poziomie UE. Nie są zatem spełnione kryteria zgodności z zasadą pomocniczości, które dotyczą konieczności podjęcia działań przez UE w miejsce państw członkowskich.

¹ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie sytuacji w Polsce (2015/3031(RSP)).*

² *Uchwała Sejmu RP z dnia 4 lutego 2011 r. zawierająca uzasadnioną opinię w sprawie niezgodności z zasadą pomocniczości projektu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1234/2007 w odniesieniu do norm handlowych (KOM (2010) 738 wersja ostateczna) (M.P. 2011, nr 14, poz. 146).*

Obejściem zasady pomocniczości jest także wydawanie takich aktów prawnych, które nie podlegają pod kontrolę parlamentu państwa członkowskiego pod kątem zgodności z zasadą pomocniczości. Pojęcie aktu ustawodawczego zostało zdefiniowane w art. 289 ust. 3 *Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (TFUE) jako akt przyjmowany w procedurze ustawodawczej. Uwzględniając postanowienia art. 289 ust. 1 i 2 TFUE, można stwierdzić, że są to akty przyjmowane zarówno w zwykłej, jak i specjalnej procedurze ustawodawczej. Zdaniem J. Jaskierni w podobny sposób zdefiniowano pojęcie aktu ustawodawczego w art. 3 Protokołu nr 2, który stanowi, że przez projekty aktów ustawodawczych należy rozumieć wnioski i inicjatywy instytucji unijnych lub grup państw członkowskich. Protokół nr 2 wyłącza natomiast możliwość odniesienia się do innych aktów prawnych, w tym aktów delegowanych i wykonawczych³.

Komitet Regionów stał na stanowisku, że kryteria oceny poszanowania zasady pomocniczości powinny zostać doprecyzowane przez państwa członkowskie w obliczu niejednoznacznych sformułowań traktatowych. Z analizy przeprowadzonej przez A. Grzelak i J. Łacną w latach 2008–2011 wynika, że w praktyce Sejmu RP występowały najczęściej trudności z poszanowaniem zasady pomocniczości wynikające z: ustalenia kompetencji Unii, przekazania kompetencji Komisji Europejskiej do wydawania aktów delegowanych, definicji aktu ustawodawczego, braku wystarczającego uzasadnienia projektu przez Komisję Europejską pod względem zgodności z zasadą pomocniczości oraz jakości odpowiedzi Komisji Europejskiej na uzasadnione opinie parlamentów narodowych⁴. Powyższe trudności pokazują wyraźny kierunek do kontroli organów unijnych z pominięciem kwestii związanych z uwzględnieniem perspektywy państwa członkowskiego oraz skupieniem się na podejściu technicznym.

Próbując rozszerzyć zakres kontroli zasady pomocniczości w Polsce, przygotowano w 2014 r. i 2015 r. wytyczne do kryteriów. Najobszerniej zostały opracowane przez C. Mika. Wpływ na ich kształt odegrała również publikacja K. Kuszela i M. Zreda. Autorzy są zgodni co do podziału kryteriów na: formalne, materialne i techniczne. C. Mik wprowadza dodatkowo kryterium oceny celu projektu aktu prawnego.

³ M. Słok-Wódkowska, *Zakres przedmiotowy kompetencji parlamentów narodowych do badania zasady pomocniczości w świetle traktatu z Lizbony*, „Przegląd Sejmowy”, 2004, z. 4, s. 141–144.

⁴ A. Grzelak, J. Łacny, *Kontrola przestrzegania unijnej zasady pomocniczości przez parlamenty narodowe – pierwsze doświadczenia*, „Zeszyty Prawnicze”, 2011, nr 4, s. 42.

Kryteria do oceny formalnej zasady pomocniczości mogą rozstrzygać następujące kwestie⁵:

- na jakim poziomie (międzynarodowym, europejskim, krajowym, regionalnym czy lokalnym) powinny być podjęte działania zmierzające do realizacji celu;
- czy została wybrana właściwa podstawa prawna przez europejskiego ustawodawcę;
- czy działanie jest zgodne z prawem (innymi traktami).

Ocena techniczna projektu obejmuje:

- uzasadnienie projektu z perspektywy zasady pomocniczości (czy są uwzględnione wszystkie kryteria pomocniczości);
- ocenę skutków finansowych, administracyjnych i oddziaływania na państwa, regiony i społeczności lokalne, biznes, konsumentów lub obywateli UE;
- czy uzasadnienie jest wewnętrznie spójne i logiczne?;
- czy uzasadnienie jest powiązane z podstawą prawną aktu i celem zakładanego działania?;
- czy uzasadnienie zawiera dane pozwalające przeprowadzić ocenę skutków finansowych i administracyjnych i oddziaływania na państwo, regiony i społeczności lokalne, podmioty gospodarcze oraz obywateli?⁶.

Ocena materialna zakłada sprawdzenie:

- czy cele proponowanego działania zostały osiągnięte prawidłowo i czy korespondują z podstawą prawną?
- czy osiągnięcie zakładanych celów jest potrzebne, czy rzeczywiście wykracza poza możliwości poszczególnych państw, nawet działających razem poza Unią Europejską (kryterium konieczności)?
- czy zakres proponowanego działania przystaje do celów i czy regulacja jest konieczna w takim zakresie do osiągnięcia celów działania?
- za pomocą jakich dowodów jakościowych i ilościowych wykazano niezbędność działania Unii?
- czy zagadnienie ma charakter transnarodowy, czy też może być regulowane przez same państwa członkowskie?
- czy cele zamierzonego działania mogłyby zostać osiągnięte w sposób wystarczający na szczeblu lokalnym lub regionalnym?
- jaki jest wpływ proponowanego działania na wspólnoty regionalne i lokalne?

⁵ K. Kuszel, M. Zreda, *Parlamenty narodowe wobec zasady pomocniczości w świetle prawa i praktyki Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 82–83.

⁶ C. Mik, *Raport i wytyczne dla celów kontroli poszanowania zasad pomocniczości [w:] Parlamenty narodowe wobec zasady pomocniczości w świetle prawa i praktyki Unii Europejskiej*, red. C. Mik, Warszawa 2015, s. 83.

Ocena *ex ante* wymaga także zidentyfikowania celów planowanego aktu prawnego, wynikających z poszczególnych instytucji prawnych lub konstrukcji i rozwiązań przyjmowanych w jego przepisach. W przypadku jego sprawdzenia C. Mik wskazuje na następujące pytania:

- na czym polega wartość dodana projektu aktu w stosunku do już istniejącej sytuacji prawnej i faktycznej?
- czy zasadne jest posłużenie się metodą regulacji (ujednoczenie, harmonizacja, harmonizacja zupełna, inne)?
- czy zasadne jest znoszenie różnorodności występujących w innych państwach?
- czy zasadne jest skorzystanie z wybranego środka regulacji (rozporządzenia, dyrektywy, inne; charakter aktu: ramowy, szczegółowy);
- czy jest możliwe osiągnięcie zakładanych celów przez mniej restrykcyjne/ekspansywne działanie?
- czy proponowane działanie wnosi wartość dodaną z punktu widzenia obciążeń finansowych i administracyjnych (zmniejszenie dotychczasowych kosztów, ograniczenie nadmiernie rozbudowanej administracji lub procedur administracyjnych)⁷.

Przeprowadzając analizę kryteriów kontroli, można wyciągnąć wniosek, że autorzy koncentrują się na ocenie technicznej projektu aktu prawnego, sprawdzając, czy organy unijne przygotowały go zgodnie z wymaganiami. Można odnieść również wrażenie, że mają one charakter ogólny i bardziej podkreślają perspektywę organów Unii Europejskiej niż polskiej racji stanu. Z przedstawionego zbioru pytań, występujących w literaturze podmiotu, wynika, że przyjęto podejście dedukcyjne oparte na poznaniu perspektywy organów Wspólnot, które następnie zostało odniesione do płaszczyzny krajowej. Wyraźnie zarysowuje się deficyt pytań integrujących podejście polityczne z prawnym.

Model kontroli zasady pomocniczości z perspektywy państwa członkowskiego

Polskie komisje parlamentarne właściwe ds. europejskich nie mają obligatoryjnych kryteriów do oceny projektu aktu prawnego Unii Europejskiej oraz nie zostały wyposażone w wyłączną kompetencję do przedstawiania opinii. Wskutek tego powstała przestrzeń do dowolnego kształtowania zestawu wytycznych do oceny formalnej, materialnej czy technicznej projektu. Trudności te dotyczą także agencji rządowych

⁷ *Ibidem*.

i innych instytucji administracji publicznej, które proszone o opinię na temat projektu aktu unijnego dotyczącego polityk sektorowych, nie mają żadnych wytycznych do ich opracowania. Tak zarysowany problem powoduje, że każda ocena może być przeprowadzona według odmiennej metodologii i metodyki. Bez obiektywnych kryteriów kontrola zasady pomocniczości staje się potencjalnym narzędziem gry politycznej osłabiającym pozycję Polski na arenie europejskiej.

Z analizy źródeł do artykułu okazało się, że we wszystkich cytowanych publikacjach przyjmowano optykę organów unijnych w celu przeprowadzenia przez parlamenty narodowe kontroli zasady pomocniczości projektów aktów prawnych UE. Autorki dostrzegły deficyt podejścia do wytycznych z perspektywy państwa członkowskiego. Wychodząc naprzeciw temu problemowi, przygotowano model wytycznych do kryteriów kontroli zasady pomocniczości dla komisji właściwych ds. europejskich w Sejmie RP oraz w Senacie RP. Model jest oparty na koncepcji indukcyjnej podkreślającej perspektywę strategiczną, w ramach której można zintegrować podejście polityczno-prawne na szczeblu państwa członkowskiego z oceną formalną, materialną i techniczną projektu aktu unijnego. Podejście strategiczne polega na uwzględnianiu celów krajowych polityk sektorowych w przygotowaniu opinii.

Oceniając aspekt formalny projektu aktu normatywnego, można wziąć pod uwagę następujące pytania jako wytyczne do kontroli zasady pomocniczości:

- czy projekt unijnego aktu prawnego jest zgodny z polskim porządkiem prawnym?
- w jakim zakresie dziedzina projektu aktu prawnego UE jest regulowana w polskim porządku prawnym?
- czy działanie, wynikające z projektu aktu prawnego UE, powinno być realizowane przez organy na poziomie krajowym/regionalnym/lokalnym?

W przypadku oceny technicznej projektu z perspektywy państwa członkowskiego należy znaleźć odpowiedzi na następujące pytania:

- czy działania, wynikające z projektu aktu prawnego UE, spełniają wszystkie kryteria zasady pomocniczości zawarte w dokumentach unijnych?
- czy uzasadnienie projektu aktu prawnego UE jest wewnętrznie spójne i zawiera ocenę skutków finansowych i administracyjnych dla wszystkich państw członkowskich UE, regionów, społeczności lokalnych, podmiotów gospodarczych i obywateli?

- jakie są skutki finansowe działań wynikających z projektu aktu prawnego UE, które poniesie państwo/regiony/społeczności lokalne, podmioty gospodarcze, obywatele?
 - jakie są skutki administracyjne działań wynikających z projektu aktu prawnego UE, które poniesie administracja rządowa/administracja samorządowa państwa członkowskiego?
 - jakie są skutki prawne działań, wynikających z projektu aktu prawnego UE, dla ustawodawstwa kraju członkowskiego?
W ocenie materialnej projekt aktu UR można zweryfikować:
 - czy działanie, zawarte w projekcie unijnego aktu prawnego, ma charakter ponadnarodowy?
 - czy kraj członkowski nie potrafi samodzielnie zrealizować danej sprawy, która jest podstawą działania wynikającego z projektu aktu prawnego UE (kryterium konieczności)?
 - czy działanie, zawarte w projekcie unijnego aktu prawnego, służy interesowi państwa członkowskiego?
 - czy działanie, zawarte w projekcie unijnego aktu prawnego, stawia wyżej interes Wspólnot?
 - czy kraj członkowski nie jest w stanie zapewnić bezpieczeństwa zewnętrznego obywatelom?
 - czy kraj członkowski nie jest w stanie zapewnić bezpieczeństwa wewnętrznego obywatelom?
 - czy działania, zawarte w projekcie unijnego aktu prawnego, doprowadzają do naruszenia podziału władzy pomiędzy państwa członkowskie a organy unijne?
 - czy działania, zawarte w projekcie unijnego aktu prawnego, naruszają wolność kraju członkowskiego do samostanowienia w zakresie swoich własnych potrzeb?
 - czy zakres działania, wynikającego z projektu aktu prawnego UE, odpowiada podstawowym celom i czy należy je wprowadzić w przewidywanym zakresie?
- Badanie kontroli oceny zasady pomocniczości z perspektywy strategicznej polega na sprawdzeniu:
- czy cel projektu unijnego aktu prawnego jest zgodny z celami zawartymi w strategiach państwa członkowskiego?
 - czy cel zawarty w krajowych dokumentach strategicznych może być efektywniej osiągnięty przez wdrożenie (części lub całości) regulacji zawartych w projekcie aktu normatywnego UE?
 - czy cel projektu unijnego aktu prawnego jest zgodny z priorytetami regionalnych programów operacyjnych?

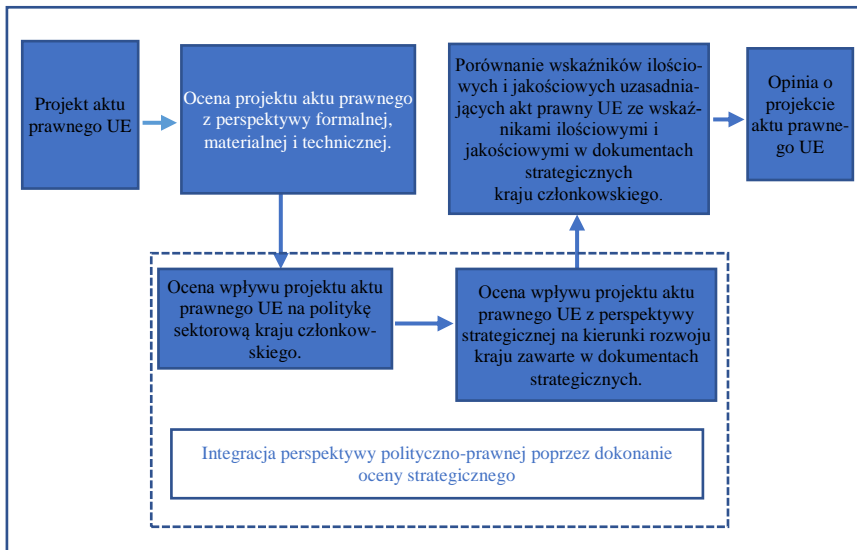
- czy wskaźniki ilościowe, wskazane w projekcie unijnego aktu prawnego, uzasadniają konieczność jego wprowadzenia?
- czy wskaźniki ilościowe, wskazane w projekcie unijnego aktu prawnego, odpowiadają wskaźnikom ilościowym zawartym w dokumentach strategicznych (odpowiedniej polityki sektorowej) państwa członkowskiego?
- czy wskaźniki jakościowe, wskazane w projekcie unijnego aktu prawnego, uzasadniają konieczność jego wprowadzenia?
- czy wskaźniki jakościowe, wskazane w projekcie unijnego aktu prawnego, odpowiadają wskaźnikom jakościowym zawartym w dokumentach strategicznych (odpowiedniej polityki sektorowej) państwa członkowskiego?
- jaka jest wartość dodana projektu aktu unijnego dla sytuacji faktycznej i prawnej kraju członkowskiego?
- w jaki sposób można osiągnąć zakładane cele projektu aktu unijnego efektywniej?

W modelu podkreślono integrację podejścia polityczno-prawnego z perspektywy kraju członkowskiego, uwydatniając interes państwa rozumiany jako zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego obywatelom. Głównym zamiarem było przedstawienie rzeczywistego obrazu zmian, jakie dotkną kraj członkowskich po wprowadzeniu unijnego aktu prawnego.

Każdy projekt unijnego aktu prawnego powinien być uzasadniony z perspektywy wskaźników jakościowych i ilościowych, które umożliwiłyby dokonanie oceny, na jakim szczeblu cel aktu mógłby być efektywniej osiągnięty⁸. Podstawą modelu jest zatem określenie, jakie są ich granice i zakres. Priorytetem powinno być odniesienie do celów strategicznych danego kraju, a następnie porównanie, czy dany projekt aktu prawnego UE będzie przyspieszał jego rozwój na różnych płaszczyznach: społecznej, gospodarczej, kulturowej, środowiskowej etc. czy też będzie go hamował lub skutkował całkowitą zmianą obranego kursu w danej polityce sektorowej.

Stosując prezentowane w artykule podejście strategiczne, należałoby porównać wskaźniki ilościowe i jakościowe projektu aktu prawnego ze wskaźnikami zawartymi w dokumentach strategicznych regulującymi daną politykę sektorową, której działanie unijne dotyczy. W ten sposób będzie można ocenić, czy interes Wspólnot przystaje do interesu krajowego oraz czy interes krajowy mieści się w interesie wspólnotowym.

⁸ Sixteenth Bi-annual Report: Development in European Union, Procedure and Practices Relevant to Parliamentary Scrutiny (prepared by the COSAC Secretariat), XLVI Conference, 2–4 October 2011, Warsaw 2011, s. 32–35, za: C. Mik, *op.cit.*, s. 77.

Schemat 1. Model kontroli zasady pomocniczości z perspektywy państwa członkowskiego

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie przedstawionych wytycznych można zbadać, czy zasada pomocniczości jest zintegrowana ze strategicznym planowaniem w ramach polityk sektorowych oraz czy można na podstawie wytycznych określić, jaki jest zakres zasady pomocniczości w danym państwie członkowskim, jej granice oraz samodzielność danego państwa członkowskiego w federalnej strukturze Unii Europejskiej.

Kluczowym elementem w zaprezentowanym modelu jest połączenie zasady proporcjonalności z zasadą bliskości (czyli na szczeblu instytucjonalnym i operacyjnym są podejmowane decyzje najbliższe obywateli) w perspektywie strategicznej. Dzięki temu można oszacować szybciej wartość dodaną polityki europejskiej poprzez wykazanie, że działania podejmowane samodzielnie przez instytucje państwa członkowskiego zgodnie z celami zawartymi w strategiach krajowych i regionalnych mogą być efektywniej osiągnięte, jeżeli zostaną zrealizowane na szczeblu unijnym zamiast krajowym. Ponadto model łączy w sobie zasadę harmonizacji, czyli utrzymanie spójności społeczno-gospodarczej kraju członkowskiego poprzez ukierunkowanie oceny działań, zawartych w projekcie aktu unijnego, na kierunki rozwoju polityk sektorowych w strategiach.

Zakończenie

Na podstawie niniejszych rozważań można wysunąć kilka wniosków. Po pierwsze, efektywność modelu wytycznych do kryteriów kontroli zasady pomocniczości *ex ante* można zbadać przez ocenę miejsca organu w strukturze administracji publicznej, która umożliwi mu sprawne wykonanie zadań najbliższej obywateli. Oznacza to, że bezpośrednią realizację zasady pomocniczości można zmierzyć przez odległość organu w państwowej strukturze organizacyjnej do bezpośredniego odbiorcy końcowego usługi publicznej, której dotyczyło działanie zawarte w projekcie aktu unijnego. Po drugie, wprowadzenie perspektywy strategicznej do kontroli zasady pomocniczości umożliwia osadzenia działań, proponowanych w projekcie aktu normatywnego UE, w systemie organów administracji publicznej państwa członkowskiego i przeprowadzenie oceny z uwzględnieniem pełnego kontekstu kierunków jego działania zawartych w dokumentach strategicznych. Po trzecie, przyjęcie wytycznych do kryteriów kontroli zasady pomocniczości przez komisje właściwe ds. europejskich w Sejmie RP i Senacie RP wyeliminuje swobodę w zakresie przygotowania opinii o projekcie aktu prawnego UE, zwiększy przejrzystość ich działań dla opinii publicznej oraz wzmocni ochronę interesu państwa w kontakcie z organami unijnymi. Po czwarte, opracowany model wytycznych do kontroli zasady pomocniczości projektów aktów prawnych Unii Europejskiej na etapie procedury wczesnego ostrzeżenia może także posłużyć pomocą w przygotowaniu skargi do Trybunału Sprawiedliwości.

Bibliografia

- Grzelak A., Łacny J., *Kontrola przestrzegania unijnej zasady pomocniczości przez parlamenty narodowe – pierwsze doświadczenia*, „Zeszyty Prawnicze”, 2011, nr 4.
- Kuszel K., Zreda M., *Parlamenty narodowe wobec zasady pomocniczości w świetle prawa i praktyki Unii Europejskiej*, Warszawa 2015.
- Mik C., *Raport i wytyczne do celów kontroli poszanowania zasady pomocniczości [w:] Parlamenty narodowe wobec zasady pomocniczości w świetle prawa i praktyki Unii Europejskiej*, red. C. Mik, Warszawa 2015.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie sytuacji w Polsce* (2015/3031(RSP)).
- Sixteenth Bi-annual Report: Development in European Union, Procedure and Practices Relevant to Parliamentary Scrutiny (prepared by the COSAC Secretariat), XLVI Conference, 2–4 October 2011, Warsaw 2011.
- Słok-Wódkowska M., *Zakres przedmiotowy kompetencji parlamentów narodowych do badania zasady pomocniczości w świetle traktatu z Lizbony*, „Przegląd Sejmowy” 2004, z. 4.

Uchwała Sejmu RP z dnia 4 lutego 2011 r. zawierająca uzasadnioną opinię w sprawie niezgodności z zasadą pomocniczości projektu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1234/2007 w odniesieniu do norm handlowych (KOM (2010) 738 wersja ostateczna) (M.P. 2011, nr 14, poz. 146).

Control of the Principle of Subsidiarity from the Perspective of a Member State on the Example of Poland

Abstract

The aim of the article is to examine the problem of guidelines for the control of the principle of subsidiarity in drafts of EU legal acts used by the Sejm and Senate of the Republic of Poland and an attempt to build, based on Polish experience, a model from the perspective of a member state, which constitutes the counterweight to the mainstream, which consists in adopting the approach of EU bodies in the opinion prepared by the parliament. With the problem outlined this way, it is necessary to consider the methodological approach to the development of guidelines for the criteria of subsidiarity control at the national level.

Keywords: control of subsidiarity principle, subsidiarity, European Union, Poland

Hubert Kotarski*

JAKOŚĆ ŻYCIA MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ ORAZ BEZPIECZEŃSTWO OSOBISTE W KONTEKŚCIE PANDEMII COVID-19

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników badań dotyczących jakości życia studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego za pomocą kwestionariusza WHOQOL-BREF, który zawiera 26 pytań i analizuje 4 podstawowe domeny jakości życia: fizyczną, psychiczną, relacji społecznych, środowiska funkcjonowania badanego oraz globalną jakość życia i samoocenę stanu zdrowia. Badanie zrealizowano w dwóch edycjach: w 2021 i 2022 r. na łącznej próbie ponad 1600 studentów pierwszych roczników studiów. Badanie w 2021 r. wykonano techniką CAWI, w 2022 r. techniką PAPI. Do analizy czynników różnicujących ocenę jakości życia mieszkańców zastosowano zmienne socjodemograficzne, w postaci płci, miejsca zamieszkania oraz zmiennej o charakterze czynnika społecznego – sytuacji materialnej. Uzyskane wyniki wskazują, że płeć nie różnicuje jakości życia studentów. Na jakość życia wpływają za to sytuacja materialna oraz miejsce zamieszkania. Stwierdzono ponadto, iż pandemia Covid-19 miała negatywny wpływ na dwie dziedziny jakości życia badanych – fizyczną oraz psychologiczną.

Słowa kluczowe: jakość życia, student, dobrostan, sytuacja życiowa, pandemia Covid-19

Wstęp

Pandemia Covid-19 odmieniła życie ludzi na całym świecie. Nie tylko odcisnęła piętno na zdrowiu i życiu wielu osób, lecz także wpłynęła na gospodarkę, kulturę, politykę, edukację, środowisko czy styl życia. Miała ona negatywny wpływ na zdrowie ludzi w wielu aspektach codziennego funkcjonowania – spowodowała nasilenie wykluczenia cyfrowego, nierówności płci czy pogłębienia ubóstwa¹. Badania społeczne wyraźnie potwierdziły, że pandemia COVID-19 negatywnie wpłynęła

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: hkotarski@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-5370-7099.

¹ D.T.L. Shek, *COVID-19 and Quality of Life: Twelve Reflections*, “Applied Research in Quality of Life”, 2021, no. 16, s. 1–11.

na zdrowie psychiczne społeczeństw, powodując niepokój i depresję u znacznej części ich populacji². Obostrzenia pandemiczne negatywnie oddziaływały również na zdrowie psychiczne ludzi na całym świecie³. Szczególnie okresy izolacji i kwarantanny negatywnie wpływały na społeczny dobrostan⁴, nawet krótsze niż 10 dni okresy izolacji mogą powodować długotrwałe, negatywne skutki dla członków społeczeństwa objętych izolacją⁵. W wielu krajach badania wykazały, że nastąpił znaczny spadek aktywności fizycznej i innych znaczących czynności mieszkańców, w tym czynności życia codziennego, wypoczynku, aktywności społecznej i edukacji. Pomimo faktu, że nie stwierdzono istotnych zmian w żywieniu, z wyjątkiem spożycia węglowodanów i składników mineralnych, badani zgłaszali, że po wybuchu pandemii pogorszyła się ich jakość życia i zdrowie psychiczne⁶. Dystans społeczny spotęgował poczucie samotności, przyczynił się do popadania w depresję, zaś izolacja i brak możliwości opuszczenia domu nasiliły występowanie zjawiska przemocy domowej⁷. Nie można zapominać, iż wybuch pandemii Covid-19 poważnie obciążył system opieki zdrowotnej wielu krajów na całym świecie, a także negatywnie wpłynął na ich systemy gospodarcze i edukacyjne. Z dzisiejszej perspektywy można stwierdzić, że kontrola rozprzestrzeniania się wirusa była priorytetem w walce z pandemią i pozwoliła opanować problem, to jednak długoterminowy wpływ pandemii na zdrowie dzieci i młodzieży jest nieunikniony. W wielu krajach, takich jak Stany Zjednoczone, Włochy, Wielka Brytania, Niemcy, Hiszpania, Polska, Iran i Turcja, przez kilkanaście miesięcy zawieszono kształcenie formalne w kontakcie bezpośrednim i zdecydowano się na kształcenie na

² AY. Naser [i in.], *The effect of the 2019 coronavirus disease outbreak on social relationships: A cross-sectional study in Jordan*, "International Journal of Social Psychiatry", 2021; no. 67, s. 664–671.

³ A. Ptak-Chmielewska, K. Baszniak, J. Kurpanik, *Wpływ pandemii COVID-19 na stan zdrowia psychicznego społeczeństwa*, „Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician”, 2022, vol. 67, s. 24–52.

⁴ Zob. N. Leigh-Hunt [i in.], *An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness*, "Public Health", 2017, no. 152, s. 157–171; K.S. Kasar, E. Karaman, *Life in lockdown: Social isolation, loneliness and quality of life in the elderly during the COVID-19 pandemic: A scoping review*, "Geriatric Nursing", 2021, vol. 42, issue 5.

⁵ S.K. Brooks [i in.], *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*, "The Lancet", 2020, no. 395, s. 912–920.

⁶ KH. Park [i in.], *Impact of the COVID-19 pandemic on the lifestyle, mental health, and quality of life of adults in South Korea*, "PLOS ONE", 2021, no. 16.

⁷ E. Surkova, V. Nikolayevskyy, F. Drobniewski, *False-positive COVID-19 results: hidden problems and costs*, "The Lancet Respiratory Medicine", 2020, vol. 8, issue 12, s. 1167–1168.

odległość, które pozwoliło ograniczyć rozprzestrzenianie się wirusa. To jednak pociągnęło za sobą szereg przesuniętych w czasie skutków natury społecznej⁸, takich jak między innymi otyłość wśród dzieci i spadek aktywności fizycznej poprzez siedzący tryb życia i ilość czasu spędzane go przed ekranem i korzystaniem online z gier wideo⁹.

Szkolnictwo wyższe było również tym obszarem, na który wpływ miała pandemia Covid-19¹⁰. Pierwszą, mocno odczuwalną konsekwencją pandemii dla studentów, jak i wykładowców, była zmiana formy kształcenia ze stacjonarnej na zdalną, która wymagała opanowania w krótkim czasie nowych narzędzi i sposobów komunikacji¹¹. Wpłynęła ona na sposób przyswajania wiedzy i jej jakość. Nie pozostała również bez wpływu na jakość życia młodego pokolenia i ich rodzin. Pandemia i związane z nią zasady zmieniły sposób, w jaki młodzi ludzie spędzają czas z innymi¹².

Wraz z globalnym pojawieniem się pandemii Covid-19 zainteresowanie problematyką jakości życia nabrało szczególnie interesującego znaczenia. W pierwszych kilku miesiącach od wybuchu pandemii w Polsce odnotowano blisko 200 opracowań – od prac koncepcyjnych po projekty zakończone publikacją, które skupiły się na społecznych uwarunkowaniach epidemii Covid-19¹³.

Jakość życia jako kategoria badawcza

W potocznym znaczeniu jakość życia jest kategorią rozumianą intuicyjnie i łatwo pojmowaną. Z naukowego punktu widzenia jest terminem niemającym powszechnie uznanej definicji, stwarzającym duże problemy metodologiczne. Należy ono do pojęć ogólnych, z trudnością podlegających definiowaniu, podobnie jak inne pojęcia mające egzystencjalne

⁸ D. Adibelli, A. Sümen, *The effect of the coronavirus (COVID-19) pandemic on health-related quality of life in children*, "Children and Youth Services Review", 2020, vol. 119.

⁹ AG. Rundle [i in.], *COVID-19-Related School Closings and Risk of Weight Gain Among Children*, "Obesity (Silver Spring)", 2020, no. 28, s. 1008–1009.

¹⁰ A. Szczepańska, K. Pietrzyka, *The COVID-19 epidemic in Poland and its influence on the quality of life of university students (young adults) in the context of restricted access to public spaces*, "Journal of Public Health: From Theory to Practice", 2023, no. 31, s. 295–305.

¹¹ P. Szewiła, *Jak koronawirus wpłynie na polskie uczelnie? Wyhamowanie badań, problemy psychologiczne, luka pokoleniowa*, „Gazeta Prawna [online]", 2020, 27 sierpnia.

¹² P. Varma [i in.], *Younger people are more vulnerable to stress, anxiety and depression during COVID-19 pandemic: A global cross-sectional survey*, "Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry", 2021, Jul 13.

¹³ A. Jarynowski, M. Stochmal, J. Maciejewski, *Przegląd i charakterystyka prowadzonych w Polsce badań na temat społecznych uwarunkowań epidemii COVID-19 w jej początkowej fazie*, „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia", 2020, nr 13/14, s. 38–87.

zabarwienie: „sens życia”, „szczęście”, które przez tysiąclecia były i są przedmiotem rozważań filozoficznych¹⁴. Nie dziwi więc powszechne przekonanie, że jakość życia jest pojęciem i zjawiskiem wielowymiarowym, obciążonym emocjonalnie, o charakterze często narzędzia ideologicznego, pojęciem ewaluatywnym, niemożliwym do jednoznacznego ujęcia, uwikłanym w konteksty polityczne i kulturowe¹⁵. Naukowe zainteresowania problematyką jakości życia mają stosunkowo krótką historię, sięgającą lat 60. XX w. Pojawienie się pojęcia jakości życia wiązało się ze wzrostem gospodarczym w Stanach Zjednoczonych. Przed tym okresem dość sporadycznie jakość życia gościła jako temat debaty publicznej, choć problematyka z nią związana, głównie dotycząca poszukiwania wyznaczników szczęśliwego i wartościowego życia, towarzyszy człowiekowi od czasów starożytnych. Początkowo badania nad jakością życia dotyczyły głównie obiektywnych wskaźników stopnia zaspokojenia potrzeb. Od kilku lat zaczęła się pojawiać tendencja do poszerzania perspektywy, w ramach której rozpatrywane jest to zagadnienie¹⁶. Przegląd literatury na temat badań nad jakością życia ujawnia wiele niejednoznaczności, zarówno w rozumieniu, jak i w definiowaniu tego pojęcia. Kontrowersje wokół tego zagadnienia nie tylko pojawiają się w obrębie różnych nauk społecznych, ale dotyczą również przedstawicieli reprezentujących te same dziedziny wiedzy. Taka sytuacja wynika głównie z koncentrowania się badaczy na różnych aspektach jakości życia i interdyscyplinarnej naturze tego pojęcia. W naukach społecznych zgodne jest stanowisko co do faktu, iż przy opisie zakresu pojęcia jakości życia ważna jest zarówno analiza determinantów obiektywnych, jak i subiektywnych¹⁷. Potwierdzenia na poparcie tej tezy dostarcza analiza literatury przedmiotu, w której można odnaleźć wiele modeli pomiaru jakości życia, odwołujących się do determinantów obiektywnych, jak i subiektywnych. Część z nich oparta jest na obiektywnych, część na subiektywnych aspektach jakości życia. Proponowane są także modele mieszane uwzględniające zarówno obiektywny, jak i subiektywny wymiar zjawiska¹⁸.

¹⁴ W. Kałamucka, *Jakość życia i zabezpieczenie egzystencji z perspektywy geograficznej*, Lublin 2017.

¹⁵ M. Adamiec, K. Popiołek, *Jakość życia – między wolnością a mistyfikacją*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1993, nr 2, s. 93–102.

¹⁶ M. Mularska-Kucharek, *Kapitał społeczny a jakość życia. Na przykładzie zbiorowości wielkomięskiej*, Łódź 2013.

¹⁷ A. Sompolska-Rzechuła, *Jakość życia jako kategoria ekonomiczna*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica”, 2013, nr 71, s. 127–140.

¹⁸ A. Michalska-Żyła, *Zadowolenie z życia a zaufanie społeczne mieszkańców miast postprzemysłowych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, 2015, nr 52, s. 147–168.

Od kilkunastu lat można obserwować bardzo duży wzrost zainteresowania problematyką jakości życia. Jest on widoczny zarówno w przypadku przedstawicieli nauk społecznych, jak również nauk medycznych oraz nauk o zdrowiu. Od 1972 r. obserwuje się ustawiczny i spektakularny przyrost liczby przeprowadzanych badań i publikowanych prac naukowych dotyczących omawianego zagadnienia. Rozpatrując wszystkie publikacje, w których hasło *quality of life* pojawiło się w tytule, w stosunku do poprzedniego dziesięciolecia obserwujemy sukcesywne zwiększanie się liczby publikacji. Podobna dynamika jest obserwowalna wśród artykułów naukowych, w których hasło *quality of life* zostało wykorzystane jako słowo kluczowe. W 1981 r. stwierdzono ponad 328-krotny wzrost liczby publikacji w stosunku do 1971 r. W 1991 r. – prawie 4-krotny wzrost w stosunku do poprzedniego okresu, w 2001 r. – również prawie 4-krotny wzrost, a w 2011 r. kolejny ponad 2-krotny wzrost liczby artykułów. Analizując liczbę publikacji, w których użyto hasła *quality of life* w tekście artykułu, stwierdzono, że w 1981 r. nastąpił 57-krotny przyrost liczby tekstów naukowych w stosunku do 1971 r. W 1991 r. odnotowano 4-krotny wzrost liczby publikacji w stosunku do poprzedniego okresu, w 2001 r. – 4,5-krotny wzrost, a w 2011 r. niespełna 3-krotny przyrost liczby artykułów naukowych¹⁹.

W naukach społecznych dotąd nie opracowano przyjmowanej przez wszystkich uniwersalnej definicji jakości życia. Badacze starają się raczej poddawać konceptualizacji owo pojęcie, biorąc wówczas pod uwagę przede wszystkim kontekst jego użycia oraz cel prowadzonych badań²⁰. Znalezienie kompromisowej definicji jakości życia nie jest łatwe. Liu w 1976 r. wskazywał, że jest tak wiele definicji jakości życia, ilu jest ludzi²¹. Problemy te sprawiają, że trudno jest przyjąć jedną całościową definicję jakości życia, która byłaby w pełni użyteczna dla badaczy reprezentujących różne nauki. Jedna z częściej używanych i powszechnie cytowanych definicji została sformułowana przez *Quality of Life Group* działającą w ramach Światowej Organizacji Zdrowia²². Jakość życia definiowana jest jako spostrzeżenie przez jednostkę jej pozycji w życiu

¹⁹ A. Kukielczak, *Rozwój zainteresowania w naukach medycznych badaniami nad jakością życia*, „Przegląd Epidemiologiczny”, 2012, nr 66, s. 539–545.

²⁰ J. Trzebiatowski, *Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych*, „Hygeia Public Health”, 2011, nr 46, s. 25–31.

²¹ E. Rokicka, *Jakość życia – konteksty, koncepcje, interpretacje* [w:] *Nowy Ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Wielisławie Warzywodzie-Kruszyńskiej z okazji 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Grotowska-Leder, E. Rokicka, Łódź 2013.

²² The WHOQOL Group, *Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment*, „Psychological Medicine”, 1998, vol. 28, no. 3, s. 551–558.

w kontekście kultury i systemów wartości akceptowanych przez społeczeństwo, w jakich żyje, oraz w relacji do jej celów życiowych, oczekiwań, zainteresowań²³. Duże zainteresowanie przedstawiciele różnych nauk wiąże się również z kwestią odmiennej operacjonalizacji samego pojęcia. Wydaje się, że kompromisowym rozwiązaniem wynikającym z wieloznaczności pojęcia jest potrzeba, aby kompleksowe badania jakości życia przeprowadzane były w sposób wieloaspektowy. Interesującą koncepcją systematyzacji pojęć jest propozycja J. Trzebiatowskiego, który w celu uporządkowania powstałych w naukach społecznych definicji proponuje podzielić je na cztery grupy. Do pierwszej zaliczył definicje, które nazwał „egzystencjalnymi”, do drugiej definicje skupiające się na zadaniach, które określić można mianem „życiowych”, trzecia grupa sytuuje jakość życia w kategorii potrzeb, czwarta zaś to te definicje, które wyróżniają obiektywny i subiektywny nurt jakości życia, uwzględniając jednocześnie koncepcję potrzeb²⁴.

Metodologia

W artykule zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w latach 2021 oraz 2022. Badania realizowane były wśród studentów pierwszych roczników studiów I stopnia oraz jednolitych studiów magisterskich, prowadzonych w trybie stacjonarnym na Uniwersytecie Rzeszowskim. Próba miała charakter całościowy, to znaczy do badania zostali zaproszeni wszyscy studenci pierwszych roczników, spełniający wskazane założenia. W 2021 roku ze względu na ograniczenia związane z pandemią Covid-19, a co za tym idzie realizacją zajęć w sposób zdalny, badanie wykonano drogą online z wykorzystaniem elektronicznej wersji ankiety CAWI. W 2022 roku badanie obejmowało ankietę audytoryjną, wypełnianą podczas zajęć prowadzonych w formie kontaktu bezpośredniego. Wielkość próby badawczej badania zrealizowanego w 2021 r. wyniosła 356 respondentów, zaś w 2022 r. 1377 respondentów.

Rosnącemu znaczeniu badań nad jakością życia towarzyszy zapotrzebowanie na narzędzia pomiarowe. Najbardziej praktyczną i wiarygodną metodę zbierania danych stanowią kwestionariusze standaryzowane. Obecnie istnieje bogata baza skal pomiarowych, cechujących się wysoką wiarygodnością i odpowiednimi właściwościami psychometrycznymi nawet

²³ J. Pluta, *Jakość i styl życia a system konsumpcji zbiorowej we Wrocławiu* [w:] *Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia*, red. M. Błaszczyk, S.W. Kłopot, J. Pluta, Warszawa 2010.

²⁴ J. Trzebiatowski, *Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych*, „Hygeia Public Health”, 2011, nr 46, s. 25–31.

w przypadku ich wielokrotnego użycia podczas jednego badania²⁵. Mając na uwadze powyższe uwagi, narzędziem badawczym zastosowanym do oceny jakości życia studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego była ankieta WHOQOL – wersja WHOQOL-BREF (*World Health Organization Quality of Life BREF – Assessment Instrument*: wersja krótka)²⁶. Jest to kwestionariusz służący ocenie psychometrycznej jakości życia. W pięciostopniowej skali analizuje on stan emocjonalny oraz stan fizyczny respondenta²⁷. Narzędzia WHOQOL występują w dwóch różnych wersjach: WHOQOL 100 oraz WHOQOL-BREF. Autorkami spolszczonej wersji narzędzia są Laura Wołowicka i Krystyna Jaracz. WHOQOL 100 zawiera 100 pytań, analizuje 8 domen życia, 24 kategorie, globalną jakość życia i samoocenę stanu zdrowia. WHOQOL Bref zawiera 26 pytań, analizuje 4 podstawowe domeny, 24 kategorie oraz globalną jakość życia i samoocenę stanu zdrowia²⁸.

Szczegółowy opis zmiennych użytych do określenia poziomu jakości życia oraz samooceny stanu zdrowia przedstawia się następująco:

Domena 1 – dziedzina fizyczna:

- czynności życia codziennego,
- zależność od leków i leczenia,
- energia i zmęczenie,
- mobilność,
- ból i dyskomfort,
- wypoczynek i sen,
- zdolność do pracy.

Domena 2 – dziedzina psychologiczna:

- wygląd zewnętrzny,
- negatywne uczucia,
- pozytywne uczucia,
- samoocena,
- duchowość, religia, osobista wiara,
- myślenie, uczenie się, pamięć, koncentracja.

Domena 3 – dziedzina relacji społecznych:

- związki osobiste,
- wsparcie społeczne,
- aktywność seksualna.

²⁵ J. Krzysztozek, D. Koligat, E. Nowakowska, *Przegląd systematyczny kwestionariuszy generycznych najczęściej wykorzystywanych w badaniach jakości życia w Polsce*, „Polski Przegląd Nauk o Zdrowiu”, 2015, nr 3, s. 178.

²⁶ The WHOQOL Group, *op.cit.*, s. 551–558.

²⁷ A. Kłak, M. Mińko, D. Siwczyńska, *Metody kwestionariuszowe badania jakości życia*, „Problemy Higieny i Epidemiologii”, 2012, nr 93, s. 635.

²⁸ L. Wołowicka, K. Jaracz, *WHOQOL-BREF [w:] Jakość życia w naukach medycznych*, red. L. Wołowicka, Poznań 2001, s. 196–197.

Domena 4 – środowisko funkcjonowania:

- zasoby finansowe,
- wolność, bezpieczeństwo fizyczne i psychiczne,
- zdrowie i opieka zdrowotna (dostępność i jakość),
- środowisko domowe,
- możliwości zdobywania nowych informacji i umiejętności,
- możliwości i uczestniczenie w rekreacji i wypoczynku,
- środowisko fizyczne (zanieczyszczenia, hałas, ruch uliczny, klimat),
- transport.

Ponadto WHOQOL-BREF zawiera również dwie pozycje analizowane odrębnie – indywidualną ogólną ocenę jakości życia oraz indywidualną ogólną ocenę własnego stanu zdrowia. Skala oceny poszczególnych dziedzin ma kierunek pozytywny – im wyższa wartość skali, tym lepsza jakość życia. Punktację dla dziedzin ustala się poprzez wyliczenie średniej arytmetycznej z pozycji wchodzących w skład poszczególnych dziedzin. Zastosowane narzędzie WHOQOL-BREF ma współczynniki zgodności α -Cronbacha wynoszące: w badaniu z 2021 r. dla podtestów (czterech domen – dziedzin) 0,763–0,837, a dla całego testu – 0,930; w badaniu z 2022 r. dla podtestów (czterech domen – dziedzin) 0,726–0,792, a dla całego testu – 0,850.

Analiza wyników badań

Badaniem zrealizowanym w 2021 r. z wykorzystaniem ankiety CAWI objętych zostało 356 studentów pierwszych roczników studiów. W badanej zbiorowości dominowały kobiety, które stanowiły 71,3% badanych, odsetek mężczyzn wyniósł 28,7%. W tabeli 1 przedstawiono wyniki testu WHOQOL-BREF w poszczególnych domenach/dziedzinach dla badania studentów z 2021 r.

Tabela 1. Wyniki uzyskane w teście WHOQOL-BREF w poszczególnych domenach – badanie z 2021 r.

Dziedzina/domena	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Ogólna jakość życia, WHO1	1	5	3,67	0,81
Samooceńca stanu zdrowia, WHO2	1	5	3,52	0,95
Dziedzina fizyczna, DOM1	6,29	20,00	14,68	2,57
Dziedzina psychologiczna, DOM2	4,67	20,00	13,62	3,32
Relacje społeczne, DOM3	4,00	20,00	14,59	3,46
Środowisko, DOM4	4,00	20,00	14,14	2,49

Źródło: badania własne.

Ogólna jakość życia mierzona na pięciostopniowej skali (skala 1–5) dla zmiennej „indywidualna ogólna ocena jakości życia” (WHO1) była wysoka. Średnia dla zmiennej wyniosła $M = 3,67$; $SD = 0,81$. Co dziewiąty badany student pierwszego roku studiów ocenił swoją ogólną ocenę jakości życia jako bardzo dobrą (11,0%), ponad połowa uważała, że ocena ta jest dobra (53,7%). Jako złą lub bardzo złą jakość życia oceniło zaledwie siedem procent badanych (1,7% – bardzo zła, 5,3% – zła). Ponad jedna czwarta badanych nie potrafiła jednoznacznie stwierdzić, czy jest ona dobra czy zła, udzielając odpowiedzi „ani dobra, ani zła” (28,3%). Nieznacznie niższe wartości odnotowano dla zmiennej „samoocena stanu zdrowia” (WHO2). Wartość średniej wyniosła $M = 3,52$; $SD = 0,95$. Jednaście procent badanych było bardzo zadowolonych (11,0%), zaś blisko połowa była zadowolona ze swojego stanu zdrowia (49,4%). Co szósty badany student pierwszego rocznika był niezadowolony (13,5%) lub bardzo niezadowolony (2,8%) z oceny swojego stanu zdrowia. Blisko co czwarty badany ambiwalentnie podszedł do jego oceny, stwierdzając, że jest „ani zadowolony, ani niezadowolony” (23,3%).

Jak wcześniej zaznaczono, badanie z 2022 r. zrealizowane zostało z wykorzystaniem papierowej wersji kwestionariusza ankiety, dystrybuowanej podczas zajęć audytoryjnych. W badanej zbiorowości dominowały kobiety, które stanowiły dwie trzecie badanych (66,1%), odsetek mężczyzn wyniósł 33,9%. W tabeli 2 przedstawiono wyniki testu WHOQOL-BREF w poszczególnych domenach/dziedzinach dla badania studentów z 2022 r.

Tabela 2. Wyniki uzyskane w teście WHOQOL-BREF w poszczególnych domenach – badanie z 2022 r.

Dziedzina/domena	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Ogólna jakość życia, WHO1	1	5	3,70	0,83
Samoocena stanu zdrowia, WHO2	1	5	3,57	0,98
Dziedzina fizyczna, DOM1	5,14	18,67	11,88	2,09
Dziedzina psychologiczna, DOM2	5,33	20,00	13,40	2,35
Relacje społeczne, DOM3	4,00	20,00	14,82	3,38
Środowisko, DOM4	6,50	20,00	14,56	2,26

Źródło: badania własne.

Badanie z 2022 r. nie odbiegało w ocenie ogólnej jakości życia od badania z 2021 r. Wartości dla zmiennej „indywidualna ogólna ocena jakości życia” (WHO1) były nieznacznie wyższe niż wartości badania z 2021 r. i pozostawały na wysokim poziomie. Średnia dla zmiennej wyniosła $M =$

3,70; $SD = 0,83$. Nieco ponad co siódmy badany student pierwszego roku studiów ocenił swoją ogólną ocenę jakości życia jako bardzo dobrą (13,4%), ponad połowa uważała, że ocena ta jest dobra (52,9%). Jako złą lub bardzo złą jakość życia oceniło zaledwie nieco ponad siedem procent badanych (1,7% – bardzo zła, 5,8% – zła). Ponad jedna czwarta badanych nie potrafiła jednoznacznie ocenić poziomu jakości swojego życia (26,2%). Nieznacznie niższe wartości odnotowano dla zmiennej „samoocena stanu zdrowia” (WHO2). Wartość średniej wyniosła $M = 3,52$; $SD = 0,95$ i było nieco wyższa niż wartości uzyskane w badaniu w 2021 r. Piętnaście procent badanych było bardzo zadowolonych (15,0%), zaś ponad czterdzieści procent było zadowolonych ze swojego stanu zdrowia (45,3%). Blisko co siódmy badany student pierwszego rocznika był niezadowolony (11,5%) lub bardzo niezadowolony (3,1%) z oceny swojego stanu zdrowia. Co czwarty badany student stwierdził, że jest „ani zadowolony, ani niezadowolony” ze stanu swojego zdrowia (25,1%).

Zastosowanie zmiennych socjodemograficznych w analizie z zmiennymi tworzącymi wymiary jakości życia: WHO1, WHO2, DOM1, DOM2, DOM3, DOM4, wykazało, że zmienna płeć nie różnicuje w istotny statystycznie sposób ogólnej oceny jakości życia oraz stanu zdrowia, zarówno w przypadku badania z 2021 r., jak i w badaniu z 2022 r. W badaniu z 2021 r. płeć okazała się czynnikiem istotnie wpływającym na jakość życia badanych w dziedzinie psychologicznej. Kobiety gorzej niż mężczyźni oceniali poziom jakości życia w dziedzinie psychologicznej. W przypadku pozostałych trzech wyróżnionych dziedzin jakości życia istotnego wpływu tego czynnika nie stwierdzono. W badaniu z 2022 r. płeć nie różnicowała istotnie statystycznie żadnej z czterech dziedzin.

Tabela 3. Wyniki uzyskane w teście WHOQOL-BREF w poszczególnych domenach a sytuacja materialna badanych

Dziedzina/domena	Badanie 2021		Badanie 2022	
	Wartość testu *	Istotność statystyczna	Wartość testu *	Istotność statystyczna
Ogólna jakość życia, WHO1	0,270	0,001	0,220	0,001
Samooceń stanu zdrowia, WHO2	0,257	0,001	0,188	0,001
Dziedzina fizyczna DOM1	0,340	0,001	0,132	0,001
Dziedzina psychologiczna, DOM2	0,304	0,001	0,165	0,001
Relacje społeczne, DOM3	0,297	0,001	0,144	0,001
Środowisko, DOM4	0,434	0,001	0,283	0,001

* Ocena z użyciem współczynnika korelacji ρ Spearmana.

Źródło: badania własne.

Czynnikiem, który istotnie różnicował te oceny, była sytuacja materialna badanych. Korelacja ta wystąpiła zarówno w badaniu z 2021, jak i 2022 r. Dodatnia wartość współczynnika korelacji *rho Spearmana* wskazuje, że ocena ogólnej jakości życia, stanu zdrowia oraz jakości życia w czterech jej dziedzinach pogarsza się wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej badanych.

Im gorsza sytuacja materialna studenta, tym ocena jest gorsza. Najsilniej zależność ta jest widoczna w przypadku dziedziny środowiskowej jakości życia. Sytuacja materialna badanych w najmniejszym stopniu różnicuje ocenę w zakresie samooceny stanu zdrowia. W skład dziedziny DOM4 wchodzi zmienne szczegółowe, takie jak na przykład: zdrowie i opieka zdrowotna, możliwości i uczestniczenie w rekreacji i wypoczynku czy możliwości zdobywania nowych informacji i umiejętności. Możliwość dostępu do tych atrybutów jakości życia w dużym stopniu zależy od możliwości finansowych jednostki, dlatego też nie powinna dziwić wyraźna korelacja tych zmiennych.

Analiza wyników wykazała ponadto, iż w badaniu z 2022 r. miejsce zamieszkania (miasto – wieś) okazało się czynnikiem istotnie wpływającym na jakość życia badanych w dziedzinie relacje społeczne. Mieszkańcy miast gorzej niż mieszkańcy wsi oceniali jakość życia w wymiarze relacji społecznych. Może być to związane z silniejszą kontrolą ograniczeń pandemicznych związanych z izolacją społeczną w mieście niż na wsi, a co za tym idzie, silniejszym poczuciem izolacji mieszkańców miast.

Porównanie wyników badań studentów pierwszych roczników studiujących na Uniwersytecie Rzeszowskim wykazało, że pandemia Covid-19 wpłynęła na pogorszenie jakości życia studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego w dwóch dziedzinach: fizycznej oraz psychologicznej. Izolacja społeczna, ograniczona mobilność, niepewność jutra i silny poziom zagrożenia zarażenia się wirusem SARS-CoV-2 wpłynęły na pogorszenie oceny jakości życia w dziedzinie fizycznej oraz psychicznej.

W edycji badania z 2021 r. zadano studentom pytanie – czego obawiasz się w najbliższej przyszłości w związku z pandemią Covid-19. Studenci w najsilniejszym stopniu obawiali się ograniczenia swobód i wolności obywatelskich, dalszego zwiększania się obostrzeń/restrykcji związanych z pandemią w Polsce, zmniejszenia się zaufania społecznego, ograniczonego dostępu do kultury, braku możliwości nabywania nowych znajomości podczas studiowania oraz braku możliwości wykonywania lub znalezienia pracy. W najmniejszym zaś stopniu obawiali się pogorszenia relacji z rodziną, braków w zaopatrzeniu sklepów, pogorszenia relacji z przyjaciółmi, znajomymi oraz problemów w zdobywaniu wiedzy.

Zakończenie

Jak wspomniano we wstępie, jakość życia jest pojęciem i zjawiskiem wielowymiarowym, trudnym do operacjonalizacji i mierzenia. Poszczególne domeny jakości życia są charakteryzowane przez zmienne opisujące różne jego aspekty. Jeżeli zmienne te są bezpośrednio obserwowalne, stają się miernikami danego aspektu jakości. Ze względu na złożony i jednocześnie trudny do bezpośredniej obserwacji charakter jakości życia zmienne te nie są najczęściej bezpośrednio obserwowalne i dlatego nazywane są zmiennymi ukrytymi (*latent variables*)²⁹. Zastosowanie do badania jakości życia wystandaryzowanego narzędzia w postaci kwestionariusza WHOQOL-BREF jest zasadnym rozwiązaniem. Jest to prosta i wiarygodna metoda oceny jakości życia.

Do analizy czynników różnicujących ocenę jakości życia mieszkańców zastosowano zmienne socjodemograficzne w postaci płci, miejsca zamieszkania oraz zmienną o charakterze czynnika społecznego – sytuację materialną. Uzyskane wyniki wskazują, że płeć nie różnicuje jakości życia studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego w większości jej aspektów. Płeć okazała się czynnikiem istotnie wpływającym na jakość życia badanych w dziedzinie psychologicznej w przypadku badania z 2021 r. Na jakość życia ma za to wpływ sytuacja materialna oraz miejsce zamieszkania respondentów. Jakość życia pogarsza się wraz z pogorszeniem sytuacji materialnej, co niewątpliwie wpływa na obniżenie możliwości aktywnego funkcjonowania, związanego z ograniczeniami finansowymi jednostki i jej rodziny. Optymistycznym wnioskiem, jaki płynie z analizy, jest to, iż pandemia Covid-19 wpłynęła na pogorszenie jakości życia studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego jedynie w dwóch dziedzinach: fizycznej oraz psychologicznej. W dwóch pozostałych – społecznej i środowiskowej, nastąpiło nieznaczne polepszenie oceny jakości życia. Nieznacznemu polepszeniu uległa również ocena ogólna jakości życia (WHO1) oraz samoocena stanu zdrowia (WHO2). Z bardziej pogłębionymi ocenami wpływu pandemii Covid-19 na jakość życia młodzieży akademickiej oraz ich rodzin musimy się wstrzymać, gdyż skutki pandemii mają charakter procesów długiego trwania, których realny wpływ będzie widoczny w znacznie dłuższej perspektywie czasowej.

Dokonując podsumowania wyników badania wśród studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego, warto wskazać, iż narzędzie WHOQOL-BREF wykorzystywane było również w innych badaniach jakości życia w czasie pandemii Covid-19. Jednym z przykładów zastosowania tego narzędzia są badania jakości życia zrealizowane w Indonezji wśród osób pozostających

²⁹ T. Panek, *Jakość życia od koncepcji do pomiaru*, Warszawa 2016, s. 35.

w związkach małżeńskich. Badacze stwierdzili, że występują istotne dodatnie korelacje między wynikami poziomu jakości życia mierzonego narzędziem WHOQOL-BREF a wiekiem, wiekiem współmałżonka i długością małżeństwa, chociaż uznano je za małe. W porównaniu z normatywnymi wynikami populacji Indonezji przed pandemią próba badawcza nie wykazała różnic w domenach fizycznych i społecznych, niższe w domenie psychologicznej, ale wyższe w domenie środowiskowej. Indonezyjskie małżeństwa, zwłaszcza kobiety, osoby z niskim wykształceniem, obecnie bez pracy i poniżej średniej kondycji finansowej, zgłaszały gorszą jakość życia w okresie *lockdownu*³⁰. Kolejnym przykładem badań, w których użyto narzędzia WHOQOL-BREF do określenia poziomu jakości życia i wskazania czynników na nią wpływających były badania wśród studentów w Malezji. Wyniki badania pokazały, że domeny psychologiczne i społeczne jakości życia studentów były niższe niż wartości niezwiązane z pandemią w populacji ogólnej, podczas gdy wyniki w zakresie zdrowia fizycznego i środowiskowego były porównywalne. Po uwzględnieniu odpowiednich zmiennych demograficznych i społecznych, takich jak większa liczba godzin zajęć online oraz większe wsparcie społeczne ze strony rodziny, przyjaciół i innych znaczących, istotnie wiązały się z wyższym ogólnym poziomem jakości życia wśród uczestników. Frustracja spowodowana przerwaniem zajęć na uczelni, mieszkanie na obszarach o wysokiej częstotliwości występowania COVID-19 oraz większe nasilenie objawów depresyjnych i stresowych były istotnie związane z niższą jakością życia. Wniosek z badań studentów w Malezji był jednoznaczny – pandemia Covid-19 pogorszyła poziom jakości życia studentów nawet po zniesieniu *lockdownu*³¹. Innym z przykładów zastosowania narzędzia WHOQOL-BREF są badania wśród uczniów szkół średnich w Sao Paulo w Brazylii³².

Bibliografia

- Adamiec M., Popiołek K., *Jakość życia – między wolnością a mistyfikacją*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1993, nr 2.
- Adibelli D., Sümen A., *The effect of the coronavirus (COVID-19) pandemic on health-related quality of life in children*, “Children and Youth Services Review”, 2020, vol. 119. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105595>.

³⁰ FD. Purba [i in.], *Marriage and quality of life during COVID-19 pandemic*, “PLOS ONE”, 2021, no. 16.

³¹ MFI. Leong Bin Abdullah [i in.], *Quality of life and associated factors among university students during the COVID-19 pandemic: a cross-sectional study*, “BMJ Open”, 2021.

³² FD. Genta [i in.], *COVID-19 pandemic impact on sleep habits, chronotype, and health-related quality of life among high school students: a longitudinal study*, “Journal of Clinical Sleep Medicine”, 2021, vol. 17, issue 7.

- Brooks S.K. [i in.], *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*, "The Lancet", 2020, no. 395. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30460-8.
- Genta FD. [i in.], *COVID-19 pandemic impact on sleep habits, chronotype, and health-related quality of life among high school students: a longitudinal study*, "Journal of Clinical Sleep Medicine", 2021, vol. 17, issue 7. <https://doi.org/10.5664/jcsm.9196>.
- Jarynowski A., Stochmal M., Maciejewski J., *Przegląd i charakterystyka prowadzonych w Polsce badań na temat społecznych uwarunkowań epidemii COVID-19 w jej początkowej fazie*, „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia”, 2020, nr 13/14.
- Kalamucka W., *Jakość życia i zabezpieczenie egzystencji z perspektywy geograficznej*, Lublin 2017.
- Kasar K.S., Karaman E., *Life in lockdown: Social isolation, loneliness and quality of life in the elderly during the COVID-19 pandemic: A scoping review*, "Geriatric Nursing", 2021, vol. 42, issue 5.
- Kłak A., Mińko M., Siwczyńska D., *Metody kwestionariuszowe badania jakości życia*, „Problemy Higieny i Epidemiologii”, 2012, nr 93.
- Krzysztożek J., Koligat D., Nowakowska E., *Przegląd systematyczny kwestionariuszy generycznych najczęściej wykorzystywanych w badaniach jakości życia w Polsce*. „Polski Przegląd Nauk o Zdrowiu”, 2015, nr 3.
- Kukielczak A., *Rozwój zainteresowania w naukach medycznych badaniami nad jakością życia*, „Przegląd Epidemiologiczny”, 2012, nr 66.
- Leigh-Hunt N. [i in.], *An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness*, "Public Health", 2017, no. 152. DOI: 10.1016/j.puhe.2017.07.035. Epub 2017 Sep 12. PMID: 28915435.
- Leong Bin Abdullah MFI. [i in.], *Quality of life and associated factors among university students during the COVID-19 pandemic: a cross-sectional study*, "BMJ Open", 2021. DOI:10.1136/bmjopen-2020-048446.
- Michalska-Żyła A., *Zadowolenie z życia a zaufanie społeczne mieszkańców miast post-przemysłowych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica”, 2015, nr 52.
- Mularska-Kucharek M., *Kapitał społeczny a jakość życia. Na przykładzie zbiorowości wielkomięjskiej*, Łódź 2013.
- Naser AY. [i in.], *The effect of the 2019 coronavirus disease outbreak on social relationships: A cross-sectional study in Jordan*, "International Journal of Social Psychiatry", 2021, no. 6. DOI:10.1177/0020764020966631.
- Panek T., *Jakość życia od koncepcji do pomiaru*, Warszawa 2016.
- Park KH [i in.], *Impact of the COVID-19 pandemic on the lifestyle, mental health, and quality of life of adults in South Korea*, "PLOS ONE", 2021, no. 16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247970>.
- Pluta J., *Jakość i styl życia a system konsumpcji zbiorowej we Wrocławiu [w:] Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia*, red. M. Błaszczyk, S.W. Kłopot, J. Pluta, Warszawa 2010.
- Ptak-Chmielewska A., Baszniak K., Kurpanik J., *Wpływ pandemii COVID-19 na stan zdrowia psychicznego społeczeństwa*. „Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician”, 2022, vol. 67. DOI: 10.5604/01.3001.0015.9862.
- Purba FD. [i in.], *Marriage and quality of life during COVID-19 pandemic*, "PLOS ONE", 2021, no. 16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256643>.
- Rokicka E., *Jakość życia – konteksty, koncepcje, interpretacje [w:] Nowy Ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach. Księga pamiątkowa*

- poświęcona Profesor Wielisławie Warzywodzie-Kruszyńskiej z okazji 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej*, red. J. Grotowska-Leder, E. Rokicka, Łódź 2013.
- Rundle AG. [i in.], *COVID-19-Related School Closings and Risk of Weight Gain Among Children*, "Obesity (Silver Spring)", 2020, no. 28. DOI: 10.1002/oby.22813.
- Shek D.T.L., *COVID-19 and Quality of Life: Twelve Reflections*, "Applied Research in Quality of Life", 2021, no. 16. DOI: 10.1007/s11482-020-09898-z.
- Sompolska-Rzechuła A., *Jakość życia jako kategoria ekonomiczna*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica”, 2013, nr 71.
- Surkova E., Nikolayevskyy V., Drobniowski F., *False-positive COVID-19 results: hidden problems and costs*, "The Lancet Respiratory Medicine", 2020, vol. 8, issue 12. DOI: 10.1016/S2213-2600(20)30453-7.
- Szczepańska A., Pietrzyka K., *The COVID-19 epidemic in Poland and its influence on the quality of life of university students (young adults) in the context of restricted access to public spaces*, "Journal of Public Health: From Theory to Practice", 2023, no. 31. <https://doi.org/10.1007/s10389-020-01456-z>.
- Szewiła P., *Jak koronawirus wpłynie na polskie uczelnie? Wyhamowanie badań, problemy psychologiczne, luka pokoleniowa*, „Gazeta Prawna” [online], 27 sierpnia 2020.
- The WHOQOL Group, *Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment*, "Psychological Medicine", 1998, vol. 28, no. 3.
- Trzebiatowski J., *Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych*, „Hygeia Public Health”, 2011, nr 46.
- Varma P [i in.], *Younger people are more vulnerable to stress, anxiety and depression during COVID-19 pandemic: A global cross-sectional survey*, "Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry", 2021, Jul 13.
- Wołowicka L., Jaracz K., *WHOQOL-BREF [w:] Jakość życia w naukach medycznych*, red. L. Wołowicka, Poznań 2001.

Academic youth quality of life and personal safety in the context of the Covid-19 pandemic

Abstract

The aim of the article was to present the results of research on the quality of life of students of the University of Rzeszów using the WHOQOL-BREF questionnaire, which contains 26 questions and analyzes 4 basic domains of quality of life: physical, mental, social relations, functioning environment and global quality of life and self-assessment of health. The study was carried out in the following editions: in 2021 and 2022, on a total sample of over 1,600 first-year students. The survey in 2021 was carried out using the CAWI technique, in 2022 using the PAPI technique. Socio-demographic variables were used to analyze the factors differentiating the assessment of the quality of life of the inhabitants, in the form of gender, place of residence and a variable of a social factor – material situation. The obtained results indicate that gender does not differentiate the quality of life of students. The quality of life is influenced by the material situation and place of residence. It was also found that the Covid-19 pandemic had a negative impact on two areas of the quality of life of the respondents – physical and psychological.

Keywords: quality of life, students, well-being, life situation, Covid-19 pandemic

Monika Kowalska*

RECESJA POLSKIEGO PRAWA WYBORCZEGO NA PRZYKŁADZIE GŁOSOWANIA KORESPONDENCYJNEGO

Streszczenie

Powszechnie przyjmuje się, że alternatywne metody głosowania, do których zalicza się głosowanie korespondencyjne, gwarantują pełniejszą realizację zasady powszechności wyborów i mają wpływ na zwiększenie frekwencji wyborczej. Nasz prawodawca na przestrzeni ponad dekad realizacji głosowania korespondencyjnego w Polsce zdawał się zauważać przede wszystkim jego ewentualne wady, deprecjonując zalety. Nie przeszkodziło to jednak w sytuacji pandemii 2020 r. instrumentalnie wykorzystać jego procedurę, udowadniając jednocześnie, jak może być ona użyteczna. Niestety, nie przyniosło to refleksji wśród polityków, iż należałoby na powrót wprowadzić powszechność głosowania korespondencyjnego. Podejmowane rozważania mają na celu przedstawienie poprzez analizę zmian przepisów prawa dotyczących głosowania korespondencyjnego regresu prawa wyborczego w zakresie ochrony praw wyborczych obywateli.

Słowa kluczowe: *Kodeks wyborczy*, prawo głosu, alternatywne metody głosowania, głosowanie korespondencyjne

Wstęp

W demokratycznym państwie wybory stanowią przejaw wykonywania władzy przez suwerena, dając obywatelom możliwość decydowania, kto w ich imieniu będzie sprawował władzę. O pełnej realizacji tej funkcji można mówić dopiero, gdy wszystkie uprawnione osoby miałyby stworzoną możliwość oddania głosu zgodnie ze swoimi preferencjami. Na udział obywatela w wyborach wpływają nie tylko działania informacyjne prowadzone przed głosowaniem, ale też konstrukcja prawa wyborczego. A ta powinna usuwać wszelkie bariery, jakie mogą napotkać wyborcy, by skutecznie włączać ich w życie polityczne państwa.

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: monika.kowalska@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-0575-0463.

Prawo do uczestnictwa w wyborach uznawane jest za jedno z podstawowych praw obywatelskich. Zasada powszechności w swej istocie formułuje zakaz wyłączenia od czynnego udziału w wyborach jednostek czy grup społecznych wchodzących w skład zbiorowego suwerena, tym samym sprowadza się do dyrektywy, by krąg osób korzystających z podmiotowych praw wyborczych był możliwie najszerszy i wolny od dyskryminujących ograniczeń¹. W przeciwnym razie dochodzić będzie do naruszeń art. 62 Konstytucji RP, gwarantującego obywatelom prawo głosu, z którego wynika pośrednio obowiązek państwa skonstruowania takiego mechanizmu wyborczego, aby każdy wyborca mógł realnie uczestniczyć w głosowaniu.

Polskie prawo wyborcze przez wiele lat nie zapewniało skutecznych mechanizmów umożliwiających wyborcom (np. niepełnosprawnym, starszym) realny udział w wyborach. Dzięki konsekwentnym staraniom wielu instytucji od 2009 r. sytuacja zaczęła ulegać stopniowej zmianie, by w *Kodeksie wyborczym* wprowadzić pakiet różnorodnych mechanizmów mających na celu ułatwienie udziału w wyborach. Wśród nich znalazły się alternatywne procedury głosowania, które – stosowane obok podstawowej procedury oddawania głosu w lokalu wyborczym – powszechnie uznawane są za instrumenty wzmacniające realizację zasady powszechności głosowania. Ich istotą jest stworzenie warunków umożliwiających wyborcom oddawanie głosów bez konieczności osobistego stawiennictwa w dniu głosowania w lokalu wyborczym. Przyjęte w Polsce z tego zakresu rozwiązania ograniczono do głosowania korespondencyjnego i pełnomocnika wyborczego.

Procedura głosowania korespondencyjnego polega na tym, że wyborca, który wyrazi, w prawem przewidzianej formie i terminie, wolę skorzystania z tego sposobu głosowania, otrzymuje od organu wyborczego przesyłkę wyborczą, która zawiera kartę lub karty do głosowania, odpowiednie koperty i – ewentualnie – inne niezbędne dokumenty (np. nakładkę Braille'a). Wypełnione dokumenty wyborca odsyła drogą pocztową na adres właściwego organu wyborczego². Głosowanie korespondencyjne jest najbardziej rozpowszechnioną alternatywną formą głosowania, od lat wykorzystywaną w wielu państwach³, kierowaną do

¹ B. Banaszak, *Prawo wyborcze obywateli*, Warszawa 1996, s. 13.

² *Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych*, red. B. Michalak, A. Sokala, Warszawa 2010, s. 41–42.

³ J. Zbieranek, *Alternatywne procedury głosowania w polskim prawie wyborczym. Gwarancja zasady powszechności czy mechanizm zwiększania frekwencji wyborczej?*, Warszawa 2013, s. 39–52; M. Gałązka, *Procedury głosowania w wybranych krajach europejskich [w:] Mechanizmy obietnic. Kampanie i systemy wyborcze na świecie*, red. M. Raczkiewicz, Łódź 2014, s. 258–262.

wyborców napotyających obiektywne przeszkody w dotarciu do lokali wyborczych (osób niepełnosprawnych, w podeszłym wieku, przebywających poza granicami państwa lub w czasie głosowania wypełniających obowiązki uniemożliwiające dotarcie do lokalu) celem wzmocnienia potencjału powszechności głosowań. Ogranicza to znacznie absencję przymusową, gdy wyborca pomimo chęci oddania głosu nie może tego zrobić z powodów obiektywnie występujących przyczyn uniemożliwiających mu to. Procedura ta rozpatrywana jest również jako jeden z instrumentów profrekwencyjnych, powszechną wszak bolączką współczesnych demokracji jest rosnąca absencja wyborcza.

Zdecydowana większość polskich wyborców (73%) jako preferowany sposób udziału w wyborach wskazuje głosowanie w lokalu wyborczym, ale to nie znaczy, że negatywnie oceniają oni możliwość stosowania alternatywnych procedur. Wręcz przeciwnie. Pytani o poszczególne techniki opowiadają się za ich stosowaniem w polskim prawie wyborczym. A głosowanie kopertowe cieszy się wśród respondentów niesłabnącym poparciem. W badaniu z 2019 r. stosowanie go poparło 65% respondentów. W 2011 r. taką formę głosowania popierało tylko 46% ankietowanych, ale w 2014 r. już 61%. Uwagę zwraca też fakt, iż procedura głosowania kopertowego budzi sprzeciw coraz mniejszej części badanych. W 2019 r. było to 29% respondentów, w 2014 r. – 32%, gdy w 2011 r. – 46%⁴. Obecnie, po doświadczeniach „ery covidowej” i w kontekście dokonanych zmian kodeksowych w 2023 r., coraz częściej pojawiają się głosy o potrzebie przywrócenia powszechności głosowania korespondencyjnego lub poszerzenia kręgu uprawnionych o wyborców przebywających poza granicami państwa.

Wprowadzenie głosowania korespondencyjnego w Polsce

W Polsce zasada głosowania w lokalu wyborczym przez lata była obwarowana w przepisach wyborczych. Część autorów niesłusznie upatrywało w tym istoty wyborów bezpośrednich⁵. Skutkowało to w prakty-

⁴ *Polacy i ułatwieniach w głosowaniu*, Komunikat z badań CBOS nr 84, Warszawa 2011, s. 9; *Ułatwienia w głosowaniu – wiedza, opinie, oczekiwania*, Komunikat z badań CBOS nr 55, Warszawa 2014, s. 7; *Ułatwienia w głosowaniu. Opinie i oczekiwania*, Komunikat z badań CBOS-BRPO nr 50, Warszawa 2019, s. 3.

⁵ Z. Jarosz, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1987, s. 326; N. Naleziński, *Zasada bezpośredniości* [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1999, s. 139–140; P. Winczorek, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003, s. 126; M.P. Gapski, *Nowe techniki głosowania w świetle zasady bezpośredniości wyborów*, „Przegląd Sejmowy”, 2009, nr 2, s. 85.

ce wyłączeniem licznej grupy obywateli uprawnionych do głosowania (ok. 30%)⁶ z uczestnictwa w akcie wyborczym z przyczyn organizacyjnych bądź technicznych. Przyjęty w 2011 r. *Kodeks wyborczy* zmienił postrzeganie stanu rzeczy, choć pierwsze próby wprowadzenia w Polsce (powszechnego) głosowania korespondencyjnego podejmowane były w 2003 r. w trakcie prac nad ustawą o wyborze członków Parlamentu Europejskiego. Propozycja ta została zgłoszona jednak na zbyt późnym etapie prac legislacyjnych, dodatkowo uznano ją za niedopracowaną, co skutkowało rezygnacją jej wprowadzenia w owym czasie⁷.

Kolejna próba została podjęta z rządowej inicjatywy w 2006 r. Po wizycie premiera J. Kaczyńskiego w USA i rozmowach z przedstawicielami Polonii wszczęto prace legislacyjne nad głosowaniem kopertowym, mając na celu ułatwienie wyborcom przebywającym poza granicami kraju udziału w wyborach. Zresztą już wcześniej środowiska eksperckie, Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) czy organizacje pozarządowe monitowały, iż udział w wyborach tej grupy, która dodatkowo uległa powiększeniu po wejściu Polski do Unii Europejskiej o kolejną wielomilionową rzeszę osób, był nad wyraz niski. Wskazywano, że dotychczasowe przepisy nie uwzględniały specyfiki dużego rozproszenia Polaków żyjących poza granicami, często w miejscach znacznie oddalonych od polskich placówek konsularnych, w których organizowane są zwyczajowo punkty do głosowania. Ówczesne prawo stosowało bowiem kalkę zasad wyborczych obowiązujących na terenie Rzeczypospolitej, co miało się przyczynić do występowania w stopniu znacznym absencji przymusowej tej grupy wyborców⁸. Skrócenie kadencji Sejmu RP w 2007 r. przerwało jednak dalsze prace nad projektem.

Dopiero przyjęcie *Kodeksu wyborczego* 5 stycznia 2011 r.⁹ zmieniło dotychczasowy stan rzeczy. Tą drogą wprowadzone zostało głosowanie korespondencyjne jako *novum* do polskiego prawa wyborczego. Pierwotnie korzystać z niego mogli jedynie wyborcy w obwodach głosowania utworzonych za granicą, by na mocy noweli z 27 maja 2011 r.¹⁰ dołączyć mieli do nich wyborcy niepełnosprawni o znacznym i umiarkowanym

⁶ Polacy o wyborach. Raport z badań, Warszawa 2010, s. 4.

⁷ K. Korycki, *Kodeks wyborczy w Polsce. Ocena kodyfikacji i praktyki wyborczej*, Toruń 2023, s. 379–380.

⁸ K. Skotnicki, *Głosowanie korespondencyjne – na marginesie projektu ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta RP oraz ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP* [w:] *Prawo wyborcze. Analizy. Interpretacje. Rekomendacje*, red. J. Zbieranek, Warszawa 2009, s. 89–90.

⁹ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz.U. 2011, nr 21, poz. 112).

¹⁰ Ustawa z dnia 27 maja 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Kodeks wyborczy (Dz.U. 2011, nr 147, poz. 881).

stopniu niepełnosprawności. Zrealizowano tym samym art. 29 *Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*¹¹ (Polska została jej sygnatariuszem w 2007 r.), zgodnie z którym państwo jest gwarantem zapewnienia tej grupie osób efektywnego i pełnego korzystania z praw politycznych na zasadzie równości w trybie głosowania dostosowanym do ich potrzeb.

Od początku wprowadzenia głosowania korespondencyjnego do polskiego porządku wyborczego forma ta budziła wątpliwości wśród części posłów. Przyjęte rozwiązania, zanim jeszcze weszły w życie, zaskarżono do Trybunału Konstytucyjnego z zarzutem łamania rzetelności wyborów, standardów konstytucyjnych w zakresie zasady bezpośredniości i tajności głosowania oraz zasady jednodniowych wyborów. Było to o tyle zaskakujące, że *Kodeks wyborczy* został jednomyślnie przyjęty w wyniku rzadko spotykanego w praktyce parlamentarnej konsensusu politycznego i zgodnego porozumienia wszystkich ugrupowań Sejmu VI kadencji. Za przyjęciem głosowało 430 posłów (żaden się nie wstrzymał od głosu ani nie był przeciwny), w tym znaczna część posłów, którzy kilka miesięcy później zakwestionowali jego konstytucyjność. Trybunał w wyroku z 20 lipca 2011 r.¹² nie potwierdził jednak stawianych zarzutów, orzekając, że korespondencyjny sposób głosowania jest zgodny z konstytucją.

Obiekcje wobec tej procedury zaczęto zgłaszać jednak przede wszystkim z chwilą wniesienia przez posłów Platformy Obywatelskiej w 2013 r. profrekwencyjnego projektu legislacyjnego, którego intencją było objęcie jej zakresem wszystkich wyborców. Zgłaszanymi wątpliwościami co do powszechnego głosowania kopertowego najczęściej były: możliwość nadużyć i oszustw wyborczych (np. w postaci „handlu” pakietami wyborczymi czy „głosowania rodzinnego”); brak gwarancji terminowego i bezpiecznego dostarczania pakietów wyborczych przez operatora pocztowego; możliwość naruszenia zasady tajności głosowania (zarówno podczas aktu głosowania, jak i w czasie przesyłania pakietu)¹³. Mimo to nowelizacja kodeksu z 11 lipca 2014 r.¹⁴ rozszerzyła możliwość głosowania korespondencyjnego na ogół wyborców w zakresie głosowań o zasięgu ogólnopolskim z zastrzeżeniem, iż w przypadku wyborów samorządowych możliwość tę zachowują wyborcy niepełnosprawni.

¹¹ *Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych*, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012, poz. 1169).

¹² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20 lipca 2011 r. (K9/11, OTK-A 2011, nr 6, poz. 61).

¹³ M. Kowalska, *Alternatywne formy głosowania w polskim prawie wyborczym*, „Przegląd Europejski”, 2020, t. 2, s. 38.

¹⁴ Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2014, poz. 1072).

Likwidacja powszechności głosowania korespondencyjnego

Trzy lata po wprowadzeniu powszechnego głosowania korespondencyjnego posłowie Prawa i Sprawiedliwości zaproponowali całkowitą jego likwidację. Głównym ich argumentem było twierdzenie, że rozwiązanie to zwiększa ryzyko nieprawidłowości m.in. przez niemożliwe do wykrycia fałszerstwa, zagrożenie fałszowania wyników wyborów przez kupowanie głosów itp. Przeciwno zniesieniu głosowania kopertowego opowiadali się m.in.: RPO, PKW, środowiska polonijne czy zrzeszenia osób niepełnosprawnych. Adam Bodnar (RPO w latach 2015–2021) w pismach kierowanych do marszałków izb parlamentu, negatywnie oceniając proponowane zmiany, przypominał, że procedura ta została wprowadzona z myślą o ułatwieniu, a w niektórych wypadkach wręcz umożliwieniu udziału w wyborach grup wyborców, którzy napotykały trudności w dotarciu do lokali wyborczych. Podkreślał, że cieszyła się ona ich uznaniem i dużym zaufaniem oraz że stanowiła dla wyborców przebywających poza granicami kraju jedyną alternatywną procedurę głosowania¹⁵. Sejm przyjął jednak nowelę. Należy zatem uznać, iż zmiany w kodeksie dokonane 14 grudnia 2017 r. ustawą o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych¹⁶ niejednokrotnie zmierzały w odmiennym kierunku niż wynikałoby to z jej tytułu.

Stan rzeczy w ograniczonym zakresie zmieniły działania Senatu. Jedną z konsekwencji decyzji większości sejmowej było bowiem pozabawienie wyborców niepełnosprawnych możliwości głosowania kopertowego. Przeciwnicy tej zmiany podnosili, że byłby to *de facto* krok skutkujący wykluczeniem poza nawias wspólnoty obywatelskiej znacznej części spośród wyborców z niepełnosprawnościami. A jako że wnioskodawcy argumentowali propozycję zmian głównie chęcią wyeliminowania możliwości fałszerstw wyborczych, to odczytywali ją także w kategorii podważenia zaufania państwa do tej grupy wyborczej¹⁷. Negatywny odbiór społeczny zaowocował skutecznymi działaniami Senatu zmierzającymi do odrzucenia podjętej decyzji legislacyjnej w tym zakresie. Od kolejnych wyborów prawo do oddania korespondencyjnie głosu zachowali zatem wyłącznie wyborcy niepełnosprawni.

¹⁵ Rzecznik o projekcie zmian w prawie wyborczym, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (20.07.2023).

¹⁶ Ustawa z dnia z 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych (Dz.U. 2018, poz. 130).

¹⁷ M. Kowalska, *op.cit.*, s. 39.

Przyjęcie ustawy należy odbierać jako poważny regres w zakresie ochrony praw wyborczych obywateli. Od jej wejścia w życie nie tylko przestała obowiązywać powszechność głosowania korespondencyjnego, ale również wielu wyborców w trudnej sytuacji (np. chorzy, starsi lub przebywający za granicą) zostało pozbawionych dotychczasowej możliwości korzystania z tej procedury. Zmianę szczególnie krytykowała Polonia, która od początku istnienia w polskim prawie możliwości głosowania kopertowego mogła z niego korzystać i która bardzo je ceniła. Zmiana dotyczy też miała osób niepełnosprawnych pozostających poza krajem.

Działania te ukazały, że głosowanie korespondencyjne nieustająco wzbudzało u rządzących wątpliwości co do zakresu czy nawet konieczności obowiązywania, choć jest to o tyle zaskakujące, że w wyborach do Sejmu z 2015 r. większość parlamentarną (PiS) za granicą poparło 33,61% głosów, wyprzedzając PO, która osiągnęła 18,59%. W obwodach utworzonych w polskich placówkach dyplomatycznych na świecie głosowało wówczas 174 805 Polaków¹⁸, zatem niewiele. Należy pamiętać, iż głosy z zagranicy doliczane są do okręgu wyborczego w Warszawie, stąd traktowane są jako swoiste jęczyczki uwagi.

„Pandemiczne” regulacje wyborcze

Pandemia SARS-COV-2 odcisnęła swoje piętno również na prawie wyborczym. Jedną z konsekwencji braku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego¹⁹ były wybory prezydenckie przypadające na 2020 r. Mimo że w życie wchodziły obostrzenia epidemiologiczne (np. co do możliwości przemieszczania się czy zgromadzeń)²⁰, Marszałek Sejmu E. Witek podjęła decyzję o ich zarządzeniu na 10 maja, pomimo powszechnie sugerowanego niebezpieczeństwa dla zdrowia i życia obywateli²¹. Dopiero

¹⁸ *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://pkw.gov.pl> (21.07.2023).

¹⁹ Zgodnie z art. 228 ust.7 Konstytucji RP, w czasie stanu nadzwyczajnego oraz w ciągu 90 dni po jego zakończeniu nie mogą być przeprowadzane wybory powszechne (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

²⁰ Dnia 14 marca 2020 r. na całym obszarze państwa wprowadzono stan zagrożenia epidemicznego, by już 20 marca, z uwagi na dalsze rozprzestrzenianie się koronawirusa oraz pierwsze przypadki śmiertelne, wprowadzić stan epidemii.

²¹ *Koronawirus. RPO: nie można organizować wyborów 10 maja*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (20.07.2023); Prof. Łętowska: *Dyskusja o wyborach prowadzona jest w sposób oszukańczy*, OKO.press, <https://oko.press> (20.07.2023); Prof. Zoll: *Prawo w Polsce w ogóle przestało obowiązywać*, OKO.press, <https://oko.press> (20.07.2023).

wskutek rozpoznania przez Sąd Najwyższy²² skargi jednego z kandydatów na prezydenta (S. Grzywny) i uznania, że w ówczesnych warunkach nie było możliwości zebrania przez kandydatów wymaganych podpisów celem ich rejestracji oraz że wyborcy podlegający kwarantannie nie byłiby w stanie pobrać zaświadczeń o prawie do głosowania, zdecydowano się na wyłączne wybory kopertowe. Ich podstawą miała być przyjęta 6 kwietnia z inicjatywy posłów PiS ustawa o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta RP zarządzonych w 2020 r.²³, zgodnie z którą wszyscy zarejestrowani wyborcy mieli otrzymać do skrzynek pocztowych pakiety wyborcze z kartami do głosowania.

Ustawa ta obarczona była licznymi błędami legislacyjnymi. Przyjęta została bowiem nad wyraz pośpiesznie (w Sejmie w ciągu jednego dnia) z naruszeniem szczególnej procedury kodeksowej. Zasady procesu wyborczego zmieniane były „w trakcie gry”, co przeczyło m.in. obowiązywaniu reguł „spoczynku ustawy” i „przyzwoitej legislacji” oraz „dobrym praktykom wyborczym”. Ponadto, zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego²⁴, istotne zmiany w regulacjach wyborczych nie powinny być wprowadzane w terminie krótszym niż 6 miesięcy przed wyborami. Przyjęta formuła wyłącznego głosowania korespondencyjnego stała też w sprzeczności z zasadą powszechności wyborów²⁵, nie gwarantując pełnej realizacji czynnego prawa wyborczego w tych warunkach, a wyborców poza krajem pozbawiała w zasadzie prawa głosu, gdyż na terytorium wielu państw nie było wówczas możliwości organizacyjnych lub prawnych przeprowadzenia głosowania w tej formie. Pominięto również możliwość głosowania z użyciem nakładek na karty do głosowania sporządzane w alfabecie Braille’a. Nie dziwi zatem, że w owym czasie Biuro RPO zostało zalane skargami.

²² Postanowienie Sądu Najwyższego z 23 marca 2020 r. (I NSW 4/20).

²³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 2020 r. o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. (Dz.U. 2020, poz. 827).

²⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 3 listopada 2006 r. (K 31/06; OTK-A 2006, nr 10, poz. 147).

²⁵ W doktrynie przyjmuje się, że głosowanie korespondencyjne powinno być wyłącznie alternatywą uzupełniającą formę osobistego głosowania w lokalu wyborczym. *Opinia RPO dla Senatu RP w sprawie głosowania korespondencyjnego na Prezydenta RP*; Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (20.07.2023); W. Kundera, *Realizacja konstytucyjnego prawa do udziału w wyborach* [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności praw jednostki w polskim porządku prawnych*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, s. 456; A. Rakowska-Trela, *Wybory prezydenckie 2020. Kontekst prawny*, Warszawa 2020, s. 5; P. Kobylski, *Powszechność w głosowaniu korespondencyjnym w dobie COVID-19. Wybrane zagadnienia*, „Studia z Polityki Publicznej”, 2022, vol. 9, no. 1, s. 86.

Wskutek wycieku wzoru kart do głosowania wybory zostały odwołane. W tej sytuacji wyznaczono nowy ich termin na 28 czerwca. Zgodnie z przyjętą 2 czerwca 2020 r. ustawą wyborczą²⁶, miały przybrać już postać hybrydową. W czerwcowym głosowaniu powszechne głosowanie kopertowe stanowić miało zasadnicze uzupełnienie tradycyjnej formy osobistego głosowania, dając wszystkim obywatelom w kraju i za granicą poczucie możliwości uczestniczenia w bezpiecznej procedurze wyborczej. Niestety, praktyka dowiodła, że i w tym przypadku przyjęte w pośpiechu rozwiązania prawodawcze nie zostały w pełni i adekwatnie do występującej rzeczywistości dopracowane, co szczególnie mogli odczuć wyborcy przebywający za granicą. Sytuacja epidemiologiczna wpłynęła choćby na decyzję o utworzeniu mniejszej liczby obwodów głosowania (tylko 169, dwukrotnie mniej niż w wyborach z 2019 r.). Ponadto w niektórych państwach w zaistniałej sytuacji głosowanie korespondencyjne mogło stanowić jedyną formę głosowania, a przyjęty przez ustawodawcę termin dostarczenia wyborcy pakietu wyborczego, a później jego odesłania do konsulatu, był zdecydowanie za krótki²⁷.

W kraju zdecydowano się z kolei na utrzymanie niegwarantującego powszechności i stanowiącego zagrożenie dla podmiotowych praw wyborczych sposobu doręczania pakietów wyborczych. Pakiet miał być co prawda przesyłką poleconą, ale dostarczaną przez pracownika urzędu gminy lub poczty do skrzynki pocztowej wyborcy bez konieczności jej pokwitowania. Nie ustanowiono żadnych gwarancji, że wyborca pakiet rzeczywiście otrzyma. Do komisji wyborczej w dniu głosowania pakiet mógł zaś dostarczyć ktokolwiek. Stwarzało to zagrożenie, że pakiety będą wykorzystane przez osoby do tego nieuprawnione²⁸.

Uregulowania wyborcze przyjęte w 2020 r. miały jednorazowe zastosowanie. Oznacza to, że obecnie obowiązującą formułą jest możliwość korzystania z głosowania kopertowego jedynie przez wyborców o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności.

Zakończenie

Przyjęcie *Kodeksu wyborczego* miało stanowić krok w kierunku zmodernizowania procedur wyborczych, wzmocnienia pozycji obywateli-

²⁶ Ustawa z dnia 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. z możliwością głosowania korespondencyjnego (Dz.U. 2020, poz. 979).

²⁷ M. Wrzalik, *Głosowanie korespondencyjne za granicą – wnioski praktyczne*, Warszawa 2020, s. 1–5.

²⁸ *Idem*, *Wybory prezydenckie – ryzykowne zmiany. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 2–4.

la jako uczestnika życia publicznego oraz podniesienia standardów polityki wyborczej. Oczywiście, jego regulacje muszą podlegać ewolucji stosownie do zmian kontekstu, w którym prawo wyborcze funkcjonuje. Niemniej, co podkreślał prof. L. Garlicki²⁹, sposób dokonywania zmian stanu prawnego nie może przebiegać w sposób arbitralny, prowadząc do nadmiernej ingerencji w legitymowane działania i zamierzenia jednostki. Nie powinny być przeprowadzane pośpiesznie czy dla osiągnięcia celów doraźnych. Prawodawca winien tworzyć prawo sprzyjające powszechnej, równej i bezpośredniej partycypacji obywateli w życiu publicznym. Powszechny ich udział w wyborach stanowi bowiem samoistną wartość konstytucyjną, a ustawodawca nie może ograniczać różnych form wyrażenia woli przez suwerena, zakładając *a priori*, że będą one nadużywane³⁰. Takie założenia przyświecały wnioskującym o zniesienie głosowania korespondencyjnego. Z kolei procesom zwiększania się liczby osób w podeszłym wieku czy niepełnosprawnych winny towarzyszyć zmiany prawne uwzględniające rzeczywiste możliwości ich udziału w głosowaniu powszechnym. Prawo wyborcze nie może też ignorować wzrastającej mobilności społeczeństwa i tego, że znaczna część obywateli mieszka obecnie poza granicami kraju. W przeciwnym razie dawałoby to przyzwolenie na wyłączenie pewnych grup obywateli z udziału w podejmowaniu kluczowych decyzji.

Można zastanawiać się, czy obywatele polscy zamieszkujący na stałe poza granicami kraju winni mieć przyznane prawo głosu, skoro pojawiają się opinie nawołujące do odebrania Polonii tego prawa. Konstytucja stanowi jednak, że prawo głosu ma obywatel, a pojęcie obywatelstwa jest dość jednolicie rozumiane w doktrynie prawa jako „stosunek prawny łączący jednostkę z państwem, z którego to stosunku wynikają skutki prawne, określone w prawie wewnętrznym danego państwa oraz w prawie międzynarodowym, a także prawa i obowiązki wspólne wszystkim osobom mającym to obywatelstwo”³¹. Polska to nie tylko bowiem obszar geograficzny, to przede wszystkim ludzie i łączące ich więzi z krajem.

Obowiązujące prawo nie ułatwia podtrzymywania tej więzi, stąd nie dziwi niska frekwencja wyborcza poza granicami kraju. Trudne do przezwyciężenia bariery techniczne i organizacyjne, jakie wynikają z niedostosowania do ich potrzeb procedur głosowania, często są przyczyną absencji. Ta grupa wyborców, z przyczyn oczywistych, pozostaje w znacznym rozproszeniu. Lokale wyborcze za granicą są nieliczne, zwykle tworzone

²⁹ L. Garlicki, *Stabilność prawa wyborczego [w:] 25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, t. 2, Warszawa 2016, s. 51–52.

³⁰ Uzasadnienie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 20 lipca 2011 r.

³¹ B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2012, s. 348–349.

są w większych miastach, gdzie znajdują się polskie placówki dyplomatyczne. To dla znacznej liczby wyborców stanowi niedogodność z racji konieczności dojazdu do często znacznie oddalonych ośrodków. Sytuację tę uprzednio łagodziło głosowanie korespondencyjne (średnio z tej formy za granicą w wyborach korzystało 20% uprawnionych, a w głosowaniu referendalnym z 2015 r. nawet ponad 30%). Oznacza to, że kilkadziesiąt procent potencjalnych wyborców z zagranicy zostanie odciętych od możliwości głosowania albo, głosując osobiście, zwiększy obciążenie komisji. Stąd głosowanie osobiste należy uznać za procedurę szczególnie niedostosowaną do ich potrzeb.

Wyłączność głosowania osobistego jest też o tyle problematyczna w kontekście głosowania za granicą, że uchwalona w 2023 r. nowelizacja *Kodeksu wyborczego*³² zakłada, że każda komisja wyborcza ma 24 godziny na przeliczenie głosów i sporządzenie protokołu z głosowania. Głosy, które nie zostaną w tym czasie policzone, nie będą uwzględniane w protokole. To rodzi obawę, że dla dużych komisji zagranicznych sprawdzenie kilkunastu tysięcy kart w tak krótkim czasie może okazać się niewykonalne, szczególnie że służby konsularne mogą zaangażować do obsługi wyborów ograniczone siły³³.

Z kolei, wedle danych PKW, w wyborach z 2020 r. do potrzeb osób z niepełnosprawnościami nie było dostosowanych aż 43% stałych obwodów głosowania. Obecne uregulowania wyborcze zachowują możliwość głosowania kopertowego dla wyborców niepełnosprawnych w stopniu znacznym i umiarkowanym w rozumieniu ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych³⁴. Jednak ułatwienia przewidziane z myślą o wyborcach z niepełnosprawnościami powinny być dostępne niezależnie od faktu posiadania orzeczenia o niepełnosprawności, wiele bowiem osób z tej grupy nie legitymuje się takim orzeczeniem. Posiadanie orzeczenia stwierdzającego niepełnosprawność jest prawem, a nie obowiązkiem osób uprawnionych. Natomiast zgodnie z *Konwencją ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami*, do tej grupy zaliczać winno się osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność, co może, w interakcji z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym na zasadzie równości z innymi osobami, a urzędowe potwierdzenie tego faktu nie jest wymagane.

³² Ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 497).

³³ J. Haman, *Zagrożenia dnia głosowania i złożony przez PiS projekt zmian w kodeksie wyborczym. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 3; A. Domańska, M. Wrzalik, *Nowelizacja Kodeksu wyborczego*, Warszawa 2023, s. 6.

³⁴ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2021, poz. 573).

Należy też zwrócić uwagę na rozwiązanie wprowadzone w 2018 r., które może godzić w zasadę tajności głosowania w formule korespondencyjnej. Mianowicie, głosy oddawane korespondencyjnie przez wyborców niepełnosprawnych są przesyłane do właściwych dla wyborcy obwodowych komisji wyborczych (wcześniej były to „zbiorcze” komisje wyborcze dla kilku obwodów). W związku ze zmniejszonym gronem uprawnionych do głosowania kopertowego wzrosło ryzyko, że do danej komisji wyborczej trafi tylko jedna koperta zwrotna. Możliwe stanie się wówczas zidentyfikowanie na podstawie spisu wyborców treści takiego głosu oddawanego przez danego wyborcę³⁵.

Państwo winno zapewniać każdemu uprawnionemu obywatelowi możliwość skutecznego wzięcia udziału w głosowaniu powszechnym. Stąd w sytuacji, kiedy znaczna grupa wyborców z przyczyn organizacyjno-technicznych ma znacznie utrudniony doń dostęp, działania zmierzające do zmiany tego stanu rzeczy poprzez nowelizację prawa powinny stanowić swoiste *obligum*. Głosowanie korespondencyjne, choć jest w polskim systemie wyborczym rozwiązaniem relatywnie nowym, potwierdziło swą użyteczność oraz względne bezpieczeństwo. Zasadny zatem wydaje się postulat przywrócenia możliwości głosowania korespondencyjnego dla wszystkich chętnych i dokonania modernizacji związanych z nim rozwiązań technicznych i procedur organizacyjnych, korzystając z doświadczeń lat minionych, aby ograniczyć jego potencjalne wady.

Bibliografia

- Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2012.
Banaszak B., *Prawo wyborcze obywateli*, Warszawa 1996.
Domańska A., Wrzalik M., *Nowelizacja Kodeksu wyborczego*, Warszawa 2023.
Gałązka M., *Procedury głosowania w wybranych krajach europejskich [w:] Mechanizmy obywatelskie. Kampanie i systemy wyborcze na świecie*, red. M. Raczkiwicz, Łódź 2014.
Garlicki L., *Stabilność prawa wyborczego [w:] 25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, t. 2, Warszawa 2016.
Gapski M.P., *Nowe techniki głosowania w świetle zasady bezpośredniości wyborów*, „Przegląd Sejmowy”, 2009, nr 2.
Haman J., *Zagrożenia dnia głosowania i złożony przez PiS projekt zmian w kodeksie wyborczym. Komentarz*, Warszawa 2023.
Jarosz Z., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1987.
Kobyłski P., *Powszechność w głosowaniu korespondencyjnym w dobie COVID-19. Wybrane zagadnienia*, „Studia z Polityki Publicznej”, 2022, vol. 9, no 1.

³⁵ J. Zbieranek, *Wprowadzenie. Aktualne problemy polskiego prawa wyborczego z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich [w:] Prawo wyborcze wczoraj i dziś*, red. P. Gajewski, Gdańsk 2019, s. 29.

- Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych*, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012, poz. 1169).
- Korycki K., *Kodeks wyborczy w Polsce. Ocena kodyfikacji i praktyki wyborczej*, Toruń 2023.
- Koronawirus. RPO: nie można organizować wyborów 10 maja*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (20.07.2023).
- Kowalska M., *Alternatywne formy głosowania w polskim prawie wyborczym*, „Przegląd Europejski”, 2020, t. 2.
- Kundera W., *Realizacja konstytucyjnego prawa do udziału w wyborach [w:] Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.
- Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych*, Warszawa 2010, red. B. Michalak, A. Sokala, Warszawa 2010.
- Michalak B., Sokala A., *Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych*, Warszawa 2010.
- Naleziński B., *Zasada bezpośredniości [w:] Prawo konstytucyjne*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1999.
- Opinia RPO dla Senatu RP w sprawie głosowania korespondencyjnego na Prezydenta RP*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (20.07.2023).
- Polacy i ulatwieniach w głosowaniu*, Komunikat z badań CBOS, nr 84, Warszawa 2011.
- Polacy o wyborach. Raport z badań*, Warszawa 2010.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 2020 r. (I NSW 4/20).
- Prof. Łętowska: Dyskusja o wyborach prowadzona jest w sposób oszukiwaczy*, OKO.press, <https://oko.press> (20.07.2023).
- Prof. Zoll: Prawo w Polsce w ogóle przestało obowiązywać*, OKO.press, <https://oko.press> (20.07.2023).
- Rakowska-Trela A., *Wybory prezydenckie 2020. Kontekst, prawny*, Warszawa 2020.
- Rzecznik o projekcie zmian w prawie wyborczym*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (20.07.2023).
- Skotnicki K., *Głosowanie korespondencyjne – na marginesie projektu ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta RP oraz ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP [w:] Prawo wyborcze. Analizy. Interpretacje. Rekomendacje*, red. J. Zbieranek, Warszawa 2009.
- Ulatwienia w głosowaniu. Opinie i oczekiwania*, Komunikat z badań CBOS-BRPO, nr 50, Warszawa 2019.
- Ulatwienia w głosowaniu – wiedza, opinie, oczekiwania*, Komunikat z badań CBOS, nr 55, Warszawa 2014.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 2021, poz. 573).
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz.U. 2011, nr 21, poz. 112).
- Ustawa z dnia 27 maja 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Kodeks wyborczy (Dz.U. 2011, nr 147, poz. 881).
- Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2014, poz. 1072).
- Ustawa z dnia z 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych (Dz.U. 2018, poz. 130).

- Ustawa z dnia 6 kwietnia 2020 r. o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. (Dz.U. 2020, poz. 827).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 497).
- Winczorek P., *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003.
- Wrzalik M., *Głosowanie korespondencyjne za granicą – wnioski praktyczne*, Warszawa 2020.
- Wrzalik M., *Wybory prezydenckie – ryzykowne zmiany. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://pkw.gov.pl> (21.07.2023).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 3 listopada 2006 r. (K 31/06; OTK-A 2006, nr 10, poz. 147).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20 lipca 2011 r. (K9/11, OTK-A 2011, nr 6, poz. 61).
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 15 września 2020 r. (sygn. akt VII SA/Wa 992/20)
- Zbieranek J., *Alternatywne procedury głosowania w polskim prawie wyborczym. Gwarancja zasady powszechności czy mechanizm zwiększania frekwencji wyborczej?*, Warszawa 2013.
- Zbieranek J., *Wprowadzenie. Aktualne problemy polskiego prawa wyborczego z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich* [w:] *Prawo wyborcze wczoraj i dziś*, red. P. Gajewski, Gdańsk 2019.

Recession of Polish electoral law on the example of postal voting

Abstract

It is widely accepted that alternative voting methods, which include postal voting, guarantee a more complete implementation of the rule of generality of elections and have an impact on increasing voter turnout. Nevertheless, our legislator, over the more than decade of implementation of postal voting in Poland, seemed to notice its possible defects, disparaging its advantages. However, this didn't prevent this solution from being used instrumentally in the pandemic situation of 2020, while proving how useful it can be. Unfortunately, this didn't bring reflection among politicians that the universality of postal voting should be reintroduced. The deliberations are aimed at presenting, on the basis of an analysis of changes in the law in the field of postal voting, how the electoral law has regressed in the protection of citizens' electoral rights.

Keywords: Electoral Code, right to vote, alternative voting methods, postal voting

Przemysław Krysiński*,
Małgorzata Kowalska-Chrzanowska**

WYKORZYSTANIE NARZĘDZI DO MONITORINGU INTERNETU W BADANIACH INFORMACJI NA TEMAT WOJNY W UKRAINIE NA PRZYKŁADZIE DZIAŁANIA APLIKACJI BRAND24

Streszczenie

Monitoring internetu zazwyczaj stosowany jest w branży marketingowej, by chronić reputację, wzmocnić wizerunek marki lub zwiększyć sprzedaż danego produktu. Pozwala optymalizować strategię promocyjną, a przede wszystkim ułatwia jej dopasowanie do potrzeb klientów. Proces analizy informacji pojawiających się w przestrzeni cyfrowej coraz częściej jest wspierany przy pomocy aplikacji, za pomocą których możliwe jest automatyczne śledzenie wzmianek dotyczących określonej marki, tematu, wydarzenia itp. Tego typu narzędzia (ich subiektywny wybór został zaprezentowany w niniejszym artykule) mogą być także wykorzystywane w innych obszarach. Aby to udowodnić, szczegółowo opisano działanie aplikacji Brand24, która posłużyła do monitorowania wzmianek na temat Rosji i Ukrainy, ukazujących się w internecie od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r. w związku z wybuchem wojny. Głównym celem artykułu było ilościowe przebadanie wybranych zasobów internetu pod kątem wpisów dotyczących konfliktu. W badanym okresie zidentyfikowano blisko 14 mln komunikatów, których ręczna weryfikacja byłaby po prostu niemożliwa. Zastosowane w aplikacji rozwiązania okazały się szczególnie pomocne w procesie weryfikacji nieprawdziwych informacji dotyczących wojny Rosji z Ukrainą, przyczyniając się do wyeliminowania dużej części z nich z przestrzeni cyfrowej.

Słowa kluczowe: monitoring internetu, *fact-checking*, Brand24, dezinformacja, *fake news*, propaganda wojenna, konflikt zbrojny w Ukrainie

* Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: krys@umk.pl, ORCID: 0000-0001-7946-3515.

** Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: koma@umk.pl, ORCID: 0000-0002-2839-5732.

Wstęp

Głównym celem monitoringu internetu jest weryfikacja istniejących oraz zaplanowanie przyszłych działań promocyjnych w taki sposób, by uwzględniały potrzeby i zachowania odbiorców. Takie praktyki są coraz bardziej popularne w związku z rosnącą liczbą źródeł informacji i koniecznością dostosowania przekazu do różnych grup odbiorców. Dzięki temu możliwe jest ustalenie, jakie strony internetowe są najczęściej odwiedzane, z jakich mediów społecznościowych korzystają użytkownicy, w jaki sposób poszukują interesujących treści oraz jak dużo czasu spędzają w internecie. Proces monitorowania działań marketingowych w internecie może obejmować trzy obszary: media społecznościowe, strony internetowe poszczególnych firm oraz działania marketingowe konkurencji¹.

Kompleksowy monitoring marki polega na zweryfikowaniu obecności danej firmy w sieci. Poszczególne działania obejmują przegląd wszystkich najważniejszych źródeł informacji na określony temat i śledzenie pojawiających się tam wzmianek. Analizowane są głównie komentarze internautów zamieszczane w mediach społecznościowych, na forach internetowych, blogach i serwisach informacyjnych². Tak duże rozproszenie informacji przy rosnącej liczbie publikacji może wywoływać trudności w dotarciu do wysokojakościowych źródeł. Nie zawsze też przedsiębiorcy pamiętają o tym, by oprócz branżowych blogów i serwisów społecznościowych, śledzić inne kanały komunikacji z klientami. Zapotrzebowanie na tego typu działania jest więc coraz większe, a samodzielne podejmowanie aktywności w tym zakresie wydaje się z góry skazane na niepowodzenie. Dlatego z pomocą przychodzą twórcy narzędzi służących do analizowania zachowań odbiorców w internecie³.

Aplikacje ułatwiające monitoring internetu nie muszą być stosowane wyłącznie w celu zwiększenia sprzedaży i poprawy komunikacji z klientami. W ostatnim czasie tego typu narzędzia są coraz częściej wykorzystywane w innych obszarach. Doskonałym przykładem są działania polityków, dla których dbałość o wizerunek może odgrywać ważną rolę

¹ K. Peszko, *Narzędzia monitorowania działań marketingowych firm w internecie* [w:] *Determinanty i efekty współczesnej aktywności marketingowej*, red. J. Wiażewicz, A. Zielińska, Rzeszów 2015, s. 143.

² A. Chwiałkowska, *Monitorowanie mediów społecznościowych jako kluczowy czynnik sukcesu przedsiębiorstwa*, „Zarządzanie i Finanse”, 2013, nr 2, s. 51–61.

³ L. Kszczanowicz, *Jakie jest 6 najlepszych narzędzi do monitoringu marki w internecie?*, Droptica, <https://www.droptica.pl> (30.03.2023).

w kontekście kampanii wyborczych lub podejmowanych aktywności⁴. Zastosowanie odpowiednich narzędzi może pomóc w umiejętnym zarządzaniu obecnością w mediach, polegającym na bieżącej obserwacji reakcji wyborców oraz szybkim reagowaniu na pojawiające się kryzysy wizerunkowe. Innym przykładem są konflikty zbrojne oraz monitorowanie reakcji określonych grup społecznych, odnoszących się do tego typu sytuacji. W przypadku trwającej od lutego 2022 roku rosyjskiej inwazji w Ukrainie już od samego początku można było zaobserwować duże nagromadzenie nieprawdziwych informacji, zwłaszcza w mediach społecznościowych. Zjawisko dezinformacji w internecie przybiera na sile, a jedyną formą walki z nim jest weryfikowanie pojawiających się w przestrzeni internetowej *fake newsów*. Zajmują się tym głównie dziennikarze oraz organizacje *fact-checkingowe*, których głównym zadaniem jest analizowanie podejrzanych treści i eliminowanie najbardziej szkodliwych. Kluczową rolę w tym zakresie odgrywają narzędzia wykorzystywane do monitorowania internetu, dzięki którym śledzenie nieprawidłowości jest bardziej skuteczne i pozwala na podejmowanie działań w sposób natychmiastowy.

Wybrane narzędzia wykorzystywane do monitoringu internetu

Wśród wielu narzędzi wykorzystywanych do analizy wizerunku w internecie są narzędzia polskie i aplikacje stworzone przez podmioty zagraniczne. Ich wspólną cechą jest implementacja odpowiednich mechanizmów i algorytmów, za pomocą których śledzenie aktywności użytkowników w internecie może być łatwiejsze i bardziej wydajne. Zaprezentowany przegląd stanowi subiektywny wybór autorów, którzy w przeszłości mieli okazję wykorzystywać poszczególne aplikacje do weryfikacji nieprawdziwych informacji. Mając świadomość, że są to w większości płatne rozwiązania, postanowiono szerzej opisać działanie inicjatywy, której twórcy w ramach współpracy z organizacjami pożytku publicznego i podmiotami zajmującymi się *fact-checkingiem*, oferują bezpłatne wsparcie skierowane do naukowców, dziennikarzy i publicystów trudniących się weryfikacją informacji pojawiających się w przestrzeni internetowej.

Jednym z najpopularniejszych rozwiązań jest narzędzie zaproponowane przez firmę Brand24, stworzoną przez Michała Sadowskiego

⁴ Szerzej zob. m.in. S. Gawroński, P. Piątkiewicz, *Wykorzystanie monitoringu mediów w badaniach ekstremizmu politycznego*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2018, nr 3, s. 7–18.

w 2011 roku. Cieszy się ono dużym zainteresowaniem wśród małych i dużych firm z różnych branż. Narzędzie pozwala na wyszukiwanie influencerów dla określonej branży, generowanie wskaźników ułatwiających ocenę skuteczności poszczególnych kampanii marketingowych oraz analizę zapytań wysyłanych przez klientów odnośnie do danej marki lub usługi w internecie. Możliwe jest także szybkie reagowanie w dyskusjach na określony temat oraz odpowiedź na negatywne opinie pojawiające się w kontekście określonej marki. Odpowiednie algorytmy wykorzystują najważniejsze frazy oraz hasztagi, dzięki czemu przedsiębiorcy jeszcze szybciej mogą zweryfikować skuteczność podjętych działań marketingowych. W zależności od otrzymanych wyników strategia promocyjna może zostać utrzymana lub zmodyfikowana. Zastosowane mechanizmy dają również możliwość obserwowania konkurencji oraz zlokalizowania jej słabych i mocnych stron. Użytkownicy aplikacji mogą porównywać swoje osiągnięcia na tle innych firm z tej samej branży, weryfikując swoją pozycję na rynku, oraz podejmować decyzje dotyczące ewentualnych działań naprawczych⁵.

Aplikacja Brand24 jest dostępna w ramach czterech pakietów – Individual, Team, Pro oraz Enterprise. Pierwszy sprawdza się w monitoringu niewielkiej marki lub ogólnego tematu, drugi jest dostosowany do małych i średnich firm, agencji oraz innych podmiotów rozpoczynających działania monitoringu w internecie. Trzeci został stworzony z myślą o firmach, agencjach i instytucjach i jest przeznaczony do kompleksowego monitoringu marki, konkurencji i wybranych tematów. Ostatni – najbardziej rozbudowany – został zaprojektowany dla dużych agencji, domów mediowych i największych marek. Każdy z tych pakietów – w zależności od wybranej opcji – pozwala uzyskać wyniki dla od 4 do 90 haseł kluczowych przy analizowaniu 5000 i więcej wpisów miesięcznie.

W najtańszym planie możliwe jest przeszukiwanie tylko wybranych mediów (Facebook, Instagram, Twitter, blogi, fora dyskusyjne, newsy). Analiza otrzymanych wyników nie ogranicza się jedynie do liczby wzmianek oraz pomiaru zaangażowania (polubienia, udostępnienia i komentarze). Dostępna jest także opcja raportowania (dziennie, tygodniowe, nagłe), wysyłania powiadomień i generowania zestawień przesyłanych pocztą elektroniczną. Otrzymane wyniki można filtrować wyłącznie za pomocą operatorów logicznych Boole'a. Sortowanie danych odbywa się według kilku parametrów, w tym ważności wzmianki, daty oraz popularności. Pakiet Team umożliwia śledzenie wzmianek pochodzących z tych samych źródeł, co w przypadku pierwszego pakietu, dodatkowo poszerzonych o takie serwisy, jak m.in.: TikTok, YouTube

⁵ Brand24: przewodnik, Brand24, <https://brand24.pl> (30.03.2023).

i LinkedIn. Klienci mają dostęp do bardziej rozbudowanych mechanizmów analitycznych, które nie tylko pozwalają na śledzenie liczby wzmianek, zaangażowania i zasięgu, ale także wskazują m.in.: najpopularniejsze hasztagi, popularne odsyłacze, konteksty dyskusji i najbardziej aktywne strony/profile. Trzeci pakiet pozwala dodatkowo na agregowanie informacji pochodzących z zamieszczanych w internecie recenzji produktów i usług, newsletterów oraz zasobów serwisu Twitch. W tym planie aplikacja udostępnia komplet narzędzi analitycznych. Wyjątkowo przydatna może okazać się funkcja wyszukiwania influencerów oraz możliwość dokonywania analizy sentymentu. Poza podstawowymi wersjami raportów dostępne są także wykazy wzmianek, które można eksportować do formatu .xls lub .pdf, oraz takie, które mogą współpracować z innymi aplikacjami służącymi do monitoringu internetu. Najbardziej rozbudowany jest czwarty plan, Enterprise. W tym przypadku klienci mają możliwość przeglądania informacji pochodzących ze wszystkich najważniejszych źródeł, w tym podcastów. Skuteczny monitoring internetu wspierają mechanizmy analityczne, funkcje pozwalające na generowanie raportów oraz opcje filtrowania wyników (takie same jak w przypadku trzeciego pakietu). Każdy klient korzystający z usług Brand24, niezależnie od wybranego planu, może używać aplikacji w wersji przeznaczonej na komputer lub urządzenie mobilne. Istnieje także możliwość skontaktowania się z pracownikami Brand24 w razie wystąpienia jakichkolwiek problemów⁶.

Aplikacja ma kilka ważnych funkcji, które odróżniają ją od innych narzędzi służących analizie treści internetowych. Jedną z takich opcji jest „strumień wzmianek”, który pomaga sprawdzać, o czym piszą klienci, i na bieżąco reagować na zamieszczane komunikaty. Funkcja ta pozwala w łatwy sposób przejść do konkretnej wypowiedzi zamieszczonej w sieci, umożliwiając udzielanie odpowiedzi w rozpoczętej dyskusji. Kolejną przydatną opcją jest „wykres natężenia dyskusji”, który umożliwia wykrycie idealnego źródła, mogącego przyczynić się do zwiększenia zasięgów marki. W tym przypadku analizowane są interakcje wywoływane przez wpisy w mediach społecznościowych i poza nimi oraz częstotliwość ich występowania w ciągu dnia, tygodnia lub kilku miesięcy. „Statystyka marki” prezentowana jest dzięki zaawansowanym wskaźnikom, za pomocą których użytkownik korzystający z narzędzia może zorientować się, czy dysponuje odpowiednio dopasowanymi do swojej marki hasłami. Opcja ta daje również możliwość porównania tych wyników na tle innych marek. Jedną z najważniejszych funkcji, które oferuje aplikacja, jest „analiza sentymentu”, umożliwiająca wykrycie

⁶ Brand24: cennik, Brand24, <https://brand24.pl> (30.03.2023).

w czasie rzeczywistym wpisów użytkowników o różnym nacechowaniu emocjonalnym, jednocześnie ułatwiając natychmiastową reakcję w celu utrzymania pozytywnej oceny marki. Kolejną opcją jest tzw. *influence score*, czyli wskaźnik wpływu wykorzystywany do oceny promującego markę źródła w kontekście jego zasięgu, popularności, aktywności oraz interaktywności⁷.

Inną polską propozycją służącą do monitorowania internetu jest aplikacja Sotrender, która funkcjonuje w przestrzeni internetowej od 2010 roku. Według jej twórców, jest to najlepsze narzędzie służące do analizy marketingu w mediach społecznościowych, wykorzystujące zdobyte najnowocześniejszych technik procesowania danych i uczenia maszynowego. Stosowane jest głównie do mierzenia skuteczności komunikacji w mediach społecznościowych oraz raportowania efektów poszczególnych działań. Dzięki niemu możliwe jest sprawdzenie, jakie zasięgi osiągają poszczególne treści i jaką cieszą się popularnością wśród użytkowników najpopularniejszych mediów społecznościowych. Sotrender nie tylko śledzi zaangażowanie osób odwiedzających poszczególne profile w serwisach Instagram, YouTube, Twitter oraz Facebook, ale także dokonuje segmentacji użytkowników, stosując personalizację treści w zależności od zainteresowań odbiorców. Platforma umożliwia także tagowanie i filtrowanie treści, które dzięki temu mogą być przeglądane w bardziej efektywny sposób. Dodatkowo użytkownik otrzymuje indywidualne zalecenia odnośnie do poprawy komunikacji w mediach społecznościowych⁸.

Jednym z ważniejszych narzędzi służących do analizy zachowań użytkowników internetu jest stworzona w 2011 roku aplikacja SentiOne autorstwa Michała Brzezickiego i Bartosza Bazińskiego. Funkcjonuje na podstawie algorytmu, który – wykorzystując sztuczną inteligencję – potrafi automatycznie ocenić wydźwięk wypowiedzi. SentiOne jest narzędziem wspierającym działania w obszarze marketingu cyfrowego. Ułatwia nawiązywanie i utrzymywanie relacji użytkowników z daną marką poprzez wykorzystanie trzech modułów: monitoringu internetu i analizy danych, obsługi klienta w internecie oraz automatyzacji obsługi klienta. Pierwszy służy do analizy dyskusji na temat marki w takich miejscach, jak: serwisy społecznościowe, fora dyskusyjne, blogi. Dzięki monitoringowi internetu i analizie pozyskanych danych możliwe jest poznanie liczby pozytywnych, neutralnych lub negatywnych wzmianek na temat danej marki oraz określenie jej pozycji na rynku względem konkurencji. Narzędzie pomaga także w budowaniu zaufania klientów.

⁷ Brand24: funkcje, Brand24, <https://brand24.pl> (30.03.2023).

⁸ L. Kszczanowicz, *op.cit.*

Drugi moduł ułatwia dotarcie do obecnych i potencjalnych klientów na całym świecie. Odbyna się to poprzez zintegrowanie wszystkich dostępnych kanałów komunikacji, dzięki czemu marka może łatwo tworzyć wokół siebie zaangażowaną społeczność. Trzeci moduł umożliwia sprawną obsługę klienta poprzez wykorzystanie mechanizmów sztucznej inteligencji w postaci botów nowej generacji, np. silnika NLU (ang. *natural language understanding*), który wykrywa intencje w wypowiedzi. Wykorzystywane są także standardowe *chatboty* i *voiceboty*⁹.

Wśród zagranicznych rozwiązań przydatnym narzędziem jest stworzona w 2011 roku amerykańska aplikacja Sprout Social, która pozwala użytkownikom na dostęp do wzmianek pochodzących z najpopularniejszych serwisów społecznościowych (Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram i Pinterest). Jest zintegrowana z bezpłatną platformą Google Analytics, ułatwiającą obserwację ruchu na stronie internetowej. Aplikacja jest jedną z bardziej profesjonalnych platform do zarządzania mediami społecznościowymi, stworzoną z myślą o większych organizacjach. Ma przejrzysty i intuicyjny interfejs oraz inteligentną skrzynkę odbiorczą, która ułatwia zarządzanie korespondencją, zwłaszcza w przypadku większej liczby monitorowanych marek. Przydatne są także tagi, za pomocą których można oznaczać poszczególne komunikaty oraz je kategoryzować. Aplikacja wykorzystuje autorskie rozwiązania ułatwiające współpracę zespołową w obrębie poszczególnych zadań. Kolejnym udogodnieniem jest karta „Kanały”, gromadząca wszystkie obserwowane treści w postaci wpisów, hashtagów, profili i kanałów RSS, które można udostępniać w najpopularniejszych serwisach społecznościowych. Sprout Social to także menedżer mediów społecznościowych, za pomocą którego można w szybki sposób zaplanować publikację postów i sprawdzić, jak reagują na nie poszczególne grupy odbiorców. Natomiast moduł „Słuchania społecznościowego” umożliwia wytypowanie odpowiednich tematów, odkrywanie trendów, analizowanie nastrojów i dokonywanie obserwacji na podstawie prowadzonych rozmów w serwisach społecznościowych. Aplikacja jest dostępna w ramach czterech różnych pakietów cenowych: Standard, Professional, Advanced i Enterprise i w każdym z nich oferuje możliwość generowania raportów na potrzeby prowadzonych obserwacji¹⁰.

Inną amerykańską propozycją jest uruchomiona w 2014 roku aplikacja BuzzSumo. Jest to popularne narzędzie pracy specjalistów do spraw marketingu treści, wykorzystywane na całym świecie. Umożliwia szybkie badanie treści i tworzenie statystyk wydajności działań promocyj-

⁹ *Sentione: rozwiązania*, Sentione, <https://sentione.com> (30.03.2023).

¹⁰ *Sprout Social*, Influencer MarketinHub, <https://influencermarketinghub.com> (30.03.2023).

nych inicjowanych w najważniejszych serwisach internetowych – od Facebooka, Twittera, Pinteresta i Reddit poprzez popularne strony z bieżącymi informacjami. Wśród najbardziej przydatnych funkcji aplikacji należy wymienić możliwość dokonywania analizy prowadzonej kampanii reklamowej oraz monitorowania konkurencji. Narzędzie pozwala także na zarządzanie zawartością oraz monitorowanie i weryfikowanie opinii użytkowników na temat określonej marki. Dzięki modułowi śledzenia konwersacji i zaangażowania użytkowników możliwe jest podejmowanie szybkich reakcji w obliczu ewentualnych działań kryzysowych. Rozbudowane mechanizmy analityczne ułatwiają optymalizację kampanii i wprowadzanie zmian w odpowiedzi na potrzeby odbiorców¹¹. Aplikacja pełni także rolę menedżera mediów społecznościowych i jest z nimi w pełni zintegrowana. Pozwala na obliczenie tzw. wskaźnika ROI, używanego do oceny efektywności podejmowanych działań marketingowych i opłacalności w zakresie korzystania z różnych form reklamy. Aby go obliczyć, potencjalny zysk (lub zwrot) z kampanii jest dzielony przez jej koszt, a wynik zawsze wyrażony jest w procentach¹².

Najczęściej pojawiające się problemy w monitoringu treści internetowych

Trudno znaleźć narzędzie, które odpowiadałoby potrzebom wszystkich osób zainteresowanych podejmowaniem działań monitorujących treści internetowe. Projektanci aplikacji muszą uwzględniać potrzeby wszystkich grup użytkowników, mając na uwadze ich umiejętności w zakresie posługiwania się nowymi technologiami oraz nierzadko różnorodne cele. Takie próby sprostania zbyt wielu wymaganiom mogą przyczynić się do popełniania wielu niepotrzebnych błędów już na etapie projektowania aplikacji, co może mieć wpływ na działania monitorujące. Przeszkodą może być także brak odpowiednich kwalifikacji osób zajmujących się analizą informacji.

Wśród najczęściej pojawiających się problemów związanych z monitorowaniem internetu za pomocą wspomnianych narzędzi można wyróżnić zbyt duże nagromadzenie bezwartościowych materiałów. Niestety, nawet najlepsza aplikacja nie jest w stanie poradzić sobie z informacjami zamieszczanymi przez boty w serwisach społecznościowych oraz na forach internetowych. Jedynym rozwiązaniem w takim przypadku jest ręczne weryfikowanie zgromadzonego już materiału. Jest to czasochłonne

¹¹ *A world with better content*, BuzzSumo, <https://buzzsumo.com> (30.03.2023).

¹² *Jak zwiększyć wskaźnik ROI wykorzystując monitoring social media i SEO?*, NewsPoint, <https://www.newspoint.pl> (30.03.2023).

ne, ale daje o wiele lepsze rezultaty. Innym problemem może okazać się słowotwórstwo i kreatywność internautów. Bardzo często na określenie jednego zagadnienia używa się kilku lub nawet kilkunastu słów kluczowych, skrótów czy symboli. Język mediów społecznościowych podlega ciągłym przemianom, a wyrażenia potoczne lub nieformalne muszą być traktowane tak samo poważnie jak zwroty oficjalne. Podczas planowania działań monitorujących konieczne jest ustalenie możliwie jak najbardziej kompleksowej listy fraz, a także określeń slangowych, potocznych i regionalizmów. Warto korzystać z aplikacji, w których liczba dostępnych słów kluczowych jest nieograniczona. Wiele problemów może także wynikać z wieloznaczności. Niektóre frazy mogą się wzajemnie wykluczać, z kolei inne występować w różnych kontekstach. Tu z pomocą przychodzą algorytmy, które coraz lepiej radzą sobie ze słowami wykluczonymi i wymaganymi, pod warunkiem, że lista takich przypadków zostanie odpowiednio zdefiniowana. Kolejnym problemem może okazać się brak odpowiednio szybkiej reakcji na zamieszczane treści. Taka sytuacja może mieć miejsce wtedy, gdy mamy do czynienia ze zbyt dużym przyrostem wzmianek wynikającym z popularności danego zagadnienia. Wówczas jedynym rozwiązaniem jest ustawienie odpowiednich powiadomień, co pozwoli uniknąć ewentualnych opóźnień. Istotną przeszkodą w monitorowaniu internetu może okazać się ograniczanie liczby wyszukiwanych wzmianek. W wielu aplikacjach jest to uzależnione od wybranego pakietu. Niestety, takie praktyki wpływają negatywnie na prowadzone badania, nierzadko powodując przekłamania i uniemożliwiając rzetelną obserwację. Odrębną grupę problemów stanowią ograniczenia w funkcjonowaniu aplikacji. Brak możliwości eksportu danych lub niewłaściwy format ich zapisu mogą spowolnić monitoring i wymusić konieczność ręcznej obróbki danych. Wśród niezbędnych modułów powinien znaleźć się także ten, który umożliwia bezpośredni kontakt z twórcami narzędzia lub osobami mogącymi pomóc w szybkim rozwiązaniu problemu¹³.

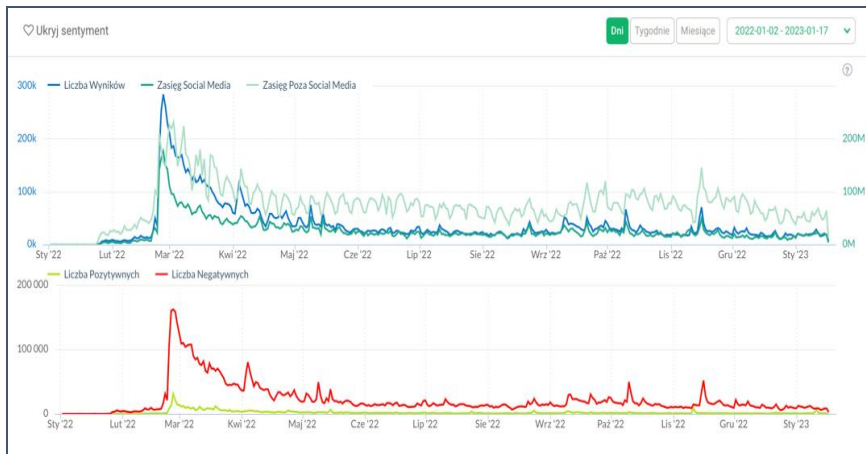
Wykorzystanie aplikacji Brand24 do oceny informacji na temat wojny w Ukrainie

Zaprezentowane narzędzia znajdują zastosowanie przede wszystkim w branży marketingu i zarządzania wizerunkiem. Największe światowe marki planują swoje strategie marketingowe przy użyciu aplikacji wspomagających monitoring internetu. Dzięki temu możliwa jest optymalizacja

¹³ 9 problemów z monitoringiem internetu, IMM, <https://www.imm.com.pl> (30.03.2023).

działań i prowadzenie jeszcze bardziej efektywnej kampanii reklamowej w przestrzeni cyfrowej. Warto zauważyć, że coraz częściej tego typu aplikacje stają się narzędziem pracy polityków, osób odpowiedzialnych za prowadzenie kampanii wyborczych, dziennikarzy, publicystów, historyków, medioznawców czy przedstawicieli organizacji pozarządowych. Tym, co łączy wszystkie zaprezentowane narzędzia, jest możliwość automatyzacji procesu obserwacji zamieszczanych w internecie treści. Ich zbyt duże nagromadzenie utrudnia skuteczną analizę bez użycia specjalistycznego oprogramowania. O ile w przypadku specjalistów od marketingu i kreowania marki głównym celem stosowania narzędzi monitorujących internet jest podniesienie sprzedaży i jeszcze lepsze zaspokajanie potrzeb klientów, o tyle w przypadku pozostałych wymienionych grup większe znaczenie ma możliwość reagowania na określone treści i podejmowania działań prewencyjnych. Jest to szczególnie ważne zwłaszcza w przypadku organizacji podejmujących walkę z dezinformacją. Dzięki wsparciu ze strony tego typu aplikacji działalność *fact-checkingowa* może przynosić jeszcze lepsze rezultaty, a w konsekwencji przyczyniać się do eliminowania szkodliwych i nieprawdziwych treści z przestrzeni internetowej.

Wybuch wojny w Ukrainie 24 lutego 2022 roku przyniósł nie tylko zmiany w polityce obronnej krajów potępiających rosyjskiego agresora, ale spowodował także lawinowy przyrost nieprawdziwych informacji dotyczących konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. W tej sytuacji niezwykle cenna stała się działalność podmiotów zajmujących się lokalizowaniem nieprawdziwych treści i ich usuwaniem. Wyjątkowo pomocna w tym zakresie okazała się aplikacja Brand24, której twórcy postanowili wesprzeć organizacje *fact-checkingowe*, prowadząc monitoring internetu już od samego początku wojny. W tym celu zainicjowano projekt *Rosja i Ukraina*, w ramach którego aplikacja identyfikuje wszystkie wzmianki dotyczące obu stron konfliktu, pojawiające się przede wszystkim w najważniejszych serwisach społecznościowych. Inicjatywę powołano z myślą o naukowcach, dziennikarzach, publicystach, *fact-checkerach* oraz osobach działających w obszarze weryfikowania treści zamieszczanych w przestrzeni internetowej. Rozbudowany panel aplikacji umożliwia wyświetlenie wszystkich wzmianek dotyczących konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, które znajdują się w polskich zasobach internetowych w ciągu roku od agresji Rosji na Ukrainę. Dzięki temu możliwe jest zidentyfikowanie konkretnej liczby wpisów, ich zasięgu, daty publikacji, miejsca publikacji, a także treści (rys. 1). Warto dodać, że autorzy niniejszego artykułu skupili się wyłącznie na analizie ilościowej wpisów, świadomie pomijając kompleksową analizę treści, celem zwrócenia uwagi na techniczne możliwości narzędzia Brand24.

Rys. 1. Liczba wzmianek zarejestrowanych w projekcie *Rosja i Ukraina* w aplikacji Brand24 w okresie od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r.

Źródło: Brand24.pl

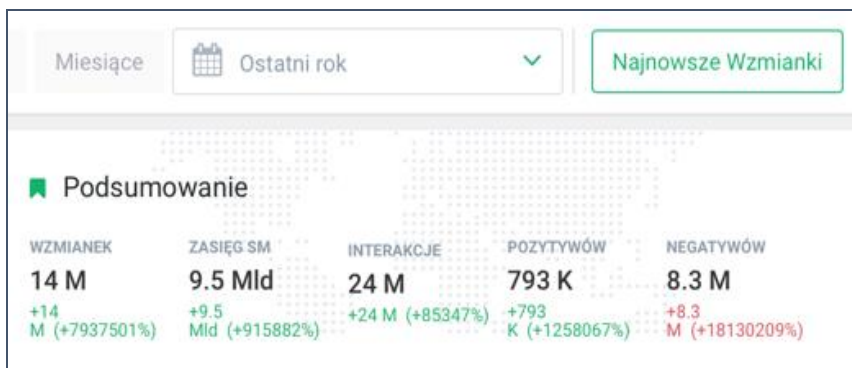
W badanym okresie (od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r.) zarejestrowano w sumie 13 968 121 wzmianek dotyczących tematu *Rosja i Ukraina*. Najwięcej pochodziło z serwisów mikroblogowych (12 031 559) oraz stron prezentujących bieżące informacje (1 097 408). Dostyc często wykorzystywano fora internetowe (479 003) i różnego rodzaju strony internetowe (162 699). Mniejszą popularnością cieszyły się blogi (86 804), serwisy wideo (48 773), a także podcasty (6 136). Najmniej wzmianek pojawiło się w serwisach Instagram (55 619) oraz TikTok (20)¹⁴. Warto zaznaczyć, że najwięcej wzmianek dotyczących konfliktu rosyjsko-ukraińskiego zamieszczono w dniu wybuchu wojny – 24 lutego 2022 roku. Wówczas odnotowano ich aż 229 577 o zasięgu wynoszącym 141 789 126 odbiorców w mediach społecznościowych oraz 193 837 996 poza nimi. Dla porównania – łączny zasięg wszystkich wzmianek w badanym okresie osiągnął blisko 9,5 mld przy wskaźniku interakcji 24 mln.

Dzięki aplikacji możliwe było także dokonanie analizy sentymentu, czyli określenia nacechowania emocjonalnego zgromadzonych informacji. Najwięcej pozytywnych wzmianek pojawiło się 26 lutego 2022 roku (30 820). W tym dniu odnotowano także najwięcej komunikatów wywołujących negatywne emocje (162 024). Łącznie zarejestrowano 8 339 942 wzmianek negatywnych oraz 792 645 pozytywnych. Pozostałe wpisy oznaczono jako neutralne. Warto w tym miejscu

¹⁴ Z projektu wyłączono serwis Facebook.

podkreślić, że o ile dane dotyczące liczby i rodzaju wzmianek są niepodważalne, o tyle do kwestii dotyczących nacechowania poszczególnych komunikatów należy podchodzić ostrożnie. Algorytm z reguły nie radzi sobie z ironią i żartem, na skutek czego wiele informacji jest po prostu oznaczanych w niewłaściwy sposób. W takiej sytuacji lepszym rozwiązaniem byłoby ręczne monitorowanie treści, co oczywiście wymaga ogromnego nakładu pracy i zaangażowania większej liczby osób sprawdzających. Pośrednim sposobem mogłoby być zastosowanie metody hybrydowej – zlokalizowanie wzmianek automatycznie za pomocą aplikacji w pierwszym etapie oraz dodatkowa – ręczna weryfikacja w drugim, co wymagałoby wytypowania próby celowej i zbadania wybranych wpisów.

Brand24 jest narzędziem umożliwiającym przeglądanie zgromadzonych wzmianek. W panelu aplikacji, w oknie sąsiadującym z najważniejszymi zestawieniami, wyświetlają się wszystkie wzmianki pochodzące z miejsc objętych monitoringiem. Przy każdej informacji, oprócz daty publikacji, autora, treści i źródła pochodzenia, znajdują się dane dotyczące liczby polubień oraz udostępnień. Aplikacja porządkuje wpisy także pod względem popularności, wyświetlając je w zakładce *Podsumowanie* (rys. 2).

Rys. 2. Zasięg i rodzaje wzmianek zarejestrowanych w projekcie *Rosja i Ukraina* w aplikacji Brand24 w okresie od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r.

Źródło: Brand24.pl

Brand24 pozwala gromadzić dane w czasie rzeczywistym. Przykładowo, w ciągu dziesięciu minut w aplikacji zarejestrowano 3 594 nowych wzmianek. Jest to nie tylko dowód szybkiego przyrostu danych, ale także skuteczności użytego narzędzia, bez pomocy którego monitoring treści internetowych z pewnością byłby o wiele trudniejszy. Aby

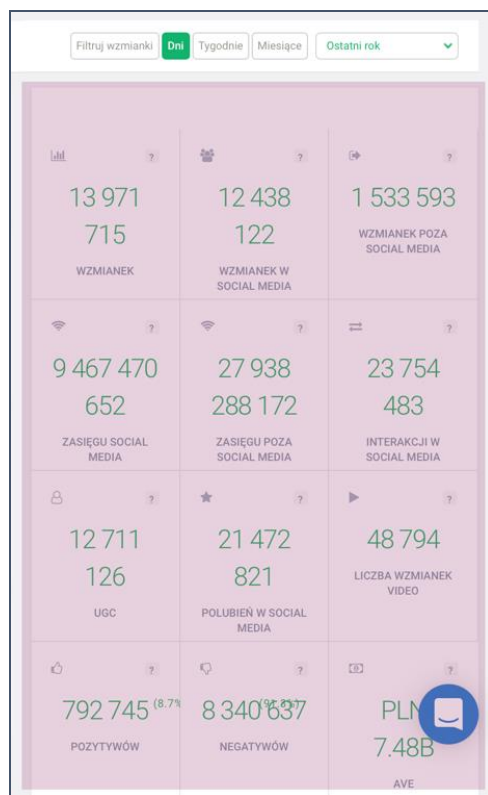
pokazać możliwości aplikacji podczas jakościowej analizy informacji, w pierwszej kolejności pobrano raport zawierający wszystkie wzmianki. Na potrzeby weryfikacji treści konieczne było ich odpowiednie oznaczenie. Przyjęto kilka skrótów pomocnych w identyfikacji wpisów:

- AU – antyukraińskie poglądy,
- PR – prorosyjskie poglądy / anty Zachód / anty NATO,
- PL – o Polsce, polityka, poglądy nacjonalistyczne,
- N – zgłoszenie nieprawdziwe.

W ten sposób oznaczono 2 820 wpisów jako treści antyukraińskie, 1 433 jako prorosyjskie, 988 o charakterze nacjonalistycznym i narodowościowym. 1 254 wpisów uznano za zgłoszenia nieprawdziwe. Wśród nich znalazły się także przekazy ironiczne i żartobliwe, z którymi algorytm aplikacji sobie nie poradził. Ponieważ każde zgłoszenie mogło być opatrzone dowolną liczbą oznaczeń, zdarzały się wpisy spełniające wszystkie przyjęte kryteria. Warto dodać, że użycie aplikacji prezentującej treść wpisów bezpośrednio w oknie głównym narzędzia nie wymagało dodatkowego przeglądania zawartości źródeł, z których te informacje pochodziły, dzięki czemu czas weryfikacji był krótszy. W przypadku analizy całego zbioru byłoby to znaczące ułatwienie.

Ważną częścią aplikacji jest moduł analityczny, który dodatkowo dostarcza informacji na temat liczby wygenerowanych wzmianek przez użytkowników platform społecznościowych, blogów itd. (tzw. *USG – ang. User Generated Content*). Nie bez znaczenia jest także wskaźnik AVE (ang. *Advertising Value Equivalency*) wyznaczający ekwiwalent reklamowy i pomagający w szacowaniu wartości zebranych publikacji i wzmianek, wyrażony za pomocą przybliżonej kwoty środków finansowych, które trzeba byłoby wydać na podobną ekspozycję w postaci reklam.

W opisywanym przypadku zastosowanie automatycznej metody weryfikacji internetu pokazuje, z jak dużym zbiorem danych mamy do czynienia. Mając świadomość, że informacje zamieszczane w jednym źródle są powielane i publikowane w innych miejscach, należy mieć na względzie ich siłę oddziaływania. Zaprezentowany przykład pokazuje, że blisko 14 mln wzmianek wygenerowało prawie 9,5 mln zasięgu w mediach społecznościowych oraz trzy razy więcej poza nimi. Jest to o tyle istotne, że ponad połowę wszystkich zidentyfikowanych wpisów stanowiły informacje o wydźwięku negatywnym (rys. 3). Nietrudno zgadnąć, jaki wpływ tego typu komunikaty wywarły na odbiorców nieświadomych manipulacji lub niezainteresowanych bardziej dokładnym weryfikowaniem podejrzanych treści.

Rys. 3. Dane dotyczące wzmianek zarejestrowanych w projekcie *Rosja i Ukraina* w aplikacji Brand24 w okresie od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Brand24.pl

Aplikacja w formie zestawienia podaje źródła pochodzenia wszystkich wzmianek. Poza łączem odsyłającym do konkretnego profilu, strony lub bloga w sieci wyświetla liczbę wpisów pochodzących z tego miejsca. Użytkownik ma także możliwość sprawdzenia, jak często dany zasób jest odwiedzany i jaki ma wskaźnik wpływu na użytkowników (rys. 4). Po wybraniu konkretnej pozycji z listy aplikacja przekierowuje do zakładki *Wzmianki*, w której można dokonać kompleksowej analizy, a także przejrzeć wszystkie wpisy. Jest także szansa szybkiego reagowania, zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych. W analizowanym przypadku osoba zajmująca się *fact-checkingiem* ma możliwość samodzielnego oznaczenia wybranego wpisu jako pozytywny, negatywny lub neutralny, jeśli algorytm popełnił błąd w tym zakresie. Z pozycji panelu administracyjnego Brand24 można także zgłosić szkodliwą treść, co jest wyjątkowo przydatne w przypadku wzmianek pochodzących z serwisów spo-

lecznościowych. Wszystkie informacje można także analizować w szerszym kontekście, grupując poszczególne media, wykluczając wybrane wpisy, a przede wszystkim tworząc zestawienia zgodnie z wybranymi kryteriami.

Strona	Wpisów	Wizyty ↓	Influence Score	Opcje
1 youtube.com	648	34 581 050 642	10/10	
2 twitter.com	126 401	6 934 632 099	10/10	
3 tiktok.com	1	1 812 971 795	10/10	
4 reddit.com	1	1 700 259 107	10/10	
5 linkedin.com	1	1 588 958 654	10/10	
6 msn.com	328	888 229 310	10/10	
7 quora.com	1	775 945 973	10/10	

Rys. 4. Wykaz źródeł pochodzenia wzmianek w projekcie *Rosja i Ukraina* w aplikacji Brand24 w okresie od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r.

Źródło: Brand24.pl

Zestawienie źródeł pochodzenia wszystkich wzmianek uzupełnia spis influencerów – osób/stron, które mają największy wpływ na kreowanie marki lub kształtowanie opinii na określony temat.

Nazwa	Serwis	Wpisów	Dotarcie ↓	Voice share	Szacowany wpływ	Influence Score	Opcje
1 tvn24		98	1 905 109	2.592	3 743 239	10/10	
2 AndrzejDuda		2	1 798 478	0.050	71 889	10/10	
3 IAPonomarenko		1	1 245 920	0.017	24 918	10/10	
4 sikorskiradek		8	1 182 229	0.218	314 646	10/10	
5 lis_tomasz		1	1 082 953	0.015	21 659	10/10	
6 NewsweekPolska		8	980 206	0.217	313 623	10/10	
7 gazeta_wyborcza		7	895 132	0.173	250 600	10/10	
8 tvp_info		121	831 561	2.785	4 022 624	10/10	

Rys. 5. Wykaz najbardziej aktywnych influencerów w projekcie *Rosja i Ukraina* w aplikacji Brand24 w okresie od 17 stycznia 2022 r. do 17 stycznia 2023 r.

Źródło: Brand24.pl

Kolejnym modulem dostępnym w aplikacji jest zakładka *Cytaty* prezentująca treść poszczególnych wzmianek. W związku z tym, że większość informacji pochodzi z serwisów społecznościowych, zazwyczaj są

to posty lub komentarze użytkowników. Brand24 nie tylko je wyświetla, ale także bezpośrednio przekierowuje do źródła, dzięki czemu można zweryfikować określoną wypowiedź w szerszym kontekście.

Zakończenie

Tradycyjny monitoring internetu jest zadaniem wyjątkowo czasochłonnym i wymaga dużego zaangażowania. Dlatego coraz więcej podmiotów zaczyna zauważać korzyści płynące z automatycznej analizy treści zamieszczanych w przestrzeni cyfrowej. W dzisiejszych czasach prowadzenie działalności bez wsparcia ze strony aplikacji wspomagających kreowanie wizerunku wydaje się niemożliwe. Tego typu rozwiązania wyjątkowo cenią sobie specjaliści do spraw marketingu. Dbałość o reputację marki, jak również możliwość podejmowania szybkiej reakcji w obliczu problemów z pewnością ułatwiają komunikację z odbiorcami. Warto zauważyć, że podobna sytuacja ma miejsce wtedy, gdy aplikacje służące do monitoringu internetu używane są w obszarze działań *fact-checkingowych*. Tu także kluczowe znaczenie ma szybkość i umiejętność weryfikowania informacji. Nie bez przyczyny twórcy narzędzi ułatwiających analizę internetowych wzmianek wyposażyli swoje produkty w odpowiednie algorytmy, które nie tylko pomagają w jednym miejscu agregować wszystkie wpisy na wybrany temat, ale także „podpowiadają”, jak na nie reagować. Dodatkowo niektóre z nich potrafią rozpoznać, w jaki sposób nacechowana jest konkretna informacja, czy stanowi zagrożenie oraz czy ma szansę trafić do szerszego grona odbiorców.

Głównym celem artykułu było zwrócenie uwagi na możliwość zastosowania narzędzi monitorowania internetu w procesie weryfikacji informacji innych niż te o charakterze handlowym i marketingowym, do których są przeznaczone. Mając świadomość, że tego typu rozwiązania nie są idealne, należałoby się zastanowić, czy nie warto ich jeszcze lepiej dostosować, a następnie wykorzystać w procesie bardziej skutecznego weryfikowania informacji. Ten postulat dotyczy zarówno Brand24 – najszerzej opisanego w pracy narzędzia, jak również pozostałych aplikacji. Pomimo ich komercyjnego przeznaczenia warto zwrócić uwagę, że w wielu przypadkach ich twórcy oferują bezpłatne okresy próbne lub atrakcyjne pakiety skierowane do pracowników naukowych, o czym świadczy zaprezentowany i opisany przykład projektu *Rosja i Ukraina*, udostępniony na potrzeby naukowców, dziennikarzy, przedstawicieli fundacji oraz organizacji walczących z dezinformacją.

Ważnym aspektem determinującym powstanie niniejszego tekstu było zwrócenie uwagi na konieczność wdrażania rozwiązań zautomaty-

zowanych w zakresie działań *fact-checkingowych*. Wynika ona przede wszystkim z dużego nagromadzenia nieprawdziwych informacji, publikowanych głównie w mediach społecznościowych, których nie da się zweryfikować ręcznie. Warto podkreślić, że autorzy niniejszego artykułu mają w tym względzie pewne doświadczenie, działając wcześniej w ramach innej inicjatywy *fact-checkingowej*, w której zespół ekspertów dokonywał weryfikacji *fake newsów* wyłącznie w sposób manualny. Wówczas tylko sześciotygodniowe prace skutkowały zaangażowaniem kilkudziesięciosobowego zespołu, który zidentyfikował blisko 20 000 nieprawdziwych informacji. Gdyby w ten sam sposób zweryfikować wszystkie wzmianki, które ukazały się w monitorowanym okresie (12 miesięcy), byłoby to trudne. Z pewnością wymagałoby zaangażowania większej grupy weryfikatorów i poświęcenia wielu tygodni na przeszukiwanie zawartości przestrzeni internetowej, przy jednoczesnym przyroście nowych postów. Należy dostrzec, jak wielką rolę odgrywają opisane narzędzia, które usprawniają pracę oraz pozwalają ograniczyć jej koszty. Rynek cyfrowych mediów rozwija się bardzo szybko, co skutkuje powstawaniem nowych, jeszcze lepszych projektów, których autorami coraz częściej są polscy przedsiębiorcy. Takie rozwiązania jak Brand24 udowadniają, że rodzime aplikacje z powodzeniem mogą konkurować z podobnymi narzędziami powstającymi na całym świecie. Nie są to urządzenia idealne, ale jeśli tylko wyposażą się je w odpowiednie funkcje, będą służyły nie tylko branży marketingowej, ale także innym obszarom, w których liczy się rzetelna i wiarygodna informacja.

Bibliografia

- 9 problemów z monitoringiem internetu, IMM, <https://www.imm.com.pl> (30.03.2023).
A world with better content, BuzzSumo, <https://buzzsumo.com> (30.03.2023).
Brand24: cennik, Brand24, <https://brand24.pl> (30.03.2023).
Brand24: funkcje, Brand24, <https://brand24.pl> (30.03.2023).
Brand24: przewodnik, Brand24, <https://brand24.pl> (30.03.2023).
Chwiałkowska A., *Monitorowanie mediów społecznościowych jako kluczowy czynnik sukcesu przedsiębiorstwa*, „Zarządzanie i Finanse”, 2013, nr 2.
Gawroński S., Piątkiewicz P., *Wykorzystanie monitoringu mediów w badaniach ekstremizmu politycznego*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2018, nr 3.
Jak zwiększyć wskaźnik ROI wykorzystując monitoring social media i SEO?, NewsPoint, <https://www.newspoint.pl> (30.03.2023).
Kszczanowicz L., *Jakie jest 6 najlepszych narzędzi do monitoringu marki w internecie?*, Droptica, <https://www.droptica.pl> (30.03.2023).
Peszek K., *Narzędzia monitorowania działań marketingowych firm w internecie* [w:] *Determinanty i efekty współczesnej aktywności marketingowej*, red. J. Wiazewicz, A. Zielińska, Rzeszów 2015.

Sentione: rozwiązania, Sentione, <https://sentione.com> (30.03.2023).

Sprout Social, Influencer MarketinHub, <https://influencermarketinghub.com> (30.03.2023).

The use of internet monitoring tools in researching information about the war in Ukraine on the example of the Brand24 application

Abstract

Internet monitoring is usually used in the marketing industry to protect the reputation, strengthen the brand image or increase the sales of a given product. Allows you to optimize your promotional strategy, and above all, it facilitates its adaptation to the needs of customers. The process of analyzing emerging information in the digital space, it is increasingly supported by applications with which it is possible to automatically track mentions of a specific brand, topic, event, etc. Such tools (their subjective selection has been presented in this article) can also be used in other areas. To prove this, the operation of the Brand24 application, which was used to monitor mentions of Russia and Ukraine, appearing on the Internet from January 17, 2022 to January 17, 2023 in connection with the outbreak of war, was described in detail. The main purpose of the article was to quantitatively examine selected Internet resources in terms of entries regarding the conflict. In the analyzed period, nearly 14 million messages were identified, the manual verification of which would be simply impossible. The solutions used in the application turned out to be particularly helpful in the process of verifying false information about the war between Russia and Ukraine, contributing to the elimination of a large part of it from the digital space.

Keywords: internet monitoring, fact-checking, Brand24, disinformation, fake news, war propaganda, armed conflict in Ukraine

Marek Leszczyński*

THE ROLE OF MUNICIPAL GOVERNMENT IN FORMING SOCIAL SECURITY

Abstract

The dynamics of economic, political and social changes constantly poses new threats to the existence and creative development of entities (public as well as human communities). The state remains the main entity that is responsible for creating the basics of security, yet it is crucial to study the ways and methods of forming social security for local communities. Under the approved political system, a significant role in ensuring security is ascribed to municipal governments and local governments' institutions. Of key importance are efficiency and effectiveness in functioning of the local authorities as they greatly determine the citizens' standard of living . Furthermore, an important area is the cooperation of local governments with entities responsible for social security (the entities belonging, among others, to the National Rescue and Fire Fighting System and the National Medical Emergency Services). This paper raises an issue of forming social security at a local level with the use of the logistical approach. An improvement in more effective provision of the social security is possible by using the logistical methods as well as social logistics philosophy. This philosophy aims to focus on achieving social goals and tends to attach less importance to the economics of its objectives. It is a relatively new approach that complements the traditional perception of military and business logistics. The constantly increasing number of social threats makes one search for effective methods of reducing their effects and the help for people who are excluded or marginalised for various reasons. Moreover, the public administration, which plays important functions as serving administration, constantly needs to improve the ways of achieving goals connected to fulfilling its mission of a public character.

Keywords: social security, security of local communities

Introduction

The dynamics of economic, political and social changes constantly gives rise to new threats to the existence and creative development of

* Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: marek.leszczyński@ujk.edu.pl, ORCID: 0000-0002-4951-1974.

entities (i.e. states and human communities). The state remains to be the main entity responsible for establishing the foundations of security. Moreover, it is essential to analyse the ways and methods of building security for local communities. Within the established state structure, an essential role in providing security has been attributed to municipal governments and local self-governing institutions. The following paper touches upon the issue of forming social security at a local level with the use of the logistical approach. An improvement in more effective provision of the social security is possible by using the logistical methods as well as social logistics philosophy. This philosophy aims to focus on achieving social goals and tends to attach less importance to the economics of its objectives.

Social security as a research area of national security

A new way of thinking about security resulted from the end of the Cold War and the publication of Barry Buzan's groundbreaking work *People, States and Fear*, which described: „The scope of international research into security in the post-Cold War order”¹. Buzan analyses types of threats to security and describes its five extensive sectors: military, political, social, economic and ecological, and by doing so, he supports a multi-layer approach to security, which preserves a realistic paradigm, but it is the one with a much broader perspective for the nature of security². Buzan describes societal security as an identity term: “Societal security is about keeping up, under acceptable conditions, development, traditional language standards, religious and national identity as well as customs”³. Nationalism and pressure on re-establishing borders may generate tension in countries whose populations are of various ethnic origin³. Social security belongs to the most difficult, the least tangible and least definable in conceptual framework, type of security. This clearly stems from ambiguity and multidimensionality of anything that is social in nature⁴. Social security is also

¹ B. Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Brighton 1983; wyd. drugie i popr.: *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London 1991.

² Z. Nowakowski, *Bezpieczeństwo narodowe – ewolucja pojęcia i zakresu*, Warszawa 2007.

³ M.E. Brown, *Nationalism and Ethnic Conflict*, Cambridge 2001, pp. 3-12.

⁴ S. Jarmoszko, W. Barszczewski, *Bezpieczeństwo społeczne w sytuacjach krytycznych*, Siedlce 2017, pp. 57-61.

closely connected to “welfare security”, which deals with threats of social nature triggered by: illiteracy, discrimination, illnesses, poverty, crime, drugs or terrorism⁵. In the Polish reality, numerous definitions of social security put emphasis on social and economic issues, as well as attach attention to the role that public authorities play in forming social security⁶. The issue of social security is also reflected in the latest National Security Strategy of the Republic of Poland. This document stresses, in particular, the role of family, and the issue of aging society together with its demographic implications, as well as the need for strengthening social bonds⁷.

Achieving a satisfactory level of social security requires both actions on the part of institutions – at the national and local governments levels and non-governmental organisations - and also some involvement on the part of citizens (local communities). A key component of social security entails forming conditions for development through providing opportunities for active participation in education, culture and broadly understood social life. Social security also refers to a sense of community and making social bonds that are trust-based⁸. Social security is a complex construct comprising three components (constituents): welfare security (referring to minimal social standards determined by the level of minimum wage, minimum income and transfers – guaranteed in the system of law and resulting from the essence of a democratic state), communal security (regarding the area of sensations and emotions, psycho-physical in character, subjective experience of being part of a bigger community and society. The level of this type of security is dependent on the level of social capital) and developmental security (regarding general conditions for citizens’ development in a particular country, and determined by opportunities and possibilities for development; currently it primarily depends on the volume of human capital, institutional background, the extent to which a country is decentralised and the citizen is empowered in the existing system of law).

⁵ O. Waever [et.al.], *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London, 1993, pp. 18–27.

⁶ *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia. Uwarunkowania. Wyzwania*, eds. A. Skrabacz, S. Sulowski, Warszawa 2012; M. Książkowski, *Bezpieczeństwo socjalne* [in:] *Leksykon polityki społecznej*, ed. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001, p. 21, J. Gierszewski, *Model bezpieczeństwa społecznego na tle teorii systemów*, „Colloquium”, 2013, no. 2, p. 70.

⁷ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020, pp. 31–32.

⁸ M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI w.*, Warszawa 2011, pp. 58–59.

Table 1. Scope of social security

Social security		
Welfare security: – legal and institutional guarantees (public guarantees for a minimum wage, social transfers)	Developmental security: – human capital (qualifications, knowledge, skills, general state of health)	Communal security : – social capital (social trust, co-operative abilities, supportive attitudes, organisational skills, active citizenship)

Source: M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI w.*, Warszawa 2011, p. 58.

A requisite for counteraction against social threats is familiarity with phenomena relating to those threats. Level and gravity of threats form the starting point for developing suitable strategies, proposing appropriate legal solutions, distributing financial resources between particular threat areas, forming institutions that undertake preventative, operational and restrictive tasks⁹. “Strategic thinking cannot, which is absolutely obvious, do without creative thinking that, quite logically, follows critical thinking”¹⁰.

The municipal government and ensuring social security

The municipal government caters for local communities’ needs as well as attends to public tasks not restricted by the Constitution or any laws relating to other public authorities. In a legal sense, municipal government is understood as executing tasks of public administration in a decisive manner and on their own responsibility by entities independent of and free from any interference from the state¹¹.

Municipal government can be treated as commonweal of special qualities, dissimilar to properties of the state as the driving force behind political processes.

From a logistics perspective, an essential issue is the structure of the municipal government. One of primary responsibilities of local authorities is creating conditions for due meeting residents’ needs and providing them with access to public services of expected quality¹². Supplying

⁹ M. Lisiecki, *Metody i techniki zarządzania bezpieczeństwem społecznym* [in:] *Zarządzanie Bezpieczeństwem. Metody i techniki*, eds. K. Raczkowski, Ł. Sułkowski, Warszawa 2014, p. 165.

¹⁰ S. Jarmoszko, *Technologie myślenia strategicznego*, Siedlce 2016, p. 108.

¹¹ B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny*, Zakamycze 2003, p. 15.

¹² J. Szoltysek, A. Sadowski, M. Kalisiak-Mędralska, *Logistyka społeczna. Teoria i zastosowanie*, Łódź 2016, p. 67.

public services is one of the most essential public tasks done and the concept of public tasks yields the broadest understanding of a line of duty for the state and public administration¹³.

Table 2. Factors forming local government as commonweal

State macrosphere	Local microsphere
1. Institutional and legal order	1. Connections between local authorities and micro-environment
2. Social trust	2. Scope of decision making powers
3. Economic policy	3. Efficiency of local authorities
4. Common goods	4. Mobility of local community
5. Income diversities	5. Attitude towards local goods
6. Ability to compromise	6. Attitude towards others
7. Extent of corruptive black economy	

Source: J. Kleer, *Dobra publiczne: wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 2015, p. 142.

Supplying public services is the domain of the providing administration as opposed to administrative police (which was the original function attributed to administration). The providing administration has developed gradually since the 19th century, along with the widening of the state's functions and thus laying the foundations for the modern welfare state. Traditional police-fashion administration would focus on providing safety and public order. The providing administration is tasked with caring for improving citizens' standard of living and meeting their social and living needs.

Public services can be characterised by certain qualities including¹⁴:

- the state's responsibility for providing citizens with public services in compliance with particular availability and quality standards – the standards are regulated by the legislation,
- the state's responsibility for supplying means for financing the provision of services to citizens, which does not preclude making a partial payment for a service,
- striving for equal access to services for all citizens, which implies a non-commercial nature to the provision of public services. The state cannot aim at maximising the receipts for the national budget, but providing citizens with easy access to services (especially citizens who have a low material status or those socially excluded),
- the continuity of benefits; the availability of public services ought to be ensured incessantly and irrespective of the current market situation.

In the process of providing social services, a key role is played by social infrastructure. It is a number of institutions that support, in an

¹³ D. Sześciło, *Współzarządzanie a usługi publiczne*, [in:] *Współzarządzanie publiczne*, ed. S. Mazur, Warszawa 2015, p. 286

¹⁴ D. Sześciło, *op.cit.*, p. 287.

orderly manner, meeting local communities' needs in a given location (such as hospitals, schools, police stations, museums, and theatres) – they all make a system of social infrastructure (see Table 3). These facilities are essential elements of the logistic process whereby a client (a resident of a particular territorial unit) is supposed to be supplied in the shortest possible time with a product (a service) of excellent quality and usability.

Table 3. Views on social infrastructure

View	Characteristics
First	Organisational units, supporting the provision of particular social services (schools, libraries, community centres, health centres, nursing homes)
Second	Specific activities undertaken with a particular aim in view, (eg. educational and cultural activities).
Third	People employed in institutions comprising technical infrastructure, who possess appropriate skills, specialised knowledge, experience and competences which enable them to perform assigned tasks and functions.

Source: J. Szoltysek, A. Sadowski, M. Kalisiak-Mędralska, *Logistyka społeczna. Teoria i zastosowanie*, Łódź 2016, p. 82.

Local government's responsibilities within social affairs

A county government's responsibilities within social policy include public tasks of transcommunal nature such as¹⁵: public education, social welfare, pro-family policy, support for people with disabilities, public order and citizens' safety, fire protection, flood protection, prevention of life-threatening incidents, and incidents that may damage the environment, co-operation with non-governmental organisations. The scope of counties' tasks related to social security is very wide and encompasses, among others¹⁶, drafting and implementing the county's strategy for resolving social problems, with particular reference to support offered to the disabled, which aims at integrating people and families from high-risk groups – after consultations with appropriate local municipalities. In addition, those tasks include providing specialised counselling service, organising proper care in foster homes, providing financial assistance towards partial contribution in covering the expenses of maintaining foster children and paying out salaries to professional foster families for

¹⁵ A. Durasiewicz., *Sieci wsparcia dla radomskich rodzin*, [in:] *Lokalne sieci wsparcia* eds. M. Gagacka, K. Głąbicka, Radom 2010, pp. 355-358.

¹⁶ Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2008, nr 115, poz.728)

being ready for accepting a new foster child. What is more, those tasks extend to include taking care of and raising children who are completely or partially deprived of parental care, especially by establishing and running adoption and care centres, educational care facilities for children and youth, including transcommunal day care centres, as well as creating and implementing aid programmes for children and families, covering maintenance costs for children living in a given district and who have been placed in educational care facilities and in foster families within or outside a given district.

Moreover, counties are responsible for granting financial help to young people who leave educational care facilities, social care centres for mentally retarded children and youth, homes for single mothers and pregnant women, foster families, shelters for under 18s, youth custody centres, special school and educational centres or youth educational centres. Further tasks assigned to counties include assisting people with adaptive difficulties in their integration with the surrounding environment and that applies especially to youth leaving educational care facilities, social care centres for mentally retarded children and youth, homes for single mothers and pregnant women, foster families, shelters for under 18s, youth custody centres, special school and educational centres or youth educational centres, as well as to people who have been granted a refugee's status, and those who have been released from a correctional facility and experience adaptive difficulties, running and the development of transcommunal social care centres and admitting selected persons into them, maintaining sheltered accommodation for people living in more than one commune and for residents of county support facilities, including homes for single mothers with under 18s and for pregnant women but with the exception of community self-help centres and other support centres for people with mental disorders.

Among other tasks are running crisis intervention centres, providing information on rights and powers, training and professional development of the social workers from a given county, providing methodological advice for the managers and personnel of social care institutions within a given county, undertaking other appropriate actions after identifying needs for them, such as drafting and implementing protective programmes, keeping records and writing reports and submitting them to an appropriate governor, establishing and maintaining a county's family support centre together with providing means for its employees' remuneration. A county's list of its own responsibilities regarding social security include¹⁷ development and implementation of a communal strategy

¹⁷ *Ibidem.*

for solving social problems with special attention paid to social assistance programmes, preventing and solving drinking problems and other tasks, whose aim is to integrate people and families from high-risk backgrounds, drafting an analysis with regard to social assistance needs in a given commune, providing housing, meals and clothing for people deprived of these basic necessities, granting and paying out temporary benefits.

Further on, the legislators have designated more tasks such as granting and paying out targeted benefits towards covering the expenses incurred by unforeseen circumstances, granting and paying out targeted benefits towards covering the expenses spent on healthcare provision for the homeless, and other people without a regular income, benefits within a general insurance at the National Health Fund, granting targeted benefits in the form of credit tickets, paying contributions towards retirement and disability pension insurance in favour of a person who resigns from employment in connection with the need to take care of a seriously or permanently ill family member and non-resident mother, father or siblings, social work, organising care services, including specialist care services for people suffering from mental disorders, providing places in day care facilities or sheltered accommodation and maintaining such places. Moreover, the commune is obliged to fulfill other tasks related to social security such as: forming a communal system of prevention and care over the child and family, subsidising meals for children, arranging funerals, also of homeless people, sending people to a nursing home and making full payments for their stay there, keeping suitable records and writing necessary reports and submitting them to the local governor, establishing and maintaining social care centres as well as ensuring financial means for their employees' remuneration. In turn, assigned tasks in social security include: granting and paying out regular benefits, paying off contributions to health insurance under the regulations of the general health insurance system, organising and providing specialist care services in the place of residence for people with mental disorders, granting and paying out targeted benefits to cover the expenses related to natural and ecological disasters, daily running and development of community's self-help centres for people with mental disorders, implementing tasks and activities under the governmental social welfare programmes, which aim at protecting the standard of living for individuals, families and social groups and the development of specialist support.

The aid offered to residents is institutionalised in character, and the provision of assistance is trusted with Social Assistance Centres and County (City) Family Support Centres, which are organisational units that fulfill their own tasks and external tasks assigned to them by the

government administration which are related to social assistance and social rehabilitation with a view to improving the functioning of a family, prevention and counteracting crises and dysfunctionality in families¹⁸.

The objective of activities taken up in the area of social support and assistance is meeting the previously set target – helping an individual and a family out of life crises. The effectiveness of these activities is dependent not only on financial resources, but also on the efficient organization of the assistance procedures within a well-designed system. Creating such a system must take into account multidimensionality and multi-subjectivity. Apart from institutions belonging to a local government structure, the system comprises of non-governmental organizations, religious institutions and business enterprises.

The logistical approach to social security

Providing social security requires a number of orderly actions based on available resources. It is particularly crucial in extraordinary and critical situations, when one is faced with a breakdown in the normal provision of public services and a real threat to people's life and health. A dictionary of terminology in national security defines a critical situation as a state of growing destabilization, uncertainty and social unrest, which threatens, in particular, territorial integrity, people's lives and health, their possessions, cultural heritage, the environment or critical infrastructure, including incidents of terrorist nature leading to potential loss of control over the course of events or threat escalation¹⁹. The logistical approach to the provision of social security puts more emphasis on effectiveness rather than economic efficiency of actions undertaken. In the case of crises, managing the logistics should take into account the following issues²⁰:

- saving health and life of the casualties,
- time pressure,
- interference in communications systems and relaying information,
- unforeseen events,
- involvement of the mass media,
- negative attitude of the general public,
- external intervention in the course of events and operations,

¹⁸ B. Józwiak, *Zadania samorządu terytorialnego w rozwiązywaniu podstawowych kwestii społecznych*, [in:] *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia. Uwarunkowania...*, pp. 76-98.

¹⁹ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008.

²⁰ A. Szymonik, *Logistyka w bezpieczeństwie*, Warszawa 2011, p. 48

- unplanned tasks resulting from legal regulations about: a state of emergency, a state of natural disaster, and a state of war,
- limited manpower and resources.

In order to save people's lives and health in Poland, resources of two existing rescue systems are used. These are the National Rescue and Fire-Fighting System (KSRG) and State Medical Rescue Service (PRM). The operational objective of the National Rescue and Fire-Fighting System is protecting human life and health, people's possessions or protecting the environment through²¹:

- fighting fires,
- fighting natural disasters,
- providing technical rescue services,
- providing chemical rescue services,
- providing ecological rescue services,
- providing pre-medical rescue services.

The National Rescue and Fire-Fighting System operates within the framework of the state's civilian security system and the healthcare system. The most essential task for that system is providing efficient and effective medical rescue operations for every individual whose life or health is at risk. The components of medical rescue system include: hospital casualty departments, medical rescue teams including air rescue teams, whose services are provided under the contracts with the particular operators for the provision of healthcare and for delivering medical rescue operations. "Efficient and effective functioning of the rescue system is possible if an organised logistical system of life-saving is established. This system needs to be a well-planned set of commanding bodies as well as logistical units and devices that are interrelated, which are meant to make deliveries and provide services for every element of that system (including those in need of help)"²².

In recent years, in academic papers on logistics an attempt has been made to define social logistics as a new field in logistics that aims at pursuing social goals. In a general sense, the research subject of social logistics is the interaction between the material and information flows, which are crucial for meeting social needs. A formal research subject of social logistics is the degree to which reported social needs are satisfied. It is done through logistical management of the flows and evaluated by the perception of the quality of people's lives. The purpose of social logistics is the provision of availability of material goods and accessibil-

²¹ *Ibidem*, p. 154.

²² *Ibidem*.

ity to places, which should guarantee meeting social expectations related to socially important processes²³.

Table 4. Characteristics of the management process in applications of logistics

Characteristics	Business logistics	Social logistics	Military logistics
Dominant premise of decisions taken	Of economic nature	Of humanistic nature	Of organisational nature
Priority given to	Profit	Quality of life	Safety
Chief principles	Economic efficiency and favourability	Effectiveness and favourability	effectiveness
Subject	Material flows (people and possessions) and relevant information		
Purpose	Attributing spatio-temporal values (and complementary ones) to objects amenable to the flow		

Source: P. Kołodziejczyk, J. Szoltysek, *Epistemologia logistyki społecznej*, „Przegląd Organizacji”, 2009, no. 4, p. 44.

Logistics in its development is evolving towards socially important projects, i.e. projects that stem from the needs of society and ensure its right functioning not thanks to its maturation as a discipline of knowledge but thanks to the fact that it closely follows the changing social needs. Those new applications include such areas as: healthcare system, social assistance, humanitarian aid, general elections. The logistical approach, then, facilitates the provision of social security for the citizens, and leads to an improvement in the citizens' quality of life through²⁴:

- improving the citizens' state of health,
- saving life in danger,
- providing public safety in public space,
- accomplishing tasks arising from the principles of self-governance, democracy and equality,
- pursuing the elimination of social exclusion, connected with the citizens' mobility.

Conclusion

In this article, characteristics of social security has been presented, together with the evolution in the research into national security and the enhanced role of non-military factors in devising security systems.

²³ J. Szoltysek, A. Sadowski, M. Kalisiak-Mędralska, *op.cit.*, p. 42.

²⁴ *Ibidem*, p. 46.

A special role in ensuring social security is ascribed to numerous self-government bodies because the effective provision of security for citizens takes place at various levels of the state structure. With a number of emerging critical situations, it is essential that appropriate services should be, effectively and without fail, provided for the people affected by ill effects of extraordinary events. To that end, great validity is attached to the logistical approach, which is currently growing in popularity and importance not only with reference to the military scope (which represents the traditional approach) or the economic one but also with regard to the social realm, including the provision of public services.

Bibliography

- Brown M.E., *Nationalism and Ethnic Conflict*, Cambridge 2001.
- Buzan B., *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Brighton 1983; wyd. drugie i popr.: *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London 1991.
- Dolnicki B., *Samorząd terytorialny*, Zakamycze 2003.
- Durasiewicz A., *Sieci wsparcia dla radomskich rodzin*, [in:] *Lokalne sieci wsparcia*, eds. M. Gagacka, K. Głębicka, Radom 2010.
- Gierszewski J., *Model bezpieczeństwa społecznego na tle teorii systemów*, „Colloquium”, 2013, no. 2.
- Jarmozko S., *Technologie myślenia strategicznego*, Siedlce 2016.
- Jarmozko S., Barszczewski W., *Bezpieczeństwo społeczne w sytuacjach krytycznych*, Siedlce 2017.
- Józwiak B., *Zadania samorządu terytorialnego w rozwiązywaniu podstawowych kwestii społecznych*, [in:] *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia. Uwarunkowania. Wyzwania*, eds. A. Skrabacz, S. Sulowski, Warszawa 2012.
- Kleer J., *Dobra publiczne: wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 2015.
- Kołodziejczyk P., Szoltysek J., *Epistemologia logistyki społecznej*, „Przegląd Organizacji”, 2009, nr 4.
- Księżopolski M., *Bezpieczeństwo socjalne* [in:] *Leksykon polityki społecznej*, ed. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI w.*, Warszawa 2011.
- Lisiecki M., *Metody i techniki zarządzania bezpieczeństwem społecznym*, [in:] *Zarządzanie Bezpieczeństwem. Metody i techniki*, eds. K. Raczkowski, Ł. Sułkowski, Warszawa 2014.
- Nowakowski Z., *Bezpieczeństwo narodowe – ewolucja pojęcia i zakresu*, Warszawa 2007.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020.
- Sześciło D., *Współzarządzanie a usługi publiczne*, [in:] *Współzarządzanie publiczne*, ed. S. Mazur, Warszawa 2015.

Szołtysek J., Sadowski A., Kalisiak-Mędralska M., *Logistyka społeczna. Teoria i zastosowanie*, Łódź 2016.

Szymonik A., *Logistyka w bezpieczeństwie*, Warszawa 2011.

Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2008, nr 115, poz. 728).

Waever O. [et.al.], *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London 1993.

Samorząd terytorialny w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego

Streszczenie

Dynamika zmian ekonomicznych, politycznych i społecznych powoduje, że ciągle pojawiają się nowe zagrożenia dla trwania i kreatywnego rozwoju podmiotów (państwowych oraz wspólnot ludzkich). Państwo pozostaje głównym podmiotem odpowiedzialnym za tworzenie podstaw bezpieczeństwa, przy czym istotne jest badanie sposobów i metod kształtowania bezpieczeństwa wspólnot lokalnych. W przyjętych rozwiązaniach ustrojowych istotną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa przypisano samorządowi terytorialnemu i instytucjom samorządowym. Kluczową kwestią jest sprawność i skuteczność funkcjonowania podmiotów samorządowych, bo od tego w znacznym stopniu zależy jakość życia obywateli. Ponadto ważnym obszarem pozostaje współpraca organów samorządu terytorialnego z podmiotami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo społeczne (podmioty przypisane m.in. do Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego oraz Państwowego Ratownictwa Medycznego). W tekście poruszono kwestię kształtowania bezpieczeństwa społecznego na poziomie lokalnym z wykorzystaniem podejścia logistycznego. Poprawa skuteczności zapewnienia bezpieczeństwa społecznego jest możliwa przy wykorzystaniu metod logistycznych oraz filozofii logistyki społecznej ukierunkowanej na realizację celów społecznych, a w mniejszym stopniu kierującej się ekonomicznością celów. Jest to stosunkowo nowe podejście, stanowiące uzupełnienie tradycyjnie postrzeganej logistyki militarnej oraz logistyki biznesowej. Zwiększająca się nieustannie liczba zagrożeń o charakterze społecznym skłania do poszukiwania skutecznych metod niwelowania ich skutków oraz pomocy dla osób z różnych powodów wykluczonych, bądź zmarginalizowanych. Ponadto administracja publiczna, która wykonuje ważne funkcje z zakresu administracji świadczącej nieustannie musi doskonalić sposoby osiągnięcia celów związanych z wypełnianiem swojej misji o charakterze publicznym.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo społeczności lokalnych

Marlena Lorek^{*}, Grzegorz Wierzbicki^{},
Michał Więckiewicz^{***}, Grzegorz Surowiecki^{****}**

MIGRACJA NA GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ JAKO ELEMENT WOJNY HYBRYDOWEJ

Streszczenie

Migracja to proces wpisany w rozwój cywilizacji i wynika z wielu czynników, jednak najczęściej dzięki niemu ludzie będą mogli zaspokoić swoje najważniejsze potrzeby. Jeden z większych problemów migracyjnych, z jakimi boryka się Polska i inne kraje UE, został odnotowany w 2021 roku na granicy polsko-białoruskiej. Migracja manipulowana przez dyktatora białoruskiego ma za zadanie zdestabilizować porządek funkcjonowania państwa. Konflikt ten jest również wywoływany przez Rosję, co może wskazywać na to, iż jest to wojna hybrydowa. W publikacji została przedstawiona kwestia migracji i wojny hybrydowej jako nowego wyzwania dla krajów Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: migracja, wojna hybrydowa, bezpieczeństwo, zagrożenia

Wstęp

Migracja jest procesem, z którym ludność ma do czynienia od zarania dziejów, jednak najważniejsze jest to, aby był on bezpieczny i nie tworzył dodatkowych zagrożeń dla jednostek w nim uczestniczących. Bezpieczeństwo jest jedną z najważniejszych potrzeb, dlatego też państwa powinny cały czas tworzyć nowe polityki bezpieczeństwa, gdyż rzeczywistość ruchów migracyjnych zmienia się wraz z postępem globalizacji. Na przestrzeni czasu ujawniła się nowa strona tego zjawiska społecznego traktowanego jako instrument destabilizacji bezpieczeństwa nie

^{*} Politechnika Rzeszowska, e-mail: mlorek@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-6814-8162.

^{**} Uniwersytet w Siedlcach, e-mail: grzegorz.wierzbicki@uph.edu.pl, ORCID 0000-0002-3822-2384.

^{***} Gmina Stare Babice, e-mail: legal@mwieckiewicz.pl, ORCID 0009-0000-3626-9034.

^{****} Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, e-mail: gsurowiecki@wp.pl, ORCID 0009-0002-8270-0416.

tylko Europy, ale także świata. Dlatego też państwa tranzytowe i docelowe powinny ze sobą współpracować i tworzyć odpowiednie zabezpieczenie na poszczególnych granicach UE. W ostatnim czasie wydarzenia na granicy białorusko-polskiej pokazują, jak proces ten może być wykorzystywany do manipulacji. Problem, z jakim boryka się teraz Polska, określany jest mianem wojny hybrydowej, ponieważ dyktator białoruski w porozumieniu z rosyjskim tworzą nowe zagrożenia nie tylko na naszej granicy, lecz także dla całego świata. Używanie migrantów jako broni i sianie paniki jest wykorzystywane przez propagandę. Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, jak nielegalne ruchy migracyjne oddziałują na bezpieczeństwo państwa i czy faktycznie migracja destabilizuje funkcjonowanie krajów Unii Europejskiej.

Migracja – podstawowe pojęcie

Migracja to nic innego jak przemieszczanie się ludności pomiędzy różnymi miastami czy krajami. Najczęściej wiąże się ona z dłuższą zmianą miejsca zamieszkania. Pojęcie to ma duży wpływ między innymi na zachowania gospodarcze i polityczne. Ruchy migracyjne mogą w znaczący sposób wpływać na bezpieczeństwo danego kraju¹, tworząc sprzyjające okoliczności do destabilizacji czy zaburzenia ładu publicznego na danym obszarze. Często założenia polityki bezpieczeństwa w kontekście migracji mogą radykalnie się zmieniać wraz z liczbą przybywających imigrantów². Migracja może być procesem okresowym lub trwałym – każdy z tych rodzajów może nieść ze sobą inne korzyści bądź wady. Można mówić o takich zagrożeniach, jak: wydatki związane z utrzymaniem imigrantów, wzrost przestępczości, konflikty³. Bardzo ważny jest profil migrantów – to, czy są to osoby chcące dostosować się do panujących relacji wewnątrz danego kraju, czy chcą one narzucać swoje wartości i upodobania kulturowe lub religijne. Korzyści z migracji dotyczą wyłącznie osób, które chcą osiągnąć zyski poprzez swoją pracę i wzmocnić gospodarczo dane państwo lub zwiększyć konkurencyjność na rynku pracy poprzez swoje doświadczenie i wykształcenie⁴.

¹ *Migracje i ich formy*, Zintegrowana Platforma Edukacyjna MEiN, <https://zpe.gov.pl> (18.08.2023).

² S. Castles, M. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011, s. 48.

³ P. Deszczyński, *Migracje zewnętrzne a bezpieczeństwo państw*, Warszawa 2008, s. 100.

⁴ L. Kacprzak, J. Konopka, *Bezpieczeństwo państw a procesy migracyjne*, Piła 2008, s. 18. Zob. M. Jurgilewicz [i in.], *Management of restrictions during the SARS-*

Każdy imigrant kieruje się swoimi celami i ciężko jest dywagować, jakie są prawdziwe założenia imigrantów w stosunku do państwa, w którym chcą się osiedlić⁵. Warto zwrócić uwagę na to, jak złożony jest to proces i jak różnorodne są powody, jakimi kierują się ludzie przy podejmowaniu decyzji o opuszczeniu dotychczasowego miejsca zamieszkania.

Migracje stałe (zmiana zamieszkania na stałe) można podzielić na:

- dobrowolne: zarobkowe (zmiana lub nowa praca), rezydencjalne (zmiana mieszkania), matrymonialne (zawarcie małżeństwa), ekologiczne (zmiana środowiska przyrodniczego bądź społecznego),
- wymuszone: zorganizowane: repatriacje, wysiedlenia, deportacje (wydalenie osób niepożądanych),
- żywiołowe: tzw. za chlebem (głód), wojenne i powojenne (wojna na danym terenie kraju), uchodźstwo polityczne (prześladowanie w stosunku do rasy czy polityczne), uchodźstwo religijne (prześladowania religijne), uchodźstwo ekologiczne (klęski żywiołowe oraz katastrofy ekologiczne)⁶.

Imigranci zazwyczaj chcą osiągnąć w głównej mierze poprawę warunków życia. Niejednokrotnie wyjazd z rodzinnego kraju jest związany z procesem łączenia rodzin. Można także decydować się na imigrację, jeśli państwo, w którym się żyje, nie zabezpiecza podstawowych potrzeb, takich jak bezpieczeństwo. Obecnie migracja na terenie Unii Europejskiej postrzegana jest negatywnie, ponieważ migranci często nie przejawiają chęci dostosowania się do życia i integracji społecznej w państwach, do których przybywają. Państwa UE stają coraz częściej przed nowymi wyzwaniami związanymi z imigracją, ponieważ kreuje to nową rzeczywistość zarówno dla Europy, jak i całego świata⁷. Państwa tranzytowe, takie jak Polska, muszą coraz bardziej strzec granic państwowych, gdyż przybycie nielegalne i przejście do innych krajów UE, najczęściej Niemiec, może destabilizować sytuację wewnętrzną kraju⁸. Obecnie Europa boryka się z napływem imigrantów i coraz częściej można usłyszeć w mediach, że proces ten ma wiele skutków negatywnych dla różnych państw⁹.

CoV-2 pandemic in Central European countries [w:] *The pandemic in Central Europe. A case study*, ed. by J. Itrich-Drabarek, London 2022, s. 62 i n.

⁵ A. Żebrowski, *Migracja zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, Kraków 2014, s. 47.

⁶ P. Wład, *Geografia. Człowiek gospodarzem Ziemi. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Warszawa 2007.

⁷ W. Repetowicz, *Broń „D” i Białoruś – scenariusze dla Polski*, Defence24, <https://defence24.pl> (18.08.2023).

⁸ A. Rybak, A. Pasierbiak, *Imigracja do państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2016, s. 17.

⁹ Z. Śliwa, A.K. Olech, *Wyzwania w kontekście migracji i kryzys na granicy polsko-białoruskiej*, Defence24, <https://defence24.pl> (20.08.2023).

Migracja jako nowe wyzwanie dla Europy

Przemieszczanie się osób niejednokrotnie było dużym problemem dla Europy, ponieważ migranci bardzo często nie chcą się dostosowywać do panujących na danym terenie warunków, co wpływa negatywnie na poziom bezpieczeństwa i obawy lokalnej ludności. Obecnie takie państwa, jak Białoruś i Rosja, chcą doprowadzić do dużego napływu migrantów do krajów UE po to, aby zakłócić ich funkcjonowanie. Można domniemywać, że ich cele i założenia to nic innego jak chęć wprowadzenia chaosu i braku kontroli nad migrantami, co w konsekwencji spowoduje zachwiania demograficzne. Nie do końca bowiem wiadomo, jaka liczba migrantów przybyła do poszczególnych państw na terenie Europy¹⁰.

Europa miała już problem migracyjny, który obserwowany był w 2015 roku¹¹. Duży napływ ludności nie był wówczas całkowicie kontrolowany, a organy bezpieczeństwa w poszczególnych państwach nie miały tak mocnych narzędzi, aby czuwać nad poziomem bezpieczeństwa swoich obywateli. Europa w tym czasie nie miała odpowiedniej polityki migracyjnej, dlatego też proces ten był tak słabo kontrolowany, a niektóre państwa mierzyły się wręcz z kryzysem¹². Największym problemem, jaki towarzyszył tak wzmożonemu przemieszczaniu się migrantów, była niejednorodna polityka wszystkich państw Europy. Część krajów, takich jak: Czechy, Węgry, Litwa, Łotwa i Estonia, Słowacja oraz Polska, nie wyrażała chęci przyjęcia migrantów między innymi z Afganistanu, ponieważ zakładała, że może to spowodować konflikty wewnętrzne. Natomiast Hiszpania, Francja, Niemcy, Włochy i Belgia zgadzały się na przyjęcie tak dużej liczby, co skutkuje teraz utratą pełnej kontroli nad procesami zachodzącymi w ich społeczeństwach. Państwa te borykają się z przemocą, przestępstwami, konfliktami, a nawet działaniami terrorystycznymi. Obywatele tych krajów niejednokrotnie w mediach wypowiadają się, że napływ migrantów spowodował u nich poczucie strachu, co wpływa często na brak poczucia bezpieczeństwa¹³.

¹⁰ P. Kolbusz, *Kryzys migracyjny 2015 roku w Europie i sytuacja uchodźców w czasie pandemii – czy kryzys skończył się na dobre i jaki wpływ na migrantów ma epidemia wirusa COVID19?*, Repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego, <http://repozytorium.uni.wroc.pl> (20.08.2023).

¹¹ A. Guterres, *Przemówienie z okazji Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy z 2015 roku*, UNHCR, <https://www.unhcr.org> (20.08.2023).

¹² M. Dahl, A. Dziudzik, *Państwa Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego z 2015*, ICM, <http://icm.edu.pl> (20.08.2023).

¹³ A. Olech, *Wybory we Francji i problem migracji. Prognoza na 2022 r.*, Instytut Nowej Europy, <https://ine.org.pl> (20.08.2023).

Migranci często swoim zachowaniem i brakiem pełnej asymilacji pokazują, iż ich obecność wymaga od rządów krajów Europy rewizji dotychczasowych założeń polityki migracyjnej. Migranci z Bliskiego Wschodu i Afryki są źle odbierani przez mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej, ponieważ ich zachowania godzą w bezpieczeństwo, a niejednokrotnie mają charakter terrorystyczny. Ta część Europy uważa, że ich państwa nie są odpowiednio przygotowane na przybycie migrantów, dlatego nie prowadzą tak otwartej polityki swoich granic państwowych¹⁴. Migranci sami doprowadzili do takiego myślenia, gdyż to głównie oni są w Europie odpowiedzialni za działania terrorystyczne. Dodatkowo nie wszystkie państwa Europy są w stanie podjąć próby przyjęcia migrantów, ponieważ łączy się to z dużymi kosztami. Państwa przyjmujące migrantów muszą zdawać sobie sprawę z tego, że trzeba im zabezpieczyć podstawowe potrzeby, takie jak: bezpieczeństwo, edukacja, a także odpowiednie warunki bytowe. Kraje, które nie są zdolne do prowadzenia tak rozbudowanej polityki migracyjnej, najczęściej w momencie przybycia nielegalnego migranta zmuszone są go odesłać. Warto dodać, iż Europa Środkowo-Wschodnia potrafi przyjąć dużą liczbę migrantów, choćby z Ukrainy, jednak w tym przypadku mamy do czynienia z wojną, głodem czy prześladowaniem¹⁵.

Państwa Europy tworzą na bieżąco nowe polityki migracyjne, jednak zastrzegają sobie pewne ograniczenia co do państw, z których są w stanie przyjąć migrantów w czasie pokoju. Polityka ta może zmieniać się bardzo dynamicznie, jeśli chodzi o kraje przygraniczne dla państw, gdzie toczy się wojna. Wtedy państwa sąsiadujące bardzo szybko podejmują kroki w stosunku do migrantów wojennych¹⁶. Migracja, z jaką mamy do czynienia na granicy polsko-białoruskiej od 2021 roku, pokazuje, że proces ten niesie ze sobą wiele zagrożeń, między innymi tworzenie się grup przestępczych, które organizują nielegalne przemieszczanie się obywateli innych krajów do Polski. Białoruś jako państwo zachowuje się agresywnie w stosunku do Polski, ale także Unii Europejskiej¹⁷. Informacje, jakie docierają do mediów, często są przekłamane i nie odzwierciedlają faktycznego stanu zagrożenia, z jakim mamy do czynienia na granicy polsko-białoruskiej. Prezydent Rosji wykorzystuje migrantów jako narzędzie

¹⁴ W. Repetowicz, *op.cit.*

¹⁵ M. Duszczyk, P. Kaczmarczyk, *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, Ośrodek Badań nad Migracjami, <https://www.migracje.uw.edu.pl> (21.08.2023).

¹⁶ S. Kubiciel-Lodzińska, K. Kownacka, *Migranci wojenni z Ukrainy. Opinie Polaków na temat ich pobytu oraz zakresu udzielanej im pomocy*, Studia Politologiczne, <http://www.studiapolitologiczne.pl> (20.08.2023).

¹⁷ *Hybrydowa agresja Białorusi na UE*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl> (20.08.2023).

ataku na Zachód. Ponadto widać bardzo duże zaangażowanie ze strony Białorusi na rzecz tworzenia coraz to nowszych rozwiązań koniecznych do otwarcia większego szlaku migracyjnego. Białoruskie władze mocno ingerują w ten proces choćby poprzez tworzenie całego szlaku transportowego imigrantów na ziemię białoruską. Ingerencja Kremla i działania Białorusi mają za zadanie stworzyć mocne i liczne grupy imigrantów, którzy będą chciały w sposób agresywny przekroczyć granice Unii Europejskiej. Wcześniej głównym celem migracji Białorusi były Litwa i Łotwa, co nie oznacza, że te kierunki nie zostaną odnowione, jeśli tylko dyktator zmieni swoje zdanie bądź będzie kierowany przez władze rosyjskie. Zagrożenia, z jakimi mierzy się Polska, mogą mieć też znaczenie bardziej szersze, ponieważ przywódcy tych dwóch krajów za wszelką cenę chcą kontroli nad innymi krajami Europy i dlatego dążą do rozmieszczenia swoich jednostek w innych krajach, aby czerpać wiedzę dotyczącą choćby tego, jakie są kroki podejmowane przez Polskę, Unię Europejską czy też NATO. Takie działania ze strony agresorów mają doprowadzić do zaburzenia bezpieczeństwa wewnętrznego państw sąsiadujących.

Obecnie państwa członkowskie UE, wypowiadając się na temat zagrożeń migracyjnych, mają na uwadze tworzenie nowych polityk zabezpieczających. Zaburzenie bezpieczeństwa RP to również wpływ na bezpieczeństwo jednostki czy danego społeczeństwa. Najbardziej są narażeni obywatele zamieszkujący tereny przygraniczne, gdyż niejednokrotnie wypowiadają się w mediach, iż czują się zagrożeni i obawiają się o swoje rodziny. Napływ migrantów od 2021 roku można też rozważać jako działania związane z wojną hybrydową.

Nowe ujęcie wojny hybrydowej

Początek XXI wieku niesie ze sobą wiele wyzwań, dlatego państwa muszą zmienić postrzeganie rzeczywistości, z jaką mają obecnie do czynienia. Pojęcie wojny hybrydowej jest dość rozległe i nie istnieje jedna jego definicja. Pierwsze opisy wojny hybrydowej stworzyli William J. Nemeth oraz Frank G. Hoffman i to właśnie oni podjęli się próby wyjaśnienia tego pojęcia. Pierwsze wzmianki o wojnie hybrydowej pojawiły się w Stanach Zjednoczonych, ponieważ wojskowi tego państwa zaangażowani byli w działania w Iraku oraz Afganistanie i mogli odczuć, iż obecnie walka tradycyjna i przy użyciu najnowocześniejszego sprzętu nie gwarantuje wygranej¹⁸. Zarówno konwencjonalne, jak i niekonwencjonalne strategie oraz taktyki mogą być zmienne, co w konsekwencji

¹⁸ *Przedmowa* [w:] *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. W. Sokała, B. Zapala, Warszawa 2011, s. 5.

może stać się przesłanką do pojawienia się nowych konfliktów. Obecnie wojna hybrydowa zyskała na popularności. Jej przykładem jest mająca miejsce w 2014 roku inwazja Rosji na Krym. Rosja osiągnęła swoje cele dzięki zastosowaniu nieidentyfikowanych jednostek sił specjalnych czy lokalnych ugrupowań zbrojnych. Było to możliwe także dlatego, iż panowała dezinformacja wśród społeczeństwa na Ukrainie¹⁹.

Wojna hybrydowa to połączenie narzędzi kinetycznych i taktyk niekinetycznych, a taki sposób pozwala osiągnąć założone cele. Państwa, które są zaangażowane w konflikty, mogą być dotknięte różnego rodzaju szkodami. W wojnie hybrydowej koszty związane z obronnością są znacznie niższe. Uważa się także, że jest ona łatwiejsza i tańsza, a może przynieść znaczące efekty. Wojna hybrydowa jest odbierana również jako taka, w której nic nie jest jednoznaczne, i na ogół może utrudnić działania, ponieważ państwo, w stosunku do którego stosuje się tę broń, nie jest w stanie odbierać tego jako atak. W takiej sytuacji państwo objęte agresją hybrydową ma problem z określeniem, kto może być sprawcą takiego działania i kto za tym może stać. Na takie ataki ciężko się przygotować, a co gorsza – nie jest łatwo stworzyć odpowiednie polityki bądź strategii obronne²⁰. Nielegalna migracja ze strony Białorusi do Polski jest takim działaniem wojny hybrydowej. Dyktator białoruski jest cały czas kierowany przez władze rosyjskie po to, aby zdestabilizować państwo, które pomaga obywatelom Ukrainy dotkniętym wojną. W tym przypadku prowadzone są cały czas działania strony rosyjskiej. Obecnie Polska jest przedstawiana w mediach jako państwo, które dopuszcza się na tej granicy niehumanitarnego działania²¹. Państwa UE będą cały czas narażone na działania nielegalnej migracji, dlatego powinny się wspierać w tworzeniu ponadnarodowej polityki w tym zakresie²².

Zakończenie

Migracja to proces, który będzie miał wpływ na funkcjonowanie całej Europy i świata. Państwa powinny ze sobą współpracować, aby stworzyć odpowiednie polityki zabezpieczenia przed napływem nielegalnych

¹⁹ A. Bilal, *Wojna hybrydowa – nowe zagrożenia, złożoność i „zaufanie” jako antidotum*, NATO, <https://www.nato.int> (20.08.2023).

²⁰ A.M. Dwyer, *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, <https://www.pism.pl> (22.08.2023).

²¹ *Ekspert: Na granicy z Białorusią mamy wojnę hybrydową. Putin chce zniszczyć UE*, Forsal, <https://forsal.pl> (22.08.2023).

²² K. Chochowski, *Kryzys na granicy polsko-białoruskiej jako przejaw wojny hybrydowej. Aspekty administracyjnoprawne*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 2021, t. 49, nr 4, s. 82–99.

migrantów. Kryzys, jakim ostatnio została dotknięta Polska, wskazuje, jak nieczysto jest prowadzona polityka, a Białoruś wykorzystuje migrantów do prowokacji w stosunku do polskich funkcjonariuszy strzegących granicy naszego kraju. Niejednokrotnie można dostrzec, że zagrożenia związane z migracją będą coraz częściej stanowić nowe wyzwania. Wszystkie kraje przyjmujące nielegalnych migrantów borykają się z większą przestępczością, handlem ludźmi, przemytem, handlem narkotykami czy bronią, a także szarą strefą gospodarczą, która ma negatywne skutki dla gospodarki danego państwa. Migracja była i jest dużym wyzwaniem w wymiarze politycznym oraz społecznym i teraz musi być stworzone jednolite podejście UE do globalnych wyzwań. Państwa, które nie radzą sobie z dużymi napływami nielegalnych migrantów, powinny mieć możliwość weryfikacji i odesłania ich do państwa, z którego przybyli nielegalnie, po to, aby nie narażać ich na zagrożenie, z jakimi mogą się spotkać w trakcie dalszej nielegalnej wędrówki do miejsc przeznaczenia. Brak kontroli co do liczby migrantów może stać się podłożem kryzysu humanitarnego. Obecnie żadne państwo nie jest gotowe na przyjęcie bardzo dużej liczby migrantów, ponieważ nie ma tak rozbudowanej polityki migracyjnej. Widzimy, że jeśli dochodzi do takich zagrożeń, państwa na bieżąco opracowują politykę, tak aby mogła spełniać założenia w stosunku do zagrożeń.

Bibliografia

- Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. W. Sokała, B. Zapala, Warszawa 2011.
- Bilal A., *Wojna hybrydowa – nowe zagrożenia, złożoność i „zaufanie” jako antidotum*, NATO, <https://www.nato.int> (20.08.2023).
- Castles S., Miller M., *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011.
- Chochowski K., *Kryzys na granicy polsko-białoruskiej jako przejaw wojny hybrydowej. Aspekty administracyjnoprawne*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 2021, t. 49, nr 4.
- Dahl M., Dziudzik A., *Państwa Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego z 2015*, ICM, <http://icm.edu.pl> (20.08.2023).
- Deszczyński P., *Migracje zewnętrzne a bezpieczeństwo państw*, Warszawa 2008.
- Duszczyk M., Kaczmarczyk P., *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, Ośrodek Badań nad Migracjami, <https://www.migracje.uw.edu.pl> (21.08.2023).
- Dyner A.M., *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, <https://www.pism.pl> (22.08.2023).
- Ekspert: Na granicy z Białorusią mamy wojnę hybrydową. Putin chce zniszczyć UE*, Forsal, <https://forsal.pl> (22.08.2023).
- Guterres A., *Przemówienie z okazji Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy z 2015 roku*, UNHCR, <https://www.unhcr.org> (20.08.2023).

- Hybrydowa agresja Białorusi na UE*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl> (20.08.2023).
- Jurgilewicz M. [i in.], *Management of restrictions during the SARS-CoV-2 pandemic in Central European countries* [w:] *The pandemic in Central Europe. A case study*, ed. by J. Itrich-Drabarek, London 2022.
- Kacprzak L., Konopka J., *Bezpieczeństwo państw a procesy migracyjne*, Piła 2008.
- Kolbusz P., *Kryzys migracyjny 2015 roku w Europie i sytuacja uchodźców w czasie pandemii – czy kryzys skończył się na dobre i jaki wpływ na migrantów ma epidemia wirusa COVID19?*, Repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego, <http://repozytorium.uni.wroc.pl> (20.08.2023).
- Kubiciel-Lodzińska S., Kownacka K., *Migranci wojenni z Ukrainy. Opinie Polaków na temat ich pobytu oraz zakresu udzielanej im pomocy*, *Studia Politologiczne*, <http://www.studiapolitologiczne.pl> (20.08.2023).
- Migracje i ich formy*, Zintegrowana Platforma Edukacyjna MEiN, <https://zpe.gov.pl> (18.08.2023).
- Olech A., *Wybory we Francji i problem migracji. Prognoza na 2022 r.*, Instytut Nowej Europy, <https://ine.org.pl> (20.08.2023).
- Repetowicz W., *Broń „D” i Białoruś – scenariusze dla Polski*, *Defence24*, <https://defence24.pl> (18.08.2023).
- Rybak A., Pasierbiak A., *Imigracja do państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2016.
- Śliwa Z., Olech A.K., *Wyzwania w kontekście migracji i kryzys na granicy polsko-białoruskiej*, *Defence24*, <https://defence24.pl> (20.08.2023).
- Wład P., *Geografia. Człowiek gospodarzem Ziemi. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Warszawa 2007.
- Żebrowski A., *Migracja zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, Kraków 2014.

Migration on the Polish-Belarus border as an element of hybrid warfare

Abstract

Migration is a process inherent in the development of civilization and results from many factors, but most often thanks to it people will be able to meet their most important needs. One of the major migration problems faced by Poland and other EU countries was recorded in 2021 on the Polish-Belarusian border. Migration manipulated by the Belarusian dictator is intended to destabilize the functioning of the state. This conflict is also caused by Russia, which may indicate that it is a hybrid war. The publication presents the issue of migration and hybrid warfare as a new challenge for European Union countries.

Keywords: migration, hybrid war, security, threats

Arkadiusz Machniak¹

PROCES SZKOLENIA SIŁ ZBROJNYCH UKRAINY NA PRZYKŁADZIE JOINT MULTINATIONAL TRAINING GROUP W JAWOROWIE W LATACH 2016–2020

Streszczenie

Szkolenie Sił Zbrojnych Ukrainy przez doradców międzynarodowych było jednym z najistotniejszych elementów modernizacji wojska ukraińskiego wpływającym obecnie na toczący się konflikt zbrojny na Ukrainie. Jego jednym z elementów było powołanie w 2016 r. Wspólnej Międzynarodowej Grupy Szkoleniowej (ang. *Joint Multinational Training Group – Ukraine*) na poligonie w Jaworowie. Tok szkolenia ukraińskich żołnierzy miał doprowadzić do istotnego przemodelowania struktur wojskowych do standardów NATO w zakresie organizacji, funkcjonowania oraz dowodzenia. Szkolenie prowadzone na bazie Międzynarodowego Centrum Budowania Pokoju i Bezpieczeństwa na poligonie w Jaworowie realizowane było przez instruktorów z krajów NATO. Na przestrzeni lat 2016–2020 Ukraina przy pomocy zachodnich instruktorów i uzbrojenia skutecznie reformowała swój sektor obronny. W okresie tym państwo ukraińskie doprowadziło do istotnych zmian jakościowych w segmentach związanych z obronnością i bezpieczeństwem.

Słowa kluczowe: Rosja, Ukraina, szkolenie, wojsko

Wstęp

Atak Rosji na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 r., nazywany przez władze na Kremlu „operacją specjalną”, jest bezprecedensowym wydarzeniem w tej części świata od zakończenia II wojny światowej. Metodyka postępowania wojsk rosyjskich w trakcie „operacji specjalnej” przypomina rozwiązania stosowane podczas konfliktów zbrojnych w XX wieku. Działania ukierunkowane na totalne wyniszczenie państwa ukraińskiego, mordowanie niewinnej ludności cywilnej, perfidna i kłamliwa narracja władz Rosji argumentujących prowadzoną politykę są wydarzeniami bulwersującymi międzynarodową opinię publiczną. Wydaje się

¹ Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: machniakarkadiusz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8092-9973.

rzeczą oczywistą, że społeczność międzynarodowa nie może pozostać obojętna wobec tego, co aktualnie dzieje się na Ukrainie. Efektem tej postawy jest międzynarodowa pomoc militarna i humanitarna dla państwa ukraińskiego. Przedmiotowa pomoc nie jest organizowana tylko od 24 lutego 2022 r. Należy zwrócić uwagę na te aspekty współpracy z Ukrainą, które mają istotne znaczenie dla pozycji tego państwa w obecnym konflikcie, a były realizowane w latach wcześniejszych. Autor w ramach tekstu skupia się na przedstawieniu jednego z elementów międzynarodowego wsparcia dla Ukrainy, tj. procesu szkolenia Sił Zbrojnych Ukrainy (SZ UA) w trakcie Joint Multinational Training Group (JMTG) na poligonie w Jaworowie w latach 2016–2020.

W tym kontekście przyjęta została następująca teza badawcza: proces szkolenia SZ UA przez doradców międzynarodowych jest jednym z najistotniejszych elementów modernizacji wojska ukraińskiego i ma kluczową pozycję w toczącym się pomiędzy Ukrainą a Rosją konflikcie. Tekst został opracowany na tle przedmiotowego konfliktu w przedziale czasowym od lutego do czerwca 2022 r. Pewne elementy tekstu stanowią odbicie aktualnej sytuacji na Ukrainie i wynikają z bieżącej analizy wydarzeń w trakcie tego konfliktu. Autor wykorzystał ogólnie dostępne materiały dotyczące procesu szkolenia SZ UA podczas JMTG w Jaworowie, z przyczyn oczywistych korzystając tylko z tych, które nie mają niejawnego charakteru. Utrudnia to pełną ocenę tego procesu i zapewne wymagać będzie dalszych badań w przedmiotowym zakresie w przypadku ujawnienia dodatkowych informacji.

Uwarunkowania współczesnych stosunków rosyjsko-ukraińskich

Konflikt rosyjsko-ukraiński, jaki rozpoczął się w 2014 r., wykazał, iż stan pokoju w Europie nie może trwać w nieskończoność bez stałych wysiłków związanych z jego utrzymaniem. Imperialna polityka rosyjska, czego przykładem mogą być zbrojne ataki na Gruzję i Ukrainę, udowodniła Europie istnienie poważnego zagrożenia ze strony tego państwa. Bezprawna aneksja Krymu do Rosji uświadomiła, jak delikatne jest prawo międzynarodowe oraz jak małe są podstawy jego egzekwowania. Pojawiły się obawy, iż aspiracje Rosji będą wzrastać. Federacja Rosyjska zainspirowana osiągniętymi sukcesami oraz słabą reakcją ze strony społeczności międzynarodowej będzie nadal badać zachowanie świata wobec swojej agresywnej polityki międzynarodowej. Poważny niepokój powinien budzić plan Rosji zakładający opanowanie części lub całości

Ukrainy czy odzyskanie strefy wpływów nad obszarami niektórych państw członkowskich NATO².

Po demontażu ZSRR pojawiły się trzy podstawowe płaszczyzny wyzwań oraz zagrożeń, przed którymi stanęła Rosja. Pierwsza to wojny i spory w obszarze postradzieckim wymagające interwencji Rosji. Druga to potencjalne konflikty i spory z USA i NATO. Trzecia to ewentualne konflikty z Chinami. Po pewnym czasie te zagrożenia zostały zredefiniowane, ale częściowo są nadal aktualne. Władimir Putin po dojściu do władzy jako jeden z priorytetowych celów postawił sobie przywrócenie pozycji i roli Rosji do czasów porównywalnych z ZSRR. Realizując przyjęte cele, W. Putin zmuszony został do ponownego zdefiniowania tożsamości Rosji i wartości, którymi ma się ona kierować w swojej polityce. Putin argumentował, iż Rosja ma cechować się uniwersalnym połączeniem historii, religii, kultury i wartości. Tym samym musiał zrealizować proces głębokich przemian zarówno w polityce zewnętrznej, jak i wewnętrznej państwa. W polityce zagranicznej Putin jasno wskazał, że Rosja pod jego rządami będzie dążyć do odzyskania pozycji supermocarstwa, co może doprowadzić do konfrontacji z NATO i może oznaczać pojawienie się wielu innych konfliktów. Postawa Putina wywołana była również procesem rozszerzania się NATO wchodzącym na teren dawnego obszaru wpływów ZSRR w Europie Środkowo-Wschodniej³.

Aspiracje Rosji do odzyskania widocznej pozycji supermocarstwa nie wymagają dokładnego uzasadniania, gdyż jej pretensje do zajmowania takiej pozycji w świecie związane są z historycznymi tradycjami tego państwa oraz imperialnymi tendencjami i osobistymi ambicjami decydentów na Kremlu. Nie jest więc przypadkiem, że takie właśnie zachowania obserwujemy obecnie⁴.

Podstawowym elementem aktualnej polityki zagranicznej Rosji jest postawa konfrontacyjna z Zachodem realizowana jednak w sposób kontrolowany tak, aby wywołać konkretny zakładany efekt. Rosja inspirowała eskalację konfliktów i sporów oraz odkrywa nowe ewentualne obszary rywalizacji mogące być przedmiotem konkurencji. Tym samym wzmacnia napięcie przy jednoczesnym kontrolowaniu tego stanu⁵. Zasadniczym

² Z. Policikiewicz, *Charakter współczesnego środowiska bezpieczeństwa* [w:] *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, red. Z. Policikiewicz, P. Siemiątkowski, P. Tomaszewski, Toruń 2019, s. 42.

³ S. Gardocki, *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne”, 2020, nr 2, s. 19–20.

⁴ A. Łomanowski, B. Musiałowicz, *Kierunki rosyjskiej polityki zagranicznej*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2006, nr 2, s. 121.

⁵ M. Czajkowski, *Aktualna polityka Federacji Rosyjskiej a Unia Europejska – podstawowe zagadnienia*, „Krakowskie Studia Małopolskie”, 2017, nr 2, s. 121.

elementem takiej polityki i jej celem jest pokazanie potęgi Rosji, a głównie jej przywódcy. Udowadnia się tym samym, że skuteczni przywódcy mogą sprostać podstawowemu zadaniu, którym jest obrona bytu zagrożonego narodu, tym samym legitymizując swoją władzę. W tym kontekście Putin prezentuje się w roli „wodza oblężonej twierdzy” i taką postawą wzmacnia zaufanie obywateli do państwa, stwarzając wrażenie, iż zwiększa ono swój prestiż i pozycję międzynarodową⁶.

Polityka Rosji adresowana do Ukrainy jest uwarunkowana politycznym zamiarem niedopuszczenia jej do współpracy z UE i NATO oraz umocnienia wpływów USA w tej części Europy. Przez ostatnie lata Rosja realizuje szereg czynności mających na celu utrzymanie Ukrainy we własnej strefie wpływów przy wykorzystaniu całej gamy dostępnych instrumentów. Aspiracje prozachodnie Ukrainy i jej postulaty wstąpienia do UE oraz NATO spotkały się z gwałtownym protestem ze strony Rosji, która wcześniej wykorzystywała głównie argument w postaci szantażu gospodarczego (np. przerwy w dostawach gazu ziemnego). Miało to być zasadniczym ostrzem presji na Ukrainę przy jednoczesnym widocznym wspieraniu separatystów we wschodnich i południowych rejonach Ukrainy⁷. W świetle aktualnych wydarzeń można stwierdzić, że Europa i jej przywódcy ewidentnie nie docenili determinacji i wolnej woli Putina w realizowaniu własnej wizji polityki⁸.

Celem politycznym Rosji po 2008 r. było odzyskanie faktycznych zdolności współtworzenia globalnych stosunków międzynarodowych. Rosja realizowała konsekwentną politykę wzmacniania pozycji międzynarodowej, a jej podstawowym instrumentem było ugruntowanie walo-rów eksportowych surowców energetycznych. Realizując cele w przestrzeni polityczno-militarnej, dążyła również do neutralizowania „próżni bezpieczeństwa”, głównie w subregionie kaspijsko-czarnomorskim i na Ukrainie⁹. Polityka Rosji stała się w ostatnich kilku latach widocznie asertywna, czym zaskoczyła polityczne gremia Zachodu. Rosja zbulwersowała międzynarodową opinię publiczną bezprawnym zajęciem Krymu w 2015 r. oraz interwencją we wschodniej Ukrainie. Realizując te kroki, Putin i sprzyjające mu rosyjskie środowiska polityczne chciały wykazać, jak silna jest pozycja międzynarodowa Rosji i jak bardzo dba ona o zabezpieczenie własnych interesów¹⁰.

⁶ *Ibidem*, s. 122.

⁷ A. Herasymenko, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec obszaru postradzieckiego w świetle paradygmatu realistycznego*, „Przegląd Geopolityczny”, 2018, nr 18, s. 131.

⁸ *Ibidem*, s. 132.

⁹ P. Krzykowski, *Rosyjska myśl strategiczna*, „Świat Idei i Polityki”, 2021, nr 2, s. 149.

¹⁰ *Ibidem*, s. 155.

Nie ma wątpliwości, że jednym z elementów agresji Rosji na Ukrainę była inspiracja ze strony prosowieckich separatystów z rejonów wschodnich Ukrainy. Putin oraz jego współpracownicy nie mają zamiaru wypuścić Ukrainy ze strefy wpływów Rosji, co wynika z geostrategicznego położenia państwa ukraińskiego. Również partykularne ambicje decydentów rosyjskich wykluczają zbliżenie Ukrainy z Zachodem, gdyż jest ona traktowana przez Kreml jako obszar zależny od Rosji. W efekcie dla wielu polityków rosyjskich nie jest możliwe, aby Ukraina prowadziła politykę samodzielną i niezależną od Rosji, gdyż pośrednio byłoby to sygnałem osłabienia pozycji Rosji na arenie międzynarodowej. Ponadto w przekonaniu polityków rosyjskich oba państwa łączy wiele wspólnych analogii w zakresie historii, religii, kultury i języka. Tym samym sfery polityczne Rosji w pełni uzurpują sobie prawo do kontroli nad polityką zewnętrzną i wewnętrzną Ukrainy¹¹.

Aneksja Krymu i wybuch konfliktu w Donbasie inspirowanego przez Rosję spowodowały, iż Ukraińcy w zdecydowanie inny sposób zaczęli postrzegać politykę Kremla wobec ich państwa. Przedłużający się konflikt we wschodnich rejonach Ukrainy i trudna sytuacja ekonomiczna państwa spowodowały wzrost negatywnych nastrojów wobec Rosji i zmęczenie trwającym stanem rzeczy. Pomimo licznych reform na Ukrainie sposób myślenia czy też uprawiania polityki nie uległ istotnym zmianom. Jednak przy wydatnej pomocy państw Zachodu, którego szczytem była pomarańczowa rewolucja na Ukrainie, zostały wprowadzone zmiany inspirowane aktywnością społeczeństwa obywatelskiego oraz zmieniające sytuację polityczną tego kraju¹². Sytuacja międzynarodowa Ukrainy na przestrzeni ostatnich lat uległa daleko idącym zmianom. Rozszerzenie UE całkowicie przemodelowało mapę Europy Środkowo-Wschodniej i miało równie istotny wpływ na ewolucję wspólnoty wobec państw wschodnich. Ukraina uplasowana została tym samym pomiędzy UE a Rosją coraz bardziej sceptyczną wobec procesu rozszerzania UE oraz NATO. Po 2014 r. Ukraina zaczęła być postrzegana przez Kreml jako problem wewnętrzny państwa rosyjskiego¹³. Celem polityki zewnętrznej Ukrainy tym samym stało się zapewnienie suwerenności i pełnej niezależności terytorialnej państwa. Ukraina postrzega aktualnie Rosję jako państwo ingerujące w jej zewnętrzne i wewnętrzne sprawy poprzez blokowanie reform, wzrostu gospodarczego, utrudnianie inte-

¹¹ M. Pokrzywińska, „Zielone ludziki” w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej w drugiej dekadzie XXI wieku, „Acta Politica Polonica”, 2019, nr 2, s. 46.

¹² T. Stępniewski, *Determinanty wewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy pod rządami Wołodymyra Zeleńskiego*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2019, nr 19, s. 126.

¹³ *Ibidem*, s. 127.

gracji z UE i NATO, a przez te działania powodująca wzrost napięcia w sytuacji międzynarodowej¹⁴.

Trwający od 2014 r. konflikt z Rosją determinuje zmiany w polityce zewnętrznej i wewnętrznej Ukrainy ukierunkowane na integrację z UE i NATO. Jednak proces ten, wymagający wielu wyrzeczeń i kosztownych zmian, jest nie do końca rozumiany i akceptowany przez społeczeństwo ukraińskie oraz jego elity polityczne¹⁵. Ukraina, która po 1991 r. wdrożyła proces reform, tworzenie państwa demokratycznego z gospodarką wolnorynkową i przyjęła prozachodni kierunek zmian, stanęła tym samym na drodze Rosji jako potencjalnego supermocarstwa. Ukraina, będąc w czasach ZSRR jednym z głównych elementów jego potęgi ekonomicznej, w ostatnich latach stała się dla Putina i jego ekipy politycznej niezwykle potrzebna. Jednocześnie wytworzyła się sytuacja konfliktu pomiędzy rosyjską geopolityką i geoekonomią oraz geopolityką i geoekonomią państwa ukraińskiego¹⁶.

Ukraina, biorąc pod uwagę jej położenie geopolityczne pomiędzy Wschodem i Zachodem, w aktualnej sytuacji na świecie powinna prowadzić realistyczną politykę, dążąc do członkostwa w UE i NATO jako celu strategicznego. Państwo to jest traktowane przez Rosję jako jeden z krajów buforowych, a obecny konflikt pomiędzy tymi podmiotami wpłynął także na zaostrzenie sytuacji międzynarodowej¹⁷.

Rosja nieustannie postrzega Ukrainę jako naturalną granicę pomiędzy Wschodem a Zachodem. Ukraina nadal traktowana jest jako część Wielkiej Rosji zarówno z etnograficznego, jak i historycznego punktu widzenia. Polityka Rosji wobec Ukrainy, podobnie jak w przypadku Białorusi, bazuje na tezie o jej niepodległości jako czasowym stanie rzeczy¹⁸. Rosyjskie sfery polityczne są przekonane, że Zachód jest zobowiązany postrzegać Rosję jako globalne mocarstwo, znieść sankcje za łamanie porozumień z Mińska, akceptować jej interesy energetyczne, nie reagować na zajęcie Krymu i wywołanie kryzysu w stosunkach z Ukrainą. W dobie wojny na Ukrainie można stwierdzić, że mamy do czynienia z istotnym kryzysem pomiędzy UE a Rosją, jeżeli chodziło o Ukrainę i pozostałe kraje Europy Wschodniej. W tym miejscu pojawia się więc pytanie o miejsce Ukrainy w rywalizacji mocarstw globalnych o per-

¹⁴ M. Piechowska, *Strategia polityki zagranicznej Ukrainy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, <https://www.pism.pl> (14.06.2022).

¹⁵ T. Stępniewski, *Determinanty...*, s. 131.

¹⁶ J.M. Fiszer, *Ukraina między Wschodem a Zachodem. Stanowisko Polski wobec aneksji Ukrainy do NATO i UNII Europejskiej*, „Studia Politologiczne”, 2020, nr 4, s. 23.

¹⁷ *Ibidem*, s. 26.

¹⁸ T. Stępniewski, *Kryzys Ukrainy a rewizjonizm Rosji na arenie międzynarodowej*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 2018, nr 3, s. 11.

spektywiczny układ sił w Europie Środkowo-Wschodniej oraz o to, czy aktualny rewizjonizm Kremla wobec Ukrainy nie zainicjował procesu kreowania jednobiegunowego układu międzynarodowego¹⁹.

Organizacja i zasady międzynarodowego szkolenia SZ UA

Niezwykle istotną kwestią na tle obecnego konfliktu rosyjsko-ukraińskiego jest postawa SZ UA – armii, która po 2014 r. przeszła bolesny proces ważnych zmian. W dniu 24 sierpnia 1991 r. podjęta została decyzja przez Radę Najwyższą Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej o przejęciu pełnej kontroli nad wszystkimi jednostkami Armii Czerwonej dyslokowanymi na jej terytorium. Powołano jednocześnie Ministerstwo Obrony Narodowej Ukrainy, a jej armia w tym czasie liczyła od 780 tys. do 900 tys. żołnierzy i dysponowała bronią jądrową²⁰. Były to jednak struktury zbrojne z pełną spuścizną odziedziczoną po ZSRR. Przez następne dekady SZ UA przeszły proces licznych zmian (w tym niezwykle istotny aspekt – pozbycie się potencjału nuklearnego) wzorowanych na rozwiązaniach stosowanych na całym świecie.

Wojna w Donbasie wykazała, że armia ukraińska pomimo procesu zmian nie przeszła pełnej modernizacji i było to źródłem wielu problemów w pierwszej fazie agresji rosyjskiej na Ukrainę. Po rozpoczęciu konfliktu w Donbasie armia ukraińska poddana została kilkukrotnym redukcjom kadrowym. Istotne elementy modernizacji dotyczące zmiany struktury dowodzenia, systemu ukończenia i postępu technicznego napotykały liczne problemy finansowe, mentalnościowe i realizowane były w sposób opieszale. Początek XXI wieku to nowy impuls zmian w armii ukraińskiej ukierunkowany na orientację z NATO, która powoli zaczęła stawać się jedną z głównych platform współpracy z Zachodem. W dalszym ciągu jednak realne zmiany w SZ UA miały dość organiczny aspekt, a w całej skali dotyczyły tylko określonych formacji wojskowych. W latach poprzedzających agresję Rosji na Ukrainę wydatki tego państwa na obronność wynosiły około 1% PKB, co nie wystarczało na reformę armii i rozwój przemysłu obronnego. W efekcie można było mówić o pewnym pogorszeniu się poziomu technicznego i szkoleniowego SZ UA. Widoczny był spadek poziomu zainteresowania służbą w armii ukraińskiej. Za czasów prezydentury Wiktora Juszczuki kwestie finansowe spowodowały, iż tempo zmian w wojsku ukraińskim za-

¹⁹ *Ibidem*, s. 14.

²⁰ T. Kubaczyk, *Ukraińskie Siły Zbrojne w latach 1991–2015* [w:] *Międzynarodowe konsekwencje konfliktu zbrojnego na Ukrainie*, red. M. Adamiec-Sięmiątkowski, Warszawa 2016, s. 97.

częło być hamowane, a w okresie prezydentury Wiktora Janukowycza proces dostosowania SZ UA do standardów NATO został wstrzymany²¹.

Porażka poniesiona przez wojsko ukraińskie w 2014 r. w tzw. kotłowej wojnie była silnym impulsem do dalszych zmian. Negatywny efekt psychologiczny, jaki wyniesiono z tej sytuacji, stał się motorem napędowym do zmiany morale ukraińskich żołnierzy i rozwoju armii. Przyjęty został 10-letni plan szczegółowej modernizacji armii ukraińskiej. Ponownie podjęto proces modernizacji technicznej wojska ukierunkowany na dostosowanie do standardów NATO. Zaczęto wprowadzać nowe systemy uzbrojenia w formie pojazdów opancerzonych, przeciwpancernych pocisków kierowanych czy granatników termobarycznych. Rozpoczęto prace badawcze nad prototypami zaawansowanych systemów uzbrojenia samolotów bezzałogowych, pocisków manewrujących i balistycznych, jak również podjęto czynności zmierzające do uniezależnienia się od dostaw rosyjskiego przemysłu zbrojeniowego. Podjęte zostały kroki polegające na modernizacji potencjału floty i odtworzeniu systemu obrony wybrzeża, jak również opracowany został program rozbudowy lotnictwa – szczególnie uzależnionego od dostaw z Rosji²².

W 2014 r. jasne stało się, że Ukraina przez ponad dwie dekady niepodległości nie wykształciła sobie etosu narodowego żołnierzy. Podstawą takiej sytuacji było wyjątkowo niskie morale żołnierzy i niski poziom dowodzenia²³. Dlatego Ukraina potrzebowała czasu umożliwiającego osiągnięcie zdolności operacyjnej swojego wojska, od lat niedokapitalizowanego, mającego na swoim stanie uzbrojenie i sprzęt poradziecki zabezpieczony technicznie drogą sztucznego „kanibalizowania” znajdujących się w magazynach materiałów po Armii Czerwonej²⁴.

Paraliż państwa ukraińskiego i jego praktyczna bezradność podczas aneksji Krymu oraz konfliktu w regionach wschodnich zdeterminowały i przyspieszyły zmianę spojrzenia na kwestie obronne, zdolności bojowe i proces szkolenia wojska ukraińskiego²⁵. Jednym ze słabszych elementów funkcjonowania wojska ukraińskiego było jego szkolenie. Sporadyczne ćwiczenia były zaledwie pokłosiem współpracy armii ukraińskiej

²¹ A. Wilk, *Najlepsza armia jaką miała Ukraina. Zmiany w Siłach Zbrojnych Ukrainy po agresji rosyjskiej*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”, 2017, nr 66, s. 8–9.

²² J. Olchowski, *Ukraina z nową strategią i starymi problemami*, „Komentarze Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2020, nr 28, s. 2.

²³ B. Balcerowicz, *Konflikty zbrojne: Ukraina, wojny talibów*, „Rocznik Strategiczny”, 2014/15, t. 20, s. 133.

²⁴ K. Sobczyk, *Konflikt na Ukrainie – porażka czy szansa dla Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE?*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, Warszawa 2015, nr 1, s. 50.

²⁵ W. Koźmic, *Siły Operacji Specjalnych Ukrainy*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, 2016, nr 3, s. 224.

z NATO i były przedsięwzięciami realizowanymi w zakresie stosunkowo okrojonym. Znaczna część żołnierzy ukraińskich w ogóle nie brała udziału w szkoleniach poligonowych²⁶. Palącym problemem stało się dla ukraińskiego resortu obrony narodowej przeprowadzenie pilnych zmian w szkolenia kadry SZ UA. Dlatego niezmiernie ważnym aspektem działań w sferze militarnej dla Ukrainy – państwa wchodzącego od 8 lutego 1994 r. w poczet krajów zrzeszonych w programie *Partnerstwo dla pokoju* – było zaaranżowanie kolejnych programów umożliwiających szkolenie wojsk ukraińskich realizowane na terenie tego państwa. Całością szkolenia kierowały USA²⁷. Należy zaznaczyć również, że to właśnie po 2014 r. nastąpił istotny rozwój współpracy wojskowej z Ukrainą w ramach koalicji chętnych państw, a z krajów NATO i UE to Polska pełni rolę jednego z głównych państw Funduszu Powierniczego NATO dla Ukrainy w przedmiocie logistyki i standaryzacji²⁸.

Po rosyjskiej inwazji na Krym i wojnie hybrydowej we wschodnich regionach Ukrainy wojsko tego państwa ponownie zmuszone zostało do procesu zmian. Jego jednym z elementów było powołanie w 2016 r. Wspólnej Międzynarodowej Grupy Szkoleniowej (ang. *Joint Multinational Training Group – Ukraine*) na poligonie w Jaworowie. Proces szkolenia ukraińskich żołnierzy miał doprowadzić do istotnego przemodelowania struktur wojskowych do standardów NATO na płaszczyźnie organizacji, funkcjonowania oraz dowodzenia. Instruktorzy z krajów NATO, głównie z USA, Polski, Danii, Kanady, Litwy, prowadzili program szkoleniowy dla ukraińskiej kadry oficerskiej i pozostałych żołnierzy. Celem szkolenia było ostateczne przekształcenie ukraińskiej struktury wojskowej z pozostałości postsowieckich w nowoczesną organizację. Zasadniczy nacisk w trakcie szkolenia położony został na proces edukacji kadry oficerskiej i podoficerskiej, co miało doprowadzić do zmiany funkcjonowania pododdziałów (poziom brygady i niższy) tak, aby zaistniała możliwość samodzielnego funkcjonowania po zakończeniu tej misji. Było to niezwykle istotnym zagadnieniem w kontekście trwającego konfliktu we wschodnich regionach Ukrainy. Zagraniczni instruktorzy szkolili żołnierzy ukraińskich m.in. w zakresie elastycznego dowodzenia, współdziałania poszczególnych rodzajów armii, środków i metod rozpoznania czy też kodowanej łączności²⁹.

²⁶ A. Wilk, *op.cit.*, s. 22.

²⁷ Z. Nowak, T. Janosiewicz, *Prawne aspekty szkolenia Ukraińców*, „Przegląd Sił Zbrojnych”, 2017, nr 4, s. 71–72.

²⁸ A. Sławiński, *Główne kierunki polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej po 1991 roku*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, 2020, nr 2, s. 137.

²⁹ J. Sabak, *Ukraińska droga do NATO*, *Defence 24*, <https://defence24.pl> (18.06.2022).

W 2016 r. polscy instruktorzy, reprezentujący takie jednostki, jak 21. Brygada Strzelców Podhalańskich, 6. Brygada Powietrznodesantowa czy specjaliści z Jednostki Wojskowej Komandosów, prowadzili w Jaworowie szkolenia w zakresie np. terenoznawstwa, taktyki i obsługi indywidualnej broni palnej. W szkoleniu brali udział również wojskowi instruktorzy z USA i Litwy. Pewne etapy szkolenia ocenione zostały podczas wizytacji w Jaworowie dowódcy wojsk amerykańskich w Europie gen. Bena Hodgesa³⁰.

Szkolenie prowadzone na bazie Międzynarodowego Centrum Budowania Pokoju i Bezpieczeństwa na poligonie w Jaworowie realizowane było przez instruktorów z państw NATO w systemie rotacyjnym, po kilka miesięcy każda zmiana w zależności od danego państwa, w trakcie którego prowadzono trening, poczynając od pojedynczego żołnierza, a następnie poziomu plutonu, kompanii oraz batalionu. Ćwiczenia końcowe obejmowały poziom batalionu. W 2018 r. realizowano szkolenia m.in. w zakresie struktury i łańcucha dowodzenia, obsługi określonych rodzajów sprzętu bojowego i ich maskowania. Prowadzono szkolenia w przedmiocie obrony i taktyki defensywnej, skutecznego użycia artylerii w obronie, neutralizowania zagrożeń dla ludności cywilnej czy też rozminowania terenu³¹.

Docelowo ustalono, iż proces szkolenia zakończy się w 2020 r. W trakcie szkolenia występowało wiele istotnych trudności. Dlatego ważne było szybkie wprowadzanie licznych zmian. Często jednostki, które były szkolone, nie dysponowały taką strukturą jak np. polska armia. Dlatego wprowadzano zmiany na poziomie sekcji, co dla Ukraińców było nowością. Silny nacisk kładziono na szkolenie procesu decyzyjnego ukierunkowanego na szkolenie sztabów jednostek. Po zakończeniu określonego szkolenia prowadzono zgrywanie pododdziałów do poziomu batalionu, oceniając efektywność wprowadzonych zmian, potencjalny wzrost umiejętności, popełniane błędy i elementy współdziałania artylerii, czołgów i piechoty³².

Latem 2021 r. Litewsko-Polsko-Ukraińska Brygada z Lublina przy współudziale żołnierzy US Army zorganizowała na poligonie w Jaworowie ćwiczenia pod kryptonimem. *Three Swords 21*. Celem szkolenia było sprawdzenie i udoskonalenie interoperatywności jednostek podległych tej brygadzie. W trakcie ćwiczenia prowadzono szkolenie w zakresie

³⁰ Polacy szkolą ukraińskie wojska aeromobilne, Defence 24, <https://defence24.pl> (19.06.2022).

³¹ D. Maternak, *JMTG – Ukraine: drzwi do NATO*, Portal Polsko-Ukraiński, <https://www.polukr.net> (20.06.2022).

³² J. Sabak, *Polska misja na Ukrainie na tworzenie nowoczesnej armii*, Defence 24, <https://defence24.pl> (18.06.2020).

pokonywania przeszkód wodnych, treningu ogniowego czy też działania w terenie zurbanizowanym³³.

W jednym z wywiadów prasowych w 2022 r. płk Liam Collins, były doradca ukraińskiego MON i wykładowca w Akademii Wojskowej w West Point, przyznał, że niezwykle istotną rolę po agresji Rosji w dniu 24 lutego 2022 r. odgrywał m.in. proces szkolenia, jaki przeprowadzono na poligonie w Jaworowie. Zaznaczył: „Kiedy po raz pierwszy dotarliśmy na Ukrainę w 2016 r. oni wciąż mieli wojsko w bardzo sowieckim stylu: bardzo sztywne, bardzo zhierarchizowane. Ale zdali sobie sprawę, że bitwy w XXI wieku nie pozwalają na walkę w taki sposób. Konieczne jest to, co nazywa się zdyscyplinowaną inicjatywą na polu bitwy. Chodzi o to, by oficerowie niższego szczebla mogli podejmować decyzje i inicjatywę w miarę pojawiania się okazji”³⁴.

Zakończenie

Można postawić pytanie: czy już dziś na tle niezmiernie skomplikowanej sytuacji w trakcie wojny rosyjsko-ukraińskiej możemy mówić o wymiernych efektach szkolenia SZ UA w trakcie JMTG-U w Jaworowie. Jednym z wymownych przykładów niech będzie działalność ukraińskiej 72. Brygady Zmechanizowanej „Czarni Zaporozcy” z Białej Cerkwi, która pod dowództwem płk. Ołeksandra Wdowyczenki skutecznie przeciwstawiła się wojskom rosyjskim nacierającym w miesiącach wiosennych 2022 r. na Kijów, aby następnie odrzucić Rosjan na wschód. 72. Brygada była pierwszym związkiem taktycznym, który w całości przeszedł dwumiesięczne szkolenie brygadowe w ramach JMTG-U w Jaworowie³⁵.

Pomimo sporej dysproporcji sił wojsko ukraińskie cechuje się wysokim morale, walczy, broni i skutecznie odpiera rosyjskie ataki. SZ UA aktualnie posiadają dobrą strategię, charyzmatycznych dowódców i dobrze wyszkolonych żołnierzy. Jak twierdzi Collins, państwo ukraińskie wyciągnęło odpowiednią nauczkę z porażki w 2014 r. i przeprowadziło kompleksowe zmiany w strukturach swojej armii oraz całego systemu obrony i bezpieczeństwa. Na przestrzeni lat 2016–2022 Ukraina przy pomocy zachodnich instruktorów i uzbrojenia skutecznie reformowała swój sektor obronny. W okresie tym państwo ukraińskie doprowadziło

³³ „Three Swords 21”, Sztab Generalny WP, <https://www.wojsko-polskie.pl> (19.06.2022).

³⁴ *Tak długo jak trwają dostawy broni, Ukraina ma szansę wygrać*, Defence 24, <https://defence24.pl> (19.06.2022).

³⁵ M. Gawęda, *Obronić stolicę Ukrainy. 72 Brygada Zmechanizowana w bitwie o Kijów*, Defence 24, <https://defence24.pl> (20.06.2022).

do istotnych zmian jakościowych w segmentach dowodzenia, planowania i kontroli, operacji, logistyki i medycyny. Tym samym Ukraina wykształciła skutecznie dowodzone struktury wojska i zachodni etos młodych żołnierzy skłonnych do podejmowania inicjatyw na polu walki. Zdaniem amerykańskiego doradcy aktualny poziom wyszkolenia, sprawności i zaangażowania SZ UA pozostaje niezmiennie dobry, co jest efektem ostatnich sześciu lat skutecznej reformy tej armii³⁶.

Szkolenie SZ UA podczas JMTG-U na poligonie w Jaworowie było jednym z istotniejszych elementów procesu przemodelowania armii ukraińskiej w ciągu ostatnich lat. Szkolenie to było niezwykle ważnym czynnikiem umożliwiającym armii ukraińskiej dostosowanie się do wymogów i poziomu NATO. Niestety, dość szybko Ukraina miała przekonać się, jak zostanie to wykorzystane w praktyce. Na chwilę obecną zadaniem arcytrudnym jest prognozowane w zakresie dalszych wydarzeń w bieżącym konflikcie rosyjsko-ukraińskim. Wiele jednak zależy od dobrze wyszkolonej i motywowanej armii Ukrainy, która przez ostatnie miesiące pokazała społeczności międzynarodowej hart ducha i nieugiętą postawę żołnierską.

Bibliografia

- Balcerowicz B., *Konflikty zbrojne: Ukraina, wojny Talików*, „Rocznik Strategiczny”, 2014/2015, nr 15.
- Collins L., *Dawid i Goliat czyli jak Ukraina zreformowała wojsko, by stawić czoła Rosji*, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl> (21.06.2022).
- Czajkowski M., *Aktualna polityka Federacji Rosyjskiej a Unia Europejska – podstawowe zagadnienia*, „Krakowskie Studia Małopolskie”, 2020, nr 2.
- Gardocki S., *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne”, 2020, nr 2.
- Gawęda M., *Obronić stolicę Ukrainy. 72 Brygada Zmechanizowana w bitwie o Kijów*, Defence 24, <https://defence24.pl> (20.06.2022).
- Fiszer M.J., *Ukraina między Wschodem a Zachodem. Stanowisko Polski wobec aneksji Ukrainy do NATO i Unii Europejskiej*, „Studia Politologiczne”, 2020, nr 4.
- Herasymenko A., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec obszaru postradzieckiego w świetle paradygmatu realistycznego*, „Przegląd Geopolityczny”, 2018, nr 18.
- Koźmic W., *Siły Operacji Specjalnych Ukrainy*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, 2016, nr 3.
- Krzykowski P., *Rosyjska myśl strategiczna*, „Świat Idei i Polityki”, 2021, nr 2.
- Kubaczyk T., *Ukraińskie Siły Zbrojne w latach 1991–2015 [w:] Międzynarodowe konsekwencje konfliktu zbrojnego na Ukrainie*, red. M. Adamiec-Sięmiątkowski, Warszawa 2016.

³⁶ L. Collins, *Dawid i Goliat czyli jak Ukraina zreformowała wojsko, by stawić czoła Rosji*, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl> (21.06.2022).

- Lomanowski A., Musiałowicz B., *Kierunki rosyjskiej polityki zagranicznej*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2006, nr 2.
- Maternak G., *JMTG – Ukraine: drzwi do NATO*, Portal Polsko-Ukraiński, <https://www.polukr.net> (20.06.2022).
- Nowak Z., Janosiewicz T., *Prawne aspekty szkolenia Ukraińców*, „Przegląd Sił Zbrojnych”, 2017, nr 4.
- Olchowski J., *Ukraina z nową strategią i starymi problemami*, „Komentarze Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2020, nr 28.
- Polacy szkolą ukraińskie wojska aeromobilne*, Defence24, <https://defence24.pl> (19.06.2022).
- Policikiewicz Z., *Charakter współczesnego środowiska bezpieczeństwa [w:] Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, red. Z. Policikiewicz, P. Siemiątkowski, P. Tomaszewski, Toruń 2019.
- Sabak J., *Polska misja na Ukrainie na tworzenie nowoczesnej armii*, Defence 24, <https://defence24.pl> (18.06.2020).
- Sabak J., *Ukraińska droga do NATO*, Defence 24, <https://defence24.pl> (18.06.2022).
- Sławiński A., *Główne kierunki polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej po 1991 roku*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, 2020, nr 2.
- Sobczyk K., *Konflikt na Ukrainie – porażka czy szansa dla Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE?*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2015, nr 1.
- Stępniewski T., *Kryzys Ukrainy a rewizjonizm Rosji na arenie międzynarodowej*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 2018, nr 3.
- Stępniewski S., *Determinanty wewnętrzne polityki zagranicznej Ukrainy pod rządami Wołodymyra Zełeńskiego*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2019, nr 19.
- Tak długo jak trwają dostawy broni, Ukraina ma szansę wygrać*, Defence 24, <https://defence24.pl> (19.06.2022).
- „Three Swords 21”, Sztab Generalny WP, <https://www.wojsko-polskie.pl> (19.06.2022).
- Wilk A., *Najlepsza armia jaką miała Ukraina. Zmiany w Siłach Zbrojnych Ukrainy po agresji rosyjskiej*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”, Warszawa 2017, nr 66.

Training process of the Armed Forces of Ukraine on the example of Joint Multinational Training Group in Jaworów 2016–2020

Abstract

The training of the Armed Forces of the Armed Forces by international advisers was one of the most important elements of the modernization of the Ukrainian army, currently affecting the ongoing armed conflict in Ukraine. One of its elements was the establishment in 2016 of the Joint Multinational Training Group (Ukraine) at the training ground in Jaworów. The course of training of Ukrainian soldiers was to lead to a significant remodeling of military structures to NATO standards in terms of organization, operation and command. The training conducted on the basis of the International Center for Peacebuilding and Security at the training ground in Jaworów was carried out by instructors from NATO countries. Over the years 2016 – 2020, Ukraine successfully reformed its defense sector with the help of Western instructors and weapons. During this period, the Ukrainian state has led to significant qualitative changes in the segments related to defense and security.

Keywords: Russia, Ukraine, training, army

Przemysław Mazur*

WYKORZYSTANIE AKTORÓW NIEPAŃSTWOWYCH PRZEZ ROSJĘ W KONFLIKCIE SYRYJSKIM

Streszczenie

Zaangażowanie Rosji w konflikcie syryjskim okazało się jednym z elementów szerszego planu uzyskania roli ważnego aktora w nowo powstającym ładzie międzynarodowym. Potencjał Rosji był jednak znacznie mniejszy niż innych mocarstw, potrzebowała zatem specyficznych narzędzi i metod innych niż główni konkurenci. Celem artykułu jest analiza, w jaki sposób Rosja wykorzystwała podmioty niepaństwowe do budowy swojej pozycji w Syrii i środowisku międzynarodowym i jakie mogą być implikacje tych doświadczeń w przyszłości.

Słowa kluczowe: Syria, Rosja, Grupa Wagnera, PMC, Hezbollah, Liwa al-Kuds, aktor niepaństwowy

Wstęp

Rosyjska aktywność dyplomatyczna wokół Syrii wzmogła się w 2013 r., po ataku chemicznym w Ghoucie. Chcąc uprzedzić ewentualne zaangażowanie zbrojne USA, Kreml oświadczył, że jakkolwiek atak przeciwko Syrii bez zgody Rady Bezpieczeństwa ONZ będzie stanowił rażące pogwałcenie prawa międzynarodowego. Zaproponowano więc rozwiązanie pokojowe, polegające na likwidacji syryjskiego arsenału broni masowego rażenia¹. Rosja „wybawiła” Baracka Obamę od konieczności interwencji, a jednocześnie, widząc słabość Zachodu, mogła powrócić na Bliski Wschód i wykonać kolejny krok zgodnie z tzw. doktryną Primakowa². We wrześniu 2015 r. Rosja rozpoczęła interwencję zbrojną, wydaje się, że w ostatnim momencie ratując przed upadkiem

* Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, e-mail: przemyslaw.mazur@up.krakow.pl, ORCID: 0000-0003-0025-9410.

¹ K. Czornik, M. Lakomy, *Konflikty zbrojne na Bliskim Wschodzie i w Afryce w drugiej dekadzie XXI wieku: przebieg, uwarunkowania, implikacje*, Katowice 2018, s. 71.

² T. Rydelek, *Doktryna Primakowa a Bliski Wschód*, Abhaseed Foundation Fund, <https://abhaseed.org> (2.11.2022).

reżim Baszara al-Asada. Tym samym odzyskała znaczenie w tym regionie i „wróciła na salony” po ostracyzmie, jaki ją spotkał w wyniku ataku na Ukrainę w 2014 r. Pomysł na interwencję był jednak zupełnie inny niż w Afganistanie czy Gruzji. Miała być to interwencja tania, angażująca armię tylko w niewielkim stopniu. Chciano wykorzystać doświadczenia własne z Ukrainy oraz państw Zachodu z wojen bliskowschodnich. Zaangażowanie własnych sił zbrojnych miało zatem być minimalne, selektywne, ale za to planowano wykorzystać podmioty niepaństwowe: prywatne firmy wojskowe (PMC), obce oddziały paramilitarne (*militia*) i lokalne formacje. Celem artykułu jest analiza tego, jak Rosja działała w Syrii przy ich pomocy i jakie ma to konsekwencje dzisiaj, nie tylko na Bliskim Wschodzie.

Pojęcie podmiotu niepaństwowego

W literaturze politologicznej przyjął się podstawowy podział na podmioty/aktorów państwowych i niepaństwowych³. Precyzyjne zdefiniowanie tego ostatniego jest dość trudne, z tego względu, że są to często organizacje bardzo od siebie różne. Na ogół przyjmuje się, że aktor niepaństwowy to organizacja lub osoba, która ma znaczące wpływy polityczne, ale nie jest powiązana z żadnym konkretnym krajem⁴. Podstawowy problem to ów „brak powiązania”, na ile jest to możliwe czy też jaki stopień powiązania z państwem (np. finansowy) decyduje o kwalifikacji do tej grupy. Dlatego Peter Willets proponuje, by za niepaństwowego uznać „każdego aktora niebędącego państwem”⁵. Ten prosty zabieg metodologiczny nie odpowiada jednak na pytanie, co z organizacjami międzynarodowymi tworzonymi przez państwa, np. poprzez *pooling sovereignty*⁶, jak choćby Unia Europejska? Wreszcie mamy do czynienia z podmiotami semi-państwowymi czy quasi-państwowymi⁷, czyli takimi, które mają pewne cechy immanentne dla państwa (np. terytorium). W tym artykule

³ M. Pietraś, *Hybrydowość późnowestfalskiego ładu międzynarodowego* [w:] *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008, s. 57–74.

⁴ *Non-state actor*, Oxford Dictionaries, <https://en.oxforddictionaries.com> (2.11.2022).

⁵ P. Willets, *Aktorzy transnarodowi i organizacje międzynarodowe w polityce globalnej* [w:] *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, red. J. Baylis, S. Smith, Kraków 2008, s. 525.

⁶ M. Grącik-Zajączkowska, *Suwerenność w warunkach globalizacji* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu*, red. K. Żukrowska, Warszawa 2011, s. 245–246.

⁷ R. Rotberg, *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators* [w:] *When States Fail: Causes and Consequences*, ed. R.I. Rotberg, Princeton 2004, s. 10.

skoncentrowano się na tzw. zmilitaryzowanych aktorach niepaństwowych (*violent non-state actors* – VNSAs, *non-state armed actors* – NSAA / *non-state armed groups* – NSAGs). Jak podkreśla Phil Williams, w wielu przypadkach te grupy rzucają wyzwanie państwu; w innych współpracują często na zasadzie zмовy; jeszcze innym razem państwo jest biernym obserwatorem rywalizacji tych podmiotów. W kilku przypadkach zarówno walczą ze sobą, jak i konfrontują się z państwem, które chce je zniszczyć lub objąć kontrolą. Mimo tych rozbieżności jesteśmy w stanie uznać, że są pewne cechy wspólne, definiujące. To przede wszystkim gotowość do użycia przemocy w celu realizacji swojej agendy, ale też stanowienie wyzwania dla krajowego i międzynarodowego bezpieczeństwa⁸.

Ta analiza poświęcona jest współpracy Rosji z takimi aktorami. Można ich podzielić na cztery grupy. Po pierwsze, są to prywatne firmy wojskowe (PMC) pochodzące z Rosji (tzw. Grupa Wagnera, itp.); zewnątrzni aktorzy niepaństwowi, jak Hezbollah⁹; pochodzący z zewnątrz, ale rekrutowani na miejscu, czyli palestyńska Liwa al-Kuds, i wreszcie pozyskani aktorzy wewnętrzni, jak Nur ad-Din az-Zenki.

Tzw. Grupa Wagnera

Tzw. Grupa Wagnera jest aktorem opisanym już w literaturze naukowej¹⁰, ale również w publicystycznej¹¹. Niemniej warto, przynajmniej w znacznym skrócie, przedstawić historię, specyfikę i wątek syryjski jej działalności. Należy zauważyć, że nie można mówić wprost o Grupie Wagnera, ponieważ taki podmiot nie istnieje, jest to umowna nazwa dla grupy kontraktorów rosyjskich powiązanych ze służbami specjalnymi

⁸ P. Williams, *Violent non-state Actors and national and international security*, Zurich 2008, s. 4.

⁹ R. Ożarowski, *Specyfika zmilitaryzowanego aktora niepaństwowego we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Przypadek Hezbollahu*, „Przeгляд Strategiczny”, 2012, nr 1, s. 201–216.

¹⁰ K. Marten, *Russia's use of semi-state security forces: the case of the Wagner Group*, „Post-Soviet Affairs”, 2019, vol 35, s. 181–204; P. Mazur, *Wagnerowcy w Syrii – wykorzystanie PMC przez Rosję w konflikcie syryjskim*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate”, 2018, z. 8, s. 9–22; Å.G. Østensen, T. Bukkvoll, *Russian Use of Private Military and Security Companies – The Implications for European and Norwegian Security. FFI-Rapport*, Norwegian Defence Research Establishment (FFI) 11, September 2011.

¹¹ M. Gabidullin, *Wagnerowiec. Spowiedź byłego dowódcy tajnej armii Putina*, Kraków 2022; Z. Parafianowicz, *Prywatne armie świata. Czyli jak wyglądają współczesne konflikty*, Kraków 2021.

Rosji i jednym człowiekiem, oligarchą zwanym „kucharzem Putina”, czyli Jewgienijem Prigożynem. Rosjanie dla takiego „schizofrenicznego” stanu używają określenia „ichtamniety” od *ich tam niet* – ich tam nie ma, lub „turyści”.

Pomysł na PMC¹², czy jak to Rosjanie nazywają *Chastnaya voyennaya kompaniya*, powstał prawdopodobnie już po II wojnie rosyjsko-czeczeńskiej, głównie na bazie doświadczeń prekursora tej branży, czyli południowoafrykańskiego Executive Outcomes oraz oczywiście konfliktów w Afganistanie i Iraku, z tą różnicą, że na Zachodzie te podmioty działają legalnie, wygrywają przetargi na wykonywanie poszczególnych działań. W Rosji natomiast służba w tego typu formacjach jest nielegalna¹³, zgodnie z art. 208 i 359 Kodeksu Karnego Federacji Rosyjskiej¹⁴, a tym samym i takie organizacje są nielegalne. Dlatego też w 2013 r. powstała firma ochroniarska Slavic Corps Limited, zarejestrowana w Hong Kongu. Była to „spółka córka” Moran Security Group, zarejestrowanej w Belize, mająca biura w Chinach, Sri Lance, Iraku i dwa w Rosji, w tym główne w Moskwie. Oficjalnie jest to firma zajmująca się zabezpieczaniem frachtu morskiego, zwłaszcza w rejonie Somalii. Prezesem jest Igor Nikow, emerytowany oficer marynarki rosyjskiej¹⁵. udziałowcem jest Neova Holdings Ltd., która ma siedzibę na Brytyjskich Wyspach Dziewiczych¹⁶. Slavic Corps Limited utworzyło tzw. Korpus Słowiański, jego działalność zarejestrowano w Syrii jesienią 2013 r., czyli jeszcze przed oficjalnym zaangażowaniem się Rosji w Syrii. Osobami odpowiedzialnymi za werbunek i dowodzenie byli weterani rosyjscy Wadim Gusiew (udziałowiec firmy Moran) i Jewgienij Sidor. Projekt okazał się nieudany, źle wyposażone i dowodzone oddziały szybko za-

¹² D. Avant, *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security*, Cambridge 2005; M. Lasoń, *Prywatyzacja konfliktów zbrojnych i jej wpływ na bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI w.*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2015, nr 1, s. 95–113; M. Madej, *Prywatyzacja przemocy – fenomen prywatnych przedsiębiorstw wojskowych i jego implikacje dla bezpieczeństwa międzynarodowego* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, red. R. Kuźniar, B. Balcerowicz, Warszawa 2012, s. 328–343; S. McFate, *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*, Oxford 2014; P.W. Singer, *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*, Ithaca 2003; T. Wójtowicz, *Prywatne przedsiębiorstwo wojskowe* [w:] *Encyklopedia bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, S. Wasiuta, t. 3: *L–R*, Kraków 2021, s. 570–575.

¹³ K. Marten, *Russia's use of...*, s. 184–185.

¹⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996, N 63-ФЗ, Консультант, <http://www.consultant.ru> (2.11.2022).

¹⁵ Moran Security Group, <http://moran-group.org> (1.09.2018).

¹⁶ J. Miller, *The Insane Story of Russian Mercenaries Fighting for the Syrian Regime*, Huffpost, <https://huffpost.com> (2.11.2022).

częły mieć problemy w konfrontacji z miejscowymi oddziałami islamiistycznymi, projekt przerwano, ale wnioski wyciągnięto.

Dmitrij „Wagner” Utkin miał wchodzić w skład Korpusu Słowiańskiego. Służył wcześniej w brygadzie sił specjalnych rosyjskiego wywiadu wojskowego GRU¹⁷, czyli Specnazie. Pseudonim „Wagner” to nawiązanie do kompozytora Wilhelma Richarda Wagnera, ponoć ulubionego przez Adolfa Hitlera. Utkin był zafascynowany nazizmem. Jego podwładni często pozdrawiali się tak jak hitlerowcy, a tatuaże na jego ciele również wskazują na taką fascynację. Główną siedzibą, punktem rekrutacyjnym i szkoleniowym jego oddziałów jest poligon GRU w pobliżu miejscowości Molkino, niedaleko Krasnodaru¹⁸. Grupa Wagnera powstała dzięki wsparciu rosyjskich służb specjalnych i Ministerstwa Obrony na krótko przed ukraińskim Euro-Majdanem i pierwszy raz użyta została podczas zajęcia Krymu.

O wagnerowcach zaczęło się mówić głośno po jej sukcesach w walkach o Palmirę. Jest to miasto znane z zabytkowej zabudowy z czasów starożytnego Rzymu, ale także ważny węzeł komunikacyjny Syrii, służący również do transferu surowców (gazu i ropy). W październiku 2015 r., prawdopodobnie pod presją Rosji, postanowiono utworzyć 4. Korpus Szturmowy (względnie 4. Dywizję, *Al-Faylaq al-Rabi'-Iqtiham*). Składał się on z ochotniczych oddziałów paramilitarnych, czterech wydzielonych brygad z innych związków taktycznych. Był to projekt firmowany przez Mahera al-Asada, młodszego brata prezydenta¹⁹. Formacja ta sformowana została w Latakii i wiodącą rolę pełnili w niej alawici, mniejszość religijna uznawana za odłam szyicki, z której pochodzi prezydent i jego najbliższa rodzina oraz większość wyższych dowódców i polityków. Mimo że mogła liczyć ona na lepszy sprzęt oraz doradztwo rosyjskie i irańskie, okazała się formacją niezdyscyplinowaną i mało skuteczną. To najprawdopodobniej spowodowało sformowanie 22 listopada 2016 r. 5. Korpusu (Legionu) Szturmowego (*al-Faylaq al-Khamis Iqtiham*)²⁰, tym razem formowanego, szkolonego i dowodzonego przez Rosjan²¹. Oddziały PMC miały stanowić zarówno kadrę szkoleniową, jak i pełnić funkcję jednostek specjalnych. Kontraktorzy Wagnera zostali wyposażeni

¹⁷ L. Peter, *Syria war: Who are Russia's shadowy Wagner mercenaries?*, BBC, <https://www.bbc.com> (2.11.2022).

¹⁸ K. Marten, *Russia's use of...*, s. 192.

¹⁹ A. Alghadawi, *The Fourth Division: Syria's parallel army*, Middle East Institute, <https://www.mei.edu> (2.11.2022).

²⁰ M. al-Frieh, H. Said, *Army General Command announces the formation of the Fifth Legion*, SANA, <https://sana.sy> (2.11.2022).

²¹ Omran Center for Strategic Studies, *The Syrian Military Establishment in 2019: Sectarianism, Militias and Foreign Investment*, May 2019, s. 92–95.

ni w najnowszy rosyjski sprzęt: czołgi T-90 i T-72, transportery opancerzone i pojazdy GAZ-3937 „Wodnik”, BWP-97 „Wystrzał”, IVECO „Rys”, GAZ-2975 „Tygrys”, itd.²². Wagnerowcy, zwłaszcza w walkach o Palmirę w 2016 r., okazali się kluczowym elementem, podejmując się najtrudniejszych zadań, w tym szturm na pozycje ISIS. Ich liczebność w tym okresie oceniano nawet na 2500 ludzi²³.

Po 2016 r. liczebność oddziałów znacznie spadła, niemniej wkrótce pojawiła się firma Evro (Euro) Polis, która funkcjonowała w strukturach J. Prigożyna. Firma podpisała umowy na wydobycie ropy i gazu ze złóż syryjskich (głównie w prowincji Dajr az-Zaur), wówczas kontrolowanych przez Państwo Islamskie²⁴. Oficjalnie kontraktorzy Wagnera są na ogół ochroniarzami pól naftowych czy nawet geologami. Euro Polis zobowiązało się do prowadzenia operacji wojskowych w Syrii w zamian za 25% udziałów w wydobyciu ropy i gazu z wyzwolonych złóż. Oficjalnym właścicielem Euro Polis według SPARK-Interfax była Neva JSC, a jej szefem i właścicielem Walery Czekałow. Jak wiadomo z dokumentów opublikowanych przez grupę hakerów Anonymous International, Czekałow przez wiele lat zajmował wysokie stanowiska w korporacji Prigożyna: Concorde. Prezesem Euro Polis od stycznia 2017 r. do listopada 2019 r. był Oleg Erokhin, którego wielokrotnie widywano na wspólnych wyjazdach z dowódcami grupy Wagnera, w tym z samym Dmitrijem Utkinem²⁵.

Dajr az-Zaur stał się też drugim symbolem Grupy Wagnera. Po ostatecznym odbiciu Palmiry sytuacja grupy znacznie się zmieniła. Od 2017 r. nagle wagnerowcy już nie mieli do dyspozycji najnowszego sprzętu. Wynikało to z niechęci najwyższego dowództwa rosyjskiego (zwłaszcza ministra obrony Siergieja Szojgu), ale też po części uznano, że ich praca dla Rosji zakończyła się i projekt zaczęto traktować jako prywatną inicjatywę Prigożyna. Zostali zatem skazani na sprzęt syryjski²⁶. 7 lutego 2018 r. doszło do starcia rządowych sił syryjskich z oddziałami tzw. demokratycznej opozycji syryjskiej (*Syrian Democratic Forces* – SDF) pod Chaszam (Khasham) w prowincji Dajr az-Zaur. Według różnych szacunków mogło tam polec nawet 100 Rosjan, ale przede wszystkim doszło do bezpośredniego starcia sił amerykańskich i rosyjskich (choć

²² Командиры рассказали о внутренней политике ЧВК Вайднера и жизни наемников, Lenta, <https://lenta.ru> (2.11.2022).

²³ How “Wagner” came to Syria, The Economist, <https://www.economist.com> (2.11.2022).

²⁴ Russia’s use of its private military companies, „Strategic Comments”, 2020, vol. 26.

²⁵ D. Korotkov, Головорезы 2.0, „Nowaja Gazieta”, 2020.

²⁶ K. Marten, *The Puzzle of Russian behavior in Deir al-Zour*, War on the Rocks, <https://warontherocks.com> (2.11.2022).

nie regularnej armii)²⁷. Amerykanie dla osłony swoich żołnierzy przebywających w bazie użyli m.in. Lockheed AC-130 gunship, ale też śmigłowców AH-64 Apache, samolotów F-22 czy F-15E²⁸. Zastanawiająca jest sytuacja, że Amerykanie cały czas informowali Rosjan o swojej obecności i determinacji do obrony swoich pozycji. Rosjanie mieli nawet twierdzić, że to nie oni atakują, tylko jakieś milicje syryjskie²⁹. Nie ulega wątpliwości, że wagnerowcy mieli osłonę wywiadowczą, rannych ewakuowała armia rosyjska, ale rodzi się pytanie: dlaczego słabe jednostki, bez środków obrony przeciwlotniczej, wysłano na śmierć. Słabe uzbrojenie sugeruje, że grupa ta wykonała swoje zadania dla armii rosyjskiej, Syryjczycy (konkretnie 5. Korpus) uzyskali już odpowiednie kompetencje i jako grupy uderzeniowe w większym stopniu miały być używane oddziały syryjskie. Grupa zatem zaczęła uzupełniać braki pozostałej części armii syryjskiej (może nawet za syryjskie pieniądze) oraz zaczęła zarabiać dla swoich rosyjskich mocodawców. Nie można też wykluczyć, że była to jakaś forma rywalizacji między rosyjskimi służbami lub próba osłabienia pozycji Prigożyna. W 2022 r. wszelkie nieudomówienia co do roli tegoż zostały jednoznacznie wyjaśnione, a także ujawniono jego animozje z ministrem obrony Siergiejem Szojgu³⁰.

Grupa zajęła się przede wszystkim zabezpieczeniem interesów przemysłu rosyjskiego w Syrii. Stacjonuje głównie w Palmirze, zabezpiecza pracowników oraz pola naftowe. Część prac wykonują też Syryjczycy, z nich sformowano jednostkę zwaną „Łowcami ISIS” (*ISIS Hunters*)³¹, choć ich udział w walkach z ISIS był raczej marginalny. Nadal też selektywnie realizuje interesy Rosji poprzez wykonywanie operacji specjalnych oraz szkoleniowych.

Grupa Wagnera działa, mimo łamania prawa rosyjskiego, na zlecenie państwa. Nie do końca jasne jest jej finansowanie. Zapewne w jakimś stopniu otrzymuje pieniądze syryjskie, ponadto sama się finansuje poprzez przejmowanie wpływów w przemyśle syryjskim. Na pewno korzysta z infrastruktury armii i wywiadu rosyjskiego (bazy szkoleniowe, uzbrojenie, może transport). Istnieje też duże prawdopodobieństwo, że wydatki na jej działalność ukryte są przez korupcyjny system panują-

²⁷ P. Mazur, *op.cit.*, s. 15–17.

²⁸ C. Reuter, *The Truth About the Russian Deaths in Syria*, Der Spiegel, <https://www.spiegel.de> (2.11.2022).

²⁹ П. Аптекарь, М. Железнова, *Почему Россия не признает ЧВК «Вагнер»*, Ведомости, <https://www.vedomosti.ru> (2.11.2022).

³⁰ M. Kucharczyk, *I cała legenda najemników Putina poszła w piach. Ukraińcy cofnęli ich o miesiąc albo i więcej*, Gazeta.pl, <https://www.gazeta.pl> (2.11.2022).

³¹ W. Abu al-Khair, *Russian settlement bursts with activity in the heart of Syria*, Каравансарай, <https://central.asia-new.com> (2.11.2022).

cy w Rosji. Firma Concord wygrała przetargi na catering w szkołach i innych instytucjach, w tym armii³². Podczas wojny z Ukrainą w 2022 r. okazało się, że żołnierze rosyjscy mają racje żywnościowe przeterminowane nawet o 7 lat³³. Nie można zatem wykluczyć, że pieniądze, zamiast na żywność, były przeznaczone na finansowanie Grupy Wagnera i innych aktywności Prigożyna na rzecz Putina.

Od PMC do nowej armii – bratnia pomoc czy kontrola?

Specyfiką 5. Korpusu był nie tylko udział Rosjan, ale również innych nieregularnych oddziałów, w tym: palestyńskiej Liwa al-Kuds, Narodowych Siły Obronnych (NDF) dowodzonych i obsadzonych w dużej mierze przez Hezbollah³⁴, elitarnych ochotniczych oddziałów syryjskich, jak Sokoły Pustyni (*Suqur al-Sahara' / Desert Falcons*)³⁵. Korpus służył jako swoisty parasol, pod którym funkcjonowały różne lokalne, a nawet zagraniczne formacje. Zwłaszcza istotną jednostką były Oddziały Tygrys (*Quwwat al-Nimr / Tiger Forces*). Była to formacja utworzona w 2013 r. przez Wywiad Sił Powietrznych (AFI), najbardziej wpływowe służby specjalne w Syrii (to w nich służył Hafiz al-Asad). W skład oddziałów wchodził członkowie AFI, ochotnicy z Homs i północno-zachodniej Hamy, głównie przedstawiciele mniejszości etnicznych i religijnych. Co bardzo istotne, jednostka ta służyła na zasadach zbliżonych do oddziałów najemnych, cechowała się znaczną samodzielnością względem Syryjskiej Armii Arabskiej (SAA), wyższym wyposażeniem czy zalegalizowaną możliwością rabowania pokonanych przeciwników. Formacja była też w dużej mierze dotowana z prywatnych pieniędzy kuzyna prezydenta, Ramiego Makhloufa³⁶.

Rosyjscy generałowie, oficerowie i żołnierze sił specjalnych zostali ulokowani na wszystkich poziomach dowodzenia, wręcz dublując strukturę, od dowódcy Suhaila al-Hassana po niższych rangą dowódców połowych³⁷.

³² O. Górczyński, *Władca rosyjskich trolli i człowiek do zadań specjalnych. Kim jest Jęgwienij Prigożyn*, Wirtualna Polska, <https://www.wp.pl> (2.11.2022).

³³ B. Kwiatkowska, *Ukraiński żołnierz pokazał, czym Rosja karmi swoją armię*, Wirtualna Polska, <https://www.wp.pl> (2.11.2022).

³⁴ A.J. Al-Tamimi, *The Fifth Legion: A New Auxiliary Force*, Blog, <https://www.aymenjawad.org> (2.11.2022).

³⁵ *Idem*, *The Desert Falcons: An Elite Pro-Assad Force*, Blog, <https://www.aymenjawad.org> (2.11.2022).

³⁶ A. al-Awsat, *Assad Orders Measures Against Rami Makhlouf's Companies*, Blog, <https://english.aawsat.com> (2.11.2022).

³⁷ G. Waters, *Tiger Forces, Part 4: Russia's Partner Force*, International Review, <https://international-review.org> (2.11.2022).

Dobitnie świadczą o tym słowa szefa sztabu armii rosyjskiej, generała Walerego Gerasimowa, który podczas pogrzebu generała Walerego Asapowa we wrześniu 2017 r. powiedział o nim: „Pracował jako szef sztabu grupy naszych sił, a następnie dowodził 5. Korpusem ochotników. Zdradziecki pocisk skrócił mu życie”³⁸. Włączenie jednostki do 5. Korpusu umożliwiło Rosji osłabienie wpływów zarówno oligarchy Makhloufa, jak i AFI. W sierpniu 2019 r. utworzono 25. Dywizję Sił Specjalnych (tzw. Antyterrorystyczną), oficjalnie podporządkowaną sztabowi armii, a *de facto* Rosji. Na jej czele stanął generał Suhail Hassan, który w sierpniu 2017 r. spotkał się w rosyjskiej bazie Hmeimim w Latakii z generałem Gerasimowem. Ten przyznał Suhailowi ceremonialny miecz w uznaniu roli syryjskiego dowódcy w walkach w Dajr az-Zaur³⁹.

Zmiana teatru działań polegająca na zakończeniu ciężkich walk i pewna stagnacja frontu wymusiły konieczność utworzenia jednostki wysoce mobilnej i dobrze wyszkolonej. W czerwcu 2020 r. utworzono 16. Brygadę, jej dowódcą został Salah Abdullah, alawita, ale niezwiązany z AFI. W ten sposób powstała jednostka przypominająca „Tygrysy”, ale już bez wpływów służb syryjskich, a wyszkolona przez Rosjan, z kadrą im zawdzięczającą awans⁴⁰. W ten sposób Rosjanie otrzymali stałe wpływy w armii syryjskiej, uzależniając ją od siebie, kupując lojalność al-Asada i pozbywając się konkurencji w postaci oligarchów syryjskich i wpływów służb specjalnych Syrii.

8 sierpnia 2020 r. w Badii w zamachu zginął rosyjski „doradca wojskowy” generał Wiaczesław Gładkik⁴¹. Stało się to pretekstem do rozpoczęcia operacji militarnej *Biała Pustynia*. W walkach brały udział 5. Korpus, w tym palestyńska Brygada al-Kuds dowodzona bezpośrednio przez oficerów armii rosyjskiej, a ponadto dwie formacje rosyjskie: jedna, składająca się z 75 operatorów, podlegała rosyjskim siłom specjalnym, a druga złożona była ze 120 kontraktorów z Grupy Wagnera⁴². Ta operacja chyba najlepiej pokazuje, jak Rosja łączyła różne podmioty w funkcjonalną całość.

³⁸ *Russia says general killed in Syria held senior post in Assad's army*, Reuters Staff, <https://www.reuters.com> (2.11.2022).

³⁹ G. Waters, *op.cit.*

⁴⁰ *Idem, From Tiger Forces to the 16th Brigade: Russia's evolving Syrian proxies*, Middle East Institute, <https://www.mei.edu> (2.11.2022).

⁴¹ Хитрый Хряк, *Российского генерала Гладких разорвало фугасом в Сирии ВИДЕО взрыва*, Youtube, <https://www.youtube.com> (2.11.2022); J. Szuba, *Russian major general killed in roadside bomb in Syria's Deir ez-Zor*, Al-Monitor, <https://www.al-monitor.com> (2.11.2022).

⁴² *The launch of the third stage of operation White Desert*, Unit of Analysis and Thinking – Jusoor for Studies, <https://www.jusoor.com> (2.11.2022).

Hezbollah a Rosja w Syrii

Hezbollah wspierał reżim Baszara al-Assada od samego początku wojny, choć początkowo nieoficjalnie. Oskarżenia o zaangażowanie libańskiej organizacji w Syrii pojawiły się jesienią 2011 r., gdy we wrześniu libańskie media podały, że kilku bojowników Hezbollahu zostało zabitych w Syrii. Syryjscy dezertrzy twierdzili, że syryjski reżim do tłumienia protestów używa snajperów Hezbollahu. Wszystkie te medialne doniesienia dementował Sekretarz Generalny Partii Sajjid Hassan Nasrallah, nazywając je „absolutną nieprawdą”, choć na poziomie politycznym zadeklarował poparcie już w maju 2011 r.⁴³ Oficjalnie Partia Boga poinformowała o swoim zaangażowaniu w wojnie w Syrii w październiku 2012 r., kiedy jeden z wyższych rangą dowódców Hezbollahu Ali Hussein Nassif został zabity w czasie walk w rejonie Al-Kusajr (Al-Qusayr)⁴⁴.

Rosja początkowo nie przyznawała się do współpracy z Hezbollahem, co wiązało się z traktowaniem Izraela jako ważnego partnera biznesowego. Niemniej można było zanotować obecność rosyjskiej techniki wojskowej w arsenale organizacji. Nie można jednoznacznie stwierdzić, czy była ona dostarczana bezpośrednio czy przez Syrię lub Iran. Przykładem może być system przeciwpancerny 9K133 Kornet⁴⁵. Z czasem przybywało nowych rodzajów broni (Rosja zawsze mogła tłumaczyć to przekazaniem Hezbollahowi przez reżim al-Asada). Tak bojownicy tej organizacji nauczyli się obsługi (zapewne od rosyjskich instruktorów) i zaczęli używać choćby pociski ziemia-powietrze SA-22, system artylerii raketowej TOS-1 i miotacze ognia RPO-A Szmel. Użycie takiej broni, zwłaszcza dwóch pierwszych wymienionych, musiało odbywać się w koordynacji z wojskami rosyjskimi; tak powstały wspólne sztaby dowódcze⁴⁶. Hezbollah zabezpieczał w Syrii przede wszystkim swoje interesy (Libanu), stąd kontrola Al-Kusajr na granicy obu państw. Realizował też interesy Iranu, stąd zaangażowany był na południu Syrii, a także w przejście kontroli nad granicą z Irakiem przez zdobycie Abu Kamal. W ten sposób uzyskano most lądowy, kluczowy dla koncepcji zwanej

⁴³ M. Sullivan, *Hezbollah in Syria*, „Middle East Security Report 19”, Washington 2014, s. 11.

⁴⁴ K. Suechika, *Strategies, Dynamics, and Outcomes of Hezbollah's Military Intervention in the Syrian Conflict*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies”, 2018, vol. 12, no. 1, s. 91.

⁴⁵ J. Marcus, *Tough lessons for Israeli armour*, BBC, <https://www.bbc.com> (2.11.2022).

⁴⁶ M. Katz, N. Pollak, *Hezbollah's Russian Military Education in Syria*, The Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org> (2.11.2022).

„szyickim półksiężycem”⁴⁷. Interesy Iranu (Hezbollahu) nie zawsze jednak zgadzały się z rosyjskimi⁴⁸. W 2018 r. siły rosyjskie zostały odparte, gdy towarzyszyły 11. Dywizji Armii Syryjskiej w wypchnięciu sił Hezbollahu z ich pozycji w przygranicznym mieście Al-Kusajr. Plan – który nie był skoordynowany z Iranem ani Hezbollahem – polegał na przejściu przejścia Dżusijah (Jusiyah) z Libanem, a następnie zbliżeniu się do syryjskiego regionu Al-Kalamun (Qalamoun). Jednak siły Hezbollahu odmówiły opuszczenia swoich pozycji. Ten incydent był prawdopodobnie rosyjską próbą przetestowania reakcji Iranu⁴⁹.

Współpraca pomiędzy Rosją a Hezbollahem była szczególnie intensywna w ramach wspomnianego już 5. Korpusu. W jego skład wchodziły milicje szyickie (z Afganistanu, Jemenu, Pakistanu) zorganizowane przez Iran i przeszkolone przez Hezbollah. Drugim ważnym ogniwem były jednostki Narodowych Sił Obronnych (*Quwāt ad-Difā' al-Watan / National Defence Forces – NDF*)⁵⁰. Były to milicje werbowane głównie na terenie Syrii, wzorowane na irańskich oddziałach Basij (Basidż)⁵¹. Jednostki te musiały koordynować działania z oddziałami rosyjskimi, podlegały sztabowi dowodzonemu przez Rosjan, wreszcie współpracowały w operacjach militarnych. Dowódcy (głównie z Hezbollahu) poznawali rosyjską sztukę operacyjną, co mogło być szczególnie cenne w kontekście konfliktu z Izraelem, zwłaszcza pozyskanie zdolności w zakresie sowieckiej koncepcji kompleksu rozpoznawczo-uderzeniowego (*razvedivatel'no-udarnyy kompleks*), gdzie lokalne oddziały często pełniły rolę rozpoznania, a siły rosyjskie uderzeniową. Hezbollah mógł nauczyć się, jak zarządzać prowadzeniem walk połączonych w koalicji, poznał szereg technik taktyczno-operacyjnych dotyczących statycznych i manewrowych działań połączonych i manewrowych działań wojennych w terenie miejskim, górskim i pustynnym⁵².

⁴⁷ A. Dzisiów-Szuszczkiewicz, *Regionalna rywalizacja o Syrię*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2012, nr 22, s. 92.

⁴⁸ Por. P. Mazur, M. Targ, *Geopolityczne i ekonomiczne korzyści zaangażowania się Rosji w konflikt syryjski*, „Przegląd Geopolityczny”, 2018, nr 25, s. 127–128.

⁴⁹ H. Ghaddar, *Iran and Hezbollah in Syria: U.S. Policy Options, Testimony submitted to the U.S. House of Representatives Subcommittee on Middle East and North Africa*, September 27, 2018.

⁵⁰ C. Kozak, *The Regime's Military Capabilities: Part 1*, Institute for the Study of War, <https://www.iswresearch.org> (2.11.2022).

⁵¹ A. Ostovar, *Iran's Basij: Membership in a Militant Islamist Organization*, „The Middle East Journal”, 2013, vol. 67, no. 3, s. 345–36.

⁵² D.D. Adamsky, *The Impact of the Russian Operation in Syria on Hezbollah's Operational Art: A Hypothesis*, „Studies in Conflict & Terrorism”, 2020, vol. 43, no. 5, s. 425.

Po zintensyfikowaniu wojny Rosji przeciwko Ukrainie w 2022 r. okazało się, że Rosja musiała wycofać część swoich sił z Syrii. W związku z powyższym, według doniesień prasowych, rosyjskie bazy w głębi Syrii zostały przejęte przez formacje irańskie i Hezbollah właśnie. „New York Times” poinformował w październiku 2022 r. o wycofaniu przynajmniej 1500 żołnierzy i systemów przeciwlotniczych S-300, które miały osłaniać siły rządowe i bazy bojówek proirańskich⁵³.

Brygada Jerozolimska

Inną formacją współpracującą z Rosją w Syrii była Liwa al-Kuds (al-Quds), czyli Brygada Jerozolimska. Była to milicja złożona z Palestyńczyków, werbowana głównie w Syrii⁵⁴, choć nazwa mogłaby sugerować coś innego. Powstała w październiku 2013 r., jej przywódcą był Muhammad al-Sa'id, prawdopodobnie za jej powstanie odpowiedzialna była syryjska filia Hezbollahu, czyli Quwat ar-Ridha (Siły al-Ridy)⁵⁵. O jej istnieniu opinia publiczna dowiedziała się prawie dwa lata później podczas walk o Aleppo. Składała się z trzech batalionów, z których najważniejszym był Lwy Jerozolimy (*Lions of al-Quds Battalion*), operujący w rejonie Al-Najrab (Al-Nayrab)⁵⁶. Brygada weszła również w skład 5. Korpusu, Rosjanie szybko przejęli nad nią kontrolę dowódczą i zaczęli pełnić również funkcje szkoleniowe. Do tego wykorzystano przede wszystkim rosyjską PMC: Vegacy Strategic Services Ltd. Jest to formacja oficjalnie zajmująca się ochroną frachtu morskiego, działała w Syrii przynajmniej od 2013 r. i prawdopodobnie jest to kolejny „klon” Grupy Moran i Wagnera. W 2019 r. prokremlowska agencja prasowa ANNA opublikowała zdjęcia ze szkolenia Liwa al-Kuds prowadzonego przez instruktorów tej firmy⁵⁷. Inne upublicznione zdjęcia z 2016 r. wskazują również na udział instruktorów 18. Gwardyjskiej Brygady Strzelców Zmotoryzowanych. Jednostka ta brała udział m.in. w ataku na Krym, do

⁵³ szm/akl, „NYT”: *Rosja wycofuje się z Syrii. Na Ukrainę trafiło tysiąc żołnierzy i systemy S-300*, Forsal, <https://forsal.pl> (2.11.2022).

⁵⁴ A. Al-Hardan, *Palestinians in Syria*, New York 2016.

⁵⁵ A.J. Al-Tamimi, *Quwat al-Ridha: Syrian Hezbollah*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022). Ali al-Rida był imamem szyickim i potomkiem Mahometa, żył w latach 765–818.

⁵⁶ *Idem*, *Overview of some pro-Assad Militias*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).

⁵⁷ C. Rondeaux, *Decoding the Wagner Group: Analyzing the Role of Private Military Security Contractors in Russian Proxy Warfare*, New America, <https://www.newamerica.org> (2.11.2022); R. Leviev, *Vega: a new PMC in Syria with ties to Russia and Ukraine*, Conflict Intelligence Team, <https://citeam.org> (2.11.2022).

2022 r. miała uzyskać rozwinięcie do dywizji⁵⁸. Formacja była prawdopodobnie też dozbrajana przez Rosjan, świadczy o tym choćby widoczne na zdjęciach RPG 26. Jej oficerowie otrzymali też odznaczenia za zasługi bojowe.

Na profilu na Facebooku Liwa al-Kuds z dumą prezentuje swoje powiązania z Rosją, często udostępniając zdjęcia rosyjskich żołnierzy. Regularnie dzieli się również wiadomościami dotyczącymi Władimira Putina lub międzynarodowej działalności Rosji, zwłaszcza w Syrii⁵⁹.

Nour ad Din az Zenki

Kolejna formacja, która podjęła współpracę z Rosją, to już trochę inny przypadek. Po pierwsze, to ugrupowanie rebelianckie, zwalczające rząd z Damaszku. Po drugie, o ich współpracy wiemy niewiele, a właściwie tyle, ile zarzucają im konkurenci islamistyczni.

Nour ad-Din az-Zenki (Nour al-Din al-Zenki – NDZ) względnie Harakat Nur ad-Din az-Zenki lub Nouredin al-Zengi, czyli Ruch Nur ad-Din az-Zenkiego, to formacja powstała w listopadzie 2011 r. w północno-zachodniej części Aleppo. Nazwa pochodziła od Nur ad-Din Mahmuda, syna Imada ad-Din Zangi, atabega (seldżucki tytuł namiestnika) z Mawsil i Aleppo, który po 1146 r. rozpoczął walkę z krzyżowcami. Historia powstania tej organizacji jest dość typowa. Początkowo był to cywilny ruch pokojowych demonstrantów, sprzeciwiających się rządowi Baszara al-Asada. Jesienią 2011 r., w odpowiedzi na przemoc ze strony sił rządowych, formacja ta rozpoczęła budowanie struktur militarnych⁶⁰. Jej profil ideologiczny był mocno nieprecyzyjny. Z jednej strony, mogli liczyć na dostawy broni amerykańskiej⁶¹ czy spotkać się z Johnem Kerryem⁶². Z drugiej strony, zarzuczano im łamanie praw człowieka i bliskie

⁵⁸ A. Toumaj, *Russian influence evident in Palestinian militia in Syria*, Long War Journal, <https://www.longwarjournal.org> (2.11.2022).

⁵⁹ C. Weiss, *Russian special forces train Palestinian militia in Syria*, Long War Journal, <https://www.longwarjournal.org> (2.11.2022).

⁶⁰ A.J. Al-Tamimi, *The History of Harakat Nour al-Din al-Zenki: Interview*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022); H. al-Jablawi, *Nour al-Din al-Zenki Movement: How a Once Moderate Group Joined Fateh al-Sham*, Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org> (2.11.2022).

⁶¹ *Harakat Nour al-Din al-Zenki*, The Syrian Civil War, <http://civilwaralsham.com> (2.11.2022).

⁶² S. Anjarini, *Zamach stanu u „Zenkich”: Północ idzie dalej według saudyjskiego kompasu*, [«الزنتيين» انقلاب], *Al Akhbar*, <https://www.al-akhbar.com> (2.11.2022).

związki z formacjami jawnie islamistycznymi. Przystąpienie Rosji do konfliktu zmieniło realia, zwłaszcza naloty okazały się bardzo dotkliwe. W październiku 2015 r. w akcji Hezbollahu zginął jeden z dowódców omawianego ruchu: Ismail Nassif⁶³.

28 stycznia 2017 r. powstał Hajat Tahrir asz-Szam (HTS), a NDZ był jedną z organizacji założycielskich⁶⁴. Szybko okazało się, że nowa koalicja była formą narzucenia władzy przez głównego założyciela, czyli Dżabath an-Nusra, zwanego kiedyś Al-Kaidą w Syrii. To też zmotywowało do wystąpienia z porozumienia, a skutkowało oczywiście atakami ze strony HTS⁶⁵.

W styczniu 2019 r. grupa została zaatakowana przez HTS, ten przejął większość należących do niej miast⁶⁶. Siły w dużej mierze zostały rozbite, część uciekła do Afrinu lub przyłączyła się do innych grup kontrolowanych przez Turcję. Aresztowano kilku oficerów NDZ, m.in. w mieście Babis. HTS zajęło też pozycje NDZ w zachodniej części prowincji Aleppo⁶⁷. HTS swoją agresję wobec byłego sojusznika tłumaczył nie tylko chęcią skonsolidowania terytorium, ale również rzekomą współpracą z Rosją na „poziomie kierownictwa ruchu”⁶⁸. Miano prowadzić tajne negocjacje z Rosją w sprawie przekazania Asadowi zachodnich regionów prowincji Idlib.

Ten przypadek jest zaskakujący z kilku powodów. Rosjanie pozyskali formację, którą wcześniej sami atakowali i w dużej mierze przyczynili się do jej osłabienia. Była to formacja o profilu islamistycznym, współpracująca przede wszystkim z krajami Zatoki Perskiej, a pod koniec swojego istnienia z Turcją. Jeśli informacje o kolaboracji są prawdziwe, to oznacza, że Rosjanie posiadali dobre rozeznanie w relacjach między frakcjami i na tyle dobre służby specjalne, by zwerbować do współpracy. Była ona zapewne możliwa na zasadzie walki ze wspólnym wrogiem.

⁶³ A. Aji, B. Mroue, *Syrian troops capture villages on the way toward air base besieged by IS militants*, U.S.News, <https://www.usnews.com> (2.11.2022).

⁶⁴ A.J. Al-Tamimi, *Hay'at Tahrir al-Sham: Initial Statements and Translations*, Jihad Intel, <https://jihadintel.meforum.org> (2.11.2022).

⁶⁵ *Idem*, *Harakat Nour al-Din al-Zinki Splits from Hay'at Tahrir al-Sham*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).

⁶⁶ K. al-Khateb, *Syrian jihadist group's takeover of Idlib undermines Turkish plans*, Al-Monitor, <https://www.al-monitor.com> (2.11.2022).

⁶⁷ *Weeks after it expelled Nour al-Din al-Zenki Movement to Afrin...Hayaat Tahrir Al-Sham raids houses in the west of Aleppo and arrests former members of the movement*, SOHR, <https://www.syriaahr.com> (2.11.2022).

⁶⁸ A.J. Al-Tamimi, *Hay'at Tahrir al-Sham's 'Red Bands': Interview*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).

Zakończenie

Istnienie przynajmniej jednego rosyjskiego PMC wydaje się całkowicie sfabrykowane z nieznanych powodów. Ruslan Leviev z Conflict Intelligence Team wykazał, że grupa „Turan”, domniemany muzułmański rosyjski PMC w Syrii, była mistyfikacją. Kilka rosyjskich gazet pisało o Turanie, jakby faktycznie istniał⁶⁹. Może to świadczyć o wojnie informacyjnej i budowaniu mitu o wszechobecnych i bardzo skutecznych operatorach rosyjskich PMC, nawet przy pomocy kłamstwa. Ten mit jest tworzony nawet przez popkulturę, wystarczy wspomnieć rosyjski film „Turysta”⁷⁰. PMC, jak Grupa Wagnera, to przede wszystkim obniżenie kosztów finansowych (np. brak zobowiązań finansowych po śmierci kontraktora), ale też politycznych. Te formacje nie są oficjalnie uwzględniane w budżecie obronnym, w pewnym stopniu są finansowane przez gospodarza (w tym przypadku Syrię), a częściowo same się finansują przez uzyskiwanie koncesji czy szabrowanie. Finansowanie ze strony Rosji odbywa się prawdopodobnie za pomocą układów korupcyjnych, co jest korzystne dla Putina i jego środowiska. Pod względem politycznym pozwoliło to na wcześniejsze zaangażowanie się niż to oficjalne (o prawie dwa lata). PMC prawdopodobnie posłużyło do tak charakterystycznego dla rosyjskiej sztuki operacyjnej „rozpoznania walką”. Rozpoznawano sytuację przed oficjalną interwencją, ale też determinację Amerykanów. Trudno przewidzieć, jakie byłyby konsekwencje, gdyby pod Chaszam zabijali oni nie „ichtamniety Wagnera”, tylko żołnierzy Rosyjskich Sił Zbrojnych. Posłużyli również do wykonywania najbardziej niewdzięcznych zadań, zwłaszcza do ciężkich szturmów na pozycje ISIS, wyręczając słabe oddziały prorządowe i regularną armię rosyjską. Ponadto pełnili ważne funkcje szkoleniowe, często poza bazami rosyjskimi, ponieważ na takie ryzyko operowania bez lepszego zabezpieczenia można było sobie pozwolić. Innym atutem specyfiki rosyjskiego PMC jest nielegalność służby. O ile po 2015 r. Rosjanie w Syrii są oficjalnie, na zaproszenie gospodarza, trudno więc tu mówić o najemnictwie *sensu stricto*, o tyle wcześniej czy w innych miejscach to już co innego. Taki „weteran” po powrocie musi zachowywać lojalność i poufność, bo grożą mu poważne kary.

Rosjanie za pomocą PMC i swoich regularnych sił weszli do współpracy też z innymi podmiotami. W zamian za broń i szkolenie uzyskali

⁶⁹ T. Bukkvoll, Å. G. Østensen, *Russian Use of Private Military and Security Companies: The Implications for European and Norwegian Security*, Handle, <http://handle.net> (2.11.2022).

⁷⁰ *Turysta*, reż. Andrey Batov, Rosja 2021.

bardzo duże wpływy. Przykład 16. Brygady pokazuje, że potrafili wyeliminować nieprzychylny dla siebie wpływ najbliższych współpracowników Baszara al-Asada. Ta formacja stała się swoistym koniem trojańskim w szeregach SAA, Rosja dzięki temu uzyskała pewną kontrolę nad armią syryjską. Hezbollahu może nie udało się aż w takim stopniu uzależnić, ale nie można wykluczyć, że w jego szeregach pozyskano agentów, natomiast uzyskano inną ważną rzecz. Izrael po agresji Rosji na Ukrainę w 2022 r. zachowywał się „ambiwalentnie”. Prezydent Ukrainy mówił nawet, że jest „w szoku” z powodu odmowy Izraela udostępnienia Ukrainie systemów obrony powietrznej⁷¹. Być może powodem ostrożności Izraela były wpływy Rosji w Hezbollahu, należy też pamiętać o Palestyńczykach z Liwa al-Kuds. Pozwalało to dość długo utrzymywać sytuację patową. Dopiero pod koniec października 2022 r. warunki uległy zmianie, gdy Rosja zaczęła stosować irańskie drony, a to zaalarmowało władze Izraela, i wreszcie wówczas, gdy wycofano wojska przeciwlotnicze z Syrii. 23 października Izrael podał, że miał zniszczyć około 90% infrastruktury wojskowej Iranu i Hezbollahu w Syrii⁷², pozostawionych bez asekuracji przez Rosję. To również pokazuje, że nie wszystkie interesy tych państw są tożsame, i obrazuje, jak Rosja bez skrupułów może zostawić sojusznika.

Kolejną kompetencją pozyskaną przez Rosję jest budowa regularnych oddziałów przy wykorzystaniu lokalnych milicji i własnych sił, głównie poprzez umieszczanie swoich żołnierzy czy kontraktorów w newralgicznych punktach dla uzyskania operacyjności (od małych oddziałów polowych po sztab dowódczy). Te zdolności były wykorzystywane też przy formowaniu armii tzw. republik ludowych na terenie Donbasu i Ługańska. Może to okazać się kluczowe na innych teatrach działań, np. w Afryce, gdzie Rosja jest aktywna coraz intensywniej. Te doświadczenia mogą być też kopiowane przez inne państwa, np. Chiny. Wreszcie, taka infiltracja poprzez „uzupełnianie” braków istniejących formacji może być wykorzystana np. do przejścia kontroli nad armią Białorusi.

Bibliografia

- Abu al-Khair W., *Russian settlement bursts with activity in the heart of Syria*, Kapa-вансapaй, <https://central.asia-new.com> (2.11.2022).
- Adamsky D.D., *The Impact of the Russian Operation in Syria on Hezbollah's Operational Art: A Hypothesis*, „Studies in Conflict & Terrorism”, 2020, vol. 43, no. 5.

⁷¹ A. Żuławnik, *Szef izraelskiego MON odmówił rozmowy z ukraińskim ministrem*, Interia, <https://www.interia.pl> (2.11.2022).

⁷² A. Bohbot, *Israeli officials claim to have destroyed 90% of Iran's military operations in Syria*, The Jerusalem Post, <https://www.jpost.com> (2.11.2022).

- Aji A., Mroue B., *Syrian troops capture villages on the way toward air base besieged by IS militants*, U.S.News, <https://www.usnews.com> (2.11.2022).
- al-Awsat A., *Assad Orders Measures Against Rami Makhoul's Companies*, Blog, <https://english.aawsat.com> (2.11.2022).
- al-Frieh M., Said H., *Army General Command announces the formation of the Fifth Legion*, SANA, <https://sana.sy> (2.11.2022).
- Alghadawi A., *The Fourth Division: Syria's parallel army*, Middle East Institute, <https://www.mei.edu> (2.11.2022).
- al-Jablawi H., *Nour al-Din al-Zenki Movement: How a Once Moderate Group Joined Fateh al-Sham*, Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org> (2.11.2022).
- al-Khateb K., *Syrian jihadist group's takeover of Idlib undermines Turkish plans*, Al-Monitor, <https://www.al-monitor.com> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *Harakat Nour al-Din al-Zinki Splits from Hay'at Tahrir al-Sham*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *Hay'at Tahrir al-Sham: Initial Statements and Translations*, Jihad Intel, <https://jihadintel.meforum.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *Hay'at Tahrir al-Sham's 'Red Bands': Interview*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *Overview of some pro-Assad Militias*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *Quwat al-Ridha: Syrian Hezbollah*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *The Desert Falcons: An Elite Pro-Assad Force*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *The Fifth Legion: A New Auxiliary Force*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Al-Tamimi A.J., *The History of Harakat Nour al-Din al-Zinki: Interview*, Blog, <https://www.aymennjawad.org> (2.11.2022).
- Anjarini S., *Zamach stanu u „Zenkich”: Północ idzie dalej według saudyjskiego kompasu*, [الزنجين: انقلاب], [السعودية البوصلة], Al Akhbar, <https://www.al-akhbar.com> (2.11.2022).
- Аптекарь П., Железнова М., *Почему Россия не признает ЧВК «Вагнер»*, Ведомости, <https://www.vedomosti.ru> (2.11.2022).
- Bohbot A., *Israeli officials claim to have destroyed 90% of Iran's military operations in Syria*, The Jerusalem Post, <https://www.jpost.com> (2.11.2022).
- Bukkvoll T., Østensen Å.G., *Russian Use of Private Military and Security Companies: The Implications for European and Norwegian Security*, Handle, <http://handle.net> (2.11.2022).
- Хитрый Хряк, *Российского генерала Гладких разорвало фугасом в Сирии ВИДЕО взрыва*, Youtube, <https://www.youtube.com> (2.11.2022).
- Czornik K., Lakomy M., *Konflikty zbrojne na Bliskim Wschodzie i w Afryce w drugiej dekadzie XXI wieku: przebieg, uwarunkowania, implikacje*, Katowice 2018.
- Dziśiów-Szuszczykiewicz A., *Regionalna rywalizacja o Syrię*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2012, nr 22.
- Ghaddar H., *Iran and Hezbollah in Syria: U.S. Policy Options, Testimony submitted to the U.S. House of Representatives Subcommittee on Middle East and North Africa*, September 27, 2018.

- Górzyński O., *Władca rosyjskich trolli i człowiek do zadań specjalnych. Kim jest Jewgienij Prigożyn*, Wirtualna Polska, <https://www.wp.pl> (2.11.2022).
- Graćik-Zajączkowska M., *Suwerenność w warunkach globalizacji [w:] Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu*, red. K. Żukrowska, Warszawa 2011.
- Harakat Nour al-Din al-Zenki, *The Syrian Civil War*, <http://civilwaralsham.com> (2.11.2022).
- How “Wagner” came to Syria, *The Economist*, <https://www.economist.com> (2.11.2022).
- Katz M., Pollak N., *Hezbollah's Russian Military Education in Syria*, The Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org> (2.11.2022).
- Командиры рассказали о внутренней политике ЧВК Вагнера и жизни наемников, *Lenta*, <https://lenta.ru> (2.11.2022).
- Korotkov D., *Головорезы 2.0*, „Nowaja Gazieta”, 2020.
- Kozak C., *The Regime's Military Capabilities: Part 1*, Institute for the Study of War, <https://www.iswresearch.org> (2.11.2022).
- Kucharczyk M., *I cała legenda najemników Putina poszła w piach. Ukraińcy cofnęli ich o miesiąc albo i więcej*. *Gazeta.pl*, <https://www.gazeta.pl> (2.11.2022).
- Kwiatkowska B., *Ukraiński żołnierz pokazał, czym Rosja karmi swoją armię*, Wirtualna Polska, <https://www.wp.pl> (2.11.2022).
- Leviev R., *Vega: a new PMC in Syria with ties to Russia and Ukraine*, Conflict Intelligence Team, <https://citeam.org> (2.11.2022).
- Marcus J., *Tough lessons for Israeli armour*, BBC, <https://www.bbc.com> (2.11.2022).
- Marten K., *Russia's use of semi-state security forces: the case of the Wagner Group*, „Post-Soviet Affairs”, 2019, vol. 35 (3).
- Marten K., *The Puzzle of Russian behavior in Deir al-Zour*, War on the Rocks, <https://warontherocks.com> (2.11.2022).
- Mazur P., *Wagnerowcy w Syrii – wykorzystanie PMC przez Rosję w konflikcie syryjskim*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate”, 2018, z. 8.
- Miller J., *The Insane Story of Russian Mercenaries Fighting for the Syrian Regime*, Huffpost, <https://huffpost.com> (2.11.2022).
- Non-state actor*, Oxford Dictionaries, <https://en.oxforddictionaries.com> (2.11.2022).
- Omran Center for Strategic Studies, *The Syrian Military Establishment in 2019: Sectarianism, Militias and Foreign Investment*, May 2019.
- Peter L., *Syria war: Who are Russia's shadowy Wagner mercenaries?*, BBC, <https://www.bbc.com> (2.11.2022).
- Pietraś M., *Hybrydowość późnowestfalskiego ładu międzynarodowego [w:] Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008.
- Reuter C., *The Truth About the Russian Deaths in Syria*, Der Spiegel, <https://www.spiegel.de> (2.11.2022).
- Rondeaux C., *Decoding the Wagner Group: Analyzing the Role of Private Military Security Contractors in Russian Proxy Warfare*, New America, <https://www.newamerica.org> (2.11.2022).
- Russia says general killed in Syria held senior post in Assad's army*, Reuters Staff, <https://www.reuters.com> (2.11.2022).
- Rotberg R., *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators [w:] When States Fail: Causes and Consequences*, ed. R.I. Rotberg, Princeton 2004.
- Russia's use of its private military companies*, „Strategic Comments”, 2020, vol. 26.

- Suechika K., *Strategies, Dynamics, and Outcomes of Hezbollah's Military Intervention in the Syrian Conflict*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies”, 2018, vol. 12, no. 1.
- Sullivan M., *Hezbollah in Syria*, „Middle East Security Report 19”, Washington 2014.
- szm/akl/, „NYT”: Rosja wycofuje się z Syrii. Na Ukrainę trafiło tysiąc żołnierzy i systemy S-300, Forsal, <https://forsal.pl> (2.11.2022).
- Szuba J., *Russian major general killed in roadside bomb in Syria's Deir ez-Zor*, Al-Monitor, <https://www.al-monitor.com> (2.11.2022);
- Toumaj A., *Russian influence evident in Palestinian militia in Syria*, Long War Journal, <https://www.longwarjournal.org> (2.11.2022).
- The launch of the third stage of operation White Desert*, Unit of Analysis and Thinking – Jusoor for Studies, <https://www.jusoor.com> (2.11.2022).
- Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996, N 63-ФЗ*, Консультант, <http://www.consultant.ru> (2.11.2022).
- Waters G., *From Tiger Forces to the 16th Brigade: Russia's evolving Syrian proxies*, Middle East Institute, <https://www.mei.edu> (2.11.2022).
- Waters G., *Tiger Forces, Part 4: Russia's Partner Force*, International Review, <https://international-review.org> (2.11.2022).
- Weeks after it expelled Nour al-Din al-Zenki Movement to Afrin...Hayyat Tahrir Al-Sham raids houses in the west of Aleppo and arrests former members of the movement*, SOHR, <https://www.syriaahr.com> (2.11.2022).
- Weiss C., *Russian special forces train Palestinian militia in Syria*, Long War Journal, <https://www.longwarjournal.org> (2.11.2022).
- Willets P., *Aktorzy transnarodowi i organizacje międzynarodowe w polityce globalnej [w:] Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, red. J. Baylis, S. Smith, Kraków 2008.
- Williams P., *Violent non-state Actors and national and international security*, Zurich 2008.
- Żuławnik A., *Szef izraelskiego MON odmówił rozmowy z ukraińskim ministrem*, <https://www.interia.pl> (2.11.2022).

Russia's use of non-state actors in the Syrian conflict

Abstract

Russia's involvement in the Syrian conflict proved to be one element of a broader plan to gain a role as a major actor in the newly emerging international order. Russia's potential proved to be much weaker than other powers, so it needed to create specific tools and methods than its main competitors. The aim of this article was to analyze how Russia used non-state actors to build its position in Syria and in the international environment, and how these experiences might imply for the future.

Keywords: Syria, Russia, Wagner Group, PMC, Hezbollah, Liwa al-Quds, non-state actor

Grzegorz Pietrek*

WYPALENIE ZAWODOWE JAKO ISTOTNE ZAGROŻENIE DLA BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO

Streszczenie

Zagrożenia psychospołeczne są coraz częstszym problemem dzisiejszych czasów. Stres zawodowy, oznaki pracoholizmu, czy też obciążenie jakościowe i ilościowe zaobserwować można w każdej organizacji. Występowanie i intensywność zagrożeń psychospołecznych mogą wpływać na ogólny stan zdrowia pracowników oraz ich bezpieczeństwo w miejscu pracy. To w oczywisty sposób będzie mieć przełożenie na cały „organizm”, jakim jest dana organizacja. Oddziaływanie tych zjawisk powodować może wypadki przy pracy oraz choroby zawodowe, co zdecydowanie nie jest oznaką bezpiecznych warunków pracy. Problem wypalenia zawodowego, niestety, przez długi czas pozostawał w cieniu innych problemów targających organizacje. Celem artykułu jest udowodnienie i potwierdzenie, że wypalenie zawodowe jest istotnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa społecznego. Artykuł w sposób syntetyczny omawia badany obszar, co jest istotne z punktu widzenia całego spektrum zagrożeń społecznych i pozwala na rozwiniecie badań w przyszłości.

Słowa kluczowe: zarządzanie, wypalenie zawodowe, bezpieczeństwo społeczne

Wstęp

Głównym celem artykułu jest scharakteryzowanie, opisanie i przeanalizowanie zagrożenia psychospołecznego występującego w środowiskach pracy, jakim jest wypalenie zawodowe. Analiza ta ukierunkowana będzie na wskazanie negatywnego wpływu na poszczególne jednostki, grupy społeczne czy też całe społeczeństwo. Autor postara się także udowodnić, że zjawisko wypalenia zawodowego w znaczący sposób wpływa na poziom bezpieczeństwa wykonywanej pracy oraz w szerokim zakresie na bezpieczeństwo społeczne. Można w sposób bardzo ogólny sformułować problem roboczy w brzmieniu: W jaki sposób wypalenie

* Uniwersytet w Siedlcach, e-mail: grzegorz.pietrek @uph.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2660-8025.

zawodowe, jako negatywne zjawisko psychospołeczne, wpływa na poziom i poczucie bezpieczeństwa społecznego? Hipoteza, jaką roboczo można w tym kontekście postawić, sprowadza się do stwierdzenia: wypalenie zawodowe negatywnie wpływa na bezpieczeństwo w miejscu pracy i jest jednym z najintensywniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa społecznego. Aby efektywnie zweryfikować postawioną wyżej hipotezę oraz jednocześnie rozwiązać problem badawczy, posłużono się kilkoma metodami badawczymi, m.in.: analizą literatury przedmiotu, analizą aktów prawnych, porównaniem, syntezą, abstrahowaniem, indukcją, dedukcją czy wnioskowaniem. Korzystano przy tym z najnowszych pozycji literatury polskiej i zagranicznej oraz dostępnymi analizami i opracowaniami.

Zagrożenia psychospołeczne – wybrane przykłady

Zagrożenia psychospołeczne oraz wszystkie następstwa tego zjawiska są najpoważniejszym wyzwaniem z perspektywy bezpieczeństwa i higieny pracy. Wszystkie negatywne skutki występowania zagrożeń psychospołecznych mają ogromny wpływ na zdrowie pracowników, częstotliwość wypadków przy pracy, a także na ogólny stan organizacji, w której dana osoba jest zatrudniona. Są one następstwem nieprawidłowego planowania pracy oraz jej złej organizacji. Duży wpływ ma również otoczenie, w którym funkcjonuje pracownik. Wpływają one na stan zdrowia fizycznego oraz emocjonalnego, a także na aspekty społeczne. Najczęściej występującym zagrożeniem jest zbyt intensywne obciążenie pracą. Pracownik, który ma nadmierną ilość obowiązków, zaczyna odczuwać presję, często poświęca swój czas wolny, aby terminowo zakończyć zadania, a to negatywnie wpływa na jego zdrowie psychiczne. Często nadmiar obowiązków oraz niekonkretnie sformułowane zasady rozwoju zawodowego powodują występowanie pracoholizmu. Zjawisko to jest chorobą psychiczną, która – nieleczone – prowadzi do pogorszenia jakości życia na wielu płaszczyznach. Pracodawca, który sprzecznie określa swoje wymagania wobec pracownika, również stwarza zagrożenie psychospołeczne. Pracownik nie jest pewny co do pełnionej przez siebie roli w organizacji, nie wie, co jest od niego wymagane, a to powoduje m.in. stres zawodowy. Pracownik powinien czuć, iż jego zdanie jest ważne dla organizacji. Osoba niedoceniana czy czująca się nieakceptowana w zespole odczuwa stres przed pójściem do pracy. Zdaniem Barbary Bailey-Reinhold: „Nieraz śmiertelna jest sama myśl o pójściu do pracy. Statystycznie w poniedziałki między godziną ósmą a dziewiątą rano zdarza się więcej wylewów i zawałów serca niż w jakikolwiek inny

dzień tygodnia”¹. Powiązanie między stresem zawodowym a nagłymi chorobami jest dostrzegalne do tego stopnia, iż otrzymało swoją nazwę – syndrom czarnego poniedziałku.

Wyróżnić można również zagrożenia psychospołeczne w miejscu pracy, które nie są kwalifikowane prawnie jako przestępstwa. Mobbing jest stresorem społecznym, który określany jest mianem ekstremalnego. Jest to „proces nękania pracownika trwający nie mniej niż sześć miesięcy, stosowany systematycznie przynajmniej raz w tygodniu, godzący w godność i osobowość człowieka, naruszający integralność psychiczną czy fizyczną, wywołujący lęk związany z utratą zatrudnienia oraz wpływający na pogorszenie atmosfery i wydajności pracy w przedsiębiorstwie”². Zagrożenie psychospołeczne, jakim jest mobbing, określa *Kodeks Pracy*, co czyni go właśnie zagrożeniem, którego występowanie nie jest zgodne z prawem. Można odczytać, że mobbing to „działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu pracowników”³.

Według Małgorzaty Sidor-Rządkowskiej występują trzy rodzaje mobbingu w miejscu pracy. Są to:

- mobbing poziomy – dotyczy relacji pracownika z pracownikiem, są to negatywne działania skierowane w innego pracownika charakteryzującego się odmiennością wśród współpracowników;
- mobbing pionowy – dotyczy działań podwładnego przeciwko przełożonemu, nieprzyjemne zachowania są kierowane w stosunku do przełożonego, który nie jest akceptowany wśród osób zatrudnionych na niższym stanowisku;
- mobbing pochyły – dotyczy działań przełożonego przeciwko podwładnemu, jest to najczęściej występujący rodzaj mobbingu⁴.

Osoba nie lubiana i nieakceptowana w środowisku zawodowym jest bardziej narażona na tego typu zjawisko. Ofiary mobbingu spotykają się z takimi sytuacjami, jak: brak przedstawienia konkretnych oczekiwań, które skutkują złymi wynikami w pracy; wystawianie na pośmiewisko poprzez drwiny i nieprzyjemne komentarze; psucie reputacji poprzez

¹ B. Bailey Reinhold, *Toksyczna praca*, Poznań 1998, s. 12.

² J. Marciniak, *Przeciwdziałanie dyskryminacji w zatrudnieniu. Jak w praktyce zwalczać mobbing i inne formy dyskryminacji*, Ostrołęka 2004, s. 15.

³ *Kodeks pracy w pigułce*, Warszawa 2014, s. 98.

⁴ M. Sidor-Rządkowska, *Kształtowanie nowoczesnych systemów ocen pracowników*, Warszawa 2015, s. 136.

przekazywanie nieprawdziwych informacji o danej osobie; obrażanie; odbieranie pracy; ciągłe krytykowanie i przedstawianie jednostki jako kogoś nieudolnego; pomijanie danej osoby w sytuacjach integracyjnych oraz brak pozytywnej informacji zwrotnej dotyczącej zaangażowania w pracę. Osoby dotknięte mobbingiem zaczynają mieć problem z własną samooceną, czas spędzany w pracy powoduje u nich odczuwanie ogromnego stresu zawodowego, który przyczynia się do bólów głowy, biegunek oraz ogólnego pogorszenia stanu zdrowia. Ryzyko mobbingu jest wyższe w przypadku kobiet oraz osób, które nie ukończyły 25. roku życia.

Kolejnym zagrożeniem psychospołecznym jest molestowanie seksualne w organizacji. Molestowanie seksualne, ogólnie ujmując, dotyczy zachowań, wypowiedzi oraz gestów o podłożu seksualnym. Często są to niegrzeczne uwagi na temat wyglądu czy ubioru ofiary, pieścizotliwe zwracanie się do danej osoby, a także naruszanie przestrzeni osobistej danej osoby poprzez głośkanie, dotykanie oraz jej przytulanie. Występują również przypadki, w których pokazywane są treści pornograficzne. Sytuacja ta najczęściej dotyka godności pracownika oraz przyczynia się do pogorszenia stanu zdrowia psychicznego danej osoby. Oprawcą najczęściej jest przełożony, osoba na wyższym stanowisku od ofiary. Często molestowanie seksualne stosowane jest w formie szantażu poprzez bezpośrednie proponowanie relacji seksualnej. Charakteryzuje się to sytuacjami, w których podwyżka czy awans są uzależnione od spełniania seksualnych potrzeb przełożonego. W momencie, gdy dana osoba nie zgadza się na wykonywanie takich czynności, zostaje ona zwolniona. Współpracownik również może stać się oprawcą, wpływa to na negatywną atmosferę w miejscu pracy oraz stwarzanie wrogich relacji w przedsiębiorstwie. Aspekt molestowania seksualnego także jest zawarty w *Kodeksie Pracy*.

Kolejnym zagrożeniem psychospołecznym jest podatność na uzależnienia. Uzależnienia są dość znanym pojęciem w dzisiejszych czasach, dotyczą młodzież oraz ludzi dorosłych, a nawet starszych. Nie jest to zależne od sytuacji materialnej człowieka, natomiast najczęściej uzależnienia dotyczą ludzi, którzy doświadczyli czegoś złego w swoim życiu, są po ciężkich przeżyciach, takich, którzy nie radzą sobie z codziennością. Ludzie szukają odskoczni, a uzależnienia dają upust ich emocjom. Dzieje się tak dlatego, iż nałogi mają ogromny wpływ na zachowanie i psychikę człowieka.

„Tak jak na przełomie XIX i XX wieku królowała na świecie era nerwic, tak na przełomie XX i XXI stulecia zapanowała era uzależnień. Siłą napędową uzależnień stało się tempo życia, ucieczka od nieakceptowanych stanów emocjonalnych, poszukiwanie szybkiej przyjemności i natychmiastowej gratyfikacji oraz trudność w kontrolowaniu impul-

sów”⁵. Powyższy fragment wskazuje, co powoduje różnego rodzaju uzależnienia. Jak wcześniej wspomniano, to emocje są głównym powodem popadania w uzależnienie. Nałóg daje złudne poczucie przyjemności, oderwania od problemów. Problemy te jednak pozostają nierozwiązane, a przez negatywny wpływ uzależnienia dodatkowo nawarstwiają się. Uzależnienia można podzielić na nałogi od substancji psychoaktywnych oraz od czynności, inaczej nazywanymi uzależnieniami behawioralnymi.

Uzależnienia od substancji psychoaktywnych to te, które są najbardziej znane w dzisiejszych czasach. Do substancji psychoaktywnych można zaliczyć substancje legalne, które znaleźć można w ogólnodostępnych sklepach, oraz środki nielegalne. Substancje psychoaktywne są znane od zamierzchłych czasów. Głównym źródłem pozyskiwania tych substancji były rośliny, co znane jest również we współczesnym świecie. Środki psychoaktywne (substancje psychotropowe) to substancje chemiczne oddziałujące na centralny układ nerwowy, bezpośrednio wpływając na funkcje mózgu, czego efektem są czasowe zmiany postrzegania, nastroju, świadomości i zachowania⁶. Po zażyciu środków psychoaktywnych dochodzi do pobudzenia psychoruchowego, nastrój zdecydowanie się poprawia, jednak jest to chwilowe wrażenie. Warto wspomnieć, iż działanie wszelkich substancji psychoaktywnych jest krótkotrwałe, ustępuje po wydaleniu substancji psychotropowych przez organizm. Inne używki mogą prowadzić do omamów i urojeń, kolejne mają działanie uspokajające. Należy jednak pamiętać, iż używki zażywane w dużych ilościach mogą pozostawiać negatywne skutki uboczne, wszelkiego rodzaju choroby, a nawet śmierć. Regularne zażywanie substancji psychoaktywnych prowadzi do uzależnień. Nie wolno zapominać, że fakt, iż niektóre używki są legalne, nie jest jednoznaczny z tym, iż są one bezpieczne.

Każdemu człowiekowi stres kojarzy się z czymś, co jest negatywne, nieprzyjemne, co utrudnia wykonywanie wielu, nawet tych codziennych i podstawowych, zadań. Jednak warto zauważyć, iż czasem odpowiednia ilość stresu może mieć działanie motywujące. Zależy to od optymalnego poziomu akceptowalnego stresu, ponieważ każdy człowiek na każdy bodziec będzie reagować inaczej. Wyróżnić można trzy rodzaje reakcji na stres. Pierwszą z nich jest eustres: „To stan fizycznego i psychicznego dobrego samopoczucia, w jakim umysł i ciało osiągają maksimum swoich możliwości”⁷. Jest to rodzaj stresu, który w sposób pozy-

⁵ B.T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Warszawa 2009, s. 15.

⁶ *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 7, Warszawa 1998, s. 512.

⁷ K. Olejnik, S. Olejnik, *Stres psychologiczny. Przyczyny, reakcje organizmu, skutki i osobowościowe uwarunkowania radzenia sobie ze stresem*, Kalisz 2015, s. 3.

tywny motywuje człowieka do działania. Przykładami występowania eustresu są ważne wydarzenia życiowe lub uprawianie sportu. Neustres jest rodzajem neutralnego stresu, a więc oznacza to, że jego wystąpienie nie wpływa na działanie człowieka ani w negatywny, ani w pozytywny sposób. Najczęściej spotykanym rodzajem stresu jest ten negatywny, nazywany dystresem. Każdy człowiek zna to uczucie. Jest to reakcja ludzkiego organizmu na wszelkiego rodzaju utrudnienia czy zagrożenia, czyli negatywne sytuacje, powoduje on utrudnienia w realizacji zadań.

Rodzajów stresorów, które mają wpływ na występowanie stresu w życiu człowieka, jest mnóstwo. Należy podkreślić jednak, iż każdy stresor ma różne działanie na daną jednostkę. Każdy człowiek ma własną podatność na stresory, czyli ich wrażliwość na nie oraz reakcja jest w pełni indywidualna. Najbardziej zagrożone intensywnym reagowaniem na bodźce stresowe są osoby, które cierpią wskutek zaburzeń psychicznych. Depresja czy stany lękowe, a także niska samoocena przyczyniają się do tego, że wszelkiego rodzaju stres jest bardziej dotkliwy w skutkach niż u osób zdrowych, z wysoką samooceną i wiarą w swoje możliwości. Osoby uzależnione od substancji psychoaktywnych, a także samo ich zażycie tuż przed sytuacją stresową również pogłębia odczuwanie stresorów. Natomiast wsparcie społeczne, czyli wpływ rodziny oraz przyjaciół, minimalizuje intensywność reakcji na stresory. Warto podkreślić fakt, iż stres zawodowy oraz podatność na jego występowanie często wzrasta przez obecność pewnych czynników lub bodźców, na które dana jednostka nie ma wpływu. Często zdarza się tak, iż wiek pracownika zmniejsza jego odporność na dotknięcie stresem zawodowym. Osoby młode, które rozpoczynają swoje kariery, nie mają odpowiedniego doświadczenia ani stażu pracy w danej organizacji, co skutkuje dodatkowymi stresującymi sytuacjami, które spowodowane są brakiem odpowiedniej wiedzy i kompetencji. Z kolei zaawansowany wiek osób pracujących w firmie wpływa na ich strach przed zwolnieniem lub przejściem na emeryturę. Stres pojawia się u nich również przez poczucie bezużyteczności w miejscu pracy, to uczucie pogłębia fakt ciągle rozwijających się nowych technologii, z którymi niestety osoby starsze często mają problem. Osoby ambitne również są bardziej narażone na wystąpienie u nich stresu zawodowego. Wpływa na to ich chęć ciągłego rozwoju, dużych wymagań względem swojej pracy, a także pośpiech i duże zaangażowanie, które skutkują potrzebą rywalizacji z innymi osobami w zespole. Problemy, które nie dotyczą płaszczyzny zawodowej, również oddziałują na pracowników, problemy rodzinne czy problemy finansowe pogłębiają ogólny poziom stresu w życiu danego człowieka. Oczywiście ogólna wrażliwość na bodźce oraz charakter danej jednostki są w tym aspekcie kluczowe.

Według opinii wydanej przez Światową Organizację Zdrowia środowisko pracy jest jednym z podstawowych źródeł stresu. Najgorszym aspektem w przypadku stresu jest fakt, iż staje się on akceptowalną normą. Stres, który człowiek doświadcza w miejscu pracy, można podzielić na dwa rodzaje:

- stres chroniczny – jest to wielokrotnie, a nawet codziennie powtarzane zjawisko trudności w miejscu pracy, kłopotów oraz problemów z adaptacją wśród członków załogi. Organizm odczuwa ciągle, nieprzerwane napięcie, które prowadzi do wielu niebezpiecznych konsekwencji, w tym chorób;
- stres traumatyczny – jest to stres wywołany dramatycznym przeżyciem, który zostaje w pamięci osoby nim dotkniętej lub świadka takiej sytuacji, wpływa to na jego dalszą pracę w danym miejscu. Osoba taka nieprzerwanie odczuwa napięcie związane z daną traumą, ponieważ boi się, iż taka sytuacja się powtórzy lub przytrafi się jej samej. Policja, służby ratunkowe czy straż pożarna są najbardziej narażone na stres traumatyczny, co spowodowane jest charakterem ich pracy i zwiększonym prawdopodobieństwem wystąpienia przykrych zdarzeń zapadających w pamięć.

M. Łoboda podaje bardzo interesujący podział stresorów zawodowych:

- złe fizyczne warunki pracy – są to przede wszystkim czynniki szkodliwe, jakie występują w miejscu pracy, takie jak: hałas, wibracje, warunki termiczne, promieniowanie;
- stresory związane ze sposobem wykonywania pracy – są to czynniki takie, jak: częste zmiany w miejscu pracy, które dotyczą stanowiska czy sposobu wykonywania czynności; nadmiar obowiązków oraz związana z tym presja czasu, a także brak zadań do wykonania; zbyt duże wymagania i praca zmianowa;
- stresory związane z pełnieniem roli organizacyjnej – są to przede wszystkim błędy w komunikacji oraz nieprawidłowe określenie wymagań względem pracowników; pracownik nie jest pewny, jakie zadania ma do wykonania oraz jakie efekty są pożądane; często również są to zadania, które przerastają daną osobę; nie jest ona w stanie spełnić oczekiwań przełożonego, lecz nie ma na to wpływu; do tego typu stresorów należą również zadania, które nie są na odpowiednim poziomie dla danego pracownika, zadania te są zbyt proste i nie pozwalają jednostce wykazać w pełni swoich możliwości i talentów⁸.

Wyżej opisane podziały wskazują na stres spowodowany wykonywaniem pracy zawodowej. Jednak do dość częstych czynników należy

⁸ M. Łoboda, *Stres w pracy zawodowej [w:] Wybrane zagadnienia. Czynniki stresogenne w organizacji*, red. A. Biela, Lublin 1990, s. 143.

również niepewność zatrudnienia, która obecnie jest powszechna. Ma na to wpływ globalizacja, wzrost konkurencji, wysoce rozwinięta edukacja oraz wzrost znaczenia technologii i posługiwania się nią. Rynek pracy ciągle się zmienia, szkolnictwo jest mocno rozwinięte, a edukacja ogólnodostępna dla zainteresowanych osób, wskutek czego rośnie konkurencja oraz wymagania właścicieli firm.

Wypalenie zawodowe

Wszystkie wyżej opisane czynniki zagrożeń psychospołecznych prowadzą do niebezpiecznego zjawiska, jakim jest wypalenie zawodowe. Pojęcie wypalenia zawodowego nie ma w literaturze jednoznacznej definicji. Potocznie, określając to zagrożenie psychospołeczne, mówi się o ogólnym zmęczeniu, które spowodowane jest wykonywaniem nadmiernej ilości obowiązków służbowych. Dodatkowo osoba, która cierpi na taką przypadłość, nie jest w stanie się rozwijać ani bardziej zaangażować, co spowodowane jest brakiem poczucia motywacji. Syndrom wypalenia zawodowego określany jest jako „stan, który krystalizuje się powoli, przez dłuższy okres przeżywania ciągłego stresu oraz angażowania całej energii życiowej i który w końcowym efekcie wywiera negatywny wpływ na motywację, przekonania czy też zachowanie”⁹.

Wypalenie zawodowe jest zjawiskiem, które kształtuje się przez dłuższy okres życia człowieka. Nie jest to chwilowa reakcja na tymczasowe przeciążenie obowiązkami w miejscu pracy. Jest to długotrwały proces, wpływa na niego wiele czynników. Głównym powodem jest stres, który spowodowany może być problemami w miejscu pracy, ciągłymi wygórowanymi oczekiwaniami względem pracownika czy też mnóstwem zadań, które w tym samym czasie pobudzają rozdrażnienie i przewlekłe zmęczenie u danej jednostki. Przez długotrwałe występowanie sytuacji stresujących u pracownika pojawia się brak motywacji oraz zmiana jego zachowania, przestaje się angażować. Wypalenie zawodowe można określić jako powolne wyniszczanie psychiczne człowieka. Poczucie bezradności oraz brak dostrzegania perspektyw powoduje problemy z poczuciem ogólnej radości z życia. Omawiany syndrom charakteryzuje się trzema aspektami¹⁰:

- element wyczerpania – wyczerpanie, które występuje na płaszczyźnie emocjonalnej;

⁹ S.M. Litzke, H. Schuh, *Stres, mobbing, wypalenie zawodowe*, Gdańsk 2007, s. 167.

¹⁰ *Ibidem*.

- depersonalizacja – wiąże się z negatywnym, nierzadko wręcz bezdusznym, a w najlepszym razie nazbyt obojętnym reagowaniem na innych ludzi będących odbiorcami pomocy danej osoby;
- obniżona ocena własnych dokonań – dotyczy przede wszystkim obniżonej samooceny, pracownik traci wiarę we własne kompetencje czy też umiejętności, nie widzi szans na osiągnięcie sukcesów w miejscu pracy.

W ostatnim, trzecim aspekcie, znaczącą rolę odgrywają systemy motywacyjne i bezpośrednio zachowanie osób zarządzających zespołem. Docenianie pracownika często wynagradza mu zmęczenie i przeciążenie obowiązkami, których musi dopilnować w miejscu pracy. Doceniony pracownik czuje, że jego działania mają sens i przynoszą oczekiwane rezultaty.

Wypalenie zawodowe jest następstwem długotrwałego silnego zaangażowania w działania. Wygórowane oczekiwania stawiane względem własnej osoby, odkładanie na dalszy plan spraw osobistych czy nadmierne zaangażowanie często prowadzą do wypalenia zawodowego. Najczęściej są to sytuacje, w których właśnie zaangażowanie czy przyjmowanie kolejnych obowiązków i zadań nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Taka osoba odczuwa demotywację i brak chęci do dalszych starań. Nie widzi sensu zaangażowania w pracę, ponieważ nie sprawia jej to satysfakcji. Pracownik nie wierzy w swoje możliwości, a to właśnie hamuje jego starania, gdyż nie czuje, aby były one przydatne. Praca nie sprawia mu przyjemności, odczuwa ciągłe zmęczenie, nie ma radości życia. W procesie powstawania syndromu wypalenia zawodowego wyróżnić można następujące jego stadia:

1. Potrzeba nieustannego udowadniania własnej wartości. Zaburzone jest ocenianie własnych zdolności i wytrzymałości fizycznej oraz psychicznej.
2. Angażowanie w wykonywanie obowiązków zawodowych rośnie. Pracownicy mają problemy z delegowaniem działań, co najczęściej spowodowane jest przeświadczeniem, iż sami zrobią wszystko najlepiej.
3. Własne potrzeby są zaniechywane. Kontakty społeczne słabną, taka osoba nie potrafi nawiązywać relacji czy zbudować związku. Dochodzą do tego zaburzenia snu, które prowadzą do uzależnień np. od tabletek nasennych. Wzmaga się ogólna podatność na uzależnienia – od kofeiny, teiny.
4. Rozpoczyna się proces ogólnego przemęczenia organizmu, pracownik ma problemy z koncentracją i pamięcią.
5. Zmieniają się priorytety, cele życiowe są przewartościowane. Kontakty społeczne są często odbierane jako coś, co zabiera czas potrzebny na wykonywanie obowiązków.

6. Całkowite odizolowanie się. Zmęczenie pracownika powoduje agresję wobec innych pracowników. Występuje brak cierpliwości i fizyczne skutki przeciążenia i stresu.
7. Silna podatność na uzależnienia – alkohol, narkotyki. Całkowite wyobcowanie z życia towarzyskiego, brak empatii do innych osób.
8. Występują reakcje paranoidalne. Zachowanie człowieka zmienia się, proces wyobcowania pogłębia się.
9. Poczucie, iż funkcjonowanie odbywa się automatycznie. Strata własnej osobowości.
10. Podatność na stany lękowe czy reakcje fobiczne. Kontakty z innymi pogłębiają poczucie lęku.
11. Często odczuwa się depresję, pojawiają się nawet myśli samobójcze.
12. Wypalenie zawodowe. Ogólne wyczerpanie psychiczne, fizyczne i emocjonalne. Duża podatność na choroby – infekcje, choroby serca czy układu pokarmowego¹¹.

Ważne jest, aby w porę rozpoznać problem i zareagować. Po profesjonalną pomoc należy się zgłosić najpóźniej w momencie wejścia w stadium 7. Na wypalenie zawodowe najczęściej cierpią osoby, które przejawiają cechy perfekcjonistów. Tylko oni angażują się w pracę, zaniedbując przy tym inne obowiązki, które ich dotyczą. Jednak we wszystkim należy postawić granice. Chroniczne zmęczenie oraz ogólne osłabienie organizmu, które towarzyszą syndromowi wypalenia zawodowego, bardzo często doprowadza do wypadków w miejscu pracy. Pracownik cierpiący na syndrom wypalenia zawodowego ma problemy z koncentracją, zaburzeniami snu oraz popada w uzależnienia, których długotrwałe występowanie niszczy organizm człowieka. W procesie eliminacji danego zjawiska główną rolę odgrywa kadra kierownicza zarządzająca daną organizacją. Prawidłowa organizacja pracy oraz szanowanie czasu wolnego pracownika to główny aspekt, który zapobiega występowaniu wypalenia zawodowego. Pracodawcy mogą zagwarantować dłuższe przerwy swoim pracownikom lub rotacje stanowiskowe w celu zminimalizowania poczucia monotonii.

Wspierając motywację podwładnych, można wykorzystywać ich potencjał i powierzyć im ambitne zadania, które pozwolą pracownikom się rozwijać oraz czuć się docenianymi. Dodatkowo przełożony nie powinien wykorzystywać pracowników ambitnych – często jednak takie sytuacje występują, ponieważ taki pracownik nie potrafi odmówić, co powoduje przydzielanie mu zadań przekraczających jego możliwości. Ważnym aspektem jest również samoświadomość pracowników. Wyłącznie pracownik, który sam zauważy problem, jest w stanie zwalczyć wszelkie problemy z tym związane. Istotne jest, aby pracownik potrafił

¹¹ *Ibidem*, s. 169–171.

odmawiać wykonania zadań, które go przerastają. Robienie przerw i wykorzystanie ich na solidny wypoczynek również przyczynia się do pobudzenia motywacji do pracy oraz poczucia braku wypalenia.

Zakończenie

Głównym założeniem niniejszego tekstu było ustalenie, w jakim stopniu zagrożenia psychospołeczne, w tym wypadku wypalenie zawodowe, wpływają na bezpieczeństwo pracowników oraz w szerszym kontekście na bezpieczeństwo społeczne. Hipoteza, która została postawiona na początku, okazała się trafna, wszystkie zastosowane metody badawcze zweryfikowały ją pozytywnie, rozwiązując określony problem badawczy. Występowanie zagrożeń psychospołecznych w organizacji zdecydowanie wpływa na bezpieczeństwo wykonywania aktywności zawodowej w sposób negatywny. Uogólniając, można przyjąć, że pracownicy są przemęczeni, odczuwają stres zawodowy, a ilość obowiązków w znacznym stopniu przekracza ich możliwości. Takie sytuacje powodują osłabioną koncentrację, pogorszenie ogólnego stanu zdrowia oraz wywołują uzależnienia od substancji psychoaktywnych, jak też od czynności. Wszystkie te sytuacje wpływają na zwiększoną częstotliwość występowania wypadków przy pracy. Dodatkowo wypalenie zawodowe spowodowane jest czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Zmęczenie i ogólne osłabienie organizmu, które towarzyszą syndromowi wypalenia zawodowego, bardzo często doprowadzają do wypadków w miejscu pracy.

Jednym z niezwykle istotnych wniosków, jakie można wyciągnąć z powyższej analizy, jest ten, że aby wyeliminować zjawisko wypalenia zawodowego, nieodzowne jest zaangażowanie kadry kierowniczej zarządzającej daną organizacją. Prawidłowa organizacja pracy oraz szanowanie czasu wolnego pracownika to główny aspekt, który zapobiega występowaniu wypalenia zawodowego. Zarządzający mają wiele możliwości, jak choćby dłuższe przerwy w pracy lub rotacje stanowiskowe w celu zminimalizowania poczucia monotonii. Ważnym wnioskiem jest także taki, że pracownicy doceniają dobre relacje z przełożonymi oraz ze współpracownikami, pomimo wielu negatywnych sytuacji i dużej presji czasu.

Bibliografia

- Bailey Reinhold B., *Toksyczna praca*, Poznań 1998.
Encyklopedia powszechna PWN, t. 7, Warszawa 1998.
Kodeks pracy w pigułce, Warszawa 2014.
Litzke S.M., Schuh H., *Stres, mobbing, wypalenie zawodowe*, Gdańsk 2007.

- Łoboda M., *Stres w pracy zawodowej* [w:] *Wybrane zagadnienia. Czynniki stresogenne w organizacji*, red. A. Biela, Lublin 1990.
- Marciniak J., *Przeciwdziałanie dyskryminacji w zatrudnieniu. Jak w praktyce zwalczać mobbing i inne formy dyskryminacji*, Ostrołęka 2004.
- Olejniki K., Olejniki S., *Stres psychologiczny. Przyczyny, reakcje organizmu, skutki i osobowościowe uwarunkowania radzenia sobie ze stresem*, Kalisz 2015.
- Sidor-Rządowska M., *Kształtowanie nowoczesnych systemów ocen pracowników*, Warszawa 2015.
- Woronowicz B.T., *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Warszawa 2009.

Burnout as a significant threat to social safety

Abstract

Psychosocial risks are an increasingly common problem today. Occupational stress, signs of workaholism, or qualitative and quantitative load can be observed in every organization. The occurrence and intensity of psychosocial risks can affect workers' overall health and safety in the workplace. This will obviously translate into the entire "organism" that is a given organization. The impact of these phenomena can cause accidents at work and occupational diseases, which is definitely not a sign of safe working conditions. The problem of burnout, unfortunately, for a long time remained in the shadow of other problems plaguing organizations. The aim of the article is to prove and confirm that burnout is a significant threat to social security. The article synthetically discusses the studied area, which is important from the point of view of the entire spectrum of social threats and allows for the development of research in the future.

Keywords: management, burnout, social security

Karol Piękoś*

WYBORY W OBLICZU PANDEMII COVID-19. PRZYKŁAD WYBRANYCH PAŃSTW WSPÓLNOTY KARAIBSKIEJ I WSPÓLNEGO RYNKU

Streszczenie

Jedną z podstaw współczesnych demokracji są wolne wybory. Światowa pandemia wirusa COVID-19 spowodowała, że w wielu państwach powstały liczne trudności związane z organizacją wyborów zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym. Problemy wynikające z ich przeprowadzenia dotyczyły również państw należących do Karaibskiej Wspólnoty i Wspólnego Rynku (CARICOM). Celem podjętych rozważań jest analiza wyborów w Gujanie, Trynidadzie i Tobago oraz Belize, które przeprowadzono w 2020 r., kiedy to świat zmagał się z pandemią COVID-19.

Słowa kluczowe: Gujana, Trynidad i Tobago, Belize, wybory, Wspólnota Karaibska

Wstęp

Karaibska Wspólnota i Wspólny Rynek (CARICOM) tworzy 20 jednostek geopolitycznych, z których 15 jest członkami, natomiast 5 posiada status uczestników stowarzyszonych. Organizacja obejmuje swoim działaniem około 16 mln obywateli. Początki wspólnoty sięgają lat 50. XX w., a formalne utworzenie organizacji nastąpiło 4 lipca 1973 r. w wyniku podpisania traktatu z Chaguaramas¹. Do grona państw-założycieli należą: Barbados, Gujana, Jamajka oraz Trynidad i Tobago. Szefowie rządów państw/terytoriów członkowskich tworzą tzw. quasi-rząd od 2000 r. Rady ministrów poszczególnych jednostek geopolitycznych zajmują się określonymi dziedzinami działalności wspólnoty. Przykładem może być Trynidad i Tobago, którego rządowi powierzono zadania z zakresu przepływu energii oraz polityki energetycznej².

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: kpiekos@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4545-5909.

¹ *Who we are*, CARICOM, <https://caricom.org> (1.07.2023).

² B. Michalski, *Wspólnota Karaibska (CARICOM)* [w:] *Pozaeuropejskie ugrupowania integracyjne*, red. J. Rymarczyk, M. Wróblewski, Wrocław 2006, s. 74–77.

Do CARICOM należą 3 państwa, które zostały poddane analizie: Gujana, Trynidad i Tobago oraz Belize. W każdym wymienionym państwie przeprowadzono wybory parlamentarne w 2020 r. Mają one zróżnicowane regulacje w zakresie organów przedstawicielskich, co również wynika z ich ustrojów politycznych. Gujana, Trynidad i Tobago są republikami parlamentarnymi, zaś Belize monarchią parlamentarną³.

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) formalnie ogłosiła pandemię COVID-19 12 marca 2020 r., natomiast 30 stycznia 2020 r. wprowadziła stan zagrożenia zdrowia publicznego o znaczeniu międzynarodowym⁴. Do 1 marca 2020 r. w ponad 50 państwach potwierdzono już ponad 88 tys. zakażeń wirusem SARS-CoV-2 oraz około 3 tys. zgonów. Wówczas było już jasne, że świat zmaga się ze zjawiskiem pandemii⁵. Dodatkowo w przypadku Gujany sam proces liczenia głosów trwał w trakcie ogłoszonej pandemii, a oficjalne wyniki wyborów przedstawiono dopiero w sierpniu 2020 r.

Celem niniejszego artykułu jest porównanie przeprowadzonych wyborów w wymienionych państwach, jak i zrozumienie ich konsekwencji politycznych. Pomocne dla przedmiotowej analizy było uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze: 1) jak przeprowadzone wybory wpłynęły na układ sił politycznych w badanych parlamentach?; 2) czy wybory odbyły się zgodnie z demokratycznymi standardami?; 3) w jaki sposób pandemia wpłynęła na przebieg kampanii wyborczej?

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze posłużono się następującymi technikami badawczymi: metodą analogii oraz analizą instytucjonalno-prawną. Użycie pierwszej metody było konieczne dla zrozumienia podobieństw i różnic dotyczących zaistniałych procesów, natomiast druga z metod posłużyła do przeprowadzenia analizy obowiązujących przepisów w każdym z omawianych państw⁶.

Wybory parlamentarne w Gujanie

Wybory parlamentarne w Gujanie zaplanowano na 2 marca 2020 r. Przeprowadzenie elekcji w tym czasie stanowiło konsekwencję politycznego kryzysu, który miał swój początek w grudniu 2018 r., kiedy to lider parlamentarnej opozycji Bharrat Jagdeo z Postępowej Partii Ludo-

³ *Explore All Countries*, CIA, <https://www.cia.gov> (1.07.2023).

⁴ M. Ważna, *WHO ogłasza stan zagrożenia zdrowia publicznego o znaczeniu międzynarodowym. Wyjaśniamy, co to oznacza*, Medonet, <https://www.medonet.pl> (1.07.2023).

⁵ *COVID-19 Coronavirus Outbreak*, Worldometer, <https://www.worldometers.info> (1.07.2023).

⁶ A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 125–126.

wej/Obywatelskiej (*People's Progressive Party/Civic*, PPP/C) złożył wniosek o wotum nieufności wobec rządu. W tym trudnym dla Rady Ministrów momencie jeden z członków rządzącej koalicji Partnerstwa na rzecz Jedności Narodowej (*A Partnership for National Unity*, APNU) i Sojuszu na rzecz Zmian (*Alliance for Change*, AFC) poparł wniosek opozycji, co pozwoliło na uzyskanie 33 głosów za wobec 32 głosów sprzeciwu⁷. Zgodnie z zaistniałą sytuacją w ciągu 3 miesięcy powinny odbyć się wybory, jednak rządzący zakwestionowali wynik głosowania⁸.

Zgromadzenie Narodowe Gujany liczy 65 członków wybieranych na 5-letnią kadencję, która jednocześnie stanowi kadencję Prezydenta Gujany. Obowiązujący w tym państwie system wyborczy charakteryzuje się określoną złożonością, ponieważ 25 mandatów uzyskują kandydaci startujący w 10 wielomandatowych okręgach wyborczych, a pozostałe 40 mandatów przydzielanych jest w jednym ogólnokrajowym okręgu wyborczym. W Gujanie ma zastosowanie system największej reszty z wykorzystaniem metody Hare'a. Lider zwycięskiego ugrupowania zostaje prezydentem⁹.

Organizacja wyborów należy do zdań Gujańskiej Komisji Wyborczej – *Guyana Elections Commission* (GECOM)¹⁰. Już w trakcie kampanii wyborczej wystąpiły kontrowersje związane z organizacją wyborów, na które zwracały uwagę misje obserwatorów zagranicznych. Organizacja Państw Amerykańskich – *Organization of American States* (OAS) zwracała uwagę na problemy związane z napięciami i polaryzacją w środowisku GECOM. Istotne, że głosowanie odbywało się w tradycyjny sposób bez wymogu przestrzegania zasad reżimu sanitarnego¹¹. Pierwszy przypadek zainfekowania wirusem SARS-COV-2 w Gujanie zdiagnozowano 12 marca 2020 r.¹²

Kampania wyborcza w dużej mierze dotyczyła kwestii związanych z odkryciem złóż ropy, których zasoby szacowano na około 8 mld baryłek, co mogłoby uczynić Gujanę państwem znajdującym się w gronie 10 największych producentów ropy naftowej na świecie. Rywalizujący o władzę politycy przedstawiali swoje plany dotyczące wykorzystania środków

⁷ E.R. Holly, *Guyana elections 2020: a crude awakening?*, LSE, <https://blogs.lse.ac.uk> (1.07.2023).

⁸ Art. 106 ust. 5 i 6 *Konstytucji Republiki Gujany*, Parlament Republiki Gujany, <https://www.parliament.gov.gy> (1.07.2023).

⁹ *Guyana General Election Preliminary Statement march 4, 2020*, The Carter Center, <https://www.cartercenter.org> (1.07.2023).

¹⁰ *About GECOM*, GECOM, <https://gecom.org.gy> (1.07.2023).

¹¹ L. Vasciannie, *Observing Caribbean Elections During the Pandemic: Challenges and Best Practices*, „Oasis”, 2023, no. 37, s. 225.

¹² *Guyana confirms first case of coronavirus in woman who returned from US*, Reuters, <https://www.reuters.com> (1.07.2023).

pozyskanych z przemysłu wydobywczego. Polaryzacja wyborców w Gujanie przebiegała według podziału etnicznego. Wśród obywateli pochodzenia indyjskiego, stanowiących około 40% ludności, największe poparcie miał Irfaan Ali z PPP. W gronie Afro-Gujańczyków, których wspólnota to około 30% społeczeństwa Gujany, największą popularność zdobył pełniący do tej pory urząd prezydenta David A. Granger z koalicji APNU i AFC. Decydujące było stanowisko rdzennych obywateli, którzy według ostatniego spisu ludności sporządzanego przed wyborami stanowili około 10% populacji. Zarówno opozycja, jak i rządzący nie przedstawili konkretnych rozwiązań związanych z inwestycją środków, które miały być w przyszłości pozyskane z wydobycia ropy naftowej¹³.

Wybory w Gujanie odbyły się zgodnie z planem, tj. 2 marca 2020 r., aczkolwiek oficjalne wyniki przedstawiono dopiero 2 sierpnia 2020 r.¹⁴. Stało się tak za sprawą politycznego sporu, który dotyczył nieścisłości w procedurze liczenia głosów. W trakcie wyborów obecni byli obserwatorzy z Unii Europejskiej (UE), CARICOM, Wspólnoty Narodów (*The Commonwealth*), OAS oraz Centrum Cartera (*The Carter Center*)¹⁵.

Obserwatorzy z UE zwrócili uwagę na liczne uchybienia, aczkolwiek uznano, że kandydaci mogli swobodnie prowadzić kampanię wyborczą. Wskazano, że w 10 okręgach wyborczych na ogół dobrze przeprowadzono wybory. Nieprawidłowości odnotowano w przypadku 4. okręgu wyborczego, który stanowił największy ludnościowo dystrykt w państwie. Wskazano tam rażące naruszenie prawa. Obserwatorzy z UE ze względu na rozwijającą się pandemię COVID-19 zmuszeni byli opuścić Gujanę 20 marca 2020 r. Przedstawione 13 marca 2020 r. wyniki zdaniem obserwatorów z UE nie były wiarygodne. Wskazywały one na zwycięstwo rządzącej do tej pory koalicji, na której czele stał David A. Granger¹⁶.

W czerwcu dokonano ponownego liczenia głosów, którego wynik wskazywał na zwycięstwo opozycyjnego ugrupowania PPP. Przedstawiciele międzynarodowych organizacji podkreślali, że wynik wyborów powinien zostać uznany. Stało się tak dopiero wraz z końcem lipca, po wyroku sądu apelacyjnego, który orzekł, że uznane powinny być wyniki po ponownym przeliczeniu głosów. Była to interpretacja zgodna ze stanowiskiem Karaibskiego Trybunału Sprawiedliwości (CCJ)¹⁷. Odwlekanie ogłoszenia wyni-

¹³ A. Kurmanaev, *Oil Bonanza Plunges Guyana Into Political Crisis*, The New York Times, <https://www.nytimes.com> (1.07.2023).

¹⁴ *Guyana gets new President*, CARICOM, <https://caricom.org> (1.07.2023).

¹⁵ L. Vasciannie, *op.cit.*, s. 225.

¹⁶ *EU EOM Guyana 2020 – Final Report*, The Diplomatic Service of the European Union, <https://www.eeas.europa.eu> (1.07.2023).

¹⁷ J. Mendes-Franco, *Appeal court says the answer to Guyana's election results lies in the recount*, GlobalVoices, <https://globalvoices.org> (1.07.2023).

ków wzbudzało zainteresowanie innych państw, m.in. USA. 2 sierpnia 2020 r. Mohamed Irfaan Ali został zaprzysiężony na urząd prezydenta. Było to wydarzenie przełomowe, ponieważ był on pierwszym muzułmańskim prezydentem w Ameryce Południowej¹⁸. Partia PPP, na której czele stał nowy prezydent, zdobyła 33 mandaty w Zgromadzeniu Narodowym, dotychczas rządząca koalicja uzyskała 31 mandatów, natomiast jeden mandat zdobył Lenox Shuman z Partii Wolności i Sprawiedliwości (*Liberty and Justice Party*, LJP). Frekwencja wynosiła 72,58% i była wyższa o około 0,5% niż w poprzednich wyborach parlamentarnych¹⁹.

Wybory parlamentarne w Trynidadzie i Tobago

Mimo trwającej pandemii również w Trynidadzie i Tobago zdecydowano się na przeprowadzenie wyborów do Izby Reprezentantów. Prawo tego państwa w art. 33 ustawy o przedstawicielstwie narodu stanowi, że wybory parlamentarne poprzedzone są dniem nominacji²⁰. Dzień ten przypadał na 17 lipca 2020 r., a wybory na 10 sierpnia 2020 r.²¹. Trwająca pandemia przysparzała licznych trudności, szczególnie w zakresie przeprowadzania kampanii wyborczej, która głównie przebiegała w przestrzeni internetowej, gdzie np. odbywały się spotkania z wyborcami²².

Wybory w Trynidadzie i Tobago przeprowadzane są w 41 okręgach jednomandatowych. 39 z nich znajduje się na wyspie Trynidad, a 2 na wyspie Tobago. Kandydatami mogą być obywatele Trynidadu i Tobago lub Wspólnoty Narodów, którzy ukończyli 18 lat, zamieszkują w danym okręgu wyborczym od 2 miesięcy przed wyborami oraz od co najmniej roku przebywają na terytorium państwa. Podobne wymagania należy spełnić, aby posiadać czynne prawo wyborcze²³.

W walce o 45 mandatów w Izbie Reprezentantów liczyły się tylko dwa największe ugrupowania: Ludowy Ruch (*People's National Movement*, PNM) oraz Zjednoczony Kongres Narodowy (*United National Congress*, UNC). Od 2015 r. władzę w państwie sprawowała PNM posiadająca 23 posłów, na której czele stał ówczesny premier Keith

¹⁸ K. Piękoś, *Wybory parlamentarne w Gujanie 2020*, Przemiany Ustrojowe, <https://przemianyustrojowe.pl> (1.07.2023).

¹⁹ *Parliamentary*, International Idea, <https://www.idea.int> (1.07.2023).

²⁰ Representation of the People Act (1967, last amended 2000).

²¹ *Reminder – July 17, 2020 is Nomination Day*, Elections and Boundaries Commission, <https://ebctt.com> (1.07.2023).

²² *UNC – United National Congress*, Facebook, <https://www.facebook.com> (1.07.2023).

²³ *Constitution of The Republic of Trinidad and Tobago*, Government of the Republic of Trinidad and Tobago, <https://www.finance.gov.tt> (1.12.2021).

Rowley. Drugą najliczniejszą grupę posłów w liczącej 41 posłów Izbie Reprezentantów miała partia UNC, która w 2015 r. zdobyła 17 mandatów. Liderem tego ugrupowania była Kamla Persad-Bissessar. Jednego przedstawiciela w 2015 r. do parlamentu wprowadziło ugrupowanie Kongres Ludowy (*The Congress of the People, COP*)²⁴.

Kampania wyborcza zdominowana była przez bieżące sprawy, tj. pandemię COVID-19, problemy gospodarcze oraz nielegalną migrację Wenezuelczyków. Przed wyborami Komisja Debat Trynidadu i Tobago (*Trinidad and Tobago Debates Commission, TTDC*) nie zdecydowała się na przeprowadzenie debaty w gronie liczących się kandydatów, wskazując jako przyczynę pandemię COVID-19. Problematyczna okazała się również sprawa nieobecności międzynarodowych misji obserwatorów. Ze względu na kwestie finansowe i wymogi sanitarne zarówno CARICOM, jak i Wspólnota Narodów nie osiągnęły porozumienia. Z tej przyczyny ugrupowania opozycyjne przedstawiały obawy o uczciwość wyborów. Liderka opozycji K. Persad-Bissessar skierowała do premiera apel o zagwarantowanie obecności obserwatorów z międzynarodowych organizacji. Głos przewodniczącej UNC nie był odosobniony, również mniejsze ugrupowania poparły ten postulat. Dodatkowo opozycja domagała się przesunięcia terminu wyborów, co – zdaniem jej przedstawicieli – pozwoliłoby na przybycie zagranicznych misji obserwatorów²⁵.

Rządzący nie uwzględnili tych postulatów i ostatecznie wybory przeprowadzono w zaplanowanym terminie w warunkach reżimu sanitarnego. Odnotowano spadek frekwencji wyborczej względem wyborów z 2015 r. Udział w głosowaniu wzięło 58,04% wyborców i był to wynik niższy o ponad 8% w stosunku do ostatnich wyborów parlamentarnych²⁶. W wyborach ponownie zwyciężyła partia PNM, którą poparło 49,08% obywateli, co przełożyło się na 22 mandaty. Drugi wynik, 19 mandatów, uzyskała UNC, na którą zagłosowało 47,09% obywateli. Pozostałe ugrupowania nie zdołały wprowadzić do Izby Reprezentantów swoich kandydatów²⁷.

Po przeprowadzonych wyborach liderka opozycji K. Persad-Bissessar postulowała ponowne przeliczenie głosów, które odbyło się w 5 okręgach wyborczych. Pozostało ono bez wpływu na wynik wyborów. Przedstawiciele ugrupowania UNC 18 sierpnia 2020 r. oficjalnie

²⁴ *Parliamentary Elections, 2015 Final Results – Candidates Vote Count*, Elections and Boundaries Commission, <https://ebctt.com> (1.07.2023).

²⁵ K. Piękoś, A. Hadała-Skóra, *Wybory parlamentarne w okresie pandemii COVID-19 na przykładzie Trynidadu i Tobago*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2021, nr 4, s. 121–122.

²⁶ S. Douglas, *EBC: Voter turnout 58%, down from 66.8% in 2015*, *Newsday*, <https://newsday.co.tt> (1.07.2023).

²⁷ *General Election 2020: Winning candidates by constituency*, Loop, <https://tt.loopnews.com> (1.07.2023).

przyznali się do porażki w wyborach, a 19 sierpnia 2020 r. K. Rowley po raz kolejny został premierem. Nowy szef rządu otrzymał wyrazy uznania z wielu państw na całym świecie.

Wybory parlamentarne w Belize

Wybory parlamentarne w Belize zaplanowano na 11 listopada 2020 r. W tym czasie pandemia stwarzała zagrożenie na całym świecie, mimo to władze Belize zdecydowały się na przeprowadzenie elekcji. Parlament tego państwa składa się dwóch izb: Senatu, liczącego 13 przedstawicieli, którzy są nominowani i mianowani, oraz Izby Reprezentantów, w której zasiada 31 posłów wybieranych w powszechnych wyborach. Dokonuje się ich w jednomandatowych okręgach wyborczych. Kadencja parlamentu wynosi 5 lat²⁸.

Rządząca do tej pory Zjednoczona Partia Demokratyczna (*United Democratic Party*, UDP) stała przed szansą wygrania 4 wyborów z rządu. Drugą siłą polityczną stanowiła Zjednoczona Partia Ludowa (*People's United Party*, PUP). Dwa największe ugrupowania wystawiły swoich kandydatów we wszystkich 31 okręgach wyborczych. Pozostałe dwa ugrupowania miały marginalne znaczenie i nie zdołały zarejestrować list wyborczych we wszystkich okręgach. Front Ludowy Belize (*Belize People's Front*, BPF) wystawił 13 kandydatów, a Postępowa Partia Belize (*Belize Progressive Party*, BPP) rywalizowała w 8 okręgach wyborczych. Lewicowa BPF była pierwszą partią w Belize, na której czele stanęła kobieta. Rządząca do tej pory partia UDP oskarżana była o nepotyzm, a kierowane zarzuty nie słabły z powodu podjętych w gronie partii decyzji związanych z kandydaturami. Na listach wyborczych znalazła się siostra ówczesnego premiera Deana Barrowa oraz jego syn²⁹.

Kampania wyborcza toczyła się w atmosferze ogarniającej cały świat pandemii COVID-19, ale i problemów o znaczeniu lokalnym. We wrześniu 2020 r. w Belize szalał huragan Nana, który spowodował poważne straty w rolnictwie. Dodatkowo władze państwa zmagaly się z kryzysem gospodarczym³⁰. Z powodu pandemii nie odbywały się tradycyjne wiece, na których dokonywano nominacji w gronie zwolenni-

²⁸ *Belize – Political and electoral system*, Observatorio de Igualdad de Género de América Latina y el Caribe, <https://oig.cepal.org> (1.07.2023).

²⁹ *Belize votes for new government amid rising coronavirus cases*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com> (1.07.2023).

³⁰ *Nana hits Belize — no lives lost, but lots of damage!*, Amandala, <https://amandala.com.bz> (1.07.2023).

ków partii³¹. Na 28 października 2020 r. zaplanowano debatę przedstawicieli ugrupowań biorących udział w wyborach. Ostatecznie udział wzięła tylko dwójka liderów z nieliczących się ugrupowań BPP oraz BPF. Mimo to za pomocą mediów społecznościowych wydarzenie na żywo obejrzało około 33 tys. osób, co stanowiło około 10% wszystkich obywateli³².

Postępująca pandemia COVID-19 nie była jedynym problemem, który wpływał na proces wyborczy. W dniu 10 listopada mieszkańcy Belize zostali poszkodowani z powodu tropikalnej burzy Eta, której skutki były odczuwalne dla około 35% populacji tego państwa. Dodatkowo wybory odbywały się w warunkach reżimu sanitarnego. Wymagane było utrzymanie dystansu społecznego, noszenie maseczek ochronnych oraz zakaz odbywania zgromadzeń publicznych³³.

Mimo wielu trudności wybory zostały przeprowadzone, a władzę przejęła opozycyjna do tej pory partia PUP, która zdobyła 26 mandatów. Pozostałe 5 przypadło UDP, która poniosła porażkę. Inne ugrupowania nie zdołały uzyskać mandatów w Izbie Reprezentantów. Frekwencja wyborcza wyniosła 81,86% i była wyższa o około 10% w stosunku do poprzedniej elekcji³⁴. Wybory w Belize nie wywołały kontrowersji, a ich przebieg został pozytywnie oceniony przez Misję Obserwacji wyborów CARICOM. Wskazano na terminowe otwarcie lokali wyborczych, nie odnotowano zastraszania wyborców oraz podkreślono, że przestrzegano zasad reżimu sanitarnego. John Briceño, lider PUP, 13 listopada został zaprzysiężony na premiera Belize. Była to historyczna chwila, ponieważ po raz pierwszy urząd premiera objęła osoba mieszkająca poza stolicą państwa³⁵.

Zakończenie

Przeprowadzenie wyborów w warunkach pandemii wiązało się z licznymi trudnościami. Interesujące jest to, że w każdym państwie elekcja odbywała się na innym etapie tego zagrożenia. Wybory w Gujanie miały miejsce w momencie, gdy jeszcze nie ogłoszono światowej

³¹ *Nomination Day: PUP and UDP candidates officially nominated for upcoming General Elections*, The Sun Pedro Sun, <https://www.sanpedrosun.com> (1.07.2023).

³² *BCCI: HOT OFF THE PRESS-Post-Debate Reflections from the LDC*, Belize, <https://www.belize.org> (1.07.2023).

³³ *Belize votes for new government amid rising coronavirus cases*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com> (1.07.2023).

³⁴ *General Election Result*, Election and Boundaries Department, <https://elections.gov.bz> (1.07.2023).

³⁵ *John Briceño Sworn in as New Prime Minister of Belize*, CNW, <https://www.caribbeannationalweekly.com> (1.07.2023).

pandemii, jednak pozostałe czynności związane z wyborami odbywały się już w jej cieniu. W Trynidadzie i Tobago wyborcy, jak i politycy odczuwali ograniczenia związane z reżimem sanitarnym, co wpływało na samo głosowanie i na prowadzenie kampanii wyborczej. Przykład Belize ukazał determinację zarówno władz, jak i wyborców. Pandemia nie była jedynym zagrożeniem, które powodowało daleko idące trudności. Zarówno władze, politycy, jak i wyborcy zmagali się z gwałtownymi zjawiskami atmosferycznymi, które wyrządziły znaczące szkody w całym państwie.

Interesujące były również wyniki wyborów, które przyniosły zmiany. W Gujanie rządząca koalicja po toczącym się wiele miesięcy sporze musiała uznać wyższość opozycyjnej PPP/C, której lider został pierwszym w historii Ameryki Południowej muzułmaninem pełniącym urząd prezydenta. W Trynidadzie i Tobago rządząca do tej pory partia PNM pozostała u władzy, jednak zmniejszyła się jej przewaga w Zgromadzeniu Narodowym. Radykalna zmiana nastąpiła w Belize, gdzie rządząca w latach 2008–2020 UDP przegrała wyraźnie wybory z PUP, tracąc aż 14 miejsc w Izbie Reprezentantów.

Trudności wynikające z pandemii wpłynęły negatywnie na obowiązujące standardy. Po pierwsze, w Trynidadzie i Tobago oraz w Belize uległa metamorfozie kampania wyborcza. Działania polityków i wyborców w dużej mierze odbywały się w wirtualnej przestrzeni. Problem ten nie dotyczył Gujany ze względu na korzystniejszą sytuację epidemiczną. Po drugie, jednym z głównych tematów kampanii wyborczej była pandemia. Po trzecie, pojawił się problem z funkcjonowaniem zagranicznych misji obserwatorów, które nie mogły zarówno w Gujanie, jak i w Trynidadzie realizować w pełni swoich zadań, w samym Belize udział brała jedynie Misja Obserwacji wyborów CARICOM. W przypadku Gujany misja obserwatorów uległa skróceniu, a trwający kilka miesięcy konflikt zwrócił uwagę międzynarodowej opinii. Brak obserwatorów w Trynidadzie i Tobago stał się elementem politycznej walki i podważał przynajmniej u części wyborców wiarygodność procesu wyborczego. Jedynie w Belize temat ten nie wywołał kontrowersji.

Ciekawe poznawczo było również zagadnienie frekwencji wyborczej. W Gujanie odnotowano jej spadek względem ostatnich wyborów o mniej niż 1%. W Trynidadzie i Tobago różnica ta była zdecydowanie większa i wyniosła ponad 8%. Przykład Belize był zupełnie inny, gdyż w trakcie pandemii frekwencja w stosunku do ostatnich wyborów parlamentarnych wzrosła o ponad 9% i była zdecydowanie najwyższa w gronie badanych państw. Przykład ten był jeszcze bardziej interesujący ze względu na mnogość przeciwności losu, które miały istotny

wpływ na proces wyborczy. W ciągu kilku tygodni przed wyborami państwo to nawiedziły dwa kataklizmy oraz zmagano się z pandemią, a mimo to frekwencja wyniosła 81,86%.

Analizowane przykłady wyborów w CARICOM, które odbyły się w trakcie pandemii, ukazały wieloaspektowe konsekwencje ich organizacji. Przede wszystkim wymagały one większego wysiłku władz na rzecz ich przeprowadzenia, a także zmieniły przebieg kampanii wyborczej oraz wywołały kontrowersje w związku z ograniczoną obecnością zagranicznych misji obserwatorów.

Bibliografia

- About GECOM*, GECOM, <https://gecom.org.gy> (01.07.2023).
- BCCI: HOT OFF THE PRESS-Post-Debate Reflections from the LDC*, Belize, <https://www.belize.org> (1.07.2023).
- Belize – Political and electoral system*, Observatorio de Igualdad de Género de América Latina y el Caribe, <https://oig.cepal.org> (1.07.2023).
- Belize votes for new government amid rising coronavirus cases*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com> (1.07.2023).
- Belize votes for new government amid rising coronavirus cases*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com> (1.07.2023).
- Chodubski A., *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004.
- Constitution of The Republic of Trinidad and Tobago*, Government of the Republic of Trinidad and Tobago, <https://www.finance.gov.tt> (1.12.2021).
- COVID-19 Coronavirus Outbreak*, Worldometer, <https://www.worldometers.info> (1.07.2023).
- Douglas S., *EBC: Voter turnout 58%, down from 66.8% in 2015*, Newsday, <https://newsday.co.tt> (1.07.2023).
- EU EOM Guyana 2020 – Final Report*, The Diplomatic Service of the European Union, <https://www.eeas.europa.eu> (1.07.2023).
- Explore All Countries*, CIA, <https://www.cia.gov> (1.07.2023).
- General Election 2020: Winning candidates by constituency*, Loop, <https://tt.loopnews.com> (1.07.2023).
- General Election Result*, Election and Boundaries Department, <https://elections.gov.bz> (1.07.2023).
- Guyana confirms first case of coronavirus in woman who returned from US*, Reuters, <https://www.reuters.com> (1.07.2023).
- Guyana General Election Preliminary Statement march 4, 2020*, The Carter Center, <https://www.cartercenter.org> (1.07.2023).
- Guyana gets new President*, CARICOM, <https://caricom.org> (1.07.2023).
- Holly E. R., *Guyana elections 2020: a crude awakening?*, LSE, <https://blogs.lse.ac.uk> (1.07.2023).
- John Briceño Sworn in as New Prime Minister of Belize*, CNW, <https://www.caribbeanationalweekly.com> (1.07.2023).
- Konstytucja Republiki Gujany*, Parlament Republiki Gujany, <https://www.parliament.gov.gy> (1.07.2023).

- Kurmanaev A., *Oil Bonanza Plunges Guyana Into Political Crisis*, The New York Times, <https://www.nytimes.com> (1.07.2023).
- Mendes-Franco J., *Appeal court says the answer to Guyana's election results lies in the recount*, GlobalVoices, <https://globalvoices.org> (1.07.2023).
- Michalski B., *Wspólnota Karaibska (CARICOM)* [w:] *Pozaeuropejskie ugrupowania integracyjne*, red. J. Rymarczyk, M. Wróblewski, Wrocław 2006.
- Nana hits Belize — no lives lost, but lots of damage!*, Amandala, <https://amandala.com.bz> (1.07.2023).
- Nomination Day: PUP and UDP candidates officially nominated for upcoming General Elections*, The Sun Pedro Sun, <https://www.sanpedrosun.com> (1.07.2023).
- Parliamentary Elections, 2015 Final Results – Candidates Vote Count*, Elections and Boundaries Commission, <https://ebctt.com> (1.07.2023).
- Parliamentary*, International Idea, <https://www.idea.int> (1.07.2023).
- Piękoś K., *Wybory parlamentarne w Gujanie 2020*, Przemiany Ustrojowe, <https://przemianyustrojowe.pl> (1.07.2023).
- Piękoś K., Hadala-Skóra A., *Wybory parlamentarne w okresie pandemii COVID-19 na przykładzie Trynidadu i Tobago*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2021, nr 4.
- Reminder – July 17, 2020 is Nomination Day*, Elections and Boundaries Commission, <https://ebctt.com> (1.07.2023).
- Representation of the People Act (1967, last amended 2000).
- UNC – United National Congress*, Facebook, <https://www.facebook.com> (1.07.2023).
- Vasciannie L., *Observing Caribbean Elections During the Pandemic: Challenges and Best Practices*, „Oasis” 2023, No. 37, s. 225.
- Ważna M., *WHO ogłasza stan zagrożenia zdrowia publicznego o znaczeniu międzynarodowym. Wyjaśniamy, co to oznacza*, Medonet, <https://www.medonet.pl> (1.07.2023).
- Who we are*, CARICOM, <https://caricom.org> (1.07.2023).

Elections in the face of the COVID-19 pandemic. The example of selected Caribbean Community and Common Market countries

Abstract

One of the cornerstones of modern democracies is free elections. The global pandemic of the COVID-19 virus has created numerous difficulties for many countries in holding elections at both the local and central levels. Problems arising from their conduct also affected countries belonging to the Caribbean Community and Common Market (CARICOM). The purpose of the discussion undertaken was to analyze the elections in Guyana, Trinidad and Tobago and Belize, which were held in 2020, when the world was grappling with the COVID-19 pandemic.

Keywords: Guyana, Trinidad and Tobago, Belize, elections, Caribbean Community

Leszek Porębski*

WYBOISTY SZLAK ELEKTRONICZNEJ DEMOKRACJI. INTERNET JAKO WYZWANIE DLA KONCEPCJI CZWARTEJ WŁADZY

Streszczenie

Tekst jest analizą wpływu, jaki na realizację idei czwartej władzy wywarła rewolucja informacyjna. Skokowy wzrost dostępności informacji, związany z ekspansją internetu, zmienił kształt debaty publicznej i hierarchię uczestniczących w niej podmiotów. W efekcie wzrosłowi możliwości manipulacji towarzyszy ograniczenie szans na weryfikację wiarygodności informacji i ich źródeł. Taka formuła komunikowania politycznego sprawia, że będąca istotą idei czwartej władzy kontrola władz publicznych jest w realiach rewolucji informacyjnej znacząco utrudniona.

Słowa kluczowe: czwarta władza, komunikowanie polityczne, elektroniczna demokracja

Wstęp

Kiedy w ostatnich dekadach XX wieku wyraźnemu przyspieszeniu uległ proces upowszechnienia nowych technologii informacyjnych i komunikacyjnych (*Information and Communication Technologies – ICT*), w tym przede wszystkim internetu, zarówno publiczną, jak i akademicką debatę zdominowały głosy entuzjastycznie oceniające zachodzące zmiany. Nie była to sytuacja nowa, bo pojawieniu się wszystkich najistotniejszych wynalazków towarzyszyło przekonanie, że ludzkość jest o kolejny krok bliżej do rozwiązania trapiących ją problemów. W sferze nauki o polityce oznaczało to dużą dozę optymizmu, z jaką traktowano rosnącą obecność ICT w życiu politycznym (co wkrótce zaczęto określać terminem „elektroniczna demokracja”)¹. Na potrzeby tego tekstu przyjęto najprostszą, opisową koncepcję

* AGH Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie, e-mail: leszekpo@agh.edu.pl, ORCID: 0000-0002-9939-8420.

¹ Wśród wielu publikacji tego typu wskazać można choćby: B. Barber, *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley 1984; L. Grossman, *The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age*, New York 1995.

e-demokracji, zgodnie z którą jest to po prostu „użycie technologii informacyjnych w procesach demokratycznych”². Pozwala to uniknąć sporów dotyczących istoty tego fenomenu, które – choć skądinąd ciekawe – wykraczają jednak poza główną tematykę prezentowanego tekstu³.

Jednym z aspektów demokracji, w odniesieniu do którego silna obecność ICT budziła wyjątkowo duże nadzieje, było komunikowanie polityczne, a w jego ramach także idea czwartej władzy. Ta sformułowana w połowie XIX wieku w Anglii koncepcja akcentuje autonomiczną rolę mediów i ich specjalny – objęty szerokim zakresem wolności – status w państwie demokratycznym. Jest on konieczny, by media mogły sprawować swą podstawową z punktu widzenia mechanizmów systemu politycznego funkcję – kontrolę działań i decyzji podejmowanych przez rządzących⁴. Ten wymiar funkcjonowania mediów (niezależnie od tego, że ich rola obejmuje także realizację innych, istotnych społecznie celów) sprawia, że używanie określenia czwarta władza może wydawać się uzasadnione.

Kilka dekad, jakie upłynęły od zadomowienia się ICT w życiu codziennym milionów ludzi, pozwala na analityczne przyjrzenie się prognozom formułowanym na początku rewolucji informacyjnej. Celem prezentowanej analizy jest odniesienie się do pytania badawczego, którego zadanie wydaje się z perspektywy roku 2023 istotne: W jaki sposób upowszechnienie internetu wpłynęło na możliwość realizacji idei czwartej władzy, a więc kontroli władzy przez media? Ujmując rzecz inaczej: Czy czwarta władza działa sprawniej w warunkach rewolucji informacyjnej niż miało to miejsce wcześniej? Kwestia ta ma oczywiście charakter wielowymiarowy i jej wyczerpująca analiza wymagałaby bardzo obszernego studium. Warto jednak zwrócić uwagę, że problem idei czwartej władzy w kontekście rozwoju ICT nie był zbyt często podejmowany w literaturze⁵. Prezentowane opracowanie próbuje wypełnić tę lukę, choć można je traktować jako skoncentrowany na wybranym problemie przyczynek do bardzo szerokiej dyskusji nad wpływem ICT na

² A. Grönlund, *E-Democracy. In Search of Tools and Methods for Effective Participation*, “Journal of Multi-Criteria Decision Analysis”, 2003, vol. 12, s. 93.

³ Na temat e-demokracji, jej definicji, istoty, głównych aspektów i odgrywanej roli istnieje bardzo obszerna literatura. Reprezentatywnym przeglądem tych kwestii jest choćby: A. Ronchi, *E-Democracy*, Cham 2019.

⁴ E. Louw, *The Media and Political Process*, London 2010, s. 48–49. Por. też: S. Michalczyk, *Demokracja medialna: Teoretyczna analiza problem*, Toruń 2010.

⁵ Wśród istotniejszych publikacji poświęconych tej kwestii można wskazać: H. Tumber, *Democracy in the Information Age. The Role of A Fourth Estate in Cyberspace*, “Information, Communication & Society”, 2001, vol. 4; L. Lidsky, *Symposium: Truth, Trust and the First Amendment in the Digital Age. Foreword: Whither the Fourth Estate?*, “Missouri Law Review”, 2018, vol. 83.

procesy demokratyczne, a zwłaszcza na sferę komunikowania politycznego⁶. W tym sensie tekst ma być bardziej jednym z wielu głosów w debacie o kondycji współczesnej demokracji niż definitywnym rozstrzygnięciem rozpatrywanych kwestii. Trzeba też dodać, że opisywane procesy dotyczą przede wszystkim demokracji liberalnych. W ich mniej lub bardziej autorytarnych odmianach dynamika zmian pozostaje odmienna. Inny jest też oczywiście punkt wyjścia, bo trudno w warunkach ograniczonej demokracji mówić o funkcjonowaniu czwartej władzy *sensu stricto*.

W procesie badawczym zastosowano metodę mieszaną, obejmującą elementy zakorzenione w różnych tradycjach badawczych. Główną rolę odegrały: przegląd wybranej literatury przedmiotu, analiza danych zastanych (o charakterze ilościowym), a także wywodzące się z analizy historycznej aspekty rekonstrukcyjne i porównawcze.

Nadzieje związane z rozwojem ICT w kontekście koncepcji czwartej władzy

Dla zrozumienia emocji, jakie towarzyszyły procesowi upowszechnienia ICT w kontekście komunikowania politycznego, konieczne jest przede wszystkim dokonanie oceny, na ile zmieniły one istotę procesu komunikowania. Problematyce tej poświęcono bardzo wiele szczegółowych analiz⁷, w tym miejscu warto zwrócić uwagę na kilka najistotniejszych elementów. Punktem wyjścia wydaje się radykalne obniżenie kosztów, jakie trzeba ponieść, chcąc zaistnieć na rynku komunikowania. W kontekście internetu oznacza to łatwość wchodzenia w interakcje o charakterze multimodalnym (a więc zarówno tekstowym, dźwiękowym, jak i związanym z obrazem), zarówno w czasie rzeczywistym, jak i w formule asynchronicznej. Wraz z upowszechnieniem dostępu do sieci oznaczało to możliwość nadawania i odbierania wiadomości bez ograniczeń czasowych, przestrzennych, a także prawnych (takich jak koncesjonowanie przez państwo sygnału radiowego czy telewizyjnego, w wersji naziemnej), przy ograniczonych do minimum nakładach własnych.

⁶ O przemianach współczesnej demokracji zob. np. *Democratic Theory Today*, eds. A. Carter, G. Stokes, Cambridge 2002; *Democracy and Crisis. Challenges in Turbulent Times*, eds. W. Merkel, S. Kneip, Cham 2018.

⁷ Zob. *Digital Democracy: Discourse and Decision-Making in the Information Age*, eds. B. Hague, B. Loader, New York 1999; *Web 2.0 Technologies and Democratic Governance*, eds. C. Reddick, S. Aikins, New York 2012; U. Klinger, J. Svensson, *The emergence of network media logic in political communication*. „New Media & Society”, 2015, vol. 17; M. Karlsson, J. Åström, *The political blog space: A new arena for political representation?* „New Media & Society”, 2016, vol. 18; J. van Dijk, *Spoleczne aspekty nowych mediów: Analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2020.

Sieciowa formuła komunikowania bywa nazywana modelem „wielu do wielu”, bo w istocie znosi sztywny podział na nadawcę i odbiorcę, typowy dla dominujących w XX wieku masowych mediów elektronicznych, funkcjonujących w konwencji „jeden (nadawca) do wielu (odbiorców)”. Konsekwencje tej zmiany miały charakter spektakularny. Jeżeli każdy, kto ma dostęp do sieci, może nawiązywać kontakt ze wszystkimi pozostałymi użytkownikami tego medium, to radykalnemu zagęszczeniu ulega sieć relacji komunikacyjnych, a cyberprzestrzeń staje się podstawowym obszarem wymiany informacji. Na rynku komunikowania pojawiło się więc wiele milionów nowych aktorów.

Żeby adekwatnie oddać skalę dokonujących się przemian, warto przypomnieć w zarysach tempo procesu ekspansji internetu. O ile pod koniec roku 1995 z sieci na całym świecie korzystało 16 mln osób, to dekadę później, w roku 2005 liczba ta wynosiła 1,018 mld, w roku 2015 – 3,366 mld, a na koniec roku 2022 – 5,544 mld osób. Było to – odpowiednio – 0,4% (1995), 15,7% (2005), 46,4% (2015) i 69% (2022) światowej populacji⁸. Jeśli w ciągu dziesięciu lat (w latach 1995–2005) około sześćdziesięciokrotnie rośnie liczba użytkowników jakiegoś narzędzia, a dynamika ta utrzymuje się na wysokim poziomie przez kolejne dekady⁹, to niewątpliwie musi znaleźć to odzwierciedlenie w sferze, w której narzędzie to jest wykorzystywane. Nie inaczej stało się z procesem komunikowania, w tym komunikowania politycznego. Warto prześledzić główne aspekty dokonujących się w tym zakresie przemian.

Przez zdecydowaną większość XX stulecia w systemach demokratycznych dominował model komunikacji politycznej, w którym – w uproszczeniu – media pełniły rolę pośredniczącą pomiędzy politykami i instytucjami politycznymi a obywatelami. W imieniu obywateli media realizowały też funkcję kontrolną wobec działań władzy. Liczba tego rodzaju podmiotów była – choćby ze względów finansowych i organizacyjnych – ograniczona. Z jednej strony gwarantowało to profesjonalizm w ich działaniu, z drugiej jednak rodziło obawy o oligarchizację rynku medialnego i ich rosnące powiązania z podmiotami politycznymi. Tego rodzaju względnie stabilna sytuacja panowała aż do ostatnich lat XX wieku, w których rolę niekwestionowanego lidera obszaru politycznego komunikowania pełniła telewizja.

⁸ *Internet Growth Statistics*, Internet World Stats, <https://www.internetworldstats.com> (3.09.2023).

⁹ Jeśli odnieść do siebie liczby z roku 1995 i 2022, to liczba internautów na świecie wzrosła w tym czasie ok. 346 razy. Szerzej na temat dynamiki wzrostu użytkowników ICT do roku 2015 zob. M. Nadhom, P. Loskot, *Survey of Public Data Sources on the Internet Usage and Other Internet Statistics*, „Data in Brief”, 2018, vol. 18.

Rewolucja informacyjna stopniowo zmieniała tę sytuację, choć warto pamiętać, że jeszcze w roku 2008 prawie trzykrotnie częściej Amerykanie deklarowali, że ich głównym źródłem informacji wyborczej jest telewizja, a nie internet (odpowiednio – 77% i 26%)¹⁰. Już kilka lat później wyraźna była, nie tylko w odniesieniu do polityki, tendencja do zastępowania tradycyjnych źródeł informacji tymi, które mają charakter sieciowy¹¹. W interesującym nas tu kontekście procesy te oznaczały osłabienie roli telewizji, radia i prasy jako podstawowych ogniw debaty publicznej i kontroli władz publicznych. Wyrażając to w liczbach, pod koniec roku 2019 tylko 45% Amerykanów uznało telewizję za główne źródło informacji politycznej, podczas gdy dla 43% rolę tę pełniły różne serwisy sieciowe (prawie co piąty badany – 18% – wskazał media społecznościowe)¹². Wzrosła więc wyraźnie rola mediów interaktywnych, co oznacza, że punkt ciężkości, także w dyskusji o polityce, stopniowo przynosi się na cyberprzestrzeń. Jest ona znacznie bardziej „zagęszczona” przez pojawienie się licznych, często anonimowych, ale jednocześnie bardzo aktywnych uczestników komunikowania politycznego. Każdy z nich udostępnia określoną – zazwyczaj dużą – ilość informacji, co sprawia, że z perspektywy zwykłego obywatela ich dostępność radykalnie wzrosła.

Łatwość dotarcia do bogatej palety informacji uznano już na początku rewolucji informacyjnej za jedną z jej głównych charakterystyk, a z punktu widzenia możliwości kontroli władzy traktowana była ona jako swego rodzaju wartość dodana elektronicznej demokracji. Sposób rozumowania wydawał się w tym przypadku spójny i konsekwentny: jeżeli choćby niewielka część indywidualnych aktorów, aktywnych na sieciowym rynku komunikowania, zaangażuje się w publikowanie informacji ułatwiających „patrzeć na ręce” przedstawicielom władzy i piętnowanie ich nadużyć, to znacząco wzbogaci to rolę odgrywaną przez tradycyjne media, wzmacniając mechanizmy czwartej władzy, a w konsekwencji podniesie jakość procesów demokratycznych. W tym kontekście zaczęto nawet używać określenia „piąta władza”, sugerując, że tworzy ją cała społeczność aktywnych użytkowników internetu i że stają się oni współczesną mutacją sfery publicznej¹³. Tak rozumiana piąta władza powinna

¹⁰ A. Smith, *The Internet as a Source of Political News and Information*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org>, 15.04.2009 (5.06.2023). Badani mieli możliwość wskazania maksymalnie dwóch odpowiedzi.

¹¹ B. Gaskins, J. Jerit, *Internet News: Is It a Replacement for Traditional Media Outlets?*, „International Journal of Press / Politics”, 2012, vol. 17.

¹² A. Mitchell [i in.], *Americans Who Mainly Get Their News on Social Media Are Less Engaged, Less Knowledgeable*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org>, 30.07.2020 (27.09.2023).

¹³ W. Dutton, *The Fifth Estate Emerging Through the Network of Networks*, „Prometheus”, 2009, vol. 27, s. 4–5.

być uzupełnieniem tradycyjnie rozumianej władzy czwartej, czyli świata mediów, a jednocześnie „może realizować wiele tych samych funkcji, sprawiających, że działania rządu, biznesu i innych instytucji zostaną utrzymane w zasięgu światła opinii publicznej”¹⁴. Sieć miałaby w tym ujęciu pełnić rolę rozpisanej na bardzo wiele głosów, wzmocnionej instancji kontrolnej, reprezentującej obywateli wobec państwa.

Pojęcie piątej władzy nie zdomowało się na stałe w słowniku teorii demokracji, ale istota tej idei jest obecna w życiu społeczeństw zachodnich. Najbardziej znanym tego przejawem wydaje się idea dziennikarstwa obywatelskiego, która rozwinęła się w krajach demokratycznych na przełomie XX i XXI wieku. Fenomen ten ma oczywiście charakter złożony i nie ogranicza się do kontroli funkcjonowania władz publicznych (zwłaszcza na szczeblu lokalnym), ale obywatele pełniący rolę czwartej (a może piątej) władzy to niewątpliwie jeden z jego ważnych wymiarów¹⁵.

W prognozach z początków okresu ekspansji ICT te właśnie kwestie – łatwość i powszechność prawie nieograniczonego dostępu do informacji i wynikająca z tego możliwość pogłębionej oceny postępowania władzy – traktowano jako jeden z głównych elementów e-demokracji, rozumianej normatywnie¹⁶. W tym ujęciu termin ten nie oznacza po prostu wykorzystania ICT w systemie demokratycznym, ale obiecuje, że dzięki temu procesowi demokracja będzie sprawniej realizować swe cele, a więc stanie się silniejsza. Nie wchodząc w tak ogólne oceny realnego wpływu ICT na system demokratyczny, trzeba bliżej przyjrzeć się problemowi podstawowemu z perspektywy tematyki tego tekstu. Jest nim wymiar rewolucji informacyjnej, który – choć stosunkowo rzadko poddawany analizie – bardzo mocno zdeterminował kształt procesów komunikowania.

Rewolucja informacyjna jako gwałtowny przyrost ilości informacji

Punktem wyjścia muszą stać się podstawowe dane o charakterze ilościowym. Dotyczą one istoty każdej formy komunikowania się ludzi, którą jest przekazywanie informacji. W kontekście życia politycz-

¹⁴ N. Newman, W. Dutton, G. Blank, *Social Media in Changing Ecology of News. The Fourth and Fifth Estates in Britain*, “International Journal of Internet Science”, 2012, vol. 7, s. 7.

¹⁵ Zob. np. U. Doliwa, *Dziennikarstwo obywatelskie, czyli jakie?*, „Nowe Media”, 2012, t. 3.

¹⁶ Szerzej na ten temat zob. L. Porębski, *Elektroniczne oblicze polityki: demokracja, państwo, instytucje polityczne w okresie rewolucji informacyjnej*, Kraków 2001.

nego, w tym także możliwości kontroli władz publicznych, ilość informacji, które znajdują się w obiegu i stanowią treść aktywności komunikacyjnej, ma podstawowe znaczenie. Warto więc przyjrzeć się najistotniejszym liczbom.

Trzeba oczywiście pamiętać, że wszelkie dane oceniające ilość informacji wytworzonych i zapisanych w skali globalnej mają charakter szacunkowy. Co więcej, szacunki tego typu bardzo się różnią, bo nie istnieje jedna, uzgodniona metodologia dokonywania obliczeń, a tym bardziej wystandaryzowane narzędzia pomiarowe. Nie zmienia to faktu, iż jesteśmy w stanie bez znaczącego ryzyka opisać dynamikę przemian dokonujących się w tym zakresie i wskazać rysujące się trendy.

Według jednej z kalkulacji¹⁷, od początku opanowania przez ludzkość umiejętności zapisu informacji do roku 2000 zgromadzono na świecie ok. 54,5 eksabajta (EB) informacji. Tej wielkości spuściznę utrwalono więc w ciągu około sześciu tysięcy lat posługiwania się różnymi rodzajami pisma (a w okresie bliższym współczesności także oczywiście innymi nośnikami zapisu informacji). Zgodnie z tymi samymi obliczeniami, dwie dekady później, w roku 2020, ilość zgromadzonych informacji sięgnęła 6,8 zettabajta (ZB). Oznacza to, że w ciągu pierwszych dwudziestu lat obecnego wieku wytworzono i zapisano ponad sto dwadzieścia razy więcej informacji niż od początku istnienia ludzkości do końca XX wieku. Inne szacunki mówią o zaledwie 5 EB danych zgromadzonych do roku 2003 i aż 44–59 ZB informacji zapisanych do końca roku 2020¹⁸. Spektakularna (i wskazująca na jeszcze większe wartości wolumenu danych) jest też dynamika wytwarzania nowych informacji. O ile w roku 2010 powstało ich 2 ZB, to w roku 2015 było to 15,5 ZB, a w 2020 – 64,2 ZB. Prognoza na rok 2025 mówi zaś o 181 ZB nowych informacji¹⁹. Oznacza to osiemdziesięciokrotny wzrost produkcji nowych informacji w ciągu zaledwie kilkunastu lat.

Udział szybkiego rozwoju ICT w opisanym procesie wydaje się oczywisty, ale w tym kontekście może zaskakiwać, że dopiero rok 2002 był pierwszym, kiedy ilość informacji zapisanych na nośnikach cyfrowych była większa niż w przypadku zapisu analogowego. Jeszcze w roku 2000 zaledwie 25% danych utrwalona była w formie cyfrowej (w roku

¹⁷ K. Bartley, *Big Data Statistics: How Much Data is there in the World?*, Rivery, <https://rivery.io>, 7.06.2023. 1 EB = 10^{18} B, 1 ZB = 10^{21} B.

¹⁸ Szerzej na ten temat zob. L. Porębski, *Krajobraz (po) rewolucji. Przemiany społeczne jako konsekwencja rozwoju technologii informacyjnych i komunikacyjnych*, Kraków 2023, s. 70–72.

¹⁹ *Volume of data/information created, captured, copied, and consumed worldwide from 2010 to 2020, with forecasts from 2021 to 2025*, Statista, <https://www.statista.com> (26.09.2023).

2007 wielkość ta wynosiła już 97%)²⁰. Jeśli więc za umowny wskaźnik zaawansowania rewolucji informacyjnej uznać poziom digitalizacji zapisu informacji, to właśnie pierwsza dekada XXI wieku wydaje się realnym początkiem radykalnych przemian.

Dynamika przyrostu produkcji informacji jest obecnie tak wielka, że nie ma większego znaczenia, która z przytoczonych analiz precyzyjniej oddaje ilościowy charakter dokonujących się zmian. Z perspektywy procesów komunikowania odpowiedź na pytanie, czy ilość zapisanych informacji wzrosła w okresie rewolucji informacyjnej stukrotnie czy raczej pięćsetkrotnie jest drugorzędna. Po przekroczeniu określonego punktu krytycznego intensywność zachodzącego procesu ma wyłącznie wymiar statystyczny, bo wywoływane przezeń skutki już zaistniały i co najwyżej ulegają kumulacji.

Cyfrowa czwarta władza?

Z perspektywy indywidualnego uczestnika procesów komunikowania najbardziej oczywistym następstwem funkcjonowania pod ciągłą presją napływających informacji jest zjawisko znane jako przeciążenie informacyjne (*information overload*). Fenomen ten, często analizowany w kontekście zachowań konsumentów²¹, nie jest oczywiście wyłącznie efektem rozwoju ICT²². Zarówno częstotliwość, jak i intensywność jego występowania pozostają jednak w proporcji do ilości dostępnych informacji²³. Dzieje się tak, bo możliwości poznawcze człowieka nie są nieograniczone. Zbyt duża ilość docierających do nas informacji obniża możliwość ich efektywnej selekcji, a jednocześnie maleje szansa na weryfikację ich wiarygodności. W sensie psychologicznym efektem jest

²⁰ M. Hilbert, *How Much Information Is There in the „Information Society”?*, Significance, 2012, vol. 9, s. 9, <https://rss.onlinelibrary.wiley.com> (27.09.2023).

²¹ Zob. M. Peng, Z. Xu, H. Huang, *How Does Information Overload Affect Consumers' Online Decision Process? An Event-Related Potentials Study*, „Frontiers in Neuroscience”, 2021, vol. 15; G. Zhang, J. Cao, D. Liu, *Examining the Influence of Information Overload on Consumers' Purchase in Live Streaming: A heuristic-systematic model perspective*, „Plos One”, 2023, vol. 17.

²² Na zagrożenie związane z przeciążeniem informacyjnym zwracano uwagę już u progu rewolucji informacyjnej. Zob. K. Baldacchino, C. Armistead, D. Parker, *Information Overload: It's Time to Face the Problem*, „Management Services”, 2002, vol. 46.

²³ J. Metag, G. Gurr, *Too Much Information? A Longitudinal Analysis of Information Overload and Avoidance of Referendum Information Prior to Voting Day*, „Journalism & Mass Communication Quarterly”, 2023, vol. 100, s. 648. Autorki te zwracają także uwagę na rolę, jaką w powstawaniu przeciążenia informacyjnego odgrywają indywidualne różnice w możliwości przetwarzania informacji.

poczucie chaosu i zagubienia, a także tendencja do podejmowania nieadekwatnych decyzji²⁴. Niektóre badania wskazują też, że przeciążenie informacyjne zwiększa gotowość do dzielenia się z innymi dezinformacją²⁵. Można więc uznać, że „nadmiar informacji nie podnosi już jakości naszego życia, a raczej zaczyna powodować stres, dezorientację a nawet ignorancję”²⁶. Długotrwałe doświadczanie takiej sytuacji jest czynnikiem destrukcyjnym i z jednej strony utrudnia sprawne funkcjonowanie, z drugiej zaś wzmacnia potrzebę uporządkowania świata i nadania mu względnie stabilnej i zrozumiałej struktury²⁷.

Tak – w uproszczeniu – można opisać statystycznego użytkownika internetu funkcjonującego obecnie na rynku politycznego komunikowania. Rynek ten także uległ jednak daleko idącym przekształceniom. Złamanie monopolu tradycyjnych mediów nie oznaczało pojawienia się po prostu kolejnego podmiotu – nadawcy sieciowego. Do mocno scentralizowanych sektorów telewizji, radia i prasy dołączyła przestrzeń internetu, w której aktywność podejmują miliony zarówno instytucjonalnych, jak i (głównie) indywidualnych aktorów²⁸. Innymi słowy, wcześniejsza hierarchia popularności, skali oddziaływania, ale też prestiżu i wiarygodności w procesach komunikowania politycznego, w której od lat przewodzili medialni giganci, uległa radykalnej przebudowie²⁹. Gazety istniejące na rynku od XIX wieku czy kanały telewizyjne mające miliony widzów stanęły do rywalizacji o uwagę obywateli na równi z małymi organizacjami pozarządowymi, ludźmi kultury, a przede wszystkim z politykami i tysiącami zwykłych użytkowników sieci, z których każdy uznał, że w polityce ma coś ważnego do powiedzenia.

Z pewnego punktu widzenia jest to oczywiście triumf demokracji i realizacja ideałów e-demokracji, obiecującej równowagę i słyszalność głosu każdego obywatela. Warto jednak pamiętać, że ostatecznym

²⁴ R. Mandel, *Global Data Shock. Strategic Ambiguity, Deception and Surprise in an Age of Information Overload*, Stanford 2019, s. 8–9.

²⁵ O. Apuke [i in.], *Information overload and misinformation sharing behaviour of social media users: Testing the moderating role of cognitive ability*, „Journal of Information Science”, 2022, vol. 48.

²⁶ R. Mandel, *op. cit.*, s. 8.

²⁷ Bardzo obszerny przegląd literatury poświęconej różnym aspektom przeciążenia informacyjnego znaleźć można w: X. Zhang, X. Ding, L. Ma, *The Influences of Information Overload and Social Overload on Intention to Switch in Social Media*, „Behaviour & Information Technology”, 2022, vol. 41.

²⁸ Liczbę blogów prowadzonych w sieci szacuje się w roku 2023 na ok. 600 mln. Codziennie publikowanych jest na nich ok. 6 mln wpisów. Zob. J. Wise, *How Many Blogs Are There in the World in 2023?*, Earthweb, <https://earthweb.com> (28.09.2023).

²⁹ Na ten temat zob. T. Meyer, *Media Democracy: How the Media Colonize Politics*, Cambridge 2002.

celem demokratycznego systemu politycznego nie jest wsłuchiwanie się w opinie wyborców, ale dające im poczucie satysfakcji zarządzanie sprawami publicznymi³⁰. Obydwie te kwestie nie są oczywiście rozłączne, ale to jednak skuteczne rozwiązywanie problemów obywateli jest ostatecznym kryterium oceny działań politycznych. Agora, na której jednocześnie wypowiada się połowa osób stojących w szelnie wypełniającym ją tłumie, nie ma wiele wspólnego z kanonami demokracji, nawet w wersji maksymalnie dowartościowującej *vox populi*. Taki obraz – olbrzymiego zgromadzenia, w którym przekrzykują się tysiące osób, skutecznie uniemożliwiając wysłuchanie racji tym, którzy próbują wyrobić sobie własne zdanie na omawiany temat – najlepiej opisuje kształt dominującego obecnie nurtu sieciowego komunikowania politycznego.

Do tego rodzaju sytuacji doprowadziło nie tyle samo powstanie sieci, ile istotny etap w jej rozwoju, związany z pojawieniem się w pierwszych latach obecnego stulecia serwisów społecznościowych. Ich gwałtowna ekspansja sprawiła, że bariery uczestnictwa w debacie publicznej zostały jeszcze bardziej obniżone, a ilość informacji w obiegu, w tym także informacji politycznych, uległa bezprecedensowemu pomnożeniu³¹. O rosnącej roli związanego z mediami społecznościowymi nurtu komunikowania politycznego może symbolicznie świadczyć zaferowanie przez Biały Dom w nadchodzącej kampanii wyborczej (w roku 2024) wybranym sieciowym komentatorom życia politycznego specjalnej sali odpraw. Dzięki temu będą oni mieć stały kontakt z personelem prezydenta i uzyskiwać informacje równie szybko jak tradycyjne media. Oferta została skierowana między innymi do 20-letniego studenta, Henry'ego Sissona, który na swoim kanale w serwisie TikTok zajmuje się amerykańską polityką, a jego wpisy śledzi ok. 600 tys. internautów³².

³⁰ Choć oczywiście istnieje w tym zakresie spór, choćby między zwolennikami deliberytywnej, z jednej, a tzw. ekonomicznej koncepcji demokracji z drugiej strony. Zob. A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York 1957; J. Fishkin, *When the People Speak*, Oxford 2011.

³¹ Szczegółowe omówienie wpływu serwisów społecznościowych na różne aspekty komunikowania politycznego znacząco wykracza poza tematykę i zakres objętościowy tego tekstu. Obszerny przegląd literatury poświęconej najczęściej analizowanej kwestii kampanii wyborczych znaleźć można w: S. Stier [i in.] *Election Campaigning on Social Media. Politicians, Audiences and the Mediation of Political Communication on Facebook and Twitter* [w:] *Studying Politics Across Media*, eds. L. Bode, E. Vraga, London 2019.

³² R. Pikula, *Walka o Biały Dom na TikToku*, „Gazeta Wyborcza”, 13 IV 2023. Szerzej na temat roli odgrywanej przez Twitter w procesach komunikowania politycznego zob. C. Fuchs, *Social Media. A Critical Introduction*, London 2017, s. 217–250.

Ocena politycznej skuteczności tego typu kroków jest kwestią otwartą. Trzeba natomiast podkreślić, że spotkanie doświadczającego przeciążenia informacyjnego użytkownika sieci z wzmacniającą te odczucia, zagęszczoną do granic możliwości, sferą politycznego komunikowania nie jest w stanie przynieść uporządkowania oglądu sytuacji i nie ułatwia racjonalnych ocen. Obydwa stymulowane przez rewolucję informacyjną czynniki kumulują swe oddziaływanie, dodatkowo wzmacniając zapotrzebowanie na proste, wyjaśniające skomplikowany świat odpowiedzi. Stąd znana tendencja do tworzenia tzw. baniek informacyjnych³³, ale i świetne warunki dla politycznej manipulacji. To ostatnie zjawisko wydaje się zataczać w sferze polityki coraz szersze kręgi.

Ocenia się, że ok. 15% kont na serwisie Twitter biorących udział w debacie wokół amerykańskiej kampanii prezydenckiej w roku 2016 było botami³⁴. Dwa lata później, w czasie wyborów do Kongresu, ta sama wartość była szacowana na ok. 21%³⁵. Manipulacyjne zaangażowanie botów w procesy polityczne potwierdzono w latach 2010–2020 w publikacjach naukowych w przypadku 39 krajów na wszystkich kontynentach, także w zdecydowanej większości krajów ustabilizowanej demokracji³⁶. Zbliżone dane można by mnożyć, ale z punktu widzenia prowadzonej tu analizy nie ma znaczenia, czy ktoś świadomie wprowadza w błąd odbiorców publikowanych przez siebie treści, czy jest szczerym wyznawcą nieprawdziwych teorii, czy wykorzystuje dla przekonania do swoich racji wyspecjalizowane programy komputerowe udające tylko uczestników debaty. Każda z tych sytuacji jest nieco odmienna, ale sumarycznie wzmacniają one chaos poznawczy, utrudniają ocenę wiarygodności danych i wysnucie na ich podstawie racjonalnych wniosków.

Wszystkie wymienione czynniki współtworzą oczywiście kontekst, w którym aktorzy uczestniczący w procesach komunikowania politycznego realizują funkcję kontrolną wobec działań władzy. Z jednej strony czwarta władza w wersji cyfrowej jest więc rozproszona, co daje możliwość włączenia się dużej liczby podmiotów i dokładniejszego przyglą-

³³ Na temat zakresu zjawiska politycznych „baniek informacyjnych” w mediach społecznościowych zob. G. Eady [i in.], *How Many People Live in Political Bubbles on Social Media. Evidence from Linked Survey and Twitter Data*, Sage Open, 2019, vol. 9, <https://journals.sagepub.com> (27.09.2023).

³⁴ A. Bessi, E. Ferrara, *Social Bots Distort the 2016 US Presidential Election Online Discussion*, First Monday, 2016, vol. 21, no. 11, <https://firstmonday.org> (27.09.2023).

³⁵ *Thousands of Twitter Bots Active during 2018 US Mid-Term Elections*, The Economic Times, 5.02.2019, <https://economictimes.indiatimes.com> (28.09.2023).

³⁶ S. Cresci, *A Decade of Social Bot Detection*, „Communications of the ACM”, 2020, vol. 63, s. 74.

dania się aktywności polityków i instytucji publicznych. Z drugiej strony jednak charakteryzuje ją każda z negatywnych właściwości, typowych dla sieciowego komunikowania. Najistotniejszą z nich jest przesył informacyjny i będące jego konsekwencją trudności z weryfikacją wiarygodności źródeł krążących w publicznym obiegu informacji³⁷. One z kolei powodują obniżenie poziomu zaufania politycznego, czemu sprzyja zwłaszcza – jak wskazują wyniki badań – rozpowszechnienie serwisów społecznościowych³⁸.

Przeciętny użytkownik sieci, nie mając narzędzi – a często także odpowiedniego poziomu motywacji – do oceny prawdziwości docierających do niego wiadomości, najczęściej podąża w tej sytuacji za dominującymi trendami. Jeżeli emocje w sieci ogniskują się wokół jakiegoś gorącego tematu, to staje się on centrum debaty, niezależnie od realnego znaczenia problemu, a przede wszystkim od stopnia rzetelności informacji leżących u podstaw samej wymiany opinii. Sprzyja temu łatwość podgrzewania zbiorowych emocji i zaburzenia hierarchii ważności problemów oraz tempo kreowania nowych motywów przyciągających zbiorową uwagę.

W kakofonii tysięcy rozemocjonowanych i nieustannie stających się przykuć uwagę słuchaczy głosów bardzo trudno jest wyłowić kilka tych, które mają do powiedzenia coś rzeczywiście istotnego. Zazwyczaj są one skutecznie zagłuszone przez krzyczących najgłośniejszych albo takich, którzy wynęśli odpowiednio liczne grono klakierów. Co więcej, stłumienie niewygodnych dla kogoś treści jest dzisiaj zdecydowanie łatwiejsze niż kiedyś. Koszty wykreowania sztucznej, ale odciągającej uwagę od rzeczy ważnych medialnej awantury są bowiem minimalne, a rolę sprawnych klakierów mogą przyjąć na siebie odpowiednio przygotowane i bardzo wydajne algorytmy. Z tego punktu widzenia mechanizm kontroli rządzących, czy ujmując rzecz ogólniej – funkcjonowanie czwartej władzy – podlega tym samym komercyjnym regułom medialnego rynku, co obieg kultury czy wydarzenia sportowe. Jest to duże wyzwanie dla polityki w krajach demokratycznych, ale właściwa – nawet najbardziej gorzka – diagnoza wydaje się koniecznym punktem wyjścia do podjęcia działań zaradczych.

³⁷ Zob. H. Keshavarz, *Evaluating Credibility of Social Media Information. Current Challenges, Research directions and Practical Criteria*, "Information Discovery and Delivery", 2021, vol. 49.

³⁸ Przekrojowe badania analizujące dane Eurostatu wykazały pozytywną korelację między czerpaniem informacji ze stron internetowych a wyższym poziomem zaufania do instytucji politycznych, podczas gdy pozyskiwanie informacji z serwisów społecznościowych jest silnie związane z niskim poziomem zaufania. Szerzej na ten temat zob. A. Ceron, *Internet, News and Political Trust. The Difference between Social Media and Online Media Outlets*, "Journal of Computer-Mediated Communication", 2015, vol. 20.

Zakończenie

Rewolucja informacyjna odmieniła procesy polityczne w takim samym stopniu, jak wszystkie pozostałe sfery życia społecznego. W kontekście będącego przedmiotem tego tekstu funkcjonowania czwartej władzy, czyli możliwości kontroli władz publicznych, wpływ ICT jest paradoksalny. Ilość dostępnych dla każdego obywatela informacji wzrosła tak bardzo, że – wbrew zdroworozsądkowym intuicjom – więcej okazało się znaczyć mniej. W tym przypadku radykalnie więcej otaczających nas danych to mniejsze możliwości zbudowania spójnego obrazu rzeczywistości, a więc także realizacji funkcji kontrolnej wobec władzy. Oznacza to nie tylko trudności z odszukaniem w gęstwinie informacji tych, które pozwalają na formułowanie racjonalnych i uzasadnionych ocen. Równie ważny jest fakt, że realizacja funkcji czwartej władzy nie polega wyłącznie na wskazywaniu ewentualnych nadużyć dokonywanych przez polityków, ale także – a może przede wszystkim – na umiejętności dotarcia z informacjami do opinii publicznej. Nawet najbardziej bulwersująca afera opisana przez media nie ma wymiaru politycznego, dopóki nie zaistnieje w świadomości zbiorowej. Specyfika sieciowego rynku informacyjnego sprawia zaś, że świadomość ta jest kształtowana przez wiele, często wykluczających się głosów. W efekcie wyłowienie wśród nich tych, które są rzetelne i uczciwe, z zagłuszającego je tła staje się wyjątkowo skomplikowanym wyzwaniem.

Odpowiedź na postawione we wstępie pytanie o sprawność funkcjonowania czwartej władzy w okresie rewolucji informacyjnej jest więc w istocie negatywna. Do tej pory nie udało się znaleźć formuły, z jednej strony chroniącej wiarygodność sieciowego przekazu, z drugiej pozwalającej na dotarcie z rzetelnymi i sprawdzonymi informacjami do przeciętnego konsumenta rynku informacyjnego. W tym sensie pełnienie roli czwartej władzy jest dzisiaj znacznie trudniejsze niż kiedyś, a sama idea, jeśli ma stanowić czynnik stabilizujący i wzmacniający system demokratyczny, wymaga daleko idącego przeformułowania. Musi ono uwzględniać zmiany, którym podlega świat za oknem oraz te, które dotyczą nas samych.

Bibliografia

- Apuke O. [i in.], *Information overload and misinformation sharing behaviour of social media users: Testing the moderating role of cognitive ability*, „Journal of Information Science”, 2022, vol. 48.
- Baldacchino K., Armistead C., Parker D., *Information Overload: It's Time to Face the Problem*, „Management Services”, 2002, vol. 46.
- Barber B., *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley 1984.

- Bartley K., *Big Data Statistics: How Much Data is there in the World?*, Rivery, <https://rivery.io> (7.06.2023).
- Bessi A., Ferrara E., *Social Bots Distort the 2016 US Presidential Election Online Discussion*, *First Monday*, 2016, vol. 21, no. 11, <https://firstmonday.org> (27.09.2023).
- Ceron A., *Internet, News and Political Trust. The Difference between Social Media and Online Media Outlets*, „*Journal of Computer-Mediated Communication*”, 2015, vol. 20.
- Cresci S., *A Decade of Social Bot Detection*, „*Communications of the ACM*”, 2020, vol. 63.
- Democracy and Crisis. Challenges in Turbulent Times*, eds. W. Merkel, S. Kneip, Cham 2018.
- Democratic Theory Today*, eds. A. Carter, G. Stokes, Cambridge 2002.
- Dijk van J., *Spoleczne aspekty nowych mediów: Analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2020.
- Doliwa U., *Dziennikarstwo obywatelskie, czyli jakie?*, „*Nowe Media*”, 2012, t. 3, s. 81–100, DOI 10.12775/NM.2012.004.
- Downs A., *An economic Theory of Democracy*, New York 1957.
- Dutton W., *The Fifth Estate Emerging Through the Network of Networks*, „*Prometheus*”, 2009, vol. 27.
- Eady G. [i in.], *How Many People Live in Political Bubbles on Social Media. Evidence from Linked Survey and Twitter Data*, *Sage Open*, 2019, vol. 9, <https://journals.sagepub.org> (27.09.2023).
- Fishkin J., *When the People Speak*, Oxford 2011.
- Fuchs C., *Social Media: A Critical Introduction*, London 2017.
- Gaskins B., Jerit J., *Internet News: Is It a Replacement for Traditional Media Outlets?*, „*International Journal of Press / Politics*”, 2012, vol. 17, s. 190–213.
- Grönlund A., *E-Democracy. In Search of Tools and Methods for Effective Participation*, „*Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*”, 2003, vol. 12.
- Grossman L., *The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age*, New York 1995.
- Hague B., Loader B., eds., *Digital Democracy: Discourse and Decision-Making in the Information Age*, New York 1999.
- Hilbert M., *How Much Information Is There in the „Information Society”?*, *Significance*, 2012, vol. 9, <https://rss.onlinelibrary.wiley.com> (27.09.2023).
- Internet Growth Statistics*, *Internet World Stats*, <https://www.internetworldstats.com> (3.06.2023).
- Karlsson M., Åström J., *The political blog space: A new arena for political representation?* „*New Media & Society*”, 2016, vol. 18.
- Keshavarz H., *Evaluating Credibility of Social Media Information. Current Challenges, Research Directions and Practical Criteria*, „*Information Discovery and Delivery*”, 2021, vol. 49.
- Klinger U., Svensson J., *The emergence of network media logic in political communication*. „*New Media & Society*”, 2015, vol. 17.
- Lidsky L., *Symposium: Truth, Trust and the First Amendment in the Digital Age. Foreword: Whither the Fourth Estate?*, „*Missouri Law Review*”, 2018, vol. 83.
- Louw E., *The Media and Political Process*, London 2010.

- Mandel R., *Global Data Shock. Strategic Ambiguity, Deception and Surprise in an Age of Information Overload*, Stanford 2019.
- Metag J., Gurr G., *Too Much Information? A Longitudinal Analysis of Information Overload and Avoidance of Referendum Information Prior to Voting Day*, „Journalism & Mass Communication Quarterly”, 2023, vol. 100.
- Meyer T., *Media Democracy: How The Media Colonize Politics*, Cambridge 2002.
- Michalczyk S., *Demokracja medialna: Teoretyczna analiza problemu*, Toruń 2010.
- Mitchell A. [i in.], *Americans Who Mainly Get Their News on Social Media Are Less Engaged, Less Knowledgeable*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org>, 30.07.2020 (27.09.2023).
- Nadhom M., Loskot P., *Survey of Public Data Sources on the Internet Usage and Other Internet Statistics*, „Data in Brief”, 2018, vol. 18.
- Newman N., Dutton W., Blank G., *Social Media in Changing Ecology of News. The Fourth and Fifth Estates in Britain*, “International Journal of Internet Science”, 2012, vol. 7.
- Peng M., Xu Z., Huang H., *How Does Information Overload Affect Consumers' Online Decision Process? An Event-Related Potentials Study*. „Frontiers in Neuroscience”, 2021, vol. 15.
- Pikuła R., *Walka o Biały Dom na TikToku*, „Gazeta Wyborcza”, 13 IV 2023.
- Porębski L., *Elektroniczne oblicze polityki: demokracja, państwo, instytucje polityczne w okresie rewolucji informacyjnej*, Kraków 2001.
- Porębski L., *Krajobraz (po) rewolucji. Przemiany społeczne jako konsekwencja rozwoju technologii informacyjnych i komunikacyjnych*, Kraków 2023.
- Ronchi A., *E-Democracy*, Cham 2019.
- Smith A., *The Internet as a Source of Political News and Information*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org>, 15.04.2009 (5.06.2023).
- Stier S. [i in.] *Election Campaigning on Social Media. Politicians, Audiences and the Mediation of Political Communication on Facebook and Twitter [w:] Studying Politics Across Media*, eds. L. Bode, E. Vraga, London 2019.
- Thousands of Twitter Bots Active during 2018 US Mid-Term Elections*, The Economic Times, 5.02.2019, <https://economictimes.indiatimes.com> (28.09.2023).
- Tumber H., *Democracy in the Information Age. The Role of A Fourth Estate in Cyberspace*, “Information, Communication & Society”, 2001, vol. 4.
- Volume of data/information created, captured, copied, and consumed worldwide from 2010 to 2020, with forecasts from 2021 to 2025*, Statista, <https://www.statista.com> (26.09.2023).
- Web 2.0 Technologies and Democratic Governance*, eds. C. Reddick, S. Aikins, New York 2012.
- Wise J., *How Many Blogs Are There in the World in 2023?*, Earthweb, <https://earthweb.com> (28.09.2023).
- Zhang G., Cao J., Liu D., *Examining the influence of information overload on consumers' purchase in live streaming: A heuristic-systematic model perspective*, „Plos One”, 2023, vol. 17.
- Zhang X., Ding X., Ma L., *The Influences of Information Overload and Social Overload on Intention to Switch in Social Media*, „Behaviour & Information Technology”, 2022, vol. 41.

The bumpy road of e-democracy. The internet as a challenge to the concept of fourth estate

Abstract

The text is an analysis of the impact that the information revolution has had on the realisation of the concept of the fourth estate. The exponential increase in the availability of information, associated with the expansion of the Internet, has changed the shape of public debate and the hierarchy of actors participating in it. As a result, the increase in opportunities for manipulation has been accompanied by a reduction in the chances of verifying the reliability of information and its sources. Such a formula of political communication makes the control of public authorities, which is the essence of the idea of the fourth estate, significantly more difficult in the realities of the information revolution.

Keywords: fourth estate, political communication, e-democracy

Andrzej Wojtaszak*

INICJATYWY TRANSPORTOWE TRÓJMORZA I ICH ZNACZENIE DLA EUROPY ŚRODKOWEJ I UNII EUROPEJSKIEJ

Streszczenie

W artykule przedstawiono projekty inicjatyw dotyczących budowy infrastruktury transportowej krajów Trójmorza (3SI), które wpisują się w rozwój infrastruktury transportowej całej UE. Warto zauważyć zmiany geopolityczne rozgrywane przez główne mocarstwa światowe, określające od nowa strefy wpływów. Na tym tle widoczne są starania państw 3SI, które dążą do zmian kierunku rozwoju infrastruktury transportowej z północy na południe Europy, odchodząc od zimnowojennego układu wschód – zachód. 3SI liczy na dynamiczną transformację i powstanie układu sił, w którym właściwe miejsce zajmą lepsze relacje transatlantyckie, a którego istotnym elementem będzie region Europy Środkowej. Autor przyjmuje podejście instytucjonalne oraz analizę opartą na teorii neorealizmu. Pozwoli to na ocenę roli i znaczenia inicjatyw Trójmorza dla rozwoju państw Europy Środkowej i UE.

Słowa kluczowe: Inicjatywa Trójmorza, UE, transport, międzynarodowe stosunki polityczne

Wstęp

Tradycje inicjatyw regionalnych w Europie Środkowej mają swój rodowód w okresie międzywojennym i wywodzą się z polskiej myśli i praktyki politycznej. Jedną z takich inicjatyw była koncepcja „Międzymorza”. Niepowodzenie tej koncepcji wiązano z brakiem porozumienia Polski z innymi państwami, zarzucającymi Warszawie budowanie pozycji mocarstwa regionalnego¹.

* Uniwersytet Szczeciński, e-mail: andrzej.wojtaszak@usz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-5615-9438.

¹ Por. Ł. Lewkowicz, *The Three Seas Initiative in the Context of International Challenges*, „Yearbook of the Institute of East-Central Europe”, 2019, t.17, z. 3, s. 7–12; M. Laruelle, E. Rivera, *Imagined geographies of Central and Eastern Europe: The concept of Internarium*, „Transnational History of the Far-Right Series”, March 2019, issue 1, s. 4–5.

W 2014 r. analitycy Atlantic Council w raporcie dotyczącym przyszłych kierunków rozwoju Unii Europejskiej (UE) opowiedzieli się za budową korytarza północ – południe, połączenia infrastruktury energetycznej, transportowej i cyfrowej, rozciągającego się od Morza Bałtyckiego po Adriatyk i Morze Czarne². Analiza brała pod uwagę nowe uwarunkowania geopolityczne powstałe po upadku Związku Sowieckiego. Powstanie nowego projektu regionalnego w Europie Środkowej³ ma swój początek w 2016 r., kiedy to z inicjatywy prezydentów Polski Andrzeja Dudy i Chorwacji Kolindy Grabar-Kitarović doszło do spotkania przedstawicieli 12 państw Europy Środkowej w Dubrowniku. Inicjatywa Trójmorza skupia państwa UE, które, poza Austrią, należały do strefy wpływu byłego Związku Radzieckiego lub stanowiły część dawnej Jugosławii⁴. Celem powołania do życia 3SI była zgoda państw członkowskich na konieczność rozwoju trzech newralgicznych dla regionu sfer współpracy dotyczących: energetyki, infrastruktury transportowej i komunikacji cyfrowej. Zwolennicy 3SI podkreślają, że należy zauważyć kontekst strategiczny istotny dla Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) i UE⁵.

Przedmiotem przeprowadzonej analizy są kwestie związane z rozwojem infrastruktury transportowej. Problemy transportowe tej części UE wiążą się z historycznymi uwarunkowaniami rozwoju państw tego obszaru, głównie na osi wschód – zachód, co było związane z polityką militarną ZSRR, a nie na osi północ – południe, co jest niezbędne dla rozwoju ekonomicznego i zwiększenia bezpieczeństwa tej części Europy.

W przedstawionej analizie zastosowano teorię neorealizmu⁶, co pozwala zauważyć sposoby działania mocarstw w regionie Europy Środ-

² *Completing Europe. From the North-South Corridor to Energy, Transportation, and Telecommunications Union*, Atlantic Council and CEEP, <https://www.atlanticcouncil.org>, 21.11.2014 (20.11.2022).

³ Problematyczne jest także określenie Europa Środkowa, termin ten nie ma bowiem cech uniwersalnych i jest często zastępowany przez określenia: Europa Środkowa i Wschodnia, Europa Środkowa i Europa Środkowo-Wschodnia. P. Kowal, A. Orzelska-Stączek, *Inicjatywa Trójmorza: geneza, cele i funkcjonowanie*, Warszawa 2019, s. 52. Autor artykułu używa określenia Europa Środkowa.

⁴ Obszar państw należących do 3SI wynosi 1,2 mln km², około 30% UE, i jest zamieszkały przez ponad 111 mln mieszkańców UE (21,7%). L. Wei, B. Wierziński, T. Surmacz, *Three-Seas Initiative countries and their competitiveness in Europe*, "Social Inequalities and Economic Growth", 2020, no. 2, s. 85.

⁵ P. Ukielski, *Inicjatywa Trójmorza w polskiej polityce zagranicznej*, „Studia Europejskie”, 2018, nr 2, s. 46.

⁶ J. Czaputowicz, *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny* [w:] *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Założenia i zastosowania badawcze*, red. J. Czaputowicz, E. Haliżak, Warszawa 2015, s. 25–41. Wszystkie mocarstwa podejmują działania oparte na różnym wykorzystaniu

kowej oraz znaczenie podjętych przez 3SI inicjatyw (w tym transportowych) dla polepszenia bezpieczeństwa regionu. W relacjach wewnętrznych brana jest pod uwagę teoria europeizacji⁷. W prezentowanych badaniach zastosowano metodę jakościową, instytucjonalno-prawną, systemową oraz komparatystyczną.

Uwarunkowania międzynarodowe a działalność 3SI

Inicjatywa Trójomorza spotyka się z zainteresowaniem mocarstw światowych, podejmujących próby redefinicji układów geopolitycznych. Zainteresowanie rozwojem państw Inicjatywy Trójomorza wykazują: Stany Zjednoczone, Chiny i Federacja Rosyjska. Prowadzona przez administrację Stanów Zjednoczonych próba resetu w stosunkach z Kremlem, szczególnie widoczna po rozszerzeniu UE o państwa Europy Środkowej, okazała się błędem. Atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę (Krym) w 2014 r., żądania geopolityczne Moskwy wobec USA, NATO i UE, wreszcie agresja na Ukrainę w lutym 2022 r. w znaczny sposób wpłynęły na postawę państw regionu, głównie państw tzw. Bukareszteńskiej Dziewiątki (dalej B9), domagających się wzmocnienia flanki wschodniej NATO i wsparcia dla Ukrainy⁸, czy zwiększającą bezpieczeństwo w regionie inicjatywę tzw. Grupy B+3 (Litwa, Łotwa, Estonia + Polska). W 2020 r. powstał Trójkąt Lubelski (porozumienie Polski, Litwy i Ukrainy), który może być pomostem dla Ukrainy do wstąpienia do NATO i UE. W Waszyngtonie zwraca się uwagę na inwestowanie przez kraje 3SI w system bezpieczeństwa. Trójomorze wpływa na charakter i kierunki działania UE (w wymiarze wewnętrznym) oraz na rozbudowę relacji transatlantyckich UE ze Stanami Zjednoczonymi (wymiar zewnętrzny), co wspiera będące poza UE Zjednoczone Królestwo. Chiny z kolei starają się dotrzeć do państw regionu poprzez budowę *Belt and Road Initiative*. Towarzyszą temu bilateralne porozumienia finansowe, które

zasad „potęgi”. Por. J.S. Ney Jr., *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce międzynarodowej?*, Warszawa 2007, s. 44; M. Sułek, *Parametry potęgi (siły) państwa – stałe czy zmienne* [w:] *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, red. M. Sułek, J. Symonides, Warszawa 2009, s. 72.

⁷ J. Ruskowski, *Wstęp do studiów europejskich. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa 2007, s. 147–149. Por. A. Nitszke, *Inicjatywa Trójomorza. Role – funkcje – kontrowersje z perspektywy teorii europeizacji*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, 2022, nr 16, s. 307–308.

⁸ K. Pawłowski, *Bukareszteńska dziewiątka: współpraca państw wschodniej flanki NATO*, „Policy Papers”, 2020, nr 4, s. 17–18.

w dłuższym okresie mogą szkodzić nie tylko państwow 3SI, zaangażowanym w układy finansowe z Chińczykami, ale całej UE. Pekin zaangażował się w koncepcję współpracy 17 + 1, która objęła państwa Trójmorza (bez Austrii) oraz Albanie, Czarnogórę, Bośnię i Hercegowinę, Grecję, Macedonię oraz Serbię, jeszcze bardziej rozwijając „chińską pułapkę finansową”⁹.

W początkowym okresie działalności 3SI wielu przeciwników Inicjatywy Trójmorza podkreślało jej negatywne stanowisko wobec prorosyjskiej polityki Niemiec i Francji. Niemcy i Francja były zwolennikami współpracy z Moskwą, wspierając realizację hasła „współpracy od Władystoku do Lizbony”. W Berlinie 3SI postrzegano jako próbę stworzenia bloku konkurencyjnego wobec tzw. starej Europy¹⁰. Ostatecznie inicjatywa stała się jedną z koncepcji w ramach UE. Trójmorze jest nową formą integracji, a nie działania przeciwko UE. W rezultacie rosnących obaw przed polską dominacją w regionie (pojawiły się zarzuty budowy nowego „Międzomorza”), powołano w 2015 r. do życia Trójkąt Sławkowski (Czechy, Słowacja, Austria), jako nowy podmiot (utrudnia spójność Trójkąta Wyszehradzkiego – V4) czy Centralną Piątkę – C5 (Austria, Czechy, Słowacja, Słowenia i Węgry). W przestrzeni funkcjonowania inicjatywy istnieją inne rozwiązania gospodarcze o charakterze regionalnym, np. Warneńska Czwórka (Bułgaria, Rumunia, Serbia i Grecja), wzorowane na V4¹¹, przy czym zarówno Grecja, Ukraina, Gruzja, jak i Mołdawia wykazują aspiracje wstąpienia do 3SI.

Problemem stało się stanowisko Węgier, sprzeciwiających się nakładaniu sankcji na Federację Rosyjską w związku z wojną w Ukrainie (2022). Trudno mówić o jednoci stanowisk państw 3SI wobec tej wojny. Wyraźnie odmienny stosunek prezentują Węgry, co ma destrukcyjny charakter na współpracę w regionie. Rząd węgierski dostrzegł antyrosyjski charakter 3SI. Budapeszt liczył na budowę (z pomocą Rosjan) elektrowni atomowej w Paks oraz korzystanie z tańszych surowców energetycznych¹². Można zadać sobie pytanie: czy możliwy jest sukces współpracy 12 państw należących do Inicjatywy Trójmorza, jeżeli spory wewnętrzne nie pozwalają na regularną działalność, np. V4. Każde z państw inicjatywy kieruje się własnym interesem narodowym, np. dla Chorwatów wstąpienie do inicjatywy mogło oznaczać „złagodzenie pe-

⁹ A. Wojtaszak, *Inicjatywa Trójmorza a perspektywy rozwoju państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2020, t. 73, nr 2, s. 82–83.

¹⁰ P. Kowal, A. Orzelska-Stączek, *op.cit.*, s. 81.

¹¹ T. Szyszlak, *Bułgaria wobec Inicjatywy Trójmorza*, Warszawa 2021, cz. 3, s. 15.

¹² D. Héjj, *Czy bez dostępu do morza Węgry przyłączą się do Trójmorza?*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2020, t. 73, nr 3, 118–119.

ryferyjnego charakteru państwa, po stronie międzynarodowej w Europie, zwiększenie zasięgu i rozpoznawalności na arenie międzynarodowej”¹³. Chorwaci dążą do wstąpienia do V4, a w przypadku 3SI starają się osiągnąć korzyści związane m.in. z rozbudową sieci gazociągowej, np. terminalu LNG na wyspie Krk, czy z modernizacją linii kolejowej Rijeka – Karlovac i rozbudową portu w Rijece¹⁴.

Problematyka ostatniego szczytu 3SI w Rydze (20–21 czerwca 2022 r.) zdominowana była kwestiami wojny w Ukrainie. Państwa Trójmorza, będące najbliższym sąsiadem Ukrainy (szczególnie Polska, Słowacja i Rumunia), zdając sobie sprawę ze swego strategicznego położenia, podkreślały konieczność ciągłego wspierania Kijowa w walce z rosyjskim agresorem oraz udziału w przyszłej odbudowie Ukrainy. Uczestnicy szczytu zadecydowali o utworzeniu specjalnego, nowego rodzaju partnerstwa – partnerstwa uczestniczącego – skierowanego jednocześnie do wszystkich państw regionu aspirujących do wejścia do UE. Podjęto także deklarację, że państwa, które będą posiadały lub będą na drodze do otrzymania statusu kandydata do UE, będą mogły uzyskać również status partnerstwa w ramach 3SI¹⁵.

Moskwa, domagając się powrotu do ustaleń wynikających z *Aktu Stanowiącego NATO – Rosja z 1997 r.*¹⁶, grozi taktycznym atakiem jądrowym w Ukrainie. Rosja pozostaje głównym zagrożeniem militarnym dla regionu, zarówno konwencjonalnym, jak i niekonwencjonalnym¹⁷. Realizacja projektów 3SI oraz rozszerzenie współpracy na państwa spoza Trójmorza i UE w znaczny sposób wpłynęłyby na wzrost bezpieczeństwa w regionie i w całej UE, osłabiając pozycję Federacji Rosyjskiej¹⁸.

¹³ R. Zenderowski, K. Skobejko, *Chorwacja wobec Inicjatywy Trójmorza*, „Studia Politologiczne”, 2021, vol. 59, s. 280–301. DOI: 10.33896/SPolit.2021.59.15.

¹⁴ *Ibidem*, s. 284, 299.

¹⁵ Ł. Lewkowicz, M. Gołębiowska, *Po szczycie Inicjatywy Trójmorza w Rydze: nowy status współpracy z Ukrainą i wsparcie Stanów Zjednoczonych*, „Instytut Europy Środkowej. Komentarze”, 2022, nr 639.

¹⁶ Jednym z rosyjskich żądań jest wycofanie wojsk sojusznicznych rozmieszczonych po maju 1997 r. na terytoriach nowych państw członkowskich NATO. Por. *Tekst projektu umowy Rosja – NATO o gwarancjach bezpieczeństwa*, art. 4 [za:] M. Menkiszak, *Rosyjski szantaż wobec Zachodu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl>, 20.12.2021 (20.09.2022).

¹⁷ *Executive Summary of the 2023. Index of U.S. Military Strength*, Heritage, <https://heritage.org>, 22.10.2022 (12.12.2022).

¹⁸ A. Wojtaszak, *Polskie i ukraińskie koncepcje bezpieczeństwa i współpracy w Europie Środkowej i Wschodniej w XXI w.*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2022, vol. 74 (2), s. 72–73.

Inicjatywy transportowe UE

W 1996 r. Parlament Europejski i Rada Europejska wydały wytyczne dotyczące rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej *Trans-European Transport Network* (dalej –TEN-T). W skład TEN-T wchodzi: szlaki drogowe, kolejowe, lotnicze, morskie oraz rzeczne stanowiące najważniejsze połączenia z punktu widzenia rozwoju Unii Europejskiej, a także punktowe elementy infrastruktury w postaci portów morskich, lotniczych, śródlądowych i terminali drogowo-kolejowych. Ponadto jej integralnym składnikiem są również inteligentne systemy transportowe, których wdrażanie przyczynia się do poprawy przepustowości sieci, bezpieczeństwa ruchu i zmniejszenia zanieczyszczenia środowiska przez transport. Początkowo zakładano realizację 14 projektów transportowych¹⁹, a wraz z rozwojem UE ich liczba wzrosła do 30²⁰. UE uznała, że rozwiązania stosowane przy tworzeniu nowych połączeń transportowych powinny być oparte na transporcie multimodalnym i intermodalnym, jako alternatywie dla tradycyjnego transportu drogowego²¹. Przyczynić się to ma do osiągnięcia ogólnoeuropejskich celów zrównoważonego transportu oraz ograniczyć rosnące zagrożenia klimatyczne²². W 2013 r. przyjęto rozporządzenie w sprawie wprowadzenia koncepcji sieci „bazowej” (to strategiczne inwestycje w ramach TEN-T), „rozszerzonej sieci bazowej” i sieci „kompleksowej”. Sieć „bazowa” powinna powstać do 2030 r., „rozszerzona sieć bazowa” do 2040 r., sieć „kompleksowa” (termin realizacji 2050 r.). Koncepcja „sieci bazowej” została oparta na budowie transeuropejskich korytarzy transportowych, głównie na osi

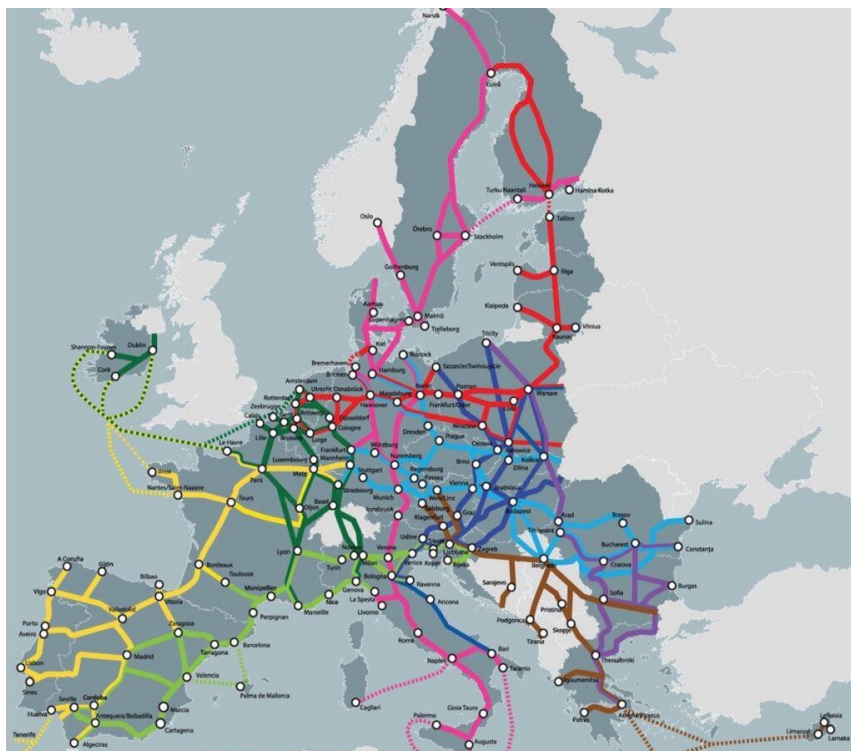
¹⁹ Decyzja nr 1692/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 lipca 1996 r. w sprawie wspólnotowych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej (Dz.Urz. WE, L 228 z 09.09.1996). Por. K. Ziółkowska, A. Abramowicz, M. Abramowicz, *Korzyści ekonomiczne budowy transeuropejskiej sieci transportowej TEN-T*, „TTS Technika Transportu Szynowego”, 2015, nr 7–8, s. 14.

²⁰ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 661/2010/UE z dnia 7 lipca 2010 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej (Dz.Urz. UE, L 204 z 5.08.2010, załącznik III). K. Ziółkowska, A. Abramowicz, M. Abramowicz, *op.cit.*, s. 14.

²¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1315/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej TEN-T oraz uchylające decyzję nr 661/2010/UE (Dz.Urz. UE, L 348/1 z 20.12.2013).

²² Por. J. Wronka, *Transport kombinowany/intermodalny. Teoria i praktyka*, Szczecin 2014; M. Rychter, M.A. Szokoła, *Korytarze transportowe przebiegające przez Polskę w świetle rozwoju infrastruktury transportu drogowego*, „Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe”, 2017, nr 12, s. 1590–1591.

wschód – zachód (układ równoleżnikowy)²³. Obecnie ustanowiono 9 korytarzy tzw. sieci bazowej: Morze Bałtyckie – Morze Adriatyckie; Morze Północne – Morze Bałtyckie; Morze Śródziemne (Wschód); Skandynawia – Morze Śródziemne; Ren – Alpy; Atlantyk; Morze Północne – Morze Śródziemne; Ren – Dunaj, częściowo przebiegających przez państwa 3SI.

Legenda:

- ATLANTIC
- NORTH SEA - ALPINE
- NORTH SEA - BALTIC
- SCANDINAVIAN - MEDITERRANEAN
- BALTIC SEA - ADRIATIC SEA
- RHINE - DANUBE
- MEDITERRANEAN
- WESTERN BALKANS
- BALTIC - BLACK - AEGEAN SEAS

Wykres 1. Korytarze sieci bazowej TEN-T na terenie UE

Źródło: *Trans-European Transport Network. TEN-T core Network Corridors*, Komisja Europejska, <https://ec.europa.eu> (20.10.2022).

²³ *Transport: krwiociąg Europy wzmocni zastrzyk 11,9 mld euro*, Komisja Europejska, <https://ec.europa.eu>, 11.09.2014 (20.06.2022).

Ważną rolę w polepszeniu sieci transportowej odgrywają kolejowe korytarze towarowe, *Rail Freight Corridors* (RFC), których zaplanowano 11²⁴. Część korytarzy towarowych przebiega również przez tereny państw należących do 3SI. Są to: RFC-5: Morze Bałtyckie – Morze Adriatyckie (przez Polskę, Czechy, Słowację, Austrię, Słowenię); RFC-6: Śródziemnomorski, prowadzący z Hiszpanii na Węgry (Słowenia, Chorwacja i Węgry); RFC-7: Orient/Wschód – Morze Śródziemne, z Holandii i Niemiec do Grecji (przez Czechy, Słowację, Węgry, Rumunię, Bułgarię); RFC-8: Morze Północne – Morze Bałtyckie, z Europy Zachodniej przez Polskę, Litwę, Łotwę do Tallina w Estonii; RFC-9: Ren – Dunaj, prowadzący ze Strasburga we Francji przez Niemcy, Austrię, Czechy, Słowację, Węgry do Konstancy w Rumunii; RFC-10: Alpy – Bałkany Zachodnie, prowadzący z Austrii przez Słowenię, Chorwację, Serbię do Swilengradu w Bułgarii, czy RFC-11: Amber (Bursztynowy) prowadzący ze Słowenii przez Węgry i Czechy do Małaszewicz w Polsce²⁵. W ramach strategii na rzecz zrównoważonej i inteligentnej mobilności określono cele, aby wyznaczyć drogę dla rozwoju europejskiego systemu transportu, stawiając na większy rozwój transportu kolejowego oraz wykorzystanie śródlądowych dróg wodnych²⁶.

Źródła finansowania projektów 3SI

Specyfika i różny poziom rozwoju ekonomicznego państw 3SI są powodem wspierania inicjatyw ważnych dla samych państw członkowskich zarówno z perspektywy wielostronnego w nich udziału państw należących do 3SI, jak i projektów krajowych w pierwszej kolejności istotnych dla państw zgłaszających²⁷. W ekonomicznych klasyfikacjach międzynarodowych niektóre kraje regionu traktowane są jako rozwinięte, inne jako tzw. rynki wschodzące. Dla większości inwestorów na ryn-

²⁴ Zgodnie z Rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 913/2010 z dnia 22 września 2010 r. w sprawie europejskiej sieci kolejowej ukierunkowanej na konkurencyjny transport towarowy (Dz.Urz. UE, L 276 z 20.10.2010).

²⁵ *Kolejowe korytarze towarowe RFC*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (20.11.2022).

²⁶ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów pt. *Strategia na rzecz zrównoważonej i inteligentnej mobilności – europejski transport na drodze ku przyszłości*, z 19.12.2020, COM (2020) 789 final.

²⁷ *Samorządowy Kongres Gospodarczy. II Forum Regionów Trójmorza. Infrastruktura Trójmorza*, Samorządowy Kongres Trójmorza i Forum Gospodarcze, <https://congress.lubelskie.pl>, 28.06.2021 (22.09.2022).

ku finansowym region (oprócz Austrii) wciąż jest bardziej rynkiem wschodzącym niż rozwiniętym²⁸.

Idee 3SI potrzebują wsparcia międzynarodowego, szczególnie w obszarze finansowania poszczególnych projektów przyjętych do realizacji. W 2019 r. koncepcja 3SI została wsparta finansowo przez UE w ramach tzw. *Planu Junckera* z Europejskiego Funduszu na rzecz Inwestycji Strategicznych (EFIS). Ówczesny szef Komisji Europejskiej zaproponował wygenerowanie dodatkowych 42 mld euro dla 12 państw uczestniczących w 3SI²⁹.

Na Konferencji Bezpieczeństwa w Monachium w dniu 15 lutego 2020 r. z inicjatywą wsparcia 3SI wystąpił ówczesny sekretarz stanu Mike Pompeo, deklarując, że USA przeznaczą miliard dolarów na dofinansowanie projektów energetycznych krajów Trójmorza, by wesprzeć ich niezależność energetyczną od Rosji³⁰. Zapowiedź Pompeo przeszła w fazę realizacji, a Development Finance Corporation (DFC) zaoferował 300 mln USD pożyczek na projekty 3SI³¹. Amerykanie zapowiedzieli, że do każdego trzech dolarów zainwestowanych przez kraje 3SI dołożą kolejnego dolara (aż do osiągnięcia zapowiadanej kwoty miliarda dolarów). Dalsze działania powinny koncentrować się na rzecz zainteresowania banków z innych państw do zainwestowania w Fundusz Trójmorza.

Projekty transportowe 3SI wspierane są przez CEF Transport. Dotyczy to infrastruktury transportowej leżącej w transeuropejskiej sieci transportowej TEN-T, tj. infrastruktury o znaczeniu istotnym dla UE. Budżet CEF (*Łącząc Europę*) na lata 2014–2020 wynosił ponad 30 mld euro, z czego 24 mld euro przeznaczono na sektor transportu (pozostałe sektory to energia i telekomunikacja). Część tych środków trafiła do państw należących do Trójmorza. Kontynuacją instrumentu *Łącząc Europę* w latach 2021–2027 jest program CEF2. Jego budżet wynosi 33,7 mld euro, z czego na transport przeznaczono 25,8 mld euro, a część ze środków wspomnianego instrumentu finansowego zostanie wykorzystana na inwestycje 3 SI³².

²⁸ *Perspektywy dla inwestycji infrastrukturalnych w Trójmorzu*, SpotData, <https://spotdata.pl>, marzec 2019, s. 6 (20.09.2022). Por. *Human Development Index. Ranking. From the 2020*. Human Development Report, <http://hdr.undp.org>, 15.12.2020 (20.09.2022).

²⁹ *Czwarty szczyt państw Inicjatywy Trójmorza w Słowenii*, Coordinatory Secretariat for Maritime Issues, <http://ceec-china-maritime.org>, 7.06.2019 (24.09.2022).

³⁰ D. Kochis, *US Contributions to 3 Seas Investment Fund Are Smart, Strategic*, The Daily Signal, <https://www.dailysignal.com> (30.09.2022).

³¹ *US International Development Finance Corporation i Fundusz Inwestycyjny Inicjatywy Trójmorza zgadzają się na warunki finansowania do 300 mln USD*, Three Seas Initiative Investment Fund, <https://3siif.eu/news>, 24.06.2022 (20.09.2022).

³² *Informacje o Instrumencie „Łącząc Europę” w sektorze transportu*, Portal Funduszy Europejskich, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (22.11.2022).

Trzeci szczyt Inicjatywy Trójmorza, który odbył się w Bukareszcie (17–18 września 2018 r.), związany był z wprowadzeniem inicjatywy finansowej. Rządy sześciu państw wystąpiły z listem intencyjnym o powołaniu Funduszu Inwestycyjnego Inicjatywy Trójmorza SA SICAV-RAIF – *Three Seas Initiative Investment Fund*, 3SIIF³³. Obecnie podjęto pierwsze działania inwestycyjne. 3SIIF zainwestował w firmę transportową – Cargounit 3SIIF, platformę cyfrową danych Greenergy Data Centers 3SIIF (*Greenergy*), inwestycję energetyczną Eney Development GmbH (platforma energii odnawialnej) oraz w BMF Port Burgas EAD, który jest głównym operatorem portowym w porcie Burgas w Bułgarii³⁴.

Od września 2019 r. na parkietach giełdowych pojawił się indeks CEE plus, założony przez państwa 3SI, grupujący najbardziej płynne finansowo firmy regionu. Docelowo fundusz ma się zaangażować w przedsięwzięcia o łącznej wartości 100 mld euro. Potrzeby w regionie 3SI są szacowane na ponad 570 mld euro, z czego zapotrzebowanie inwestycyjne w samym obszarze transportu do 2030 r. wynosi około 290 mld euro³⁵. Aby państwa należące do 3SI dorównały poziomem rozwoju transportu, energetyki i cyfryzacji państwom Europy Zachodniej, należałoby zainwestować blisko 600 mld euro.

Dotychczas głównym źródłem finansowania wszystkich projektów 3SI jest UE: ponad 40% środków finansowych pochodzi z UE, głównie z instrumentu *Łącząc Europę*³⁶ (CEF, CEF2) i innych programów UE oraz instytucji europejskich, jak np. Europejski Bank Inwestycyjny (EBI) czy Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOR). Sytuacja może jednak ulec zmianie, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę fakt uczestnictwa w 3SI państw będących w stałym konflikcie z UE (np. Polska i Węgry). Drugim co do wielkości źródłem jest finansowanie krajowe na poziomie 24%, a 3SIIF ma obecnie pokryć 9% kosztów inwestycyjnych. Wszystkie projekty przedstawione w ramach 3SI potrzebują wsparcia inwestycyjnego, co wymaga szukania inwestorów gotowych

³³ *The Three Seas Initiative – Priority Interconnection Projects*, 3 Seas Initiative Summit, <http://three-seas.eu>, 18.09.2018 (23.08.2022).

³⁴ *The Three Seas Fund makes its first energy investment*, Three Seas Initiative Investment Fund, <https://3siif.eu>, 26.05.2021 (20.10.2022).

³⁵ *Perspektywy dla inwestycji infrastrukturalnych...*

³⁶ Rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1316/2013 z 11 grudnia 2013 r. ustanowiono instrument Connecting Europe Facility, ustanawiając instrument *Łącząc Europę*, zmieniając rozporządzenie (UE) nr 913/2010 oraz uchylając rozporządzenia (WE) nr 680/2007 i (WE) nr 67/2010 (Dz.Urz. UE, 20.12.2013, L 348/129).

wesprzeć konkretne przedsięwzięcia. Zarówno na szczycie 3SI w Sofii (8–9 lipca 2021 r.), jak i podczas szczytu w Rydze podkreślono konieczność wsparcia Funduszu Inwestycyjnego 3SI (docelowo przewiduje się od 3 do 5 mld euro), zachęcając państwa spoza 3 SI, inwestorów prywatnych i instytucje finansowe do inwestowania w projekty istotne dla rozwoju regionu z zyskiem komercyjnym. Państwa członkowskie 3SI z zadowoleniem przyjęły również zapowiedź Stanów Zjednoczonych dotyczącą znacznego wkładu finansowego do Funduszu Inwestycyjnego 3SI, a także zainteresowanie inicjatywami Trójmorza ze strony Zjednoczonego Królestwa i Japonii.

Inicjatywy transportowe 3SI

Na szczycie 3SI w Bukareszcie w 2018 r. w 48 projektach określono potrzeby inwestycyjne Trójmorza. Inicjatywy te zostały podzielone na wielostronne, dwustronne i narodowe, 27 z nich miało wielostronny, a 21 dwustronny i krajowy charakter³⁷. Dziś mamy do czynienia ze zwielokrotnieniem ilości zgłaszanych inicjatyw gospodarczych. Na 91 projektów zgłoszonych przez państwa należące do 3SI około połowy to projekty transportowo-komunikacyjne³⁸.

Pomimo wojny na Ukrainie i wzrostu zagrożenia bezpieczeństwa światowego szacunkowa wartość inwestycji 3SI wynosi w 2022 r. 168,4 mld euro³⁹. Planowane i realizowane projekty w 62% są zabezpieczone finansowo. Ze względu na sytuację międzynarodową, pełnoskalową wojnę rosyjsko-ukraińską i groźby ze strony Moskwy możemy zaryzykować tezę, że planowany rozwój współpracy transportowej w ramach 3SI jest zagrożony.

Największą aktywność w zgłaszaniu projektów transportowych o wielostronnym charakterze wykazywała Polska i kraje bałtyckie – Estonia i Litwa. Z kolei w przypadku projektów krajowych najwięcej zgłoszeń pochodzi z Chorwacji i Węgier. W obszarze kształtowania nowoczesnej infrastruktury transportowej w przypadku państw 3SI do najważniejszych wielostronnych inicjatyw należą wymienione w tabeli 1.

³⁷ *Transport i logistyka jako strategiczna branża dla polskiej gospodarki*, red. M. Wolak, Polski Instytut Transportu Drogowego, www.pitd.org.pl, 2019 (20.09.2022).

³⁸ *The Three Seas. Status Report of 2022*, Three Seas, <https://3seas.eu> (12.12.2022).

³⁹ *Ibidem*.

Tabela 1. Wybrane wielostronne infrastrukturalne inicjatywy transportowe 3SI

Nazwa inicjatywy	Rodzaj szlaku	Państwa	Zakładany koszt	Źródła finansowania
Korytarz Transportu Kolejowego (nr 11) RFC-11 Amber (Bursztynowy)	kolejowy	Polska, Słowacja, Węgry, Słowenia	461,3 tys. euro	CEF, finansowanie krajowe, inne fundusze unijne
Korytarz Transportu Kolejowego (nr 5) RFC-5 Morze Bałtyckie – Morze Adriatyckie	kolejowy	Polska, Czechy, Słowacja, Au- stria, spoza 3SI Włochy	71,7 mld euro	CEF, finansowanie krajowe, inne fundusze UE, EBI
Rail Baltica	kolejowy	Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, spoza 3SI Fin- landia	2,5 mld euro	85% środki UE – CEF, EBI, finanse krajowe i fundusze prywatne
FAIRway Dunaj ⁴⁰ (opomiarowanie alarmowe drogi wodnej)	wodny, śródlądowy	Austria, Bułgaria, Chorwacja, Rumunia, Słowacja, Węgry	21,72 mln euro	CEF, finanse krajowe
Rail-2-Sea	kolejowy	Polska, Słowacja, Węgry, Rumunia	16,68 mld euro	CEF, Program Operacyjny Duża Infrastruktura, Program Operacyjny Transport, inne źródła i fundusze UE oraz z budżetu Rumunii
Via Baltica	cyfrowo (5G) / drogowy	Estonia, Litwa, Łotwa, Polska	27 mln euro	Finansowanie krajowe, zakładane wsparcie z CEF 2 oraz 3SIIF
Viking Train (VT)	kolejowy	Bułgaria, Litwa, Rumunia, spoza 3SI Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Ukraina, Moł- dawia	20,09 mln euro	Finansowane ze środków 3SIIF oraz innych źródeł

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The Three Seas. Status Report of 2022*, Three Seas, <https://3seas.eu> (12.12.2022).

⁴⁰ Posiada status projektu zakończonego.

Do grupy wielostronnych projektów można by dodać:

- budowę drugiego toru kolejowego między Koprem a Divačą w Słowenii – celem tego projektu jest zapewnienie przepustowości i niezawodności ruchu kolejowego z i do portu Koper (projekt zgłoszony przez Słowenię);
- budowę linii kolejowej Rail-2-Sea między portem Gdańsk a portem Konstanca (nie jest częścią Inicjatywy Trójmorza) – projekt zgłoszony przez Rumunię (zainteresowanie: Polska, Węgry, Słowacja);
- droga E65 (E66) – połączenie północ – południe, jako uzupełnienie sieci TEN-T (projekt zgłoszony przez Węgry) – rozwojem projektu zainteresowane są państwa należące do Grupy Wyszehradzkiej oraz Chorwacja, a spoza 3SI Bośnia i Hercegowina, Grecja, Czarnogóra, Szwecja, Serbia, Macedonia Północna, Kosovo;
- dokończenie prac związanych z budową powstałego przed powstaniem 3SI przedsięwzięcia transportowego (zainicjowanego w 2006 r. na spotkaniu ministrów transportu w Łańcucie) z północnej części Europy na południe przez Republikę Litewską, Rzeczpospolitą Polską, Republikę Słowacką, Węgry, Rumunię, Republikę Bułgarii i Republikę Grecką (Grecję) – *Via Carpatia*⁴¹. Ma ono być główną osią infrastrukturalną dla 12 państw należących do Inicjatywy Trójmorza.

Wszystkie projekty transportowe mają ułatwić funkcjonowanie relacji gospodarczych pomiędzy państwami należącymi do Trójmorza, zwiększyć obszar bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowej, a poprzez swoją atrakcyjność budzić zainteresowanie ze strony inwestorów prywatnych i państw spoza 3SI, należących i nienależących do UE. Dominujący układ południkowy rozwiązań transportowych (z północy na południe Europy) sprzyja także potrzebom militarnym i wywołuje zainteresowanie ze strony NATO, tym bardziej że dziewięć państw należących do 3SI leży na wschodniej flance NATO oraz tworzy tzw. B9.

Zakończenie

Inicjatywie Trójmorza towarzyszą pytania dotyczące miejsca, roli i perspektyw jej rozwoju. Ważnym elementem rozwoju infrastrukturalnego państw Europy Środkowej jest budowa połączeń transportowych. Nowoczesny wymiar budowy infrastruktury transportowej jest częścią prowadzonej przez UE polityki rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej TEN-T. Proekologiczne zmiany związane z zagrożeniem klima-

⁴¹ *Transport i logistyka...*, s. 41–42.

tycznym spowodowały działania na rzecz połączeń transportowych opartych na transporcie multimodalnym i intermodalnym, jako alternatywy dla tradycyjnego transportu drogowego.

Twórcy koncepcji Inicjatywy Trójmorza zdawali sobie sprawę z niekorzystnych dla państw regionu sieci połączeń transportowych, która została odziedziczona po okresie zimnowojennym. Koncepcja Trójmorza przyjęła za konieczne budowę połączeń: północ – południe (Morze Bałtyckie, Morze Czarne i Adriatyk). Zmiana kierunku komunikacji transportowej przyczyni się do wzrostu bezpieczeństwa w regionie, da nowe impulsy do rozwoju państw UE, które do jej struktur weszły po upadku „żelaznej kurtyny”. Ma to wpływ na kształtowanie zmian w międzynarodowych relacjach politycznych. W celu realizacji projektów transportowych państwa 3SI korzystają z różnych środków finansowych. Głównie są to środki UE z Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, CEF, CFE2, EBOR, EBI (i inne) oraz pochodzące z zasobów finansowych państw 3SI realizujących programy inwestycyjne. Przez okres pięciu lat od momentu utworzenia 3SI doszło do powstania funduszu 3SIIF. Brak jedności w polityce zagranicznej państw należących do Inicjatywy Trójmorza dotyczący relacji z Federacją Rosyjską czy spory w zakresie praworządności (Polska i Węgry) mogą doprowadzić do trwałej destrukcji w relacjach nie tylko wewnątrz UE, ale i pomiędzy poszczególnymi państwami należącymi do Inicjatywy.

Państwa 3SI powinny popierać powiązania transatlantyckie; budowę silnej wschodniej flanki NATO i rozwój UE, co może zmniejszyć dysproporcje rozwojowe pomiędzy „starymi” i „młodymi” państwami Unii. Powinno to mieć wpływ na zmianę znaczenia Europy Środkowej, regionu budującego nowy model współpracy transatlantyckiej, i sprzyjać zbliżeniu UE z USA.

Bibliografia

- Completing Europe. From the North-South Corridor to Energy, Transportation, and Telecommunications Union*, Atlantic Council and CEEP, <https://www.atlanticcouncil.org>, 21.11.2014 (20.11.2022).
- Czaputowicz J., *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny* [w:] *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Założenia i zastosowania badawcze*, red. J. Czaputowicz, E. Haliżak, Warszawa 2015.
- Czwarty szczyt państw Inicjatywy Trójmorza w Słowenii*, Coordinatory Secretariat for Maritime Issues, <http://ceec-china-maritime.org>, 7.06.2019 (24.09.2022).

- Decyzja nr 1692/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 lipca 1996 r. w sprawie wspólnotowych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej (Dz.Urz. WE. L 228 z 09.09.1996).
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 661/2010/UE z dnia 7 lipca 2010 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej (Dz.Urz. WE. L 204 z 5.08.2010 r., załącznik III).
- Executive Summary of the 2023. Index of U.S. Military Strength*, Heritage, <https://heritage.org>, 22.10.2022 (12.12.2022).
- Héjj D., *Czy bez dostępu do morza Węgry przyłączą się do Trójmorza?*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2020, t. 73, nr 3. DOI: 10.35757/SM.2020.73.2.04.
- Human Development Index. Ranking. From the 2020*. Human Development Report, <http://hdr.undp.org>, 15.12.2020 (20.09.2022).
- Kochis D., *US Contributions to 3 Seas Investment Fund Are Smart, Strategic*, The Daily Signal, <https://www.dailysignal.com> (30.09.2022).
- Kolejowe korytarze towarowe RFC*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (20.11.2022).
- Kowal P., Orzelska-Stączek A., *Inicjatywa Trójmorza: geneza, cele i funkcjonowanie*, Warszawa 2019.
- Laruelle M., Rivera E., *Imagined geographies of Central and Eastern Europe: The concept of Intermarium*, „Transnational History of the Far-Right Series”, March 2019, issue 1.
- Lewkowicz Ł., *The Three Seas Initiative in the Context of International Challenges*, „Yearbook of the Institute of East-Central Europe”, 2019, vol. 17, no. 3. DOI: 10.36874/RIESW.2019.3.1.
- Lewkowicz Ł., Gołębiowska M., *Po szczycie Inicjatywy Trójmorza w Rydze: nowy status współpracy z Ukrainą i wsparcie Stanów Zjednoczonych*, „Instytut Europy Środkowej. Komentarze”, 2022, nr 639.
- Menkiszak M., *Rosyjski szantaż wobec Zachodu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl>, 20.12.2021 (20.09.2022).
- Nitszke A., *Inicjatywa Trójmorza. Role – funkcje – kontrowersje z perspektywy teorii europeizacji*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, 2022, nr 16. DOI: 10.14746/rie.2022.16.18.
- Ney J.S. Jr., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce międzynarodowej?*, Warszawa 2007.
- Pawłowski K., *Bukareszteńska dziewiątka: współpraca państw wschodniej flanki NATO*, „Policy Papers”, 2020, nr 4.
- Perspektywy dla inwestycji infrastrukturalnych w Trójmorzu*. SpotData, <https://spotdata.pl>, marzec 2019 (20.09.2022).
- Informacje o Instrumencie „Łącząc Europę” w sektorze transportu*, Portal Funduszy Europejskich, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (22.11.2022).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 913/2010 z dnia 22 września 2010 r. w sprawie europejskiej sieci kolejowej ukierunkowanej na konkurencyjny transport towarowy (Dz.Urz. UE, L 276 z 20.10.2010).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1315/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie unijnych wytycznych dotyczących rozwoju transeuropejskiej sieci transportowej TEN-T oraz uchylające decyzję nr 661/2010/UE (Dz.Urz. UE, 20.12.2013, L 348/1).

- Ruszkowski J., *Wstęp do studiów europejskich. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa 2007.
- Rychter M., Szokało A., *Korytarze transportowe przebiegające przez Polskę w świetle rozwoju infrastruktury transportu drogowego*, „Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe” 2017, R. 18, nr 12.
- Samorządowy Kongres Gospodarczy. *II Forum Regionów Trójmorza. Infrastruktura Trójmorza*, Samorządowy Kongres Trójmorza i Forum Gospodarcze, <https://congress.lubelskie.pl>, 28.06.2021 (22.09.2022).
- Sulek M., *Parametry potęgi (siły) państwa – stale czy zmienne* [w:] *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, red. M. Sulek, J. Symonides, Warszawa 2009.
- Szyszlak T., *Bułgaria wobec Inicjatywy Trójmorza*, Warszawa 2021, cz. 3.
- The Three Seas. Status Report of 2022*, Three Seas, <https://3seas.eu> (12.12.2022).
- The Three Seas Fund makes its first energy investment*, Three Seas Initiative Investment Fund, <https://3siif.eu>, 26.05.2021 (20.10.2022).
- The Three Seas Initiative- Priority Interconnection Projects*, 3 Seas Initiative Summit, <http://three-seas.eu>, 18.09.2018 (23.08.2022).
- Transport: krwiobieg Europy wzmocni zastrzyk 11,9 mld euro*, Komisja Europejska, <https://ec.europa.eu>, 11.09.2014 (20.06.2022).
- Transport i logistyka jako strategiczna branża dla polskiej gospodarki*, red. M. Wolak, Polski Instytut Transportu Drogowego, www.pitd.org.pl, 2019 (20.09.2022).
- Ukielski P., *Inicjatywa Trójmorza w polskiej polityce zagranicznej*, „Studia Europejskie”, 2018, nr 2.
- Wei L., Wierzbński B., Surmacz T., *Three-Seas Initiative countries and their competitiveness in Europe*, “Social Inequalities and Economic Growth”, 2020, no. 2. DOI: 10.15584/nsawg.2020.2.5.
- Wojtaszak A., *Inicjatywa Trójmorza a perspektywy rozwoju państw regionu Europy Środkowo Wschodniej*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2020, t. 73, nr 2. DOI:10.35757/SM.2020.73.2.06.
- Wojtaszak A., *Polskie i ukraińskie koncepcje bezpieczeństwa i współpracy w Europie Środkowej i Wschodniej w XXI w.*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2022, vol. 74. DOI: 10.15804/athena.2022.74.04.
- Wronka J., *Transport kombinowany/intermodalny. Teoria i praktyka*, Szczecin 2014.
- Zenderowski R., Skobejko K., *Chorwacja wobec Inicjatywy Trójmorza*, „Studia Politologiczne”, 2021, vol. 59. DOI: 10.33896/SPolit.2021.59.15.
- Ziółkowska K., Abramowicz A., Abramowicz M., *Korzyści ekonomiczne budowy transeuropejskiej sieci transportowej TEN-T*, „TTS Technika Transportu Szynowego”, 2015, nr 7–8.

The Three Seas transport initiatives and their importance for Central Europe and the European Union

Abstract

The article presents projects for transport infrastructure construction initiatives of the Three Seas (3SI) countries, which are part of the transport infrastructure development of the EU as a whole. It is worth noting the geopolitical changes being played out by the

major world powers, redefining spheres of influence. Against this backdrop, the efforts of the 3SI countries are evident, as they seek to change the direction of transport infrastructure development from north to south Europe, moving away from the Cold War east-west alignment. The 3SI hopes for a dynamic transformation and the emergence of a balance of power in which an improved transatlantic relationship takes its rightful place, of which the Central European region will be an important element. The author adopts an institutional approach and an analysis based on neorealist theory. This will allow for an assessment of the role and importance of the Three Seas initiatives for the development of Central European and EU countries.

Keywords: Three Seas Initiative (3SI), EU, transport, international political relations

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Teksty należy nadsyłać w formie elektronicznej (w formacie *.doc, *.docx lub *.rtf). Do tekstu należy dołączyć w formie skanu pisemne oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że nie uczestniczy ona aktualnie w innym postępowaniu wydawniczym, jak również oświadczenie o niewystępowaniu konfliktu interesów. Natomiast po przyjęciu artykułu do druku autor podpisuje umowę o wykonanie utworu i przeniesienie autorskich praw majątkowych.

W wersji elektronicznej należy ponadto umieścić:

- adres do korespondencji oraz informacje o autorze (stopień / tytuł naukowy, zajmowane stanowisko oraz miejsce pracy).
- streszczenie oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim oraz tłumaczenie tytułu w języku angielskim.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” informuje, iż w celu przeciwdziałania zjawiskom określanym jako *ghostwriting* i *guest authorship* wprowadzono odpowiednie procedury związane z zaporą *ghostwriting*. *Ghostwriting* oraz *guest authorship* są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z *ghostwriting* mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji. Z *guest authorship* (*honorary authorship*) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest wymieniany jako autor (ew. współautor) publikacji.

Ponadto Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” będzie dokumentować wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamanie i naruszanie zasad etyki obowiązujących w nauce. Dlatego też Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” wymaga od Autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest Autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji). Autor ponosi również odpowiedzialność za zgłoszoną publikację.

Autorzy w terminie 2 tygodni od wpłynięcia tekstu są informowani o zakwalifikowaniu go do postępowania recenzyjnego lub odrzuceniu ze względu na poważne uchybienia formalne, bądź wyraźny, rażąco niski poziom naukowy. W przypadku niewielkich uchybień artykuł jest zwracany autorowi w celu dostosowania do wymogów redakcyjnych.

Następnie każda praca (po usunięciu personaliów autora) jest opiniowana przez jednego z Redaktorów „Polityki i Społeczeństwa”. Po uzyskaniu pozytywnej opinii tekst zostaje przesłany do dwóch recenzentów zewnętrznych. W przypadku uzyskania dwu recenzji pozytywnych tekst zostaje zakwalifikowany do druku. W przypadku uzyskania jednej recenzji negatywnej Redaktor Naczelny kieruje tekst do dodatkowego recenzenta zewnętrznego. W przypadku uzyskania dwu recenzji negatywnych tekst zostaje odrzucony. W ciągu 3 miesięcy autor otrzymuje recenzje nadesłanego tekstu (po usunięciu personaliów recenzentów) oraz informację w sprawie dalszego postępowania publikacyjnego.

W przypadku sprofilowania tematycznego numerów „Polityki i Społeczeństwa” zakwalifikowany tekst zostaje opublikowany zgodnie z jego merytoryczną treścią.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” przyjmuje teksty w sposób ciągły.

Redakcja nie zwraca tekstów oraz zastrzega sobie prawo do ich redagowania i skracania.

Adres poczty elektronicznej: polispol@univ.rzeszow.pl

Adres strony internetowej: <https://journals.ur.edu.pl/polispol/>

Wskazówki techniczne:

- artykuł, raport z badań lub komunikat powinien liczyć do 30 000 znaków (ze spacjami), włączając streszczenia, tekst właściwy, tabele i wykresy oraz przypisy. Recenzja, glosa, opinia – do 15 000 znaków. Sprawozdanie, nota, powinny zawierać do 10 000 znaków;
- w artykule należy wyodrębnić części: 1) **wstęp**, 2) **część właściwą**, podzieloną przynajmniej na 2 części (śródrozdziały) oraz 3) **zakończenie** i oznaczyć je nienumerowanymi śródtytułami. We wstępie należy przyjąć hipotezę/tezę, wskazać zastosowaną metodę(y) badań oraz scharakteryzować pokrótce wykorzystane źródła. Zakończenie powinno zawierać wnioski końcowe i odniesienie do przyjętych we wstępie założeń;
- artykuł naukowy powinien zawierać streszczenia w języku polskim i angielskim oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim wraz z tłumaczeniem tytułu w języku angielskim;

- abstrakt (od 500 do 1000 znaków) w sposób syntetyczny i klarowny powinien wskazywać cele, metody analizy oraz główne wnioski, eksponując wartość dodaną dla podjętej problematyki;
- czcionka 12 pkt (Times New Roman);
- interlinia 1,5;
- marginesy standardowe – 2,5 cm;
- prosimy nie formatować tekstu (dopuszczalne jest stosowanie wyróżnień poprzez pogrubienie);
- stosujemy przypisy dolne wg schematu:
- ✓ wydawnictwa zwarte – inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł kursywą*, miejsce i rok wydania, strony, np.:
gdy jest 1 autor:
 S. Grabowska, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009, s. 34.
gdy jest 2–3 autorów:
 M. Delong, K. Żarna, *Republika Słowacka i Rzeczpospolita Polska na drodze do Unii Europejskiej*, Rzeszów 2013, s. 57.
 T. Koziello, P. Maj, A. Pięta-Szawara, *Perspektywy badawcze i dylematy teorii polityki*, Rzeszów 2014, s. 41.
gdy jest 4 i więcej autorów: wówczas wymieniamy pierwszego z autorów i w nawiasie piszemy [i in.]:
 B. Wróblewski [i in.], *Współczesna polityka zagraniczna wybranych państw. Szanse i zagrożenia*, Rzeszów 2021, s. 22.
- ✓ rozdział w monografii zbiorowej: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, strony, np.:
 G. Bonusiak, *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 271.
 T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, *Wprowadzenie – refleksje o przestrzeni publicznej* [w:] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziello, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010, s. 8–9.
- ✓ artykuł w czasopiśmie: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, strony, np.:
 M. Malczyńska-Biały, *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 10, s. 102.

- ✓ akt normatywny: pełna nazwa dokumentu, artykuł – jeśli jest potrzebny (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 3 (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lutego 2021 r. o nadaniu odznaczeń (M.P. 2021, poz. 441).
- ✓ źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, i w razie potrzeby nr strony, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021, s. 48.
Bilans nastrojów społecznych w pierwszym kwartale. Komunikat badań CBOS, Warszawa 2021, s. 4.
- ✓ materiały internetowe: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów) – jeśli są podane, *tytuł materiału*, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
K.A. Kowalczyk, *Po co liposukcja ozdrowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).
- powtórzenia:
- ✓ gdy dwa kolejne przypisy odnoszą się do tej samej publikacji:
przypis 1: D. Szczepański, *Unia Wolności. Założenia programowe i działalność (1994–2005)*, Rzeszów 2013, s. 35.
przypis 2: *Ibidem*, s. 45.
- ✓ gdy ponownie przywoływana jest tylko 1 publikacja tego samego autora, ale nie w kolejnych przypisach:
przypis 1: K. Żarna, *Hitler, Henlein, Karmasin. Mniejszość niemiecka na Słowacji w polityce III Rzeszy (1933–1939)*, Przemysł 2009, s. 56.
przypis 10: K. Żarna, *op. cit.*, s. 76.
- ✓ gdy w dwóch kolejnych przypisach przywołuje się tego samego autora, ale inną jego publikację, stosujemy zwroty: *idem* (dla mężczyzn) i *eadem* (dla kobiet):
przypis 1: H. Cimek, *Elity polityczne ruchu ludowego w II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2013, s. 110.
przypis 2: *Idem*, *Elity ruchu ludowego w Polsce w latach 1944–1949*, Rzeszów 2016, s. 37.
- ✓ gdy ponownie powoływana jest jedna z kilku publikacji danego autora:
przypis 1: A. Pawłowska, *Samorząd terytorialny w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2016, s. 120.

przypis 4: A. Pawłowska, *Władza. Elity. Biurokracja: Studium z socjologii polityki*, Lublin 1998, s. 68.

przypis 10: A. Pawłowska, *Samorząd...*, s. 110.

Sporządzanie bibliografii:

- bibliografię sporządzamy alfabetycznie, bez podziału na źródła i literaturę naukową;
- należy podać identyfikator DOI (jeśli publikacja go zawiera) lub adres strony internetowej (jeśli materiał został pobrany z internetu);
- wydawnictwa zwarte: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł publikacji*, miejsce i rok wydania, np.:
Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009.
- rozdział w monografii zbiorowej: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, zakres stron, np.:
Bonusiak G., *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 270–280.
- artykuł w czasopiśmie: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia, *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, zakres stron, np.:
Malczyńska-Biały M., *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 10, s. 100–108.
- akt normatywny: pełna nazwa dokumentu (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
- źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021.
- materiały internetowe: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia – jeśli są podane, *tytuł materiału*, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
Kowalczyk K.A., *Po co liposukcja ozdrowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).

Struktura artykułu:

1. Imię i nazwisko Autora artykułu (czcionka 12, pogrubiona) – przy nazwisku Autora trzeba zrobić przypis, w którym należy podać jego afiliację (podstawowa jednostka pracy i uczelnia) wraz z adresem pocztowym jednostki, adres e-mail Autora oraz numer ORCID.
2. Tytuł artykułu (czcionka 14, duże litery, pogrubiony, wyśrodkowany).
3. Streszczenie po polsku.
4. Słowa kluczowe po polsku.
5. Wstęp (słowo „Wstęp” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
6. Część zasadnicza (tytuły śródrozdziałów – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
7. Zakończenie (słowo „Zakończenie” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
8. Bibliografia (słowo „Bibliografia” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
9. Tytuł artykułu w języku angielskim (czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
10. Streszczenie w języku angielskim.
Słowa kluczowe w języku angielskim.